

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

RAMUTĖ DRAGENYTĖ

LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJA:
TEORINIS RAŠYMŲ TYRIMAS

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)
Lietuvių literatūra (H 5903)

Vilnius, 2015

Disertacija rengta 2007–2014 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Aušra Jurgutienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
humanitariniai mokslai, filologija – 04 H, lietuvių literatūra – H 5903)

Už redakcines pastabas dėkoju doc. dr. Virginijai Vasiliauskienei, Virginijai
Dičiūtei, Daliai Žmuidienei.

TURINYS

ĮVADAS	5
1. Literatūros istorijos teoriniai modeliai	27
1.1. Literatūros istorijos rašymo aplinkybės	27
1.2. Romantinės istorijos modelis	32
1.3. XIX a. istoristinis metodas ir kultūrinė istorinė mokykla	36
1.4. Antipozityvistinė istorinių tyrimų kritika ir istorinės sąmonės krizė ..	43
1.5. Analų mokyklos įtaka istorijos rašymui	47
1.6. Marksistinė istoriografija	48
1.7. Formalistinė istoriografija (formalioji mokykla)	50
1.8. Literatūros istorija kaip (ne)įmanoma istorinė užduotis	52
1.9. (Meta)naratyvo tipologija	65
2. Metanaratyvo užuomazgos: kronikinis pasakojimas	74
2.1. Heterogeniškoji problemiškoji rašymų pradžia	74
2.2. Bibliografija ir literatūros istorija: mokslinė polemika	77
2.3. Pirmojo tautinio rašytojo atradimas	81
2.4. Literatūros istorija kultūrinės programos paraštėse	93
2.5. Epizodas „Mokyti žemaičiai“	105
2.6. Tautosakos įprasminimas	113
3. Pasakojimo ypatumai literatūros istorijos apžvalgose: herojiniai pasakojimai	127
3.1. „Mūsų istorija“: tautinės sąmonės konsolidavimasis	127
3.2. Pirmieji istoriniai pasakojimai apie rašliavą (Šliūpas ir Maironis) ..	135
3.3. Monumentaliosios istorijos versija (Čiurlionienė)	153
4. Literatūros kanono formavimas	160
4.1. Lietuvos literatūros kitomis kalbomis problema	160
4.2. Metanaratyvo siužetai ir herojų kanonizavimas	170
5. Akademinio metanaratyvo kūrimas	183
5.1. Metodinių prieigų istorijos rašymui rinkimasis	183
5.2. Akademinio pasakojimo formos: <i>istorinis romanas</i>	200
5.2.1. Pozityvistinė istorija (Biržiška)	201

5.2.2. Antipozityvistinė istorija (Mykolaitis-Putinas)	216
5.2.3. Monografijos: herojų deheroizavimas (Vaižgantas)	232
6. Tautinio metanaratyvo provokacijos	247
6.1. Avangardinis tautinės istorijos pasakojimas	247
6.2. Marksistinės literatūros istorijos priešistorė	255
IŠVADOS	265
Literatūra	271

ĮVADAS

Kiekvienas darbas prasideda nuo pavadinimo, atitinkančio tyrimo objektą ir įprasminančio tyrimo temą. Šio darbo objektas yra tautinė lietuvių literatūros istorija, kurią kitaip pavadinsime metaistorija¹, sinonimiškai metanaratyvu arba didžiuoju pasakojimu (angl. *great narrative*, *grand narrative*, pranc. *grand récit*, vok. *master narrative*), kurį lydi epitetai – didysis žanras (angl. *super-genre*), metažanras (angl. *meta-genre*)². Metanaratyvo terminą pirmasis pavartojo Jeanas-François Lyotard'as (1979), deklaruodamas postmodernų nepasitikėjimą didžiuoju pasakojimu³. Šiuolaikinėje literatūrologijoje atitinkamai vartojamos mažojo, fragmentiško, epizodinio, anekdotinio pasakojimo sąvokos (pranc. *petit récit*, angl. *anecdote*). Didžiaisiais pasakojimais vadinamos ne tik literatūros istorijos, bet ir kitos universalios istorijos, kurių pagrindinis (potekstinis) tikslas – kultūrinio identiteto formavimas ir kitoniškumo atmetimas. Pavyzdžiui, universalioms istorijoms priskirtina Biblija, kosmogoniniai mitai, nacionaliniai epai.

Kitas pavadinimo sandas – teorinis rašymų tyrimas – tai metanaratyvo susiformavimo tyrimas: metanaratyvą tipologizuojantis ir formuojantis teorinis žvilgsnis į užrašytus pasakojimus. Metanaratyvo, pasakojimo, rašymo, teksto, diskurso sąvokos postmodernaus mąstymo paradigmoje žymi naratyvinę, kalbinę požiūrį į nacionalinę literatūros istoriją ir interpretacinį fakto santykį su dabartimi. Disertacijoje postmodernizmo sąvoka vartojama plačiąja prasme: ši sąvoka labiau susijusi su epochos apibrėžimu ir jos neapibrėžtumu bei su konkrečiai šiam darbui pasirinktomis teorinėmis naratyviosios istoriografijos prielaidomis.

Literatūros istorija buvo viena ankstyvųjų literatūros mokslo krypčių, sutelkusi bibliografijos mokslo užuomazgas ir išsivysčiusi į atskirą

¹ *Metaistorija* čia traktuosime dviem reikšmėmis: 1) pasakojimas apie pasakojimus; analogiškai kaip literatūros istoriografija – metaistorija apie istorijas; 2) nacionalinė literatūros istorija.

² Marko Juvan, „On the fate of the ‚great‘ genre“, in: *Writing literary History*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 21.

³ Jean-François Lyotard, *Postmodernus būvis: Ataskaita apie žinojimą*, iš pranc. k. vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 2010.

literatūrologijos šaką. Į literatūros istoriografijos pagrindus gilinasi istorijos pažinimo teorija – istorika⁴, turinti filosofijos ir istoriografijos epistemologinių sandų. Nacionalinė literatūros istorija yra vienas fundamentaliausių humanistikos veikalų, ugdantis tautinę savimonę, įsteigiantis, saugantis, pildantis, perrašantis literatūros kanoną. Literatūros istorijoje aprašoma literatūros raida, jos veikėjai (dalyviai), atitinkamo gyvenamojo laikotarpio literatūrinio mąstymo percepcija, atskleidžianti ir literatūros sampratą, ir jos interpretacijos pobūdį.

Disertacijos **objektas** – lietuvių literatūros istorijos, kaip metanaratyvo, formavimosi procesas (XIX–XX a. pirmoji pusė). Darbe bus tiriamos lietuvių literatūros istorijos įvairios *užrašymo, prirašymo, perrašymo* formos, įtvirtinusios didįjį pasakojimą (metanaratyvą) ir atskleidžiančio lietuvių literatūros tautinio sąmonėjimo ir estetinės brandos raidą. Tiriama empirinė medžiaga – metanaratyvo ištakos XIX amžiuje (biobibliografijos, epizodiniai istoriografiniai fragmentai) ir XIX a. pabaigoje–XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros istorijos naratyvai. Disertacijos objekto chronologines ribas apibrėžia ne istoriniai, bet literatūriniai įvykiai, todėl tiriama medžiaga nuo pirmųjų disertacijos temai ir problematikai aktualių šaltinių iki metanaratyvo susiformavimo ir jo provokacijų. Tipologinei naratyvo analizei svarbu charakteringiausi metanaratyvą formuojantys pasakojimai (Jono Šliūpo, Maironio, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės, Mykolo Biržiškos, Vinco Mykolaičio-Putino, Juozo Tumo-Vaižganto), todėl kompiliacinės literatūros istorijos, neturinčios ryškių tipologinių bruožų, minimos tik jų fone arba kaip literatūros periodizaciją ir kanonizaciją įtvirtinančios istorijos. Dėl tos priežasties mažiau dėmesio skiriama Juozo Gabrio-Paršaičio, Vinco Zajančkausko, Albino ir Marijos Iešmantų, Zigmanto Kuzmickio, Motiejaus Miškinio mokyklinėms literatūros istorijoms. Rašymų metodologiniams ypatumams išryškinti yra svarbios istoriografinėmis temomis vykusios diskusijos, polemikos, teoriniai literatūros mokslui skirti straipsniai.

⁴ Zenonas Norkus, *Istorika*, Vilnius: Taura, 1996, 7.

Disertacija apima panašų laikotarpį, kaip ir Leono Gineičio 1982 m. išleista *Lietuvių literatūros istoriografija*. Tačiau šioje disertacijoje atsisakoma Gineičio taikytos pozityvistinės marksistinės metodologijos, siekiama kritiškai ją įvertinti ir į lietuvių literatūros istoriografiją pažvelgti kitu aspektu – susitelkti į teorinį metodologinį (per)rašymų tyrimą: didžiojo pasakojimo susiformavimo problemas, neatsiejamas nuo tautinių, istorinių ir kultūrinių sąmoningumo formų. Darbo autorei svarbu ne tiek literatūros istorijos faktai (Gineičio istoriografija gausi faktografinė medžiaga), kiek jų interpretacija, metodologiniai, semantiniai ir stilistiniai pasakojimo ypatumai. Metanaratyvo tyrimui naudojamosi Gineičio surinkta medžiaga – *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija: iki 1940 m.* (1988), taip pat pirminiais aptariamo laikotarpio istoriografiniais ir kontekstiniais šaltiniais, iš kurių plačiau analizuojami labiausiai charakterizuojantys išsikeltus teminius aspektus.

Darbo **tikslas** – pagilinti nacionalinės literatūros istorijos interpretavimo teorinius pagrindus. Siekiama rekonstruoti lietuvių literatūros metanaratyvo ideologinę, dalykinę ir stilistinę struktūrą: tirti didžiojo pasakojimo raidą ir apibrėžti jo turinį, formą ir funkcijas.

Disertacijos tikslui įgyvendinti keliami šie **uždaviniai**:

1) apžvelgti literatūros istorijos atsiradimo prielaidas, aplinkybes, aptarti XIX–XX a. Europoje vykusias teorines polemikas, išskirti ryškiausius modelius ir pateikti nacionalinės literatūros metanaratyvo koncepciją;

2) nustatyti Lietuvoje rašytų tautinių literatūros istorijų modelius, paneigti arba patvirtinti Gineičio metodologinių mokyklų hierarchiją ir įtaką lietuvių literatūros istorijų rašymui;

3) iš postmodernios istorikos metodologinės perspektyvos tirti metanaratyvo formavimąsi lietuvių literatūros istoriografijoje;

4) pritaikyti lietuvių literatūros pasakojimams siužetinius ar tropologinius modelius ir jais remiantis atskleisti istorinės sąmonės vystymosi ir kultūrinės modernizacijos procesus;

Darbe naudojamosi įvairialype metodika. Pasitelkus istoriografijos tyrimams postmodernių teorijų autorių (naujojo istorizmo, naratyvistinės

istorijos) koncepcijas⁵, nagrinėjami teoriniai lietuvių literatūros istorijos rašymo principai. Visi historiografiniai fragmentai laikomi pasakojimais, atskleidžiančiais, kaip formavosi lietuvių literatūros istorijos koncepcija, parodantys kokia aptariamo laikotarpio žmogaus kūrybinė savimonė. Į tyrimo šaltinius žvelgiama probleminiu aspektu – siekiama tyrinėjamų istorijų ar jų fragmentų turinį konceptualizuoti pagal tautinio metanaratyvo sampratą: kaip suvokiama literatūra (raštinis, literatūros, grožinės literatūros skirtis), kokie literatūros istorijos tikslai, rašymo motyvacija, auditorija, kas yra istorijų dalyviai, kokia pasakojimų struktūra (periodai). Siekiama aktualizuoti istorijose keliamas idėjas, charakterizuoti literatūros istorijų autorių pozicijas ir ideologines orientacijas, apibendrinti amžininkų vertinimus ir pateikti išvadas dabarties laiko perspektyvoje. Taigi teorinis istoriografijos tyrimo pagrindas – užrašyto metanaratyvo charakterizacijos modeliai.

Postmodernistinis požiūris į literatūros istoriją ir teorinės darbo prielaidos. Europos literatūros historiografijoje didžiausios permainos vyko XX a. antroje pusėje, kai buvo nusivilta ir pozityvistinė deterministinė, ir marksistinė sociologinė, ir formalistinė istorijos poetikos metodologija. Po kritikos ir krizių periodo istorijos metodologija atgimė naujojo istorizmo, kultūrinio materializmo, recepcijos ir efektyviosios historiografijos pavidalais, kuriuos būtų galima apibendrinti kaip postmodernistinę istoriką⁶. Šios istorikos autoriai tradicinę literatūros istoriją, suklestėjusią XIX a. ir išreiškusią tautinį apsisprendimą bei politinę galią, suvokia kaip didįjį pasakojimą, netekusį galios postmodernioje kultūroje. Postmodernistinės istorikos (istoriografijos teorijos) akstinas buvo pozityvistinės literatūros istorijos nuosmukis ir dekonstruktyvistų (Roland'o Barthes'o, Jacques'o Derrida, Michelio Foucault) darbai, nukreipti į kalbą, tekstą ir politiką: istorijos tekstas suvoktas kaip tam tikras kalbinis jo autoriaus modelis, diskursas, kuriuo užrašoma praeitis. Kadangi interpretuotojo istorinis laikas ir žodžių reikšmės kinta, vienareikšmio fakto suvokimo negali būti. Tokie samprotavimai naikino XIX amžiuje

⁵ Jas aptarsime vėliau.

⁶ Plačiau žr. Zenonas Norkus, *op. cit.*; Jörn Rüsen, *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*, iš vok. k. vertė A. Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 2007.

įsitvirtinusią aiškią objektyvaus ir subjektyvaus suvokimo dichotomiją. Abejota universalia literatūros istorija, nes istorinių faktų suvokimą ir atranką lemia istoriją rašančio žmogaus sąmonė ir perspektyva istoriją pažinti per reliatyvią dabartį. Labiausiai kritikuotas iš XIX a. paveldėtas siekis parašyti objektyvią istoriją. Pozityvizmo filosofijoje dar buvo tikėta, kad žmogaus protas atspindi gamtą, todėl ir įmanomas absoliučios tiesos pažinimas. XX a. antrojoje pusėje nuo mimezės teorijų visiškai nutolta ir teigta, kad istorijos rašymuose dalyvauja žmogaus sąmonė, vaizduotė ir kalba ir kad praeitis egzistuoja tik per dabarties dimensiją, suteikdama orientaciją ateities lūkesčiams. Tradicinė literatūros istorija, kuriai būdinga sintezė, klasifikacijos, raida, vadinama „nostalgija teleologinei naratyvizacijai“⁷.

Istoriografiniame diskurse dar Leopoldo von Ranke's laikais iškeltas mokslinio objektyvumo klausimas ir siekis istorijoje papasakoti, kaip buvo iš tikrųjų (*wie es eigentlich gewesen*), turėjo nubrėžti aiškias ribas tarp moksliskumo ir literatūriškumo, mėgėjų ir profesionalų, pasak Georgo Gersono Iggerso, panašiu būdu antikinėje tradicijoje istorikai skyrė tiesą nuo mito⁸. Tačiau bet kuriuo atveju istorija yra užrašytas pasakojimas, o prasmingam įvykių siejimui į rišlų pasakojimą neišvengiamai reikia pasitelkti vaizduotę. Tad pagrindiniai postmodernios istorikos akcentai yra istorinio mąstymo naratyvumas ir objektyvumas. Šių problemų sprendimo versijas siūlo naujasis istorizmas ir naratyvistinės istorijos filosofija.

Naujojo istorizmo atstovai⁹ istoriją suvokė kaip galimybių istoriją, atsitiktinių įvykių naratyvą, kuriuos priežastiniais ryšiais susieja pats pasakotojas. Pirmiausia žvelgiama į tekstą ar istorinį pasakojimą kaip į autonominį diskursą, jo formas, problemas, vėliau tyrinėjama, kaip jis įsilieja į

⁷ Linda Hutcheon, Mario J. Valdes, *Rethinking Literary History: A Dialog on Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2002, xii.

⁸ Georg Gerson Iggers, *Historiography in the Twentieth century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown: Wesleyan University Press, 2005, 2.

⁹ Naujasis istorizmas – 8 dešimtmečio pabaigoje Didžiojoje Britanijoje ir JAV susiformavusi kritinė kultūrinė mokykla, nukreipta prieš naująją kritiką. Jos teoretikai ėmė permąstyti istorizmą (Jerome'o McGanno knyga *Socialinės vertybės ir poetinis aktas: Literatūros kūrinių istorinis nuosprendis / Social values and poetic acts: The Historical judgment of literary work*, 1988, autorių kolektyvo veikalas *Istorizmo permąstymas: Romantinės istorijos kritinis skaitymas / Rethinking Historicism: Critical Readings in Romantic History*, 1989).

socialinį ir politinį kontekstą, kuriame jis buvo sukurtas. Dėmesys sutelkiamas ne tik į kanoninius literatūros tekstus, bet ir į marginalinius – svarbu dienoraščiai, paskalos, kurios gali būti perskaitomos lygiai taip pat, kaip ir kiti tekstai. Tokiu būdu praplečiamas literatūros horizontas. Iš Ericho Auerbacho studijos *Mimesis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje (Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur, 1946)* naujojo istorizmo teoretikai perėmė anekdotų (*anecdote*) terminą. Tai nedidelis fragmentas, trumpas pasakojimas, kuris prasiskverbia į visą kultūrą, kurioje jis buvo parašytas, ir ją reprezentuoja. Epizodinis pasakojimas gali net būti palaikytas tiesa, į kurią nepretenduoja joks kanoninis grožinės literatūros tekstas, nes „anekdotas iššaukia istoriją“¹⁰, „sukuria tikrovės įspūdį, netikėtumus, įvykius pačius savaime be juos įrėminančio nuoseklaus istorinio konteksto“¹¹. Paneigdami objektyvumo galimybę, naujojo istorizmo teoretikai akcentavo retorinį istoriografinio diskurso pobūdį ir jo artimumą grožinei literatūrai, keldami klausimą, „kaip istorinį pažinimą veikia literatūrinė praktika“¹². Užrašyti tekstai yra pasaulio objektai, įvykiai, žmogiškojo gyvenimo dalis, nulemta visuomenės, istorinės tikrovės galios, autoritetų, politikos, ekonomikos ir kitų veiksmų. Tad jų rekonstravimui svarbi literatūros skaitytojo vaizduotė, sukurianti istoriją, pagrįstą „tiesos“ ir „tikrovės“ kriterijais, nutylėjimais ir pasirinkimo galimybėmis¹³.

Remdamasi bendrąja naujojo istorizmo patirtimi, disertacijos autorė tirs epizodinių pasakojimų reikšmes didžiojo pasakojimo formavimuisi. Šių fragmentų pasirinkimui svarbi naujojo istorizmo deklaruota atsitiktinė atranka, netikėtumai, netolygumai, nes jie sukelia efektą ir pažadina istorinę sąmonę.

Disertacijos teorinei perspektyvai aktualūs Foucault bendrieji istoriografiniai teiginiai ir sąvokos: knygoje *Diskurso tvarka (L'Ordre du*

¹⁰ Catherine Gallagher, Stephen Greenblatt, *Practicing New Historicism*, Chicago: The University of Chicago Press, 2001, 49,

¹¹ Joel Fineman, „The History of the Anecdote“, in: *The New Historicism*, New York: Routledge, 1989, 61.

¹² Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, (*Literatūra*, nr. 46, (1)), Vilnius: VU leidykla, 2004, 39.

¹³ Plačiau žr.: Stephen Greenblatt, *Marvellous Possessions: The Wonder of the New World*, Oxford: Clarendon Press, 1991, 23.

discours, 1971)¹⁴ istorija suvokiama kaip interpretacija ir intelektualinis įvykis. Savo darbuose derindamas archeologinės (sinchroninės), genealoginės (diachroninės; tiriama kaip formuojasi diskursas) ir kritinės (analizuojama diskurso pergrupavimo, suvienodinimo procesai) krypties metodologiją, Foucault padėjo pagrindus naujai istorinių tyrimų kryptčiai – socialinei ir kultūrinei istorijai. Jis išskyrė išorines ir vidines diskurso apribojimo procedūras, remdamasis tiesos ir valios kriterijais. Išorinėms priskyrė draudimą, atmetimą, suvaržymą, o vidinėms – komentarą (pirminio pasakojimo perpasakojimas), autorių (kaip įgyvendinamas autoriaus principas), discipliną (sprendžiama, kokį modelį pasirinkti, kai literatūros istoriją bandoma įteisinti kaip discipliną; pasitelkdama tapatybės žaismą, disciplina kontroliuoja diskurso kūrimo procesą).

Kitas svarbus šio darbo metodologinis aspektas – naratyvistinės istorijos filosofija paremta naratyvistinė istoriografija, susiformavusi XX a. aštuntajame dešimtmetyje. Jai priskiriama Haydeno White'o istoriografinio stiliaus teorija, Franklino Ankersmito naratyvinė logika, Paulio Ricoeuro pasakojimo filosofija ir Jørno Rūseno istorika. Kiekvienas jų suformulavo savitą istorinio pasakojimo tipologiją. Šis hermeneutikos tipas dar vadinamas naratologiniu interpretaciniu istorizmu, susiformavusiu kaip fenomenologinio hermeneutinio istorizmo pasekmė. Jis remiasi nuostata, jog istorija yra pasakojimas apie kitus pasakojimus. Iš minėtų teoretikų aktualiausi bus White'o ir Rūseno istoriografiniai tipologiniai modeliai (White'o teorija svarbi struktūriniais ir kalbiniais istorinės sąmonės įprasminimo tyrimams, Rūseno apmąstymai aktualūs istorinės atminties praktiniam orientavimui).

Nors White'as tyrė XIX a. istoriografiją, jo pateikta istorinės mąstysenos ir pasakojimų struktūros teorija taikytina ne tik XIX a., bet ir (gal net labiau) XX a. istoriografijai. Disertacijoje laikomasi White'o nuostatos, kad kiekvienas istorinis pasakojimas neišvengiamai turi poetinę prigimtį, o istorinės sąmonės formos gali būti pagrįstos topologiniais modeliais, kurie

¹⁴ Michel Foucault, *Diskurso tvarka*, iš pranc. kalbos vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

kaip universumai taikomi kultūros tekstams. White'o nuomone, istorikas atlieka „esmiškai poetinį veiksma, kuriuo įsivaizduoja istorinį lauką ir steigia jį kaip sferą, kurioje jis išskleis tam tikras teorijas, aiškinančias, „kas iš tikrųjų jame vyko“¹⁵. Pasirėmus White'o metodologija, disertacijoje bus aptarti lietuvių literatūros istorinio pasakojimo modeliai ir jų klasifikacija.

Dar viena metodologinė atrama – vokiečių istoriografo Rūseno, tyrinėjančio modernistinės ir postmodernistinės historiografijos įtampas, koncepcija, vadintina neohermeneutika, bei jo pateikta metanaratyvo teorija ir tipologija. Rūsenas kalba apie Vokietijoje išpopuliarėjusią „tyrimo prieigą“ (*Ansätze*), orientuotą į kasdienybės istoriją ir kultūrinę antropologiją¹⁶. Tradicinė interpretacija, kuri remiasi gana imanentišku teksto suvokimu, pereina į kultūrinį kontekstą. Todėl Rūsenas kelia klausimą apie istorizmo sugrįžimą į dabartinę neohermeneutiką¹⁷. Vienu neohermeneutikos bruožų jis laiko postmoderniųjų teorijų grįžimą prie mažojo pasakojimo, „pamirštų“ istorijų: „domimasi tuo, kas išstumta, svetima ir marginalu mummyse pačiuose, tiek sociokultūrinėje evoliucijoje, tiek mūsų pačių gyvenime“¹⁸. Remdamasis Cliffordo Geertzo kultūros antropologija, Rūsenas pasuko į antropologiškai grįstą istorijos kultūros teorijos plėtojimą (nors Geertzo propaguojamą tankaus aprašymo metodinę strategiją nelaiko įtakinga). Istorijos kultūra Rūseno suvokiama kaip tam tikros visuomenės istorinė kultūra, jos sąsajos su istorine praeitimi forma. Tankaus aprašymo perspektyva patraukli tuo, kad pasiūlo objektyviausią prieigą, tekstai ir istoriniai subjektai patys save reprezentuoja ir interpretuoja – pateikia savo laiko „ataskaitą“. Tai tradicinės interpretacijos modifikavimas, t. y. postmodernios istorikos pozicija – praeities tekstus tyrinėti ne genetiškai, bet hermeneutiškai: tirti, kaip žmonės suvokė savo pasaulį. Istorinės realybės rekonstrukcija savaime nėra nei objektyvi, nei subjektyvi. Rūsenas šį savo tyrimo būdą, kai nepasitikima iš anksto suplanuotomis

¹⁵ Hayden White, *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, iš anglų k. vertė Halina Beresnevičiūtė-Nosálová, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, xiv.

¹⁶ Jörn Rūsen, *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*, iš vok. k. vertė Arūnas Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 2007, 143.

¹⁷ Priedėlis *neo-* kai kurių mokslininkų pridėdamas hermeneutikai po I Pasaulinio karo arba postmoderniai hermeneutikai, kuri oponuoja arba papildo moderniąją.

¹⁸ Jörn Rūsen, *op. cit.*, 144.

prasmėmis, pavadino istorinės patirties aiškumu (*Eigensinn*), kuris suteikia praeičiai orumo – leidžia pasirodyti jai tokiai, kokia ji buvo.

Istorinis pasakojimas, pasak Rūseno, yra specifinė historiografijos forma. Kaip svarbiausią istorinės sąmonės galią jis išskiria pasakojamąją (naratyvinę) galią – visų galimybių matricą: pasakojamoji galia yra žmogaus sąmonės ir jo turimos kalbos gebėjimas atlikti praeities įprasminimo procedūras, kurios praeities atminties dėka orientuoja praktinį gyvenimą laike¹⁹. Taigi istorijos orientavimo funkcija yra atliekama „didžiojo pasakojimo“ forma. Istorinį pasakojimą sudaro turinys, forma ir funkcijos. Turinys yra gebėjimas teikti istorinę patirtį, formos – galėjimas aiškinti istoriją, funkcija – orientavimas(is) istorijoje (gebėjimas pasinaudoti patirtimi praktiniams tikslams). Kai į istoriją žvelgiama kaip į pasakojimą, svarbu, kas istorijoje pasakojama, kas nutylima, kas iš pasakojimo pašalinama. Rūsenas pateikia pasakojimo struktūrą padedančius atskleisti klausimus: kuo remiantis ir kaip praeities įvykiai derinami vienas su kitu, kiek istorijoje yra analizės ir aiškinimo, kiek ir kaip eksponuojamos vertybės bei normos, kiek istorizuojama praeitis, istorikų santykis su svetimų kultūrų patirtimi: ar pripažįstamas kitoniškumas, kokią vietą svetima kultūra užima savos kultūros kontekste, faktiškumo ir fiktiškumo santykis, historiografijos žanras ir jo suskaidymas.

Rūsenas nėra nuosaikus „postmodernistas“. Jo kuriama koncepcija laikoma moderna ir postmoderna požiūrio į istoriją sinteze, kurios pagrindinė nuostata būtų siekis „mobilizuoti“ praeities patyrimą organizuojant laiko dimensijų (praeities, dabarties, ateities) vienovę ir tęstinumą, leidžiantį nustatyti autoriaus ir klausytojų (skaitytojų) tapatybę. Šioje disertacijoje taip pat bus laikomasi pagarbaus santykio su praeitimi ir žvelgiama į literatūros istoriją kaip į formavimosi procesą, tačiau vietomis leisime istorijai *aiškstyti*, išskeldami istorinio mąstymo poetiką ir retoriką: „postmodernioje

¹⁹ Jörn Rūsenas, „Pasakojamosios galios raida mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė“, in: *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*, Vilnius: Solertija, 1997, 34–36.

istoriografijoje pasakojimas yra prieš aiškinimą, gyvas aprašymas prieš abstrakčią analizę [...] šilta empatija prieš šaltą teoriją²⁰.

Moderniame istorijos mąstyme fikcija yra atmetama, postmoderniame – fiktyvūs reiškiniai laikomi „sudedamaisiais istorinio bendravimo su žmogaus praeitimi elementais“²¹. Naratyvumo kategorija istorinį mąstymą ir apskritai istorijos mokslą neišvengiamai priartina prie literatūros. Tokios nuomonės laikosi ir naujojo istorizmo šalininkai. Pasak Lindos Hutcheon, literatūros istorijos yra sukurtos politinės, ideologinės ar tiesiog romantinės vaizduotės galios²². Tai leidžia metanaratyvą skaityti kaip romaną ar herojinį epą. Tad kalbėjimas apie metanaratyvą jau pats savaime yra dekonstrukcinis nacionalinės literatūros istorijos aktas, nes istorija laikoma ideologizuotu fiktyviu vaizdiniu, kurio reikšmės atskleidžiamos pasakojimo kalbinėse formose.

Lietuviška istoriografija. 1982 m. Gineitis parašė išsamią studiją *Lietuvių literatūros istoriografija* apie pirmąsias lietuvių literatūros istorijas iki 1940 metų. 1988 m. jis parengė to paties laikotarpio *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatiją*. Savo darbe Gineitis aiškiai apibrėžė literatūros mokslo disciplinas (teorija, kritika, istorija), o ankstyvajai literatūrai (metraščiams, kronikoms, religinei, lingvistinei, etc.) taikė „raštijos“ terminą. Religinę literatūrą (giesmynai, pamokslų rinkiniai, Biblijos vertimai) Gineitis laikė raštijos žanru²³.

Iki Gineičio studijos buvo tik keletas monografinių veikalų ir straipsnių, kuriuose būta istoriografijai svarbių faktų²⁴. Glausti literatūros istorijos tekstai randami akademinėje *Lietuvių literatūros istorijoje* (1957–1968). Gineitis pabrėžė, kad netgi derinasi prie Kosto Korsako redaguotos sovietinės *Lietuvių literatūros istorijos* ir savo apybraižą laikė šios istorijos papildymu. Jis savo

²⁰ Jörn Rüsen, *op. cit.*, 2007, 208.

²¹ *Ibid.*, 223–224.

²² Linda Hutcheon, „Rethinking the National Model“, in: *Rethinking Literary History*, ed. Linda Hutcheon, Mario J. Valdés, Oxford: Oxford University Press, 2002, 6.

²³ Žanro sąvoka perimta iš Nicolas Boileau *Poetikos* (*L'Art poétique*, 1674) XVIII a. rusų poetikose buvo vartojama platesne reikšme, apibūdinančia literatūros rūšis ir kt. reiškinius.

²⁴ Vytautas Vanagas, „Gotfridas Ostermejeris – pirmasis lietuvių literatūros istorikas“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 5, 1961, 395–432; Albinas Jovaiša, *Liudvikas Rėza*, 1969; Vytautas Merkys, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu*, 1978; bibliografiniai veikalai.

darbą pavadino pirmąja tokio pobūdžio apybraiža, nes jautė būtinybę chronologiškai susisteminti gausią faktinę medžiagą ir pateikti jos istoristinę interpretaciją. Šis autorius siekė išskirti istoriografinių žinių kaupimo etapus, kuriuos aptardamas stengėsi „išlaikyti istorišką požiūrį: analizuoti bei vertinti kiekvieną reiškinį jo atsiradimo aplinkybių ir galimumų ribose“²⁵.

Gineičio knyga svarbi kaip istoriografijos tyrimas, tačiau dėl cenzūros negalėjo pateikti išsamesnės metanaratyvo metodologinės analizės. Faktografiškai turtingoje istoriografijoje liko atmesti nepatogūs, klasifikacinę struktūrą trikdantys pasakojimai (pvz., Benedikto Babrausko literatūros istorija). „Tautos dvasią“ Gineitis vertino kritiškai – siejo ją su buržuazine ideologija. Autorius neeksplikavo istoriografinių tekstų formų, nacionalinio sąmoningumo eigasties. Dėmesys skirtas gausiai iki tol neskelbtai faktografinėi medžiagai, jos sisteminimui ir plačioms visuomeninėms literatūros istorijos kūrimo aplinkybėms. Knyga pasižymi išsamumu, bet joje neišvengta sovietinės ideologijos ženklų, marksistinės teorijos retorikos ir klišių („Išgalint kapitalizmui, sparčiai kito gamybos pobūdis, o pagal tai persiformavo ir visuomeniniai santykiai“²⁶) bei polinkio remtis tik rusų istoriografijos tradicija ir tipologizavimo praktika²⁷. Žinoma, reiktų atsižvelgti į tuometinę ideologinę situaciją, kurioje rašė Gineitis, tačiau čia netirsime jo, kaip asmens, santykio su ideologija, bet pažvelgsime į jį kaip į sovietinio mokslo atstovą, parašiusį veikalą, kuris sudėliojo lietuvių literatūros istoriografijos vaizdą, iki šiol nepermąstytą ir reikalaujantį naujo įvertinimo bei naujų interpretacijų.

Pusė Gineičio studijos skirta pirmiesiems raštams, kita dalis prasideda nuo kultūrinės istorinės mokyklos ir baigiasi istoriografinės veiklos apžvalga iki 1940 metų. Svarbiausios jo monografijoje aptartos lietuvių istoriografinės mokyklos: bibliografinė (pirmųjų raštų bibliografiniai sąrašai), filologinė (tyrimo užuomazgos, tekstologiniai-filologiniai paaiškinimai), kultūrinė istorinė mokykla (sąsajos su visuomenės gyvenimu, faktografinis pagrindimas)

²⁵ Leonas Gineitis, *Lietuvių literatūros istoriografija: ligi 1940*, Vilnius: Vaga, 1982, 9.

²⁶ Leonas Gineitis, *op. cit.*, 87.

²⁷ Metodiniu ir metodologiniu pavyzdžiu autorius nurodė rusų istoriografijos darbus: *Rusų mokslo apie literatūrą atsiradimas / Возникновение русской науки о литературе*, 1975; *Akademinės mokyklos rusų literatūrologijoje / Академические школы в русском литературоведении*, 1975.

ir „pastangos praplėsti kultūrinės istorinės mokyklos ribas“ – estetinio istorinio profilio tyrinėjimai (Kymantaitės-Čiurlionienės, Zajačausko, Mykolaičio-Putino), biografinė psichologinė kryptis (Augustino Janulaičio, Tumo-Vaižganto, Miškinio). Formalistinės mokyklos šalininkų Gineitis beveik nerado teigdamas, kad šioms „idėjoms realizuotis čia dar nebuvo reikiamos dirvos“, nes „Lietuvoje tebevyko visuomeninis-idėjinis literatūrinio palikimo įsisavinimas“²⁸. Tačiau ne visai tikslinga sakyti, kad tuo metu vyko tik „visuomeninis-idėjinis“ literatūros vertinimas, nes toks literatūros įsisavinimas buvo akumuliuojamas nebent marksistinėje kritikoje. Istoriografijos mokyklų įsigalėjimą Gineitis glaudžiai siejo su visuomenine politine padėtimi, todėl daugelį lietuvių literatūros istorijų priskyrė kultūrinei istorinei mokyklai, laikydamas ją pažangiausia. Ši mokykla tarsi vertė kalbėti apie literatūros formavimosi aplinkybes, priežastis, visuomenines, politines sąlygas, į šoną nustumdama pačius grožinės literatūros kūrinius. Gineitis daugumą lietuvių literatūros istorijos veikalų neretai be aiškesnės motyvacijos priskyrė kultūrinei istorinei mokyklai, kurios idėjų istorijų rašytojai pasisėmę slaviškuose kraštuose. Pavyzdžiui, pabrėžiama, kad Maironis istoriškumo sampratą išsiugdė Kijevo universitete ir kad profesoriaudamas Peterburgo dvasinėje akademijoje „buvo nuolat veikiamas rusų kultūrinės istorinės mokyklos“²⁹. Kultūrinės istorinės mokyklos istoriografija buvo plačiai išvystyta rusų mokslo darbuose, nes laikyta objektyviu mokslu – švietėjiška kultūrine demokratizmo kryptimi³⁰. Jos filosofiniu ir ideologiniu pagrindu buvo ne tik Hippolyte'o Taine'o pozityvizmas, bet ir rusų teoretiko Vissariono Belinskio idėjos, kuriomis, anot Gineičio, rėmėsi ir Maironis³¹. Tačiau toks teigimas nepagrįstas, todėl neįtikinamas, kaip ir klausimas, ar Maironis „aiškiai vadovavosi kultūrinės istorinės mokyklos metodais“³².

²⁸ Leonas Gineitis, *op. cit.*, 317.

²⁹ *Ibid.*, 245–246.

³⁰ Леонид Макарович Крупчанов, *Культурно-историческая школа в русском литературоведении*, Москва: Просвещение, 1983, 4.

³¹ Leonas Gineitis, *op. cit.*, 248.

³² *Ibid.*

Visą lietuvių literatūros istoriografijos eigą Gineitis pavaizdavo kaip idėjinį evoliucinį procesą, buvusį esminių ideologinės bei politinės kovos veiksmų (jau pirmas skyrius pradedamas teiginiu, kad senųjų raštų atsiradimą ir vystymąsi lėmė protestantizmo ir krikščionybės „aštri kova“). Svarbiausia buvo akcentuoti progresyvią ir „teigiamą“ literatūros istorijose išsakytą istoriškumo sampratą. Todėl „kokybiškai nauja“ metodologija Gineitis privalėjo laikyti marksizmą, kuris Lietuvoje skynėsi kelią „sunkiomis visuomeninėmis sąlygomis“. Autorius pabrėžė, kad marksistinė metodologija išryškino objektyvią buržuazinę istoriografiją, nors būta mažai metodologinio sąmoningumo ir tvarkos³³. Gineitis rašė ne tik apie marksistinės istoriografijos neva objektyvumą – ši ideologija neleido abejoti ir savo objektyvia, teisinga bei pažangia istoriografija.

Pasak Zenono Norkaus, „sovietinės okupacijos metais parašytuose Lietuvos istorijos tyrinėjimuose, kurie turi mokslinę vertę, marksistinės metodologijos arba buvo paisoma tik formaliai – rašant retorines įžangas ar naudojant terminologinę kosmetiką – arba ji buvo taikoma objektams, kurių tyrimui ji nekliudė. Pirmuoju atveju po marksistinė „kosmetika“ slypėjo tradicinė klasikinė istorizmo metodologija“³⁴. Net jeigu Gineičio istoriją priskirtume pirmajam variantui, kuriam būdinga terminologinė kosmetika, tradicinė klasikinė istorizmo metodologija čia gerokai marksistiškai ideologizuota, pervertintas kultūrinės istorinės mokyklos indėlis lietuvių literatūros istorijoms. Ideologija savaip kreipė medžiagos pateikimo rakursus – autorius pasirinko nuoseklų chronologinį ir metodologinį dėstymą ir „portretiškumo principą“ teigdamas, kad teminių pjūvių atveju būtų įkyrus vardų ir antraščių kartojimasis³⁵. Gineičiui, kaip sovietinio literatūros mokslo atstovui, buvo svarbu, kad faktai nepaskęstų „interpretavimo medžiagoje“. Marksistiškai angažuotą poziciją įrodo ir tai, kad jau nepriklausomoje

³³ *Ibid.*, 335.

³⁴ Zenonas Norkus, *op. cit.*, 162.

³⁵ Leonas Gineitis, *op. cit.*, 9.

Lietuvoje Gineičio darbai įgavo ne tik diachroninę, bet ir vadinamojo skerspjūvio interpretacinę perspektyvą³⁶.

Nenuneigsime Gineičio istoriografinės medžiagos surinkimo svarbos tolimesniems interpretaciniams lietuvių literatūros istorijų tyrimams – „leisti į platesnius teorinius apibendrinimus, pareikalausiančius gal ir kitokios dėstymo struktūros“³⁷. Tačiau cenzūros paveiktos tendencingos marksistinės pozicijos verčia peržiūrėti metodologinę lietuvių literatūros istorijų orientaciją.

Istoriografijai faktinių duomenų suteikia ir Vlado Žuko 1983 m. išleista to paties laikotarpio *Lietuvių bibliografijos istorija: (Iki 1940 metų)*. Pirmiesiems lietuvių literatūros vadovėliams ir lietuvių literatūros mokymo istorijai skirtas 1993 m. išleistas Teresės Bukauskienės veikalas *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*. Atskiroms literatūros srovėms, literatūriniam laikotarpiams, skerspjūviams, žanrams, autoriams paskirta nemažai studijų ir monografijų, tačiau sintetinių, sisteminių ar probleminių darbų apie literatūros istoriografiją po Gineičio veikalo daugiau parašyta nebuvo, nors literatūros istorijos problematika tapo ne vienos mokslinės diskusijos objektu. Pasaulio lituanistų bendrija, 1996 m. suvažiavime Lietuvoje svarsčiusi, kokia turėtų būti lituanistika XXI amžiaus išvakarėse, palietė ir literatūros istorijos klausimą. Medžiaga publikuota leidinyje *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės* (1997).

Santraukų apie lietuvių literatūros istoriografiją esama enciklopedijose³⁸, pačiose literatūros istorijose: Vytauto Kubiliaus knygoje *XX amžiaus literatūra* (1995, 1996), Juozapo Girdzijausko sudarytoje ir redaguotoje *Lietuvių literatūros istorijoje: XIX amžius* (2001), Eugenijos Ulčinitės ir Albino Jovaišo sudarytoje *Lietuvių literatūros istorijoje: XIII–XVIII amžius* (2003), Rimanto Skeivio sudarytoje *Lietuvių literatūros istorijoje: XX amžiaus pirmoji pusė* (2 d., 2010). Literatūros istorijos temoms skirtas Girdzijausko rinkinys

³⁶ Plg. kn. *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Gineitis (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: LLTI, 2002, 271–278.

³⁷ Leonas Gineitis, *op. cit.*, 8.

³⁸ Aušra Jurgutienė „Literatūros istorija“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 12, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, 614–615.

Lietuvių literatūros vagoje (2006), keletas Skeivio straipsnių³⁹. Iš teorinės probleminės perspektyvos literatūros istoriją apmąstė Aušra Jurgutienė⁴⁰.

Temos aktualumas. Istoriografijos metateorijoje laikomasi nuostatos, kad literatūros istorija glaudžiai susijusi su literatūros teorija.

XIX a. literatūros istorijos terminas neretai buvo tolygus literatūros mokslui. XX a. pradžioje, kai suklestėjo literatūros teorijos ir jų inspiruoti tyrimai bei aiškiau išsiskyrė trys literatūros mokslo šakos (istorija, kritika ir teorija), literatūros istorija šioje triadoje neteko lyderio vaidmens. Kita vertus, literatūros istorijos „nuosmukis“ buvo eksplikuotas tik diskusiniu lygmeniu, nes jos pobūdis priklauso nuo bendrų mokslo srovių tendencijų, todėl neišvengiamai keičiasi, bet išlaiko savo tradicinę paskirtį: fiksuoti literatūros faktus ir formuoti kanoną. „Dabarties momentas“ (kultūrinė, istorinė, politinė situacija) reikalauja kas keliasdešimt metų literatūros istorijas perrašyti, papildyti ar naujai interpretuoti. Literatūros istorijų rašymo teorinis permąstymas padėtų adekvačiau tas istorijas pritaikyti praktiniams orientavimo tikslams.

XX a. pabaigoje Vakarų kultūroje tarsi ir baigėsi nacionalinių literatūros istorijų rašymo epocha. Ar vis dar reikalingos nacionalinės literatūros istorijos ir kokios jos turi būti – dažnas šiuolaikinių mokslinių konferencijų ir diskusijų klausimas⁴¹. Postmodernistinės istoriografijos kontekste tautinė literatūra

³⁹ Rimantas Skeivys, „Lietuviškojo literatūros istorijos modelio raidos tendencijos“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra, 17 kn.)*, Vilnius: LLTI, 2004, 171–181; Idem, „Mykolo Biržiškos vizijai įkandin“, in: *Kodėl neklausi: Literatūros kritika*, Vilnius: Homo liber, 2007, 203–211.

⁴⁰ Aušra Jurgutienė, „Hermeneutinis istorizmas: Psichologinis, fenomenologinis, naratologinis“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra 17)* 2004, Vilnius: LLTI, 125–140; Idem, „Globalizmo iššūkis nacionalinei literatūrai“, *Metai*, 2004, nr. 1, 89–98; Idem, „Globalizmo iššūkis nacionalinei literatūrai“, *Metai*, 2004, nr. 1, 89–98; Idem, „Globalization Challenges the National Literary History“, in: *Istorijos rašymo horizontai (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 18)*, 2005, 30–43; Idem, „Regionalizmo tendencija literatūros istorijos tyrimuose“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 29, 2010, 165–181; Idem, „Diskusijos apie literatūros istorijos rašymą“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 23, 2007, 293–331.

⁴¹ 1989 m. Lietuvių kalbos ir literatūros institute surengta konferencija „Lietuvių literatūra XX amžiaus kryžkelėse; 1996 m. Pasaulio lituanistų bendrijos suvažiavime svarstyta, kokia turėtų būti lituanistika XXI amžiaus išvakarėse; 2003 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute surengtos konferencijos „Lietuvių literatūros istorija: lituanistikos praeitis ar aktualija?“ ir Baltijos šalių literatūrologų konferencija „Literatūros istorija – paradoksas ar paradigma?“.

senuoju pavidalu tarsi nebeegzistuoja⁴², o visuotinė literatūra pernelyg neapčiuopiama, nepasiduodanti tradiciniam diskursui. Todėl klausimai apie pastarųjų dešimtmečių literatūros istoriją neretai apeinami, žvilgsnis kreipiamas į jau parašytas istorijas, svarstoma galimybė jas permąstyti ir perrašyti pagal naujas teorijas ir papildyti iki tol marginaliniais buvusiais tekstais, t. y. koreguoti literatūros kanoną.

Ką daryti su istorine praeitimi, į kokius disciplinarinės matricos rėmus ją įsprausti – problema, aktuali įvairių disciplinų tyrinėtojams. XX a. pabaigoje atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę mokslininkams buvo svarbu atrasti naujų teorinių prieigų, permąstyti istoriją ir apskritai santykį su praeitimi. Reikėjo naikinti vadinamąsias baltas dėmes, tęsti tarpukaryje pradėtas ir nutrauktas istorijas, perrašyti ideologizuotas, bet visų pirma užsiimti akademinė autorefleksija⁴³. Sovietinės okupacijos laikotarpiu parašytos akademinės literatūros istorijos (*Lietuvių literatūros istorija*, 4 t., 1957–1968, *Lietuvių literatūros istorija*, 2 t., 1979–1982) buvo nepilnos, metodologiškai tendencingos ir pasenusios. Literatūrologai kėlė klausimus daugiausia apie pozityvistinės literatūros istorijos rašymo tradiciją teigdami, kad šis modelis pasenęs ir nebeaktualus – juo konstatuojama reiškinių sąsajos su aplinka, tačiau neeksplikuojama aktualioji reikšmė⁴⁴. Iš Gineičio studijos galima spręsti, kad visa lietuvių literatūros istoriografijos eiga stipriai paveikta pozityvizmo, t. y. vystėsi kultūrinės istorinės istoriografijos kontekste ir pasiekė apogėjų marksistinėje istoriografijoje. Tad kyla poreikis patikrinti, kiek pagrįsta kultūrinės istorinės istoriografijos mokyklos reikšmė tarpukario literatūros istorijai ir ką apskritai reiškia sąvoka „pozityvistinė istoriografija“, šiuolaikinėje literatūrologijoje įgijusi pejoratyvinės reikšmės atspalvį?

⁴² Pasak Aušros Jurgutienės, naujojo istorizmo teoretikui Stephenui Greenblattui „tautinė sąmonė, tautos atmintis, tautinės vertybės ir panašios sąvokos tėra patogios ir gražios klišės, sugalvotos romantikų apie nesančius dalykus“; plačiau: Aušra Jurgutienė, „Globalizmo iššūkis nacionalinei literatūros istorijai“, *Metai*, 2004, nr. 1, 89–97.

⁴³ Aurimas Švedas, Aurelijus Gieda, „Kuo svarbi istoriografijos istorija? Istorikų identiteto problemos Lietuvos istoriografijoje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 16, 2006, 42–47.

⁴⁴ Sigitas Narbutas, „Trečiasis brolis: Mintys apie literatūros istorijos galimybę“, *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), Vilnius: LLTI, 2004, 146–147.

Iki šiol egzistuoja tik epizodiniai teoriniai svarstymai ir diskusijos bei sinchroniniai tyrimai. Iš esmės naujai visa lietuvių literatūros istoriografija nebuvo permąstyta (o nuo 1940 metų – neparašyta, todėl tai būtų tolimesnio darbo perspektyva). Sovietinio laikotarpio literatūros istorija vis dar akumuluojama ir permąstoma, tad manoma, jog „objektyvus“, neideologizuotas, visumą apimantis nacionalinis metanaratyvas nebuvo realizuotas, kaip ir niekada neparašytas nacionalinis epas (turint omeny tai, kad Vakarų kultūroje XIX a. didysis pasakojimas buvo svarbiausias literatūros mokslo tikslas). Lietuvoje literatūros istorija dėliota iš fragmentų ar kitokių istorinės atminties reiškimosi formų. Europos šalių patirtis rodo, kad metanaratyvas paprastai sukuriamas parašius akademinę literatūros istoriją, kuris Lietuvoje (paradoksalu!) buvo parašyta tik sovietinės okupacijos metais. Vis dėlto gal galima kelti prielaidą, jog nacionalinis lietuvių literatūros istorijos pasakojimas fragmentais buvo parašytas anksčiau? Ar galima kalbėti apie jo užuomazgas XIX a., kai pradėta rašyti ir reflektuoti tautinė literatūra? Kokios buvo teorinės istoriografijos refleksijos Vilniaus imperatoriškojo universiteto aplinkoje, kurioje brendo bendrieji bibliografijos, poetikos, literatūros istorijos kursai ir kilo pirmieji tautinę tapatybę liečiantys istorinio sąmoningumo klausimai? Ar ne paradoksas, kad 1922 m. Kaune įkurto Lietuvos universiteto akademikai parašė kitų šalių (rusų, prancūzų, vokiečių, graikų, žydų) bei visuotinės literatūros istorijas, bet neparašė lietuvių literatūros istorijos? Šie klausimai provokuoja ieškoti atsakymų.

Darbo naujumas ir reikšmė. Permąstyti (*rethinking*⁴⁵) ar perrašyti (*rewriting*⁴⁶) literatūros istoriją ir jos istoriografiją ne tik madinga, bet ir naudinga – Lietuvoje literatūros istorijos rašymo klausimas aktualus ir probleminis. Disertacijoje iš postmodernių pozicijų peržiūrimas didžiojo pasakojimo formavimasis: atsiradimo priežastys, paskirtis, tikslai, skaitytojų auditorija, nes visiems šiems veiksniams pasikeitus XXI a. keičiasi ir

⁴⁵ Linda Hutcheon, Mario J. Valdes, *Rethinking Literary History: A Dialog on Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

⁴⁶ Taip pavadintas straipsnių rinkinys, skirtas teorinėms ir praktinėms literatūros istorijos rašymo problemoms: *Rewriting Literary History*, Hong Kong: Hong Kong University Press, 1984.

metanaratyvo pobūdis. Jeigu būtų tęsiami istoriografijos tyrimai iki naujausių literatūros istorijų, jie padėtų išryškinti svarbiausius probleminius aspektus, metodologinius orientyrus, didžiojo pasakojimo reikšmę bei kelti praktinius uždavinius, susijusius su būsimų literatūros istorijų rašymo strategijomis, istorinės sąmonės formavimu edukaciniais ir moksliniais tikslais.

Disertacijoje į lietuvių literatūros istoriją siekta žvelgti kaip į vieną tautinės sąmonės formavimosi veiksnių ir kultūrinės atminties bei tradicijos tąsą. Tai interpretacinis tyrimas, iškeliantis idėją, kad literatūros istorijos rašymą galima sieti su literatūriniais žanrais, atskleidžiančiais istorinės sąmonės etapus ir kultūros modernizacijos procesus: kaip formuojamos tautinio mąstymo ideologijos ir literatūros istorijos rašymo mitai.

Siekiant rekonstruoti ar veikiau suformuoti istorinį lietuvių literatūros metanaratyvą, čia rašomas, be abejo, dar vienas metapasakojimas. Rašymo potekstėje slypi klausimas, ar istorijos rašymas yra įvykdoma užduotis, jeigu, anot Lyotard'o, „[n]aratyvinė funkcija praranda savo funktyvus, savo didįjį herojų, didžiuosius pavojus, didžiąsias keliones ir didįjį tikslą“⁴⁷?

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, teorinės, apžvalginės ir tiriamosios dalys.

Pirmojoje disertacijos dalyje „Literatūros istorijos teoriniai modeliai“ aptariami XIX–XX a. pirmojoje pusėje Europoje vyravę istoriniai teoriniai literatūros istorijų rašymo modeliai, romantinės, istorinės, antiistorinės, analų, marksizmo, formalizmo istoriografinės mokyklos, kuriomis rėmėsi literatūros istorijų rašytojai. Apžvelgiamos literatūros istorijų rašymo tendencijos nuo XX a. antrosios pusės, kai literatūros istorijos mokslinį prestižą kvestionavo suklestėjusios literatūros teorijos ir kritika. Šioje dalyje taip pat aptariama metanaratyvo tipologija ir klasifikacijos galimybės. Metanaratyvą įprasmina siužetas, todėl disertacijos tiriamosios dalys skirstomos ir pagal istorinių siužetų tipus: kronika (biobibliografiniai sąrašai), herojinė istorija (pirmosios populariosios tautinės istorijos), istorinis romanas (akademine istorija), satyra (avandarginė ir marksistinė istorija).

⁴⁷ Jean-François Lyotard, *op. cit.*, 14.

Antrojoje dalyje „Metanaratyvo užuomazgos“ aptariami pirmieji tautinio lietuvių literatūros istorijos metanaratyvo herojai – jų poreikis, mitologizavimo apraiškos, pirmieji bandymai sudaryti lietuviškus bibliografinius sąrašus ir rašyti literatūrinius, filologinius, istorinius komentarus. Daugiausia dėmesio skiriama Martynui Liudvikui Rėzai (Martin Liudwig Rhesa), Simono Stanevičiaus, Adomo Liudviko Jucevičiaus (Adam Ludwik Jucewicz)⁴⁸ istoriografiniams pasakojimams. Šioje dalyje taip pat analizuojama tautosakos reikšmė literatūros istorijai.

Trečiojoje dalyje „Pasakojimo ypatumai literatūros istorijos apžvalgose“ lyginamos herojinės Šliūpo (*Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai*, 1890) ir Maironio (*Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga*, 1906) rašliavos istorijos, aptariamas monumentalusis Kymantaitės-Čiurlionienės istoriografinis pasakojimas (*Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, 1918).

Ketvirtojoje dalyje „Literatūros kanono formavimas“ keliami teminiai probleminiai nacionalinio lietuvių literatūros metanaratyvo rašymo aspektai – literatūros kitomis kalbomis įtraukimas, literatūros periodizavimas (metanaratyvo siužetas), kanono formavimas.

Penktojoje disertacijos dalyje „Akademinio metanaratyvo kūrimas“ aptariamos vykusios polemikos ir metodinių literatūros istorijos rašymo prieigų rinkimasis. Išskiriamos trys ryškiausios figūros, atstovavusios skirtingoms istoriografinėms mokykloms: Biržiška (pozityvistinei), Mykolaitis-Putinas (antipozityvistinei), Tumas-Vaižgantas (biografinėi, psichologinei).

Šeštojoje dalyje „Tautinio metanaratyvo provokacijos“ tiriama tautinio metanaratyvo avangardinė Benedikto Babrausko parodija ir marksistiniai istoriografiniai rašymai, davę pradžią marksistinei akademinėi literatūros istorijai ir provokavę pozityviąją istoriografiją. Disertacija baigiama išvadomis ir literatūros sąrašu.

⁴⁸ Kadangi LDK laikotarpio pavardžių rašymas nėra nusistovėjęs ir įvairuoja, tam, kad būtų išvengta kuo mažiau painiavos, šiame darbe pavardės bus rašomos originalo kalba. Remdamiesi *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* praktika, išimtį padarysime, t. y. sulietuvinsime, dažnai vartojamas pavardes, kurių rašyba moksliniame diskurse sulietuvinama: Adomas Mickevičius, Adomas Liudvikas Jucevičius.

Ginamieji teiginiai:

- 1) XVIII a. pabaigoje–XX a. viduryje bendrasis Europos istoriografinių mokyklų kontekstas stipriai veikė lietuvių literatūros istorijų rašymus. Pozityvizmas turėjo didelės įtakos lietuvių istorijos savimonei, tačiau, oponuodami Gineičiui, sakytume, kad greta kultūrinės istorinės mokyklos plėtojosi ne mažiau reikšmingos antipozityvistinės estetinės ir interpretacinės istorijos idėjos.
- 2) XIX a. mažieji lietuvių literatūros istorijos epizodai (rašų bibliografiniai sąrašai, rašytojų biografijos ir kūrybos aprašai, komentarai) davė pradžią tautinio metanaratyvo formavimuisi, biografiniam aprašui, lyginamajam ir meniniam kūrinių vertinimui.
- 3) Svarbią vietą literatūros istorijos siužetui turėjo tautosaka, kurioje ieškota literatūros ištakų, kaip mitologijoje – tautos priešistorės.
- 4) Pirmosios lietuvių literatūros istorijos – mėgėjiškos herojinės istorijos, turinčios aiškią tautinę, pilietinę, moralinę, estetinę orientaciją.
- 5) Akademinės literatūros istorijos bandymai formavo pavyzdinį istoriografinį pasakojimą, tačiau skirtinga tų pačių faktų interpretacija rodo, kad neįmanoma vienintelė teisinga ir objektyvi istorija.
- 6) Nacionalinių literatūros istorijų esmė yra metanaratyvo (didžiojo pasakojimo) užrašymas, atskleidžiantis tautinio sąmoningumo ir kultūrinės modernizacijos raidą.
- 7) Fundamentalusis lietuvių literatūros metanaratyvas buvo sukurtas iki sovietinės okupacijos metų, nors akademinės literatūros istorijos daugiatomio parašyti nespėta.
- 8) Lietuvių literatūros metanaratyvo egzistavimą įrodo ir pagrindžia jo meninės ir socialinės istoriografijos provokacijos.
- 9) Tropologinis siužetinis lietuvių literatūros istorijų tyrimas išryškina archetipinius siužetus ir konceptualiau įprasmina istorinės atminties užrašymą populiariaisiais ir akademiniais pasakojimų tipais.

- 10) Literatūros istorijos rašymuose, kaip ir grožinių tekstų kūrime, aktyviai dalyvauja interpretuotojo sąmonė, vaizduotė ir kalba. Todėl kiekvienoje istorijoje-pasakojime mokslinis realistinis rašymas susilieja su beletristiniu.

Mokslinėse konferencijose skaityti pranešimai darbo tema

1. „Naujojo istorizmo iššūkiai“, konferencija *Doktorantų agora: metodologiniai mainai*, 2009, rugsėjo 24 d., Vilnius: LLTI.
2. „Literatūros istorija kaip biologinio medžio metafora“, tarptautinė mokslinė konferencija *Medis kultūroje*, 2011, gegužės 12–13 d., Šiauliai: ŠU.
3. „Nenugalimasis kanonas (Maironis lietuvių literatūros istorijose)“, tarptautinė mokslinė konferencija *Maironis ir jo epocha*, 2012, lapkričio 13–16 d., Vilnius-Kaunas.
4. „Vincas Mykolas Putinas literatūros istorija: pasakojimo ypatumai“, mokslinė konferencija *V. Mykolaitis-Putinas iš laiko perspektyvos*, 2013, gegužės 9 d., Vilnius: LLTI.
5. „The conception of national Literary History“, tarptautinė mokslinė konferencija *The changing Baltics: cultures within a culture*, 2014, rugsėjo 29–30 d., Ryga.
6. „Donelaičio recepcija lietuvių literatūros istorijose“, tarptautinė mokslinė konferencija *XVIII a. kultūros akiračiai ir Kristijonas Donelaitis*, 2014, gruodžio 5–6 d., Kaunas: VDU.

Moksliniai straipsniai disertacijos tema

1. „Šiuolaikinės istoriografijos pokyčiai: Jørno Rüseno koncepcija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2010, kn. 30, 275–303.
2. „Literatūros istoriografija“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XX a. pirmoji pusė I*, sud. Rimantas Skeivys, Vilnius: LLTI, 2010, 285–294.
3. „Literatūros istorijos raida ir modeliai“, *Inter-studia humanitatis*, 2012, nr. 13, 23–44.

4. „Vinco Mykolaičio-Putino literatūros istorija: metodologiniai pasakojimo ypatumai“, *Colloquia*, 2014, nr. 32, 14–34.
5. „Maironio monumentalumas lietuvių literatūros istorijose“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sud. Manfredas Žvirgždas, Vilnius: LLTI, 2014, 265–287.

1. Literatūros istorijos teoriniai modeliai

1.1. Literatūros istorijų rašymo aplinkybės

*Viduryje XVIII amž. pradeda pabusti iš miego apvergti, prispausti ir bemaž kuone ištautinti pietų ir vakarų Slavai, ypatingai Serbai ir Čekai. Prakilnesnieji tarp jų vyrai pradeda darbuotis apie savo tautos dvasios pakėlimą ir apie savo liežuvį.*⁴⁹

Literatūrologijos ištakų galima ieškoti senosiose poetikose, Antikos bibliotekų bibliografijų sąvaduose ir enciklopediniuose žinyuose, tačiau literatūros istorija tapo pripažinta mokslo disciplina ir Europos moksliniame lauke figūruoja nuo XIX a. pradžios. Besiformuojančiame istorinio diskurso procese, paveikta tikslųjų mokslų progreso, literatūros istorija buvo pagrindinė literatūros mokslo kryptis. Dažnu atveju terminas „literatūros istorija“ buvo tapati literatūros mokslui, nes literatūros mokslas griežtai nuo literatūros istorijos atskirtas tik XX a. pradžioje, kai pradėjo klostytis ryškios literatūros teorijos mokyklos. Iki tol literatūros istorijos buvo sudėtinė visų išaugusių istorinių tyrimų dalis. Pasak Hanso Roberto Jausso, XIX amžiaus literatūros istorija „varžėsi su bendrąja istoriografija, kuri iš jų išpildys idealistinės istorinės filosofijos priesakus“⁵⁰.

1830–1870 m. buvo rašomos didžiųjų tautų istorijos ir kuriama istorijos teorija. To laikotarpio istorikai (Jules'is Michelet, Leopoldas von Ranke, Alexis de Tocqueville'is, Jacobas Burckhardtas) įsivaizdavo kuriantys objektyvų pasakojimą, kuris rėmėsi gamtos evoliucija ir tikslųjų mokslų pasiekimais. Literatūros istorijos, kaip istorinės krypties žanras, XIX a. Europoje pasiekė aukščiausią pakilimą, nes bibliografiniai ir enciklopediniai veikalai įgavo nacionalinę tapatybę įtvirtinančią naratyvo formą.

⁴⁹ Maironis, „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, in: *Raštai*, t. 3, kn. 2, Vilnius: Vaga, 1992, 712.

⁵⁰ Hans Robert Jauß, „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, iš vok. k. vertė Liucija Citavičiūtė, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos Literatūra*, kn. 17), Vilnius: LLTI, 2004, 194.

Siužetiškumas (kronikinio-bibliografinio faktų rinkinio virtimas naratyviu pasakojimu) reikalavo ne tik faktų konstatavimo, bet ir įvykių jungimo – istorinio šaltinių tyrimo. Taigi XIX a. laikomas išaugusių istorijos tyrimų epocha⁵¹, filologine leksikografinė revoliucija⁵². Pokyčius lėmė gamtos mokslų išsivystymas, techninių išradimų skatinama pramonė, Europoje kilę nacionaliniai sąjūdžiai, naujų valstybių susikūrimas. Vakarų feodalinę visuomenę pradėjo keisti kapitalistinė (Marxas), industrinė (Auguste’as Comte’as) demokratinė (Tocqueville’is). Vaizdžiai tariant, žlugo dinastijos, kurių valdymas buvo pagrįstas ne tautine, neretai net ne valstybine tapatybe, bet geografiniu arealu. Tautinės tapatybės siekis skatino tautas „atrasti save“, todėl skubėta ieškoti, užfiksuoti ir išsaugoti literatūrinį bei istorinį palikimą, kuris liudytų kilmę ir archajiškas tautos šaknis.

Literatūros istorijos atsiradimą, vystymąsi skatino susidariusios palankios tam istorinės aplinkybės – istorinės sąmonės motyvacija. Tautų pavasariai, revoliucijos, valstybių siekis būti nepriklausomom skatino tautinį sąmoningumą. 1814–1815 m. Vienoje vykęs Europos šalių kongresas sprendė politinę ir ekonominę situaciją. Po Napoleono karų vyko teritorinis persiskirstymas ir naujų valstybinių sienų patvirtinimas. Didžiausios revoliucijos vyko 1848–1849 m., Italijoje ir Vokietijoje kovota dėl šalių suvienijimo, Vengrijoje dėl atsiskyrimo nuo Austrijos ir nepriklausomos valstybės atkūrimo. Nacionalinis sąmoningumas buvo svarbus akstinas literatūros istorijai – kaip tautiniam epui, įprasminančiam turtingą, istorinę tradiciją turinčią praeitį. Georgas Gottfriedas Gervinas istoriją apie vokiečių nacionalinę literatūrą išleido 1835–1842 m., kai šalyje vyko protestai siekiant suvienyti Vokietijos žemes (Vokietija susivienijo tik 1871 m.). Francesco de Sanctis’o italų literatūros istorija pasirodė 1870 m. po Italijos suvienijimo (1861). Gustave’o Lansonio didžioji prancūzų literatūros istorija buvo publikuota tik 1895 m., Lansonas savo istoriją rašė, kai Prancūzija kentė nuo

⁵¹ Isaiah Berlin, *Vienovė ir įvairovė: Žvilgsniai į idėjų istoriją*, iš anglų k. vertė Alvydas Jokubaitis, Vilnius: Amžius, 1995, 35.

⁵² Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų k. vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 101.

karų su Prūsija (1870–1871). Padalintos ar kentusios priespaudą tautos turėjo didesnę motyvaciją rašyti istorijas. Dėl istorinių aplinkybių gana anksti buvo parašytos čekų ir vengrų literatūros istorijos: XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje Franzas Martinas Pelzelis ir Josefas Dobrovský's registravo literatūrinius tekstus taip apibrėždami kultūrinį identitetą (iki 1918 m. čekai buvo sujungti su austrais ir vengrais, Austrijos-Vengrijos monarchijoje buvo 13 oficialių kalbų). Vengrijoje nacionalinės filologijos tėvu laikomas romantinės koncepcijos literatūros kritikas Ferencis Toldy, parašęs įvadą dviejų tomų antologijai apie vengrų literatūrą Vokietijoje *Vengrų poezijos vadovėlis (Handbuch der ungrischen Poesie, 1828)*. Vėlesnė to paties autoriaus *Vengrų nacionalinės literatūros istorija (A magyar nemeti irodalom története, 1851)* pasirodė po 1848–1849 m. revoliucijos, kuria siekta atsiskirti nuo Austrijos. Lenkų literatūros istorijos rašytos po 1863 m. sukilimo siekiant įteisinti savo tautos literatūrinį paveldą. Literatūra suvokta kaip tautos dvasios išraiška ir įkūnijimas, pasak Johno Neubauerio, tokia buvo vyraujanti koncepcija Lenkijoje visą XIX a. ir XX a. pradžioje⁵³. Lenkų istoriografas Piotras Chmielowski daugiatomėje literatūros istorijoje (*Lenkų literatūros istorija / Historia literatury polskiej, 6 t., 1899–1900*), remdamasis Taine'u, argumentavo glaudų literatūros ir tautos dvasios santykį⁵⁴. Slovėnų literatūros istorijos autorius Antonas Slodnjakas taip pat siekė atskleisti savo tautos dvasią kaip autonomišką ir nepriklausomą nuo svetimųjų įtakos.

Istorija išreiškė savitą santykių galią, anot Petero Zajaco, XIX a. istoriografijai apibūdinti tinka Georgo Orwello frazė: „kas kontroliuoja praeitį, kontroliuoja ir ateitį, kas kontroliuoja dabartį, kontroliuoja ir praeitį“⁵⁵. Jausso teigimu, literatūros istorijos rašytojai „patriarchai kėlė sau tokį aukščiausią tikslą: per kūrinį istoriją atskleisti nacionalinio savitumo saviraiškos idėją“⁵⁶.

⁵³ John Neubauer, „Literary Histories: Itineraries of National Self-Images: Introduction“, in: *History of literary cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*, vol. 3, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2007, 348.

⁵⁴ Jolanta Jastrzębska, „Sorrows and Glories of a Nation's Soul: Polish Literary History“, in: *History of literary cultures of East-Central Europe, op. cit.*, vol. 3, 362–363.

⁵⁵ Peter Zajac, „Literary historiography as a synoptic map“, in: *Writing literary History*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 81.

⁵⁶ Hans Robert Jauß, *op. cit.*, 191.

Literatūros istorijų objektas ir adresatas buvo tauta, nes literatūra primityviai suvokta kaip jos atspindys. Istorijos tikslas – parodyti progresą ir atskleisti vadinamąją amžiaus bei tautos dvasią. Daugelyje Europos šalių literatūra ir literatūros mokslas įgijo politinį atspalvį ir socialinį bei akademinį prestižą išreikšdama tautos idealus. Pačių istorikų dvasinio gyvenimo istorija neretai buvo siejama su politine istorija⁵⁷. Literatūros istorikas – kolektyvinis asmuo, siekiąs papasakoti, *kaip buvo iš tikrųjų*. Tikėta, kad faktai byloja objektyvią tiesą. Literatūros istoriją turėjo sudaryti šedevrai, o jų didumui išryškinti siekta atskleisti platų istorinį kūrinių kontekstą. Tikėta, kad literatūros istorijos pateikia teisingą literatūros kūrinių suvokimą, amžiaus kontekstą, istorines idėjas ir vertybes bei suteikia galimybę tas idėjas pritaikyti ateičiai.

Literatūros istorikui buvo svarbu žinoti, kas formuoja amžiaus ar aptariamo periodo žmonių mąstyseną ir tautos atmintį. Anot Norkaus, „nuo XIX a. pradžios žmonės pradėjo kliautis ne Dievo valia ir Dievo teismu, bet istoriniu būtinumu ar istorijos reikalavimais bei istorijos teismu, kuriame į Dievo valios skelbėjo vaidmenį pretenduoja pats istorijos filosofas“⁵⁸. Romantizmo ideologijos kontekste istoriko pareigos buvo laikomos atsakingomis ir prilygintos kone dvasininko pareigoms.

Tautos dvasia (angl. *spirit, soul*, vok. *Geist*), arba dvasinė kultūra, tapo svarbiausiu literatūros objekto lauku. Nors XIX a. pabaigoje išaugusios lyginamosios literatūros studijos išskėlė kategorijas, taikytinas tarptautiniams literatūrinių epochų, stilių, žanrų tyrimams, nacionalinės literatūros terminas liko neginčytinas, o komparatyvistinėse literatūros istorijose (pvz., Ferdinand'o Brunetière'o *Europos literatūra / La littérature européenne*, 1900) apsiribota klasikine Europos literatūra. Komparatyvistiniai literatūros tyrimai lydėjo tautinius istorinius tyrimus padėdami atskleisti jų savitumą, tačiau, pasak

⁵⁷ P.vz., Heinrichas Julianas Schmidtas knygoje *Vokiečių literatūros istorija iki Lessingo mirties (Geschichte der Deutschen Literatur seit Lessings Tod, 1866)* pažymėjo, kad dvasinio ir politinio gyvenimo istorijose herojus sieja abipusis ryšys ir poveikis, nulemtas tų pačių padarinių.

⁵⁸ Zenonas Norkus, *op. cit.*, 1996, 52.

Kwame Anthony'io Appiah'os, tautos dvasia (*Geist*) visur buvo jungiamąja Europos literatūrų grandimi⁵⁹.

XIX a. literatūros istorijose, galima sakyti, literatūra dar neatliko savo vaidmens, ji tebuvo tik priemonė tautos dvasios raiškai, aksioma, formuojanti kultūrinę tapatybę. Todėl literatūros istorija turėjo atlikti ideologizuotą vaidmenį – skatinti patriotiškumą. Politinė identifikacija buvo reikalinga kultūros tęstinumo įrodymui. Tik intelektualinė filosofinė mintis (ypač Vokietijoje) pakylėjo faktų rinkinius į istoriškumo ir pasakojimo apie kūrybą lygmenį. Daugelio tautų pirmosios istorijos dar nebuvo tikri naratyvai. Jose dažniausiai chronologiškai dėstomi faktai, kiekvieną amžių lydi pridėta apžvalginė to amžiaus literatūros esė. Toks modelis ryškus daugelio šalių pirmosiose literatūros istorijose, kuriose esama naratyvo užuomazgų (pvz., Josefo Jakubo Jungmanno *Čekų literatūros istorijoje / Historie literatury české*, 1825). Pirmosios tokios istorijos buvo svarbios dviem aspektais: 1) jos apėmė daugiau negu vėlesnės istorijos, nes jas sudarė visa raštija, kaip literatūriniai veikalai jose įtraukta filosofinių, istorinių, mokslinių raštų; 2) kai kurios istorijos buvo daugiakalbės. XIX a. net nekilo klausimų apie literatūros apibrėžtį ir literatūros istorijos apimtį: į literatūros istoriją turi būti įtraukiami tik geriausi kūriniai ar visi, tarp jų ir populiariausi, bet dažnai menkos meninės vertės: pavyzdžiui, ankstyvojoje Pálo Wallaszky vengrų literatūros istorijoje (*Vengrijos Respublikos literatūros konspektas / Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*, 1785) įtraukta viskas, kas publikuota Vengrijoje įvairiomis kalbomis. Wallaszchio įpėdinis Sámuelis Pápay'us (*A magyar literatúra esmérete*, 1808) įtraukė jau tik tekstus, parašytus vengrų kalba. Prancūzų filosofas Ernestas Renanas 1882 m. pastebėjo, jog kiekviena nacionalinė istorija ignoruos faktus, kurie kaip nors trikdytų ir griaus tautos apsisprendimo laisvės supratimą⁶⁰. Skaitytojų auditorijai buvo reikalingi tik pozityvūs faktai.

⁵⁹ Kwame Anthony Appiah, „Geist Stories“, in: *Comparative Literature in the age of Multiculturalism*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995, 51–57.

⁶⁰ Citata iš: Vladimir Bití, „In the Name of the Altogether Other“, in: *Writing literary History, op. cit.*, 69.

Marko Juvano teigimu, kultūrinio nacionalizmo laikais literatūros istorija kartu su iškilusia žurnalistika, nacionaline filologija ir grožine literatūra formavo istorijas, kuriose žmonės figūravo kaip transcendentiniai herojai. Literatūros istorijose buvo kaupiamos lingvistinės ir kultūrinės žinios, reikalingos politinei ideologijai, ir įteisino geopolitinį teritorijų pagal vyraujančią kalbą ir kultūrą, perskirstymą⁶¹.

Apibendrintai galima teigti, kad skirtinos dvi pagrindinės literatūros istorijų rašymo priežastys: 1) kuriantis tautinėms valstybėms, iškilo poreikis humanistinio paveldo istorijai (literatūros kanono formavimas); literatūros istorija, kaip ir kitos istorinės knygos, gramatikos, žodynai, tautosaka, buvo svarbi to paveldo dalis; 2) išsivystę gamtos mokslai bei pozityvistinė ideologija buvo akstinas bendrajam istorijos mokslui atsirasti ir jo dalies – literatūros istorijos mokslui susiformuoti (istorinė savimonė).

Plačiaja prasme XIX amžius – tai istoriografijos žanro, literatūros istorijos (didžiojo pasakojimo) susiformavimo amžius. Nuo abstrakčių estetinių grožio idėjų buvo pereinama prie konkrečių istorinių kūrybos tyrimų. Senosios žanrų estetikos (*ars poetica*) buvo pakeistos moksliniu istoriniu tyrimu (istorinės tėkmės, ciklą, istorinio žmogaus tyrimo procesai). Mokslines istorijas rašė paskiri asmenys ir institucijos, siekdamos įgyvendinti šviečiamuosius, kartais ir politinius tikslus.

1.2. Romantinės istorijos modelis

Istoriografijos institucionalizavimui įtakos turėjo romantizmo inspiruotas episteminis Vakarų civilizacijos lūžis (pagal Isaiah'ą Berliną), iškėlęs tokias ideologemas kaip tauta, nacionalinė kalba, garbinga praeitis, laisvas individas, aukščiausioji tiesa, dvasinis pakylėjimas, tikslas, kurio siekis pateisina visas priemones, teleologinis pasaulio suvokimo modelis. Anot Berlino, XIX a. įsivyravo bendras tikėjimas, kad „nacionalizmas yra efemeriškas užgniaužto žmogaus troškimo laisvai apsispręsti produktas, žmonijos pažangos pakopa,

⁶¹ Marko Juvan, *op. cit.*, 20.

atsiradusi dėl beasmenių jėgų ir jų sukurtų ideologijų sąveikos⁶². Vytautas Kavolis XIX a. nacionalizmą yra priskyres archajinio nacionalizmo rūšiai, kuriai būdinga stipri ritualizacija. Tautinė visuomenė čia suvokiama kaip „paskutinis kolektyvinės dvasios ar tautos orumo įsikūnijimas“⁶³. Šiam orumui įkūnyti buvo svarbi nacionalinė kalba, tautos istorinė atmintis (istorija) ir jos dvasia (literatūra).

Nuo XVIII a. pabaigos romantinėje historiografijoje išpopuliarėjo teleologinis modelis, orientuotas į galutinį tikslą (dažniausiai finalinis progreso taškas – dabartis). Šio modelio formavimuisi įtakos turėjo Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio istorijos filosofija, tapusi atramos tašku filosofinio istorizmo kryptims. Hegelis istorinės tiesos reprezentacijos ir absoliuto ieškojo religijoje, tačiau XIX a. historiografų jau nebetenkino mintis, jog istorijos prasme pasirūpins „Dieviškoji apvaizda“, tad šio vaidmens ėmėsi istorikai.

Pats istorijos terminas, labiausiai eksplikuotas Vokietijoje (*Geschichte*), reiškė praeities istorijas, kurios yra žinomos, prisimenamos ir kurias galima papasakoti. Pirmieji istorijos filosofinį pažinimą skatino idealistinės filosofijos atstovai: Johannas Gottliebas Fichte, Friedrichas Wilhelmas Schellingas, Hegelis. Pagal Fichte, filosofas esąs ne žmogiškosios minties įstatymų nustatinėtojas, bet historiografas – pragmatinės istorijos rašytojas⁶⁴. Hegelio ir kitų idealistų istorija buvo labiau transcendentinė, pagrįsta ne istorijos šaltinių studijavimu, bet nukreipta į filosofiją, savižiną ir permanentinę dvasią, siejamą su laivės koncepcija. Dvasios sąvoka Hegeliui buvo svarbi kaip visa persmelkianti esmė, nes pasaulio istorija yra dvasios atsiskleidimas tuo pavidalu, kuriuo ji „išsiskleidžia kaip žinojimas to, kas ji yra savyje, ir kaip gemalas turi savyje visą medžio prigimtį, vaisių, skonį, formą, taip ir pirmosios dvasios apraiškos potencialiai turi savyje visą istoriją“⁶⁵.

⁶² Isaiah Berlin, *op. cit.*, 43.

⁶³ Vytautas Kavolis, „Modernizacija, globalumas ir nacionalizmas kaip kultūriniai siekiniai“, *Kultūrologija*, 2005, nr. 12, 45.

⁶⁴ Günter Zöller, *Fichte's Transcendental Philosophy: The Original Duplicity of Intelligence and Will*, Cambridge: Cambridge university press, 1998, 17.

⁶⁵ Georgas Hėgelis, *Istorijos filosofija*, iš vok. k. vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Mintis, 1990, 43.

Romantikų propaguota individo, tautos ir žmonijos dvasios išlaisvėjimo bei tobulėjimo idėja taip pat sekė iš Hegelio filosofijos. Kiekvienoje epochoje tautos dvasia kinta dvasiškai tobulėdama. Hegeliui tauta reiškė vieningą visų joje gyvenančių individų visumą: „[t]ikroviškos tautos dvasios dorovė iš dalies remiasi tuo, kad pavieniai asmenys pasitiki savo tauta kaip visuma“⁶⁶. Literatūros istorijoje buvo svarbu aprėpti ir papasakoti užsibrėžtą visumą – tokią idėją kėlė ir Friedrichas Schlegelis, kurio mintys apie visumą lėmė istorijos faktų atranką ir interpretacijos pobūdį. Schlegelis istoriją laikė universaliu, bendru ir aukščiausiu iš visų mokslų – tokia istorijos samprata Vokietijoje buvo neužginčijama visą šimtmetį.

Vokiečių romantikai suaktualino nacionalinės kalbos vaidmenį (pasak Johanno Gottfriedo Herderio, „kalbos dvasia yra ir tos tautos literatūros dvasia“⁶⁷), o tai skatino rašyti literatūros istorijas nacionaline kalba ir kelti klausimus dėl literatūros, parašytos kitomis kalbomis. Herderis samprotavo apie tai, jog tik europiečių tautos turi nepriklausomą istorinę sąmonę. Tik Europa pajėgi vystytis, nes kitas primityvias tautas riboja jų laukinė aplinka⁶⁸. Mokslinėje modernios romantinės pasaulėvokos epochoje formavosi ne tik tautinės tapatybės tikslai, bet ir rasistinė, kitą tautiškumą atmetanti ir niekinanti ideologija. Pirmuoju nacionalinės literatūros istorijos rašytoju laikomas Herderis rašė universalią istoriją (*Fragmentai apie naująją vokiečių literatūrą / Über die neuere deutsche Literatur: Fragmente*, 3 t., 1769, *Apie naujausią vokiečių literatūrą: Fragmentai / Über die neuere deutsche Literatur: Fragmente*, 1766–1768, *Idėjos apie žmonijos istorijos filosofiją / Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 4 d., 1784–1791), modelį pasiskolindamas iš biologijos mokslų (epigenetinis organicistinis modelis), kuris jau buvo naudojamas XVIII a. antrojoje pusėje. Šis organicistinis (sisteminis) modelis pristatomas F. Schlegelio literatūros istorijose, ypač

⁶⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Dvasios fenomenologija*, iš vok. k. vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Pradai, 1997, 525.

⁶⁷ Johanas Gottfriedas Herderis, „Ištraukos ir fragmentų apie naująją vokiečių literatūrą“, iš vok. k. vertė Lilija Vanagienė, in: *Poetika ir literatūros estetika I*, sud. Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1978, 220.

⁶⁸ Plačiau žr.: Vladimir Biti, *op. cit.*, 68.

Poezijos epochose (Epochon der Dichtkunst, 1800) – vienoje svarbiausių ankstyvųjų literatūros istorijų. F. Schlegelis, priešindamas klasikinei Antikos poezijai romantinę, į literatūrą įvedė romantizmo terminą. Būtent romantinę poeziją F. Schlegelis vadino progresyvia ir universalia: „romantiškumas nėra žanras, o poezijos elementas, kuris gali daugiau arba mažiau dominuoti, gali susilpnėti, tačiau niekad visai neišnyks“⁶⁹.

Broliai (Augustas Vilhelmas ir Friedrichas) Schlegeliai literatūros istorijos mokėsi iš Fridricho Schillerio paskaitų Jenos universitete (inauguracinė paskaita *Kas yra universalioji istorija ir kokių tikslų ji studijuojama? / Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?*, 1789), todėl jie laikomi ir pirmaisiais lyginamosios bei peržengiančios nacionalumo ribas literatūros istorijos autoriais. Savo paskaitose Vienoje F. Schlegelis skyrė dėmesio indų, arabų bei persų literatūrai (beje, Lietuvoje pirmosios visuotinės literatūros istorijos – Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Maironio – taip pat nebuvo europocentrinės, jose pristatytos ne tik Europos, bet ir indų, kinų, arabų ir kt. pasaulio šalių literatūros). Tačiau vėliau Schlegelio pažiūros įgavo ideologinį atspalvį – istorijoje *Senosios ir naujosios literatūros istorija (Geschichte der alten und neuen Litteratur, 1812)* į pirmą vietą jau iškeltas tautos konceptas. Pasak Neubauerio, Schlegelis siekė parodyti, kokia ryžtinga gali būti dvasinė tautos kultūra – nulemti globalius įvykius ir ypač tautos likimą⁷⁰. Schlegeliui literatūra nebeatrodė tik atliekanti pramoginę funkciją ar atspindinti realųjį pasaulį – „ji formavo politinę galią“⁷¹. Siekęs įrodyti, kad literatūra įkūnija tautos intelektualinį gyvenimą, Schlegelis diagnozavo XVIII a. tautos dvasios atgimimą ir teigė, kad literatūros užduotis yra idealizuoti tautos praeitį.

Veikiama Herderio ir Schlegelių idėjų XIX a. literatūros istorija tapo solidžia disciplina. XIX a. romantinė istoriografija dar tęsė teleologinį modelį. Istorinis kontekstas yra „proto kūrinys“ ir prasmingas tiek, kiek jam

⁶⁹ Friedrichas Šlegelis, „Pokalbis apie poeziją“, iš vok. k. vertė Lilija Vanagienė, in: *Poetika ir literatūros estetika I*, sud. Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1978, 269.

⁷⁰ John Neubauer, „Literary Histories“, *op. cit.*, 347.

⁷¹ *Ibid.*

suteikiamas istorinio vystymosi ir progreso tikslas – žmogaus išsilaisvinimo ir moralinio tobulėjimo idėja. Herderio ir Schlegelių organiniai literatūros istorijų modeliai gyvavo visą XIX a., o Rytų bei Centrinėje Europoje, įgiję ideologinį populistinį atspalvį, ir iki XX a. antrosios pusės. Romantinė istoriografija, galima teigti, prisidėjo prie istorinės savimonės formavimo. Dar labiau moksliskumo literatūros istorijoms suteikė pozityvistinės paskatos.

1.3. XIX a. istorinis metodas ir kultūrinė istorinė mokykla

Romantinio idealizmo alternatyva buvo kultūrinė istorinė mokykla, pagrįsta pozityvistine filosofija. XVIII a. į praeitį dar buvo žvelgiama kaip į universalią abstrakciją, praeities epochos suvoktos kaip žlugusios ir nesėkmingai pasibaigusios. XIX a. suklestėję gamtamoksliai skatino racionalius priežastinių įvykių sąryšius, praeities įvykiuose siekta išvelgti pozityvią raidą. Istoriniai faktai suvokti ne kaip atsitiktiniai, bet turintys savo priežastis ir tam tikrą seką. Švietėjiško ir XIX a. racionalizmo skirtumas, anot Claire Colebrook, buvo siekiamo tikslo pobūdis: „XIX a. siekta ne įveikti praeitį, bet ją suvokti per istoriją“⁷². Iš Apšvietos epochos mokslas paveldėjo tikėjimą absoliučia tiesa (šis tikėjimas paveldėtas iš krikščioniško supratimo, vėliau Hegelio filosofijos, kad istorinių herojų poelgius lemia dieviškoji valia). Išsivysčius mokslui ir eksperimentiniams metodams tikėta, kad galima pažinti absoliučią ir transcendentinę tiesą, nes racionalus protas laikytas vienintele mokslinė jėga. Istorikai siekė apibrėžti istorinio laiko pažangą (net tiesiogine prasme žmogaus gyvenimas darėsi racionaliai struktūruotas: XIX a. septintajame dešimtmetyje laikrodžius jau galėjo įsigyti ne tik turtingieji, bet ir žemesnis visuomenės sluoksnis).

Literatūros mokslo (literatūros mokslas vis dar vadintas literatūros istorija) suklestėjimui ir kultūrinės istorinės istoriografijos mokyklos susiformavimui didelės įtakos turėjo XIX a. antroje pusėje įsivyravusi

⁷² Claire Colebrook, *New Literary Histories: New Historicism and contemporary criticism*, Manchester University Press, 1997, 15.

filosofijos srovė – pozityvizmas. Kai Hegelio ir Schellingo filosofinės idėjos buvo vis labiau kritikuojamos, ypač istorijos moksle jas persvėrė labiau sociologiniai tyrimai. Istorijos moksle pozityvistinės idėjos tapatinamos su istorizmo krize⁷³, literatūrologijoje šią istoriografijos kryptį linkstama vadinti pozityvistiniu istorizmu⁷⁴, nes pozityvizmas formavosi kaip atsvara romantikų idealizmui⁷⁵.

Istorinė mokykla nuvertino idealistinės istoriosofijos modelį ir reikalavo epochą pažinti „per ją pačią“⁷⁶. Istorijose tapo metodologiškai svarbi epochos sąvoka, nes tik ji galėjo padėti rašančiam objektyviau iširti pasirinktą kintančio ir neturinčio pabaigos laiko atkarpą. Manoma, tik „užbaigtą epochą“ galima objektyviai įvertinti nepriklausomai nuo vėlesnės istorinės eigos. Epocha laikyta reikšminga pakopa ateinančiai generacijai. Istoristai atsisakė universalios istorijos teleologinio konstrukto ir praeities susiejimo su dabartimi (Schilleriui dar buvo svarbu dabarties momentas). Anot Hanso-Georgo Gadamerio, istorinė mokykla įsitikinusi, „kad esmė turi pasirodyti istoriškai“⁷⁷. Istorikui svarbu sistemingai sudėlioti faktus ir taip dėstyti istoriją, tarsi kalbėtų ne istorikas, bet pati istorija, kuri autoritetingu autoriaus balsu, anot amerikiečių mokslininkų, „užliūliuoja skaitytojus ir šie patiki, kad informacija

⁷³ Zenonas Norkus, *op. cit.*, 69. Pasak Valdo Selenio, istorikai skiria pozityvistinę ir istoristinę mokyklas: istorizmas individualizuoja istorijos tyrimus (asmenybių, institucijų, valstybės, tautos tyrimai), pozityvizmas tiria bendrus reiškinius, procesus (socialinių grupių, luomų, klasių tyrimai); Valdas Selenis, *Lietuvos istorijos mokslo raida: Metodinė priemonė*, Vilnius: VPU leidykla, 2011, 23.

⁷⁴ Aušra Jurgutienė, „Hermeneutinis istorizmas: Psichologinis, fenomenologinis, naratologinis“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra 17)* 2004, Vilnius: LLTI, 125.

⁷⁵ Evaldas Nekrašas pozityvizmą apibrėžia taip: „šiai filosofijai būdinga radikaliai antimetafizinė nuostata. Antra, ji siekia sukurti mokslinę filosofiją. Trečia, jai būdingas požiūris į mokslinį žinojimą kaip vienintelį tikrą ir patikimą žinojimą. Ketvirta, įsitikinimas, kad vienintelis tikros, t. y. mokslinės, žinios remiasi patyrimu – stebėjimu ir eksperimentu. Penkta, mokslinio žinojimo, ypač gamtamokslinio ir socialinio žinojimo, vienovės nuostata. Šešta, griežta faktų ir vertybių atskyra, iš kurios plaukia mokslinio žinojimo vertybinio neutralumo tezė. Ir septinta, įsitikinimas, kad mokslinis žinojimas, pats vertybiškai neutralus, yra pamatinis socialinės pažangos veiksnys“; Evaldas Nekrašas, *Pozityvus protas: Jo raida ir įtaka modernybei ir postmodernybei*, Vilnius: VU leidykla, 2010, 15.

⁷⁶ Epochą tyrinėti „per ją pačią“ reiškia pozityvistinės istoriografijos nuostatą: redukuoti dabarties momento kritinį žvilgsnį atsižvelgti į tiriamos epochos sociokultūrinę aplinką, istorines politines aplinkybes.

⁷⁷ Hans-Georg Gadamer, *Istorija, menas, kalba*, iš vok k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 214.

ateina iš kažkokios transcendentinės erdvės⁷⁸ (tokia herojiška istoriko pozicija rimčiau bus sukritikuota XX a. septintajame dešimtmetyje).

Istoristinis metodas XIX a. buvo glaudžiai susijęs ar net tapatinamas su literatūros mokslo tyrimais⁷⁹. Šis metodas buvo pagrįstas literatūrinių faktų gretinimu, vidiniais priežastiniais ryšiais, formų, fabulos, idėjų linijų plėtote. Istoriniai įvykiai ir reiškiniai siejami su kultūrine, net geografinė aplinka. Svarbiausiu objektu buvo istorinis dokumentas, konkretus istorinis faktas. Vienas pagrindinių pozityvizmo filosofijos postulatų – metafizinių prasmų atsisakymas ir priežastinių ryšių bei dėsnių tyrimas. Istorijos prasmės klausimas buvo formuojamas struktūriniais dariniais iš atrenkamų ir susiejamų faktų. Istorioграфai aprašė plačius kultūros istorijos kontekstus, mažai dėmesio skirdami estetiniam kūrinių įvertinimui, siekė parašyti kuo objektyvesnę istoriją, objektu pasirinkę pripažintą kanoną. Kūrybos originalumo vertinimas buvo neįmanomas dar ir dėl to, kad kūrinio estetinė vertė nepaaiškėja nei nuo autorių biografijos dėstymo, nei nuo žanrų raidos analizės (ši „metodologinė įtampa“ kultūrinę istorinę mokyklą galiausiai privedė prie krizės).

XIX a. antrojoje pusėje Vokietijoje literatūros istorija įgijo ir institucinį statusą – nacionalinė literatūra sistemingai dėstyta gimnazijose, licėjuose, universitetuose. Literatūros istorijos dėstymas mokyklose ir universitetuose buvo svarbus faktorius nacionalinio tautos įvaizdžio formavimui šalyse, vertinančiose savo valstybingumą. Vokietijoje buvo ypač stiprios filosofinės ir istorinės mokyklos. Istoristinio metodo kūrėjas Ranke, XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje paskelbęs savo garsiąją frazę (Edwardo Halletto Carro teigimu, „trys vokiečių, britų ir prancūzų istorikų kartos į mūsų žygiavo kartodamos stebuklingus žodžius *wie es eigentlich gewesen*. Jie buvo kartojami kaip užkeikimas, kurį žmonės sugalvojo tam, kad išvengtų varginamos pareigos mąstyti patiems,⁸⁰ – juk faktai byloja patys savaime), laikomas kritinės

⁷⁸ Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Tiesos sakymas apie istoriją*, iš anglų k. vertė Remigijus Juozaitis, Vilnius: Margi raštai, 1998, 243.

⁷⁹ Aušra Jurgutienė, „Hermeneutinis istorizmas“, *op. cit.*, 125.

⁸⁰ Edward Hallett Carr, *Kas yra istorija?*, iš anglų k. vertė Rasa Seibutytė, Vilnius: Vaga, 1999, 9.

objektyvistinės istoriografijos pradininku, tačiau jis dar tikėjo, kad istorijos prasmė pasirūpins „Dieviškoji apvaizda“.

Istorikos (vok. *Historik*) pagrindus išplėtojo ir klasikinę istoriką sukūrė Johannas Gustavas Droysenas, laikomas brandžiausiu kanoninės istorinės istoriografijos kūrėju ir istorinės mokyklos metaistoriku (kn. *Grundriss der Historik*, 1897). Istorizmui teorinius pagrindus suteikė ir vokiečių filosofo Wilhelmo von Humboldto Berlyno akademijoje skaitytas traktatas *Apie istorijos rašytojo uždavinį (Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers*, 1821), šveicarų istoriko Burckhardto paskaitos apie istorijos studijas (*Apmąstymai apie pasaulio istoriją / Weltgeschichtliche Betrachtungen*, išl. 1905). Humboldtas istorizmo manifestu vadinamame traktate iškėlė pozityvistinį istorijos uždavinį – pristatyti, kas iš tikrųjų atsitiko⁸¹. Jis pastebėjo, kad retame naratyve atskleidžiama istorinė tiesa: istorinė tiesa yra kaip debesys, kurie įgyja formą tik per atstumą. Todėl faktų reikšmė geriausiai išryškėja visumos kontekste. Faktų jungimas priežastiniais ryšiais į rišlią visumą neįmanomas be vaizduotės, kurią pasitelkia ir poetas. Tik kitaip nei poetas, istorikas savo vaizduotę pajungia patirčiai ir tikrovei. Istorinei tiesai pasiekti simultaniškai naudojami du metodai: 1) tikslus, objektyvus, teisingas, kritiškas įvykių tyrimas, 2) aiškinimas ir intuityvus įvykių susiejimas. Remiantis pirmuoju metodu, prarandama tiesos esmė, remiantis antruoju – rizikuojama faktus falsifikuoti. Todėl istorinė mintis geriau plėtojama, kai sukuriamos įvykių struktūros ir tam tikros grandinės⁸².

Humboldtas tikėjo istorine tiesa ir istorinio naratyvo objektyvumu. Jo nuomone, aprašydamas įvykių istorikas atskleidžia istoriją tokią, kokia ji yra. Istorijos faktiškumas padeda įsisavinti egzistencijos laikiškumą, dabarties priklausomybę nuo praeities. Istorija pagyvina ir sutaurina tikrovės pojūtį. Kitas svarbus aspektas, kurį iškėlė Humboldtas – istorinio metanaratyvo ir gamtos sąsaja: istorinė prezentacija, kaip ir menas, yra gamtos mėgdžiojimas. Istorija pažįstama kaip biologinis kūnas (pažįstamas išorinis pasaulis) arba

⁸¹ Wilhelm von Humboldt, „On the Historians Task’s“, in: *History and Theory*, vol. 6, no. 1, 1967, 57–71.

⁸² *Ibid.*, 58–59.

studijuojama iš vidaus ir apibendrinama visa, kas anksčiau įvyko (kaip išorinės formos išplaukia iš idėjų ir visumos struktūrų). Formos pirma atpažįstamos, tuomet vaizduotės pagalba jos atgimsta ir įgyja aukštesnės tiesos reikšmę⁸³. Tad istoriniam metanaratyvui būdinga tiesos (at)pažinimas, radimas tai, kas būtina, ir neesminių dalykų pašalinimas.

Istorizmo metodas, kuriame romantinis, tautinis, individualistinis, teleologinis tikslas suderintas su pozityvistinėmis fakto ir epochos pažinimo „per ją pačią“ nuostatomis ir realistiniu pasakojimo stiliumi, labiausiai išryškėjo XIX a. antrojoje pusėje, kai buvo sukurtos didžiosiomis literatūros istorijomis laikomos Taine'o *Anglų literatūros istorija* (*Histoire de la littérature anglaise*, 5 t., 1863–1864), Wilhelmo Schererio *VIII–XII a. vokiečių poezijos ir prozos paminklai* (*Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII–XII Jahrhundert*, 1864), Vokiečių literatūros istorija nuo pradžios iki Goethe's mirties (*Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zu Goethes Tod*, 1883), Hermanno Theodoro Hettnerio *XVIII a. literatūros istorija* (*Literaturgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts*, 1869), Sanctis'o *Italų literatūros istorija* (*History of Italian Literature*, 1870–71), danų mokslininko pozityvisto Georgo Brandeso lyginamosios literatūros paskaitos (*Pagrindinės srovės XIX amžiaus literatūroje / Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*, 4 t., 1872–1875; anglų kalba *Main Currents in Nineteenth century Literature*, 1901–1905), Lansono *Prancūzų literatūros istorija* (*Histoire de la littérature française*, 1894).

Gilias pozityvistinės literatūros rašymo tradicijas turėjo prancūzų literatūros istorija, formavusi akademinio rašymo tradicijas. Taine'as, remdamasis pozityvizmo doktrinos pagrindėju Comte'o filosofija, literatūros historiografijoje išskyrė tris žmogiškuosius kūrybos faktorius (aplinka, rasė, momentas)⁸⁴, kuriais pagrįsta didžioji *Anglų literatūros istorija*, joje autorius

⁸³ *Ibid.*, 61.

⁸⁴ Taine'o žmogiškosios kūrybos faktoriai: aplinka (*le milieu*), rasė (*le race*), momentas (*le moment*). Aplinką sudaro kontekstas – geografinė, socialinė, istorinė aplinka, lemianti dvasios būvį, rasė suvokiama kaip įgimtos savybės, būdingos konkrečios tautos žmogui, momentą suponuoja aptariamose epochose literatūrinė tradicija, iš kurios paaiškėja, ar rašytojas yra pradininkas, klasikas ar epigonas. Šie trys naratyvui svarbūs aspektai kiekvienai tautai skirtingi.

nemažai dėmesio skyrė priežastiniams ryšiams ir kultūriniam geografiniam kontekstui. Veikale *Meno filosofija (Philosophie de l'art, 1865–1869)* Taine'as rašė: „[n]aujasis metodas, kuriuo pasiryžęs naudotis ir kuris pradeda skverbtis į visus dvasios mokslus, yra toks, jog žmogaus dvasios kūrinius, ypač meno kūrinius, reikia imti kaip tikrus reiškinius ir faktus, kurių charakteringus bruožus reikia nustatyti ir priežastis surasti“⁸⁵. Taine'as tyrinėjo stilių, žanrų, mokyklų genezę, raidą ir priežastis.

Akademinės prancūzų literatūros istorijos autorius, istorinio literatūros tyrimo metodo kūrėjas Lansonas atkakliai priešino istoriją, kuri byloja faktais, ir literatūrą, kuri išgyvenama per subjektyvią patirtį ir patiriamą estetinį efektą, bei diegė objektyvų kritinį metodą, keldamas klausimą, ar įmanoma išvengti subjektyvumo ir išeiti už teksto ribų? Lansono istorija laikoma pozityvistine, tačiau autorius jau atsargiau vertino literatūros istoriko objektyvumą. Pažinimas yra įmanomas tik per lyginimą su savo patirtimi, tad niekas negali užtikrinti, kad tas pažinimas bus tikslus: „mums gresia pavojus įsivaizduoti užuot stebėjus ir manyti, kad žinome, kai mes tik jaučiame“⁸⁶. Istorikai nuo šio pavojaus esą apsaugoti mažiau, nes jie remiasi dokumentais. Pasak René Welleko, Lansono *Prancūzų literatūros istorija* yra aiški, tikslios, teisingos ir proporcingos informacijos pateikimo pavyzdys⁸⁷. Lansonas aprašė ne vien faktus, bet ir istorinių generacijų psichologinius portretus, suformulavo charakteristiką ir kritišką vertinimą, charakterizavo idėjas, jausmus, nuotaikas, požiūrius. Aprašinėjo, aiškino, interpretavo ir kritikavo. Dėmesio centre buvo ne autoriaus biografija ar socialinis kontekstas, bet literatūros fenomenas – Lansonui buvo svarbu tai, kas atskleidžia Prancūzijos dvasią. Lansono literatūros istorija buvo labai populiari – 1902 m. išėjo septintas leidimas. Kiekvienas leidimas buvo papildomas arba keičiamos pozicijos: pavyzdžiui, pirmuose leidimuose neminėti simbolistai, vėlesniuose leidimuose jie rado vietą paraštėse. Literatūros istoriją Lansonas plėtė iki 1922 m. ir, kaip

⁸⁵ Citata iš: *Poetika ir literatūros estetika II*, sud. V. Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1989, 8.

⁸⁶ Gustavas Lansonas, „Literatūros istorija“, in: *Poetika ir literatūros estetika II, op. cit.*, 140–166.

⁸⁷ René Wellek, *A History of modern criticism 1750–1950: The Later Nineteenth Century*, vol. 4, Cambridge: Cambridge university press, 1965, 71.

pastebėjo Wellekas, naujausioje, t. y. jo gyvenamojo meto literatūroje autorius jau prarado orientaciją – vertybinį nusistatymą lėmė tuometinės istorinės aplinkybės⁸⁸. Jau tuomet Lansonas atvejis iliustravo gyvenamojo meto literatūros istorijos rašymo pavojus, nors praeities ir dabarties literatūros riba nežymi. Po pirmojo istorijos leidimo pasirodė keli jos variantai susilaukė ir nemažai kritikos, tačiau Lansonas istorija prancūzams išliko geriausia XIX amžiaus prancūzų literatūros istorija ir tapo savo žanro klasika. Lansonas buvo ir vienas pirmųjų profesorių, savo mokslines idėjas skleidusių JAV universitetuose.

Pozityvizmo filosofijos nulemta kultūrinė istorinė mokykla XIX a. buvo vyraujanti istoriografijos metodologinė kryptis. Pozityvistinės mokslo idėjos turėjo tęstinumo ir XX amžiuje. Julius Wiegandas parašė pozityvistinę *Vokiečių kūrybos istoriją (Geschichte der deutschen Dichtung, 1922)* akcentuodamas literatūros ryšį su filosofija, mokslu, religija, politiniu, ekonominiu ir socialiniu kontekstu, tačiau taip pat skirdamas nemažai dėmesio imanentinei kūrinio formai. Savitą metodą, pavadintą etnologiniu, artimą Taine'o filosofijai, sukūrė Josephas Nadleris, literatūros medžiagą klasifikavęs pagal gentis (*Stamm*) ir kraštovaizdį (*Landschaft*). Gentis (giminė) laikyta kūno ir dvasios nedalomu vienu, charakterizuojančiu gentį, kurios įgimtas ypatybes lemia landšaftas (lygumos, pajūris, miškai, kalnai ir pan.). Vienos genties kūryba turi bendrų bruožų ir griežtai skiriasi nuo kitų genčių. Nadleris literatūros istorijos uždaviniu laikė siekį atskleisti genties ypatybes literatūros kūrinuose. Savo teoriją jis pritaikė knygose *Vokiečių literatūros istorija: gentys ir kraštovaizdžiai (Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften, 3 t., 1912–1918)*, *Vokiečių literatūros istorija (Geschichte der deutschen Literatur, 1951)*.

⁸⁸ *Ibid.*, 74.

1.4. Antipozityvistinė istorinių tyrimų kritika ir istorinės sąmonės krizė

Istorizmas laikomas buržuazinės visuomenės reiškiniu, atspindinčiu XIX a. buržuazinių sluoksnių interesus ir kultūrinę orientaciją, bet XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje keičiantis visuomenei ir modernėjant savimonei jau tapo neišvengiamu kritikos objektu. Suvokus istorizmo ribotumą, ieškota alternatyvių metodologijų.

Istorizmo krizė, racionalistinių metodų kritikavimas Vokietijoje prasidėjo su Friedricho Nietzsche's provokacijomis ir pareiškimu, kad epocha jau „persisotino“ istorija⁸⁹, mokslas turi tarnauti gyvenimui, todėl istorija privalo praeitį susieti su dabartimi. 1874 m. parašytame straipsnyje *Apie istorijos žalą ir naudingumą (Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben, 1874)* Nietzsche laikė naiviu istorikų sieki parašyti objektyvią ir teisingą istoriją. Nietzsche's teigimu, objektyvumas tėra iliuzija, todėl pagrįstai Gadameris konstatavo, kad „žodžio ‚interpretacija‘ karjera prasidėjo su Nietzsche ir tapo iššūkiu bet kokiam pozityvizmui“⁹⁰.

Kodėl istorinės sąmonės ir istorinio pažinimo problema XIX a. pabaigoje tapo tokia aktuali? Gadamerio samprotavimu, istorijos klausimas žmonijai rūpėjo ne kaip mokslinio pažinimo problema, o kaip „savos gyvenimo sąmonės problema“⁹¹. Jaustis istorišku buvo svarbu, nes, anot Nietzsche's, „žmogus tik dėl to ir tampa žmogumi, kad sugeba panaudoti praeitį gyvenimo reikalams ir vėl paversti ją istorija“⁹². Pasak Gadamerio, istoriškumo jausmas Vokietijoje tapo problema, kai nuo Nietzsche's samprotavimų suvokta, jog modernusis žmogus, išmokęs žvelgti į pasaulį „šimtu akių iškart“, apskritai nebeturi savo pasaulio: „gal tiesos jausmas išnyksta, kai suvokiamos kintamos perspektyvos, kuriomis ji pasirodo?“⁹³

⁸⁹ Friedrich Nietzsche, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, iš vok. k. vertė Tomas Sodeika, in: *Kultūra ir istorija*, Vilnius: Gervelė, 1996, 66.

⁹⁰ Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, 179.

⁹¹ *Ibid.*, 3.

⁹² Friedrich Nietzsche, *op. cit.*, 47.

⁹³ Hans-Georg Gadamer, *op. cit.*, 1.

Amžiaus pabaigoje estetizmo krypties šalininkai Edmondas Schereris ir Emile'is Faguet samprotavo apie tai, jog istorinis kontekstas gali paaiškinti viską, išskyrus vertybinį meno kūrinį, sukurtą tuo pačiu laiku ir toje pačioje vietoje, skirtumą⁹⁴. Istorinis kontekstas suteikia galimybę interpretuoti tekstą kaip socialinį elementą ir tam tikrą literatūrinę matricą, tačiau negali paaiškinti teksto estetiškos kompozicijos ir sumanymo. „Istoriškumo problema“ istorikams neduos ramybės vėliau, nors į šiuos klausimus atsakymo ieškojo ir XIX a. antrosios pusės dvasios mokslų (*Geisteswissenschaft*), dar vadinamos intelektualiaja istorija, mąstytojas Wilhelmas Dilthey, istorinį pažinimą siejęs ne su istoriškai kintančios dvasios, bet su gyvenimo samprata. Šiai mokyklai įtakos turėjo Heinricho Rickerto kultūros mokslų teorija⁹⁵, Wilhelmo Windelbando ir George'o Collingwoodo istorinės idėjos apie tai, jog istorijos rašymas yra ne tik mokslas, bet ir menas. Prie romantizmo ideologijos grįžo ir istoriją kaip dvasios ir idėjų istoriją viena pirmųjų bandė aprašyti Ricarda Huch. Veikaluose *Romantizmo suklestėjimas* (*Blütezeit der Romantik*, 1899), *Romantizmo klestėjimas ir nuosmukis* (*Ausbreitung und Verfall der Romantik*, 1902) autorė pateikė kultūros sintezę: dėmesio skyrė ne tik romantizmo literatūros kūriniais, bet ir autorių asmeniniam bei visuomeniniam gyvenimui. Dilthey ir jam artimų vokiečio Rudolfo Christopho Euckeno bei prancūzų filosofo Henri Bergsono darbuose tęsiama romantizmo tradicija ir vėl atsigręžiama į kūrėjų vidinį pasaulį ir kūrybos psichologiją. Tačiau Dilthey, anot Jeano Grondino, save laikė istorinės mokyklos metodologu, nors rašė istorinio metodo kritiką⁹⁶. Dilthey darbuose susikirto pozityvistinės ir antipozityvistinės idėjos. Jis siekė literatūros mokslą atriboti nuo gamtos mokslų, bet vis dėlto norėjo jam suteikti scientistinio metodo modelį, kurį vadino hermeneutiniu. Pasak Dilthey, hermeneutika – tai „raštu užfiksuotų

⁹⁴ Edmond Scherer, *Essays on English Literature*, New York, 1891; Emile Faguet, *Petite histoire de la littérature française*, Paris, 1913.

⁹⁵ Heinrich Rickert, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 1898.

⁹⁶ Jean Grondin, *Filosofinės hermeneutikos įvadas*, iš vok. k. vertė Nerija Putinaitė, Vilnius: aidai, 2003, 147–148.

gyvenimo apraiškų supratimo teorija⁹⁷. Dilthey samprotavimu, istoriniai įvykiai ar veiksmai atsiveria per supratimą, o ne per aiškinimą: tekstas praranda savo autonomiją ir tampa tik pretekstu interpretacijai. Kitaip tariant, istorijos tyrimų objektas yra subjektyvūs žmogaus sukurti kultūros artefaktai, o istorikas yra istoriškai kintantis subjektas, todėl pozityvistinis objektyvus istorijos aiškinimas yra neįmanomas, nes istorija reikalauja išgyvenimo, supratimo ir interpretacijos⁹⁸. Dilthey istorijos supratimas rėmėsi hermeneutiniu ratu, glaudžiu praeities (istorinių artefaktų) ir dabarties (suvokėjo) psichologiniu ryšiu. Konkrečiai literatūros istorijos modeliui Dilthey filosofija svarbi dėl susitelkimo į rašytojų dvasinį gyvenimą: analizuojamas istorinių įvykių, dorovinių, religinių idėjų santykis su kūrėjo išgyvenimais. Savo metodą ir filosofines kategorijas Dilthey pirmiausia pritaikė Johannui Wolfgangui von Goethe'į (*Goethe ir poetinė vaizduotė / Goethe und die dichterische Phantasie*, 1877) ir kanonizuojamiems autoriams nuo Gottholdo Ephraimo Lessingo iki Goethe's mirties (*Išgyvenimas ir kūryba / Das Erlebnis und die Dichtung*, 1906). Šios mokyklos tyrimus tęsė ir vėlesnės kartos mokslininkai⁹⁹, daugiausia vokiečiai. Paties Dilthey darbai išpopuliarėjo po jo mirties XX a. antrajame dešimtmetyje, į anglų kalbą didžioji dalis jo raštų išversta tik 1976 (*Selected Writings*) ir 1985 (*Selected Works*, 6 t.) metais¹⁰⁰.

Friedrichas Gundolfas, Fritzas Strichas, Herbertas Cysarzas, remdamiesi šveicarų meno kritiko Heinricho Wölfflino architektūros žodynu ir meno samprata (*Meno istorijos pagrindai / Kunstwissenschaftliche Grundbegriffe*, 1915), pasuko labiau į imanentinę stiliaus istoriją, Hermannas Augustas Korffas, Julius Petersonas – į idėjų istoriją. Prie pastarųjų priskirtinas ir Rudolfas Ungeris, pabrėžęs artimus autoriaus pasaulėžiūros ir kūrybos ryšius:

⁹⁷ Vilhelmas Diltheyus, „Hermeneutikos atsiradimas“, iš anglų k. vertė Aušra Čižikienė, *Filosofija ir sociologija*, 1990, nr. 1, 97.

⁹⁸ Dilthey išskėlė tris momentus – patyrimą/išgyvenimą (*Erlebnis*), supratimą (*Verstehen*) ir išraišką (*Ausdruck*). Suprasti reiškia pergyventi kito patirtį (*das Verstehen ist ein Wiederfinden des Ich im Du*). Toks procesas yra įmanomas, nes žmonėms būdingos panašios mąstymo struktūros.

⁹⁹ Georgas Simmelis, Friedrichas Gundolfas, Emilis Ermatingeris, Hermannas Augustas Korffas, Oskaras Walzelis, Julius Petersonas, Fritzas Strichas, Paulas Kluckholmas, Herbertas Cysarzas.

¹⁰⁰ *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms*, Toronto: University of Toronto press, 1993, 298.

kūrinys išreiškia tam tikrą idėją, todėl literatūros tyrimai neatsiejami nuo filosofijos (*Naujausios literatūros filosofinės problemos / Philo-sophische Probleme in der neueren Literatur*, 1908, *Literatūros istorija kaip problemų istorija / Literaturgeschichte als Problemgeschichte*, 1924, Herder, Novalis und Kleist, 1922).

XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje diltėjiška mokykla pradėjo slopti, kūrėsi naujos teorijos, tačiau interpretacinis ir psichologinis istorizmas turėjo nemažai įtakos kitoms hermeneutikos pakraipoms. Šias idėjas bei egzistencialistinį literatūros mokslą palaikė nuo 1923 m. Stuttgarte pradėtas leisti žurnalas *Deutsches Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*.

Didelę įtaką, ypač Italijoje, darė Benedetto Croce's veikalai. Croce dar labiau akcentavo, kad epochą reikia tyrinėti ne „per ją pačią“ (kaip tai darė pozityvistai), bet taip, kaip istoriją supranta dabartyje gyvenantis istorikas, nes istoriografiją lemia ne praeitis, bet dabarties problemos ir iš jų kylantis poreikis praeities faktus prisiminti ir atgaivinti. Anot Croce's, faktas, iš kurio kuriama istorija, turi gyventi istoriko dvasioje, kitaip tariant, istorikas turi suprasti istorinius dokumentus ir papasakoti dokumentišką istoriją, kylančią iš dabarties problemų¹⁰¹. Tik tokia apmąstanti istorija yra gyva, tikroji, o į praeitį orientuota istoriografija virsta tiesiog dabarčiai nebeaktualia kronika. Croce išskyrė keletą tokios kronikos tipų: filologinė, poetinė ir retorinė (oratorinė, praktinė) istoriografija. Filologinę istoriją sudaro faktų rinkinys (dauguma istorijų, pasirodžiusių Vokietijoje po 1820 m.), poetinėje istorijoje mąstymą užgožia jausmai ir vaizduotė, retorinė istorija turi didaktiškų tikslų – pamokyti ir paveikti skaitytoją (pastaruosius du tipus daugiausia lėmė nacionaliniai judėjimai)¹⁰². Idealiausia istorija Croce laikė visų šių tipų dialektinę sintezę.

Rašydamas apie literatūros (poezijos) istoriją, Croce akcentavo kritišką ir estetinį vertinimą. Vertinimas jam atrodė ir absoliutus, pagrįstas universalia tiesa, ir reliatyvus, istoriškai kintantis. Tikros literatūros istorijos atskleidimui,

¹⁰¹ Бенедетто Кроче, *Теория у история историографии*, Москва: Школа Языка русской культуры, 1998, 9.

¹⁰² *Ibid.*, 18–26.

pasak Croce's, reikalinga „atitinkamu būdu išdėstyti individualizuojančią istoriją ir meno kūrinį vertinti nesiejant jų su visuomenės istorija, kiekvieną laikyti atskiru pasauliu, kuriame retkarčiais susitelkia visa istorija“¹⁰³. Croce atsispyrė nuo pozityvizmo atmesdamas socialinę ir pilietinę istoriją. Jis pastebėjo, jog poezijos istorija nėra praktinius žmonių veiksmus ir tikslus tirianti istorija – tai didžiųjų poetinių motyvų ir žymių žmonių istorija.

Nietzsche, Dilthey, Croce davė stiprų postūmą interpretaciniam literatūros istorijos rašymui. Interpretacija nesumenkina fakto reikšmės, priešingai – ją praturtina. Literatūros istorija rašyta taip, kaip ją gyvenamojoje epochoje suvokia pats istorikas. Kreiptinas dėmesys į estetinę meno vertę, kuri suvokta ne statiškai, bet reliatyviai, nes ir estetiškas nagrinėjimas savo ruožtu yra istoriškas, t. y. priklausantis poezijos istorijai.

1.5. Analų mokyklos įtaka istorijos rašymui

Hermeneutinė metodologija siejama su istorizmu, analitinė – su vokiečių socialine istorija (vok. *Sozialgeschichte* arba *Historische Sozialwissenschaft*), prancūzų *Annales* istorijos mokykla, kuri buvo nukreipta prieš pozityvistinį istorijos mokslą ir buvo viena žymiausių XX a. trečiajame dešimtmetyje susikūrusių prancūzų istoriografijos krypčių, devintajame dešimtmetyje suskilusi į keletą savarankiškų judėjimų. *Annales* mokykla, dar vadinama prancūziškąja intelektualiąja istorija, siekė sukurti totalią globalinę istoriją (neiškirti politinės, ekonominės ar religijos istorijos, bet sulieti jas į visumą). Objektu pasirinkdami bet kokią įvykį ar istorinį reiškinį, šios mokyklos atstovai siekė kuo išsamiau atskleisti tam tikro istorinio laikotarpio ir vietovės žmonių gyvenimą, elgesio motyvus, kaitos dėsningumus. Į istoriografiją jie įvedė naujų sąvokų – „ilgoji trukmė“ (*longue durée*), „totalinė istorija“ (*histoire totale*), „mentalitetai“ (*mentalités*), kurios plito įvairių krypčių moksliniuose diskursuose. Šios krypties metodologu laikomas istorikas Fernandas Braudelis

¹⁰³ Benedetas Kročė, „Aesthetica in nuce“, in: *Poetika ir literatūros estetika II*, Vilnius: Vaga, 1989, 234.

istorinį laiką skirstė į ilgąjį (reiškiniai, kurie keičiasi tik per šimtmečius ar tūkstantmečius), vidutinį (cikliniai pokyčiai) ir trumpąjį (kasdieniai įvykiai, dėliojami į diachronines struktūras). Jis kritikavo istoristinę historiografiją laikydamas ją paviršutiniška, apsiribojančia tik trumpojo laiko įvykiais – intelektualioji istorija turi apimti visas žinojimo sritis, taip pat ir literatūrą.

Analų mokyklos atstovai domėjosi socialiniais ir ekonominiais istorinės kaitos procesais, priežastiniais jų ryšiais, tyrė geografinius, klimato faktorius ir jų reikšmę istorinės raidos vystymuisi. Geografinių regionų totalinės istorijos leido įvesti kasdienybės istorijos sampratą.

Vienas pradininkų Lucienas Febvre'as parašė knygą *Netikėjimo problema XVI amžiuje: Rabelais religija (Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle: la religion de Rabelais 1942)*, kurios tikslas atskleisti François Rabelais gyvenamo laikotarpio psichologinį gyvenimą (*mental life*). Trečiosios ir ketvirtosios kartos atstovai po vadinamojo lingvistinio posūkio ir perėjimo prie mikroistorijų savo darbais įsiliejo į naujojo istorizmo srovę. Literatūros historiografijoje vieno ryškiausių teoretikų Roger Chartier knygoje *Įrašai ir ištrynimai (Inscription and Erasure: Literature and Written Culture from the Eleventh to the Eighteenth Century, 2007)* siekiama suderinti rašomosios kultūros istoriją su tekstų sociologija, suvienyti interpretaciją su aprašymu, hermeneutiką su morfologija. Pateikiama literatūros kūriniių interpretacija, komentarai, knygų cirkuliavimo techninių bei socialinių sąlygų analizė.

1.6. Marksistinė historiografija

Radikaliosios historiografijos šalininkų netenkino hermeneutinės interpretacijos samprata, todėl buvo atsigręžta į socialinį istorizmą, šįkart paremtą Karlo Marxo ir Friedricho Engelso ideologija, kurią XX a. literatūros moksle išplėtojo jų pasekėjai: Franzas Mehringas, György Lukácsas, Antonio Gramsci, Valteris Benjaminas, Louisas Althusseris, Ernstas Blochas, Theodoras Adorno, Jeanas-Paulis Satre'as, Lucienas Goldmannas, Herbertas Marcuse.

Pagal Marxo ir Engelso teoriją kultūriniai tekstai yra persismelkę klasių ideologija. Marksizmo dėmesys nukreiptas į istorinį pažangos kontekstą, objektyvų tikrovės pažinimą – teisingus klausimus ir jų sprendimus, į istorijos procesą, priešingai nei hermeneutinės istoriografijos tradicijoje, nepriklausomą nuo žmogaus valios ir sąmonės. Svarbiausios istorinės kategorijos: gamybiniai santykiai, gamybinės jėgos, bazė ir anstatas, klasių kova, ideologija. Marksistinė istoriografija tyrinėdama šaltinius pirmiausia iškėlė klasinius santykius ir ekonominius vystymosi procesus. Į rašytoją žvelgta kaip į tam tikros socialinės klasės atstovą, ginantį klasinius interesus.

Marksistai išryškino literatūros ir ideologijos santykį, bet jį gerokai supaprastino: literatūros tekstas traktuotas kaip tiesioginė autoriaus ideologijos arba klasės, kuriai jis priklauso, išraiška¹⁰⁴. Engelsas, rašydamas apie Honoré de Balzaco romanus, pastebėjo juose atskleistą prancūzų buržuazijos iškilimą. Pats Balzacas buvo giliai įsitikinęs rojalistas, tačiau pagal marksizmo teoriją jo vaizdavimo būdas atskleidžia daugiau nei siekia autorius. Neomarksistiniai teoretikai toliau plėtojo literatūros ir ideologijos santykio problemą. Althusseris siekė įrodyti, kad kiekviename kūrinyje slypi ideologija, kurią padeda atskleisti literatūrinė forma. Anot Terry Eagletono, „norint suprasti *Karalių Lyrą*, *Dunsiadą*¹⁰⁵ ar *Ulisą* reikalinga ne tik interpretuoti jų simbolizmą, bet ir studijuoti literatūros istoriją bei sociologinius faktus. Pirmiausia reiktų suprasti painius, netiesioginius (šalutinius) kūrinių ir ideologinio pasaulio, kuriame jie „gyvena“, santykius. Šie ryšiai atsiskleidžia ne tik temose, bet ir stiliuje, ritme, įvaizdžiuose, formoje“¹⁰⁶. Marksizmas prieigų prie kūrinio rado ir turinyje, ir formoje. Literatūros periodizavimas buvo pagrįstas politinėmis sąvokomis: feodalizmas, pilietinės visuomenės susiformavimas, kilmingųjų luomo privilegijų panaikinimas ir kapitalistinės literatūros stadijos. Kadangi literatūra turėjo atspindėti tikrovę, didelis dėmesys teiktinas mimezei ir didiesiems epikos žanrams. Aukščiausia klasikos viršūne

¹⁰⁴ Roman Selden, *Practicing theory and reading literature*, The University press of Kentucky, 1989, 154.

¹⁰⁵ *The Dunciad*, 4 kn., 1728–1743 – Alexanderio Popo satyrinė herojinė poema.

¹⁰⁶ Terry Eagleton, *Marxism and Literary Criticism*, California: University of California Press, 1976, 6.

laikyta XIX a. realistinis romanas. Literatūros istorijos dėstytojos pagal žymiausių autorių ir kūrinių chronologiją, nes literatūros raida suvokta kaip vystymasis tobulėjimo ir pažangos link.

Anksčiausia marksistinių literatūros istorijos darbų amžių sandūroje parašė vokiečių Mehringas (*Legenda apie Lessingą / Die Lessing-Legende*, 1893, Schilleris. *Biografija vokiečių darbininkams / Schiller. Ein Lebensbild für deutsche Arbeiter*, 1905). Vengrų filosofas Lukácsas, laikomas Vakarų marksizmo teoretiku (*Modernios dramos evoliucija / The Evolution of Modern Drama*, 1909, *Goethe ir jo amžius / Goethe and His Age*, 1946, *Istorinis romanas / The Historical Novel*, 1937, *Europos realizmo studijos / Studies in European Realism*, 1948 ir kt.), bandė pagrįsti, kodėl praeitoje epochoje sukurti meno kūriniai išlieka aktualūs ir estetiškai paveikūs: juk išnykus visuomeninei ir ekonominei bazei, turėtų išnykti ir kūrinių poveikis. Lukácsas šiai dilemai pasitelkė klasikos ir kanono sąvoką. Realistinį (organišką) pasakojimą atspindinti klasika išreiškia amžinuosius idealus.

1.7. Formalistinė istoriografija (formalioji mokykla)

Kaip atsvara marksistinei literatūros teorijai Maskvoje susikūrė formalioji (arba formalinė¹⁰⁷) mokykla, inicijavusi istorinės poetikos tyrimus, įtraukusi lingvistiką ir susitelkusi į tekstų imanentiškumą. Marksizmas ir formalioji mokykla turėjo bendrą siekį atsiriboti nuo pozityvizmo ir dvasios mokslų metafizikos, tik abi šios mokyklos ieškojo skirtingų būdų, kaip prikelti literatūros kūrinį veiksmingam suvokimui. Marksizmas akcentavo visuomeninių ir ekonominių santykių evoliuciją, formalizmas – literatūros formų. Formalioji mokykla susikūrė XX a. antrajame dešimtmetyje (1915–1930), Maskvoje buvo įkurtas lingvistinis būrelis, Sankt Peterburge – Poetinės kalbos studijų bendrija *Opojaz*. Žymiausi atstovai – Romanas Jakobsonas, Vladimiras Šklovskis, Jurijus Tynianovas, Borisas Eichenbaumas, Borisas

¹⁰⁷ Terminai iš *Visuotinės lietuvių enciklopedijos*, t. VI, 2004, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 189.

Tomaševskis. Maskvos formalistų idėjas trečiajame dešimtmetyje (1926) plėtojo struktūralizmo mokykla Prahoje. Formalistai išskyrė praktinę ir poetinę kalbos funkcijas. Praktinė funkcija liudija literatūros kūrinio istorines ir visuomenines aplinkybes, o poetinė funkcija, į kurią ir buvo susitelkta, kūrinį atribojo nuo išorinio istorinio konteksto. Naujas formalistinis metodas buvo nukreiptas į formos tyrimus, tačiau, paradoksalu, neišvengė literatūros istoriškumo, priešingai, į jį atsigrėžė, nes žanro ir poetinės kalbos tyrimai reikalavo analizuoti jų raidos ypatumus, naujų formų atsiradimą, žanro kanonizavimą, t. y. literatūros evoliuciją. Vis dėlto, kaip pažymi Jaussas, formalistų „projektas skyrėsi nuo senosios literatūros istorijos tuo, kad buvo atsisakyta nuoseklaus ir nenutrūkstamo proceso sampratos [...] literatūros istorija tariamai ramią ir nuoseklią reiškinių kaitą ėmėsi vaizduoti kaip procesą su nutrūkstančiais pokyčiais, naujų mokyklų maištais ir konkuruojančių žanrų konfliktais“¹⁰⁸. Analizuojama ne istorinių įvykių nuosekli seka, bet formų raiška, dėsningumai ir vieta lingvistinėje reikšmių sistemoje. Formalioji mokykla sąlygojo naują literatūros mokslo suvokimą – racionalius teorinius tyrimus (vienas svarbiausių veikalų – Tomaševskio *Literatūros teorija / Теория литературы*, 1925), o tai reiškė perėjimą nuo literatūros istorijos prie teorijos. Pasak Gérardo Dessons'o, formalistų siekis buvo „atmesti naivų ir empiristinį literatūros kūrinių nagrinėjimą“¹⁰⁹. Literatūros istorija laikyta pernelyg paprastu naratyvu.

Vokietijoje po II Pasaulinio karo mokslininkai, reaguodami į piktnaudžiavimą dvasios istorija ir nacionalistinės ideologijos iškėlimą literatūros moksle, pradėjo praktikuoti imanentinius teorinius metodus. Nuo literatūros istorijos nūsikuso Didžiojoje Britanijoje ir JAV vyravusi naujosios kritikos mokykla, kurios atstovai į literatūros kūrinius žiūrėjo kaip į imanentišką kalbos struktūrą, atskirtą nuo istorinio ir biografinio pažinimo. Tačiau Wellekas, diskutuodamas su naujosios kritikos mokykla, kėlė mintį apie tai, jog neįmanoma išvengti istoriškumo, nes žodžiai, žanrai ir meninės

¹⁰⁸ Hans Robert Jauß, *op. cit.*, 208.

¹⁰⁹ Gérard Dessons, *Poetikos įvadas: Literatūros teorijų apžvalga*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Keršytė, Jūratė Žalgaitė Kaya, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 190.

raiškos priemonės taip pat turi savo istoriją, kūrinys byloja apie jo parašymo tikrovę, o kai kuriems kūriniais istorinė informacija yra tiesiog būtina¹¹⁰.

1.8. Literatūros istorija kaip (ne)įmanoma istorinė užduotis

Aktualesnės diskusijos apie literatūros istoriją prasidėjo XX a. penktajame–šeštajame dešimtmetyje, kai išvystytos literatūros teorijos pateikė platų interpretacinių galimybių spektrą ir provokavo literatūros istorijos, užkonservuotos vienam objektyviam teisingam literatūros įvertinimui ir kanono pateikimui, pokyčius. Viena pirmųjų tokių provokacijų buvo Wernerio Krausso 1950 m. paskelbtas straipsnis *Literatūros istorija kaip istorinė užduotis* (*Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag*). Tačiau ši Krausso esė, verčianti permąstyti ir atnaujinti literatūros istoriją, buvo nepastebėta Vakarų Vokietijoje, kurioje mokslininkai pasinėrė į naujosios kritikos imanentinius teksto skaitymus¹¹¹. Po dvidešimties metų Geoffrey Hartmanas reaguodamas į Krausso ir Welleko pasisakymus apie literatūros istorijos galimybes tęsė samprotavimus straipsnyje *Literatūros istorijos link* (*Toward Literary History*, 1970). Šios diskusijos tęsėsi iki XX a. pabaigos ir pasiekė apogėjų su Davido Perkinso knyga *Ar literatūros istorija galima?* (*Is Literary History Possible?*, 1992), reaguojančia į Welleko argumentus.

XX a. viduryje be poetikos tyrimų pradėta kalbėti ir apie literatūros kritiką (Welleko straipsnis *Šeši literatūros istorijos tipai* / *Six types of Literary History*, 1946, Austino Warreno ir Welleko klasikinė studija *Literatūros teorija* / *Theory of Literature*, 1949). Wellekas literatūros teoriją apibrėžė kaip bendrąs literatūros studijas, o konkrečių meno kūrinių tyrimus vadino literatūros kritika (į kurią įtraukiama ir teorija) arba literatūros istorija. Tarp šių trijų disciplinų Wellekas didelio skirtumo nedarė teigdamas, jog literatūros teorija neįsivaizduojama be kritikos ar istorijos, kritika – be teorijos ar

¹¹⁰ René Wellek, „Literary Theory, Criticism and History“, in: *20th Century Literary Criticism*, London–New York: Longman, 1981, 555.

¹¹¹ Plačiau žr.: Peter Bürger, Christa Bürger, *The Institutions of Art*, iš vok. k. vertė Loren Kruger, Lincoln: University of Nebraska Press, 1992, 69.

istorijos, istorija – be teorijos ir kritikos. Po dešimtmečio Wellekas straipsnyje *Literatūros teorija, kritika ir istorija (Literary Theory, Criticism and History, 1960)* tokį požiūrį jau vadino naiviu ir rašė, jog gali būti tik istorija, tik kritika ar tik teorija arba, geriausiu atveju, redukuojant šią triadą iki dviejų – esama teorijos ir istorijos arba kritikos ir istorijos¹¹². „Literatūros teorijos“ (*literary theory*) terminą Wellekas tapatino su vokišku terminu „literatūros mokslas“ (*Literaturwissenschaft*). Warreno ir Welleko veikalu *Theory of Literature* rėmėsi Ronaldas Salmonas Crane’as (*Istoriniai ir kritiniai literatūros istorijos bruožai / Critical and Historical Principles of Literary History, 1967*) literatūros istoriją vadindamas dialektiniu mokslu. Wellekas parašė ilgą diskusijų objektu tapusį pesimistinį straipsnį apie literatūros istorijos žlugimą (*The Fall of Literary History, 1973*). Autorius literatūros istoriją vadino antikvarine ir nekritiškai moksline, pretenduojančia nustatyti literatūros kūriniių priežastinius ryšius ir paraleles¹¹³.

Romanas Jakobsonas straipsnyje *Lingvistika ir poetika (Closing Statement: Linguistics and Poetics, 1960)* taip pat skyrė literatūros kritiką nuo literatūros tyrimų, nes, pasak Jakobsono, literatūros tyrinėtoją vadinti literatūros kritiku būtų taip pat klaidinga, kaip lingvistą vadinti gramatikos kritiku, nes kritikos manifestų negali atstoti objektyvi mokslinė žodinio meno analizė¹¹⁴. Kita vertus, Jakobsonas pagrindine literatūrologijos sritimi laikė poetiką, kuri tiriama sinchroniškai ir diachroniškai atgaivina visą literatūrinę tradiciją.

Didelio rezonanso susilaukė Barthes’o apmąstymai. Straipsnyje *Istorija ir literatūra (Histoire et littérature, 1960)* jis rašė: „prieš mus du kontinentai: iš vienos pusės pasaulis kaip politinių, socialinių, ekonominių, ideologinių faktų perteklius, iš kitos – daugiaprasmiai meno kūriniai, vienu metu galintys atskleisti kelias reikšmes“¹¹⁵. Idealia sinteze Barthes’as laikė šių dviejų

¹¹² René Wellek, *op.cit.*, 1981, 552.

¹¹³ René Wellek, „The Fall of Literary History“, in: *New Perspectives in German Literary Criticism*, Princeton: Princeton University Press, 1979, 418–431.

¹¹⁴ Roman Jakobson, „Lingvistika ir poetika“, iš anglų k. vertė Birutė Abraitienė, Dalia Kaladinskienė, *Baltos lankos*, 2004, nr. 18/19, 8.

¹¹⁵ Ролан Барт, *Избранные работы: Семиотика, поэтика*, Москва: Прогресс, 1989, 208–209.

„kontinentų“ susijungimą, tačiau jis esąs neįmanomas, nes kiekvienas jų analizuojamas atskirai, galimi tik kai kurie sutapimai ar panašumai. Iki šiol ši problema galėjo būti išspręsta Hegelio, Taine'o ar Marxo išbaigtoje filosofinėje sistemoje, bet pastebėta, jog esama daug į šias sistemas netelpančių fragmentiškų literatūros istorijos aspektų, tad, anot Barthes'o, „kai prieinama prie tikrosios istorijos, literatūros istorikas priverstas save stabdyti“¹¹⁶. Rašoma ne literatūros istorija, bet kūrinų istorija, kuri susipina su kritika: „galima be jokio metodologinio sukrėtimo pereiti nuo Thierry Maulnier esė apie Racine'ą prie skyriaus apie Racine'ą iš *XVII a. prancūzų literatūros istorijos*“¹¹⁷. Keičiasi tik kalba, bet išlieka tas pats požiūrio taškas. Arba rašomos vienam autoriui skirtos monografijos, kurias Barthes'as vadina tiesiog kronikomis. Žanrų ar mokyklų istorijos neperžengia literatūros ribų, nebent tik persikelia į „istorinę transcendenciją“.

Anot Barthes'o, literatūros kūriniai turi ypatingą statusą, todėl jų neįmanoma tyrinėti taip kaip kitų istorinių „produktų“. Kūrinys yra istorijos dalis, bet kartu yra antiistoriškas, nepasiduodantis vienaprasmiškai sistemai, kūriniai yra kažkas *kita*, daugiau nei šaltinių sintezė, priežastis ir pasekmė. Literatūros istorija turėtų būti kažkas daugiau nei kūrinų ar rašytojų istorija, nes kūriniai reprezentuoja „įvykių, sąlygų ir kolektyvinio mentaliteto branduolį“¹¹⁸. Tačiau nereikėtų iš istorijos reikalauti daugiau nei ji gali duoti: „istorija niekada mums nepasakys, kas vyksta autoriaus viduje tuo momentu, kai jis rašo“¹¹⁹. Produktyviau būtų klausti, ką apie savo epochą praneša kūrinys, ir tyrinėti ne literatūros istoriją, bet literatūrinės funkcijos istoriją. Barthes'o teigimu, literatūros studijoms reiktų dviejų disciplinų, kurių objektas ir metodas skirtųsi. Literatūros institucija (leidybos, skaitytojų auditorijos, premijos ir kt. klausimai) būtų tiriama istoriniu metodu, literatūros kūriniai – interpretaciniu (psichologiniu). Abi disciplinos turi skirtingus objektyvumo kriterijus, o problema, pasak Barthes'o, glūdi tame, jog literatūros istorikai

¹¹⁶ *Ibid.*, 209.

¹¹⁷ *Ibid.*, 210.

¹¹⁸ *Ibid.*, 210–211.

¹¹⁹ *Ibid.*, 211.

painioja šiuos kriterijus, literatūros kūrinius apkraudami smulkiais istoriniais faktais ir aklaui rūpindamiesi psichologinių reiškinių istorine tiesa¹²⁰.

Vėlesniuose darbuose Barthes'as nuo literatūros istorijos termino perėjo prie kritikos. Straipsnyje *Dvi kritikos (Les deux critiques, 1963)* jis rašė apie dvi kritikos rūšis – universitetinę ir ideologinę, pirmajai priskirdamas iš Lansono paveldėtą objektyvų pozityvistinį metodą (faktų nustatymas), antrajai – interpretacinę kritiką (faktų interpretavimas), pabrėždamas šių abiejų ideologijų konkurenciją¹²¹.

Paulis de Manas straipsnyje *Literatūros istorija ir literatūros modernumas (Literary History and literary Modernity, 1970)* išsakė mintis, sukėlusias tradiciškai nusiteikusios akademinės bendruomenės pasipiktinimą. Anot Mano, „ką paprastai vadiname literatūros istorija, turi mažai arba nieko bendro su literatūra, ir tai, ką vadiname literatūros interpretacija, faktiškai yra literatūros istorija. Pratęsiant šią mintį už literatūros ribų, galima tvirtinti, kad istorinio žinojimo pagrindas yra ne empiriniai faktai, bet parašyti tekstai, net jei jie užmaskuoti karų ir revoliucijų pavidalais“¹²². Kadangi literatūros istorija yra rašytinė, tai istoriko tyrimo objektu tegali būti pats tekstas. Literatūros istorijos laikytos grožiniais kūriniais, turinčiais savo retoriką, todėl svarbiausiu istoriografijos objektu tapo pasakojimo (naratyvo) kūrimo procesas.

Nuo XX a. septintojo dešimtmečio literatūros istorija keitė metodologijas ir formas, kalbėta apie jos nykimą, poreikį ir galimybes. Robertas Weimannas knygoje *Literatūros istorijos struktūra ir visuomenė (Structure and Society in Literary History, 1976)* pateikė naujojo istorizmo požiūrį į literatūros istoriją. Davidas Couzensas Hoy knygoje *Interpretacinis ratas (The Critical Circle, 1978)* konstatavo, kad literatūros istorija yra neįmanoma, nes kiekvienas vertę turintis kūrinys yra unikalus ir nepakartojamas, todėl neįmanoma jo istoriškai

¹²⁰ *Ibid.*, 210–211.

¹²¹ Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, sud. Galina Baužytė-Čepinskienė Vilnius: Vaga, 1991, 166.

¹²² Paul de Man, *Blind and insight: Essays in Rhetorical of Contemporary Criticism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983, 165.

ištirti: „literatūros kūriniai neturi vietos istorijoje, o istorija gali būti tik sumišusi su literatūra“¹²³.

Konstanco universiteto recepcijos teorijos pradininku laikomas Jaussas savo inauguracinę paskaitą pavadino *Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija* (*Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, 1967). Pasak mokslininko, literatūros istorija atlikdama retai iš lentynos ištraukiamo žodyno funkciją, netenka prestižo ir jau 150 metų stebimas šios „garbingos disciplinos smukimas“¹²⁴. Literatūros istorijos nykimo priežastimi nurodomos skurdžios būties dvasinės apraiškos, nes literatūros istorijos pakilimas išgyventas stipraus nacionalizmo laikais.

Besikeičiančią literatūros istorijos sampratą liudija Wendellio Harris'o straipsnis *Kas yra literatūros „istorija“* (*What is Literary „History?“*, 1994)¹²⁵. Literatūros istorijos teorinėms problemoms Europos šalyse buvo surengta keletas tarptautinių konferencijų (Italijoje *Bellagio Colloquium*, 1979, Hong Konge *Literatūros istorijos perrašymas / Rewriting Literary History*, 1984), kurių pranešimai paskelbti atskiruose rinkiniuose. Hong Kongo konferencijoje Fredericas Jamesonas kalbėjo apie istorijos baime, kurią sukelia istorijose išryškėjančios binarinės opozicijos ir antitezės tarp praeities, kaip aukso amžiaus, ir dabarties, kuri tarsi išnyksta. Jamesonas pasiūlė rašyti tokias istorijas, kuriose būtų atskleisti ne literatūros kūrinių ryšiai, bet sąlygos ir aplinkybės, kuriose tekstai randa atgarsį¹²⁶. 2002 m. Slovėnijoje vyko tarptautinė konferencija „Kaip šiandien rašyti literatūros istoriją?“, kurios dalyviai savaip interpretavo Perkinso klausimą, ar galimà literatūros istorija¹²⁷.

Ar vis dar esame istoriški? (*Are We Being Historical Yet?*) – tokiu straipsnio pavadinimu 1988 m. klausė Carolyn Porter įvertindama naujojo

¹²³ David Couzens Hoy, *The Critical Circle: Literature, History, and Philosophical Hermeneutics*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1982, 131.

¹²⁴ Hans Robert Jauß, *op. cit.*, 191.

¹²⁵ Wendell V. Harris, „What is Literary ‘History?’“, in: *College English*, vol. 56, no. 4, 1994, 434–451.

¹²⁶ Frederic Jameson, „Overview“, in: *Rewriting Literary History*, Hong Kong: Hong Kong University Press, 1984, 341–344.

¹²⁷ Konferencijos straipsnių rinkinys *Literatūros istorijos rašymas: Centrinės Europos perspektyvos* (*Writing Literary History: Selected Perspectives from Central Europe*, 2006) aptartas Aušros Jurgutienės, „Diskusijos apie literatūros istorijos rašymą“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 23, 2007, 293–331.

istorizmo pasiekimus. Tam, kad istorizmas iš tikrųjų būtų istorinis, reikia istorinio žinojimo, istorinių faktų ir archyvų tyrimo, kuriuos atlieka istorikai. Caroline Levine straipsnyje *Istorizmo ribos (Historicism at its Limits, 2007)* ankstyvuosius naujojo istorizmo teoretikų darbus įvardijo istoriniu lokalizmu (*historical localism*), nes juose netiriama, kaip praeitis istoriškai yra pažįstama. Būta ir daugiau provokatyvių antraščių, kurios lydėjo teorinių apmąstymų knygas¹²⁸ ne tik apie literatūros istoriją, bet apskritai apie istorinį diskursą. Ši polemika vadinama istorikų ir teoretikų intelektualiniais debatais – istorikų, kurie tęsia Ranke's metodą, ir teoretikų (prancūzų anglų, vokiečių, amerikiečių), kalbančių apie istorinio lauko koncepciją¹²⁹.

Polemikos byloja, kad su XX a. pabaiga tarsi pasibaigė nacionalinių literatūros istorijų rašymo epocha. Visuotinės globalizacijos amžiuje ir daugiakultūrėje civilizacijoje apie nacionalizmą (pavyzdžiui, tautinę literatūrą) mąstoma kaip apie nykstantį reiškinį. Neretai autentiška nacionalinė kultūra traktuojama kaip garbinamas fetišas ir turistams skirtas simuliakras: kai vartotojiškoje visuomenėje vyrauja kultūrinė produkcija, kurią reguliuoja knygų leidyba, sunku rašyti akademinio modelio literatūros istorijas. Galima rašyti istorijas apie spausdinamą produkciją arba kurti įsivaizduojamas istorijas apie įsivaizduojamą literatūrą¹³⁰.

Jamesonas, kalbėdamas apie naujo tipo literatūros istoriją, vadina ją ateities kultūros produktu¹³¹, panašiu į užrašų knygutę, kurioje bus bibliografinis faktų sąrašas, turėsiantis pamaloninti tuos, kuriuos erzino postmodernus reliatyvizmas, suponavęs netikėjimą tiesa ir faktais. Toks enciklopedinis kūrinys sąrašas, pavyzdžiui, esantis internete, galėtų suteikti kiekvienam galimybę, pasirinkus norimą naratyvą, pačiam susikurti literatūros istoriją. Panašią istoriją parašė ir atsakymą į klausimą, ką daryti su didele mase

¹²⁸ Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (1994), Keith Windschuttle, *The Killing of History: How literary critics and social theorists are murdering our past* (1996) ir kt.

¹²⁹ Plačiau: Ann Elizabeth Clark, *History, Theory, Text: Historians and the linguistic turn*, Harvard: Harvard College, 2004.

¹³⁰ Pvz., Georgas Steineris parašė knygą apie savo septynias knygas, kurioms jis nebeturi laiko rašyti; George Steiner, *My Unwritten Books*, New York: New Direction, 2008.

¹³¹ Fredric Jameson, „New Literary History after the End of the New“, in: *New Literary History*, vol. 39, 2008, 375–387.

faktų, rado istoristinio akiračio italų mokslininkas Franco Moretti, grįždamas prie pasaulio literatūros (*Weltliteratur*) ir klausimo, kaip ją parašyti, kai egzistuoja šimtai kalbų ir literatūrų – toks jų kiekis, kurio neįmanoma perskaityti. Kai prancūzų ir vokiečių literatūros teorijos suko į metafiziką, Moretti pasirinko socialinius mokslus, iš kurių esą daugiau ko pasimokyti¹³². Moretti rado atsakymą, kaip susitvarkyti su neaprepiamu faktų kiekiu: literatūros istorijai pritaikyti socialinės istorijos matricą. Knygoje *Grafikai, žemėlapiai, medžiai: Abstraktūs modeliai literatūros istorijai* (*Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*, 2005) autorius, iš socialinių mokslų pasiskolinęs kiekybinį (*quantitative*) metodą, iš geografijos – žemėlapius, iš evoliucijos teorijos – medžio struktūrą, pateikė žemėlapių, medžių ir grafinių lentelių pasaulio literatūros istoriją ar veikiau pavyzdį, kaip tokią istoriją parašyti: pvz., žanrų paplitimas pasaulio šalyse, konkrečios šalies žanro plitimas tam tikrais laikotarpiais, stilių plėtra, autorių lytis ar konkrečios grožinės knygos siužeto vystymosi geografinis žemėlapis. Kiekybinis metodas patrauklus tuo, jog nėra priklausomas nuo interpretacijos. Tokį skaitymą Moretti pavadino skaitymu per atstumą (*distant reading*)¹³³ kaip opoziciją naujosios kritikos eksplikuojam atidžiam skaitymui (*close reading*). Atstumas – ne kliūtis, bet specifinė žinojimo forma, padedanti pateikti abstraktų pasaulio literatūros vaizdą platesniems tyrimams.

Hansas Ulrichas Gumbrechtas 2008 m. vis dar klausia, ar rašysime literatūros istorijas?¹³⁴. Pasak Gumbrechto, visos akademinės disciplinos turi istorinę pradžią ir istorinę pabaigą. Dabartinio vadinamojo fragmentuoto subjekto (*fragmented subject*) ar stebėtojo tikslas – troškimas tapti materialaus pasaulio dalimi ir būti stebėtoju daiktų kupino pasaulio centre. Todėl šiuolaikinis literatūros istorijos rašytojas turi istoriškai pasinerti (*historical immersion*) į praeitį, kad skaitytojais patirtų kūnišką ir emocinį jos efektą. Istoriniai pasakojimai yra vertingi, kai praeitį paverčia dabartimi, o dabartį –

¹³² Franco Moretti, *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*, London–New York: Verso, 2007, 2.

¹³³ Franco Moretti, *Distant reading*, London: Verso, 2013.

¹³⁴ Hans Ulrich Gumbrecht, „Shall We Continue to Write Histories of Literature“, *New Literary History*, vol. 39, no. 3, 2008, 519–532.

materialios ir sensualistinės aplinkos įspūdžiu. Gumbrechtas šį afektą vadina konkretybe (*concreteness*) – gebėjimą skaitytojui suteikti pojūtį būti apsuptam materialaus pasaulio ir savotiškai įrašytam į jo ritmo kismą. Pavyzdžiui, deklamuodami Williama Shakespeare'o sonetą pasijuntame apsupti XVII a. garsų. Šį jausmą – būti įrašytam į pasaulį – Gumbrechtas sieja su naujo tipo literatūros istorija, galimą šių dienų epistemologinėmis sąlygomis. Tokia istorija turėtų įvairių prieigų, kurios žadintų praeities pasaulį, tačiau nesietų jo su viena koncepcija, fiksuojančia tautos tapatybę. Neatmetama galimybė, kad istorijos atspirties tašku gali būti ir kanoniniai tekstai, nes jie turi daug skirtingų istorinių interpretacijos ir recepcijos sluoksnių – klasikiniai tekstai tampa praeities reikšmių saugotojais. Gumbrechtas nepateikia konkretaus atsakymo, kokios turi būti naujos literatūros istorijos. Tai apmąstymų ir eksperimentavimo reikalaujantis procesas. Tačiau, kaip pažymi autorius, atsakymo, kokia turi būti literatūros istorija, neįmanoma rasti pirmtakų darbuose, nes jie gyveno kitokiomis epistemologinėmis sąlygomis.

Ir vis dėlto, nepaisant visų diskusijų, literatūros istorijos buvo ir yra rašomos. Svarbų impulsą rašyti literatūros istoriją suteikė komparatyvistinės literatūros disciplina – tarptautinė komparatyvistinės literatūros asociacija (ICLA) parengė projektą „Komparatyvistinė literatūros istorija Europos kalbomis“ (koordinatorių Henry Remakas, 1961 m. pasiūlęs komparatyvistinės literatūros, kaip akademinės disciplinos, terminą¹³⁵), kurioje vyrauja tarpdiscipliniškumas ir tarpkultūriškumas¹³⁶. Pagal komparatyvistikos projektą išleistos istorijos, skirtos ir paskiriems reiškiniams, ir konkrečių šalių – Europos ir periferinių šalių (Karibų, Lotynų Amerikos ir kt.) –

¹³⁵ Henry H. H. Remak, „Comparative Literature, Its Definition and Function“, in: *Comparative Literature: Method and Perspective*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1961.

¹³⁶ Sąvoka „Europos kalbomis“ apima ne teritorinį, bet tautinį skirstymą, t. y. kalbantys konkrečia kalba gali gyventi ir skirtinguose žemynuose. Tradicinių komparatyvistinių literatūros studijų objektu tampa dviejų ar kelių skirtingomis kalbomis kalbančių rašytojų ar literatūrų lyginimas, literatūrinių raiškos priemonių, žanrų, intelektualinių ir emocinių krypčių, stilių įvairiose literatūrose gretinimas. Tačiau remiantis kalbiniu aspektu iškyla klausimų ir problemų, nes ne visos tautinės literatūros yra monolingvistinės (pvz., Australijos oficiali kalba yra anglų, tačiau joje gyvena daug emigrantų, kurių pirmoji kalba nėra anglų), tad dažnai kyla klausimas, ką reiškia nacionalinė literatūra?

literatūrai¹³⁷. Literatūros istoriografijos raidai ir permąstymui įtakos turėjo feministinė kritika, ginokritika, Queer teorija, skatinusios peržiūrėti literatūros istorijos kanoną ir rašyti dalines ar papildančias literatūros istorijas, kurias anksčiau dėl istorinių, socialinių ar religinių priežasčių buvo apribotos. Pvz., *Nortono anglų literatūros antologija (The Norton Anthology of English Literature)* nuo 1962 m. nuolat perleidžiama, tobulinama, įtraukiama vis daugiau moterų rašytojų. Vienos pirmųjų moterų literatūros istorijas parašė Sandra Gilbert ir Susan Gubar¹³⁸, Gregory Woodsas išleido *Gėjų literatūros istoriją (History of Gay Literature: The Male Tradition, 1998)*.

Literatūros istorijai, teorijai, metodams ir interpretacijoms skirtas nuo 1969 m. Virdžinijos universitete (JAV) leidžiamas Ralpho Coheno įsteigtas akademinis žurnalas *New Literary History*. Pasitelkus platų kultūrinį istorinį kontekstą, rašomos naujos ir didžiųjų tautų literatūros istorijos. *Naujojoje Prancūzų literatūros istorijoje (New History of French Literature, 1989, 1994, 2001)* turtinga istorija viename tome pateikta ne kaip autorių ir kūrinių inventorizacija, bet iš šiuolaikinės kultūrinės kritinės perspektyvos skirtingais straipsniais formuojamas prancūzų literatūros kultūrinis ir istorinis laukas, suskirstytas į sakytinę, rašytinę (rankraštinę) ir spausdinto žodžio kultūrą. *Naujoji Amerikos literatūros istorija (A New Literary History of America, 2012)* apima ne tik literatūros, bet ir dailės, muzikos, filmų, istorijos, filosofijos sritis (viską, kas „pagaminta Amerikoje“), esė forma pateikiama šios kultūrinės

¹³⁷ *Ekspresionizmas kaip tarptautinis fenomenas (Expressionism as an International Literary Phenomenon, 1982)*, *Simbolistų judėjimas Europos kalbų literatūroje (The Symbolist Movement in the Literature of European Languages, 1984)*, *Avangardo literatūra XX amžiuje (Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle, 2 t., 1986)*, *Romantinė drama (Romantic drama, 1993)*, *Tarptautinis postmodernizmas: Teorija ir literatūros praktika (International Postmodernism: Theory and literary practice, 1997)*, *Karibų literatūros istorija (A History of Literature in the Caribbean, 3 t. 1997)*, *Rytų ir Centrinės Europos literatūra (History of Literary Cultures in East-Central Europe, t. 4, 2004–2010)* ir kitos. Populiarios periferinių šalių literatūros (*Lotynų Amerikos kultūrų literatūra / Literary Cultures of Latin America, 2004*).

¹³⁸ *Moterų literatūros Nortono antologija (A Guide to The Norton Anthology of Literature by Women: The Tradition in English, 1985)*, *Žodžių karas. Niekieno žemėje: Moterų rašytojos XX amžiuje (The War of the Words, Volume I of No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century, 1988)*, *Seksualiniai pokyčiai. Niekieno žemėje: Moterų rašytojos XX amžiuje (Sexchanges, Volume II of No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century, 1989)*, *Laiškai iš fronto. Niekieno žemėje: Moterų rašytojos XX amžiuje (Letters from the Front, Volume III of No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century, 1994)*.

kūrybos sąryšiai. XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje išleistos kolektyvinės akademinės didžiųjų šalių literatūros istorijos¹³⁹.

Remdamiesi kitų šalių patirtimi, Lietuvos literatūrologai kėlė klausimus tomis pačiomis probleminėmis antraštėmis, kaip ir Vakarų kultūroje: ar galimà ir kokia galimà literatūros istorija? Pritarta literatūros istorijos reikalingumui, ginčai kilo tik dėl jos „idėjinio pagrindo“. Dar 1989 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute buvo surengta konferencija „Lietuvių literatūra XX amžiaus kryžkelėse“, kurioje pirmą kartą Lietuvoje viešai diskutuota apie visą lietuvių literatūrą, neišskiriant ir išeivijos. Kalbėta apie mokslinio tyrimo keblumus, sovietinės literatūrologijos iškraipymus, buvo parengti projektai kolektyvinei naujai literatūros istorijai *XX a. lietuvių literatūros bruožai ir Įžymieji XX a. lietuvių rašytojai*. Diskusijoje išsiskyrė trys nuomonės: 1) papildyti ir apvalyti sovietinę literatūros istoriją, 2) rašyti visiškai naują literatūros istoriją, 3) praplėsti esamą literatūros istoriją išeivijos ir tremtinių literatūros apžvalgomis¹⁴⁰. Numatyti projektai tuomet liko neįgyvendinti, išleistas tik sintetinis straipsnių rinkinys *XX amžiaus lietuvių literatūra* (1994), kurios tikslas – „išryškinti XX a. lietuvių literatūrą kaip vientisą procesą, atskleisti jo pagrindines linijas, lūžio situacijas, dominuojančias vertybines nuostatas [...] Autoriai ir kūriniai čia traktuojami kaip tam tikros istorinės situacijos, krypties, mąstymo būdo modeliai“¹⁴¹. Pabrėžta, kad tai nėra sisteminis veikalas, siekta poleminio dėstymo. Šios knygos pratarmėje rašyta, kad visuomenė laukia objektyvios literatūros istorijos. Pasak Kubiliaus,

¹³⁹ Serijoje *Naujoji anglų literatūros istorija* (*The new Cambridge history of English Literature*) išleista keturios knygos (*The Cambridge history of medieval English literature*, 1999, redaktorius Davidas Wallace's, *The Cambridge history of English literature, 1660–1780*, 2005, redaktorius Johnas Richetti's, *The Cambridge history of early modern English literature*, 2004, red. Davidas Loewensteinas and Janel Mueller, *The Cambridge history of twentieth-century English Literature*, 2004, red. Laura Marcus, Peteris Nichollsas), Vokietijoje išleista 12 tomų *Vokiečių literatūros istorija* (*Deutsche Literaturgeschichte*, 12 t., 1991–2003), paraleliai leista ir *Socialinė vokiečių literatūros istorija nuo XVI a. iki dabar* (*Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, 12 t., 1980–2004), kurios 1992 m. išleistas dvyliktas tomas – *Šiuolaikinė literatūra nuo 1968* (*Gegenwartsliteratur seit 1968*). Naujausia prancūzų literatūros istorija – *Histoire de la France littéraire* (3 t., 2006).

¹⁴⁰ Bronius Vaškėlis, „Kaip rašysime naują literatūros istoriją?“, *Akiračiai*, 1989, nr. 10 (214), 11–12.

¹⁴¹ *XX amžiaus lietuvių literatūra*: straipsnių rinkinys, sudarytojas Vytautas Kubilius, Vilnius: LLTI, 1994, 5.

„pabirus kolektyvui, teko šio darbo imtis vienam autoriui, labai nenoromis, nes literatūros pervertinimo pareiga turėjo kristi ant jaunesnės literatūrologų kartos pečių“¹⁴². 1995 m. išleistos *XX amžiaus literatūros istorijos* pratarinėje Kubilius rašė: „[t]ai beprotiškas užsiėmimas“ – tvirtina rimti literatūros mokslininkai, abejodami, ar literatūros procesas turi istorinę slinktį ir struktūrą“¹⁴³. Autorius tikėjo, kad įmanoma nesufalsifikuota ir objektyvi meninių vertybių formavimosi istorija, ir bandė XX a. lietuvių literatūrą „suvokti kaip vieningą procesą, turintį savo vidinę logiką“¹⁴⁴. Tačiau pasirodžiusi literatūros istorija, anot Loretos Jakonytės, įžiebė „neeilinio masto polemiką“¹⁴⁵ – parašyta virš dvidešimt recenzijų, išryškinančių skirtingą literatūros sampratą (literatūra – autonominis žodžio menas ar nuo socioumo neatsiejamas reiškinys), skirtingus literatūros istorijos žanro traktavimus, požiūrį į interpretacijas ir objektyvumą.

Pasaulio lituanistų bendrija, 1996 m. suvažiavime Lietuvoje svarsčiusi, kokia turėtų būti lituanistika XXI amžiaus išvakarėse, palietė ir literatūros istorijos problematiką. Viktorija Daujotytė pranešime „Galima ir negalima literatūros istorija“, remdamasi Gadameriu mąstė apie literatūros tęstinumą ir teigė, jog literatūros istorija yra „besitęsiančios būties kūryba“¹⁴⁶, dvasios judėjimas. Profesorės nuomone, istoriją reikia ne perrašyti, bet parašyti ir kurti. Istorija yra būtina ir galima, nuolat reikalaujanti atsinaujinimo. Joje turi būti aprašoma tai, kas yra išryškėję, todėl literatūros istorija negali būti problemiška. Literatūros istorija – tai „bendrų strategijų, taktikų, veiksmų, buvimo atpažinimas, įžvelgimas, motyvavimas, pamatinių mąstymo struktūrų eksplikacija“¹⁴⁷. Visai kitokios nuomonės buvo Violeta Kelertienė, skeptiškai žiūrėjusi į nacionalinių literatūros istorijų rašymą: anot jos, reikia permąstyti

¹⁴² Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: alma littera, 1995, 10.

¹⁴³ *Ibid.*, 9.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 10.

¹⁴⁵ Loreta Jakonytė, „Vytauto Kubiliaus XX amžiaus literatūros recepcija: ginčas dėl literatūros, istorijos ir kritiko“, *Colloquia*, 2006, nr. 17, 81.

¹⁴⁶ Viktorija Daujotytė, „Galima ir negalima literatūros istorija“, in: *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 10–17.

¹⁴⁷ *Ibid.*, 15.

literatūros kanoną ir rašyti diachroninę žanrų vystymosi istoriją¹⁴⁸. Giedrius Viliūnas reziumuodamas diskusijas pateikė siūlymą rašyti metaistoriją arba literatūros istorijos istoriją – literatūros istoriją, kurioje objektu būtų pati literatūros istorija. Savirefleksinėje istorijoje turėtų būti aprašoma literatūros istorijos reiškinių atsiradimo prielaidos, ištakos, kontekstas, prasmė. Tokia istorija būtų ir tiriamoji, ir ideologinė – „teisingiau, ideologijos tiriamąja, sykiu eksplikuojančia ‚literatūros istoriją‘ organizuojančias ideologemas, ir pragmatiškai svarstančia, kurios iš jų tebėra aktualios“¹⁴⁹.

Įvairaus pobūdžio diskusijos ir intrigos kilo rengiant¹⁵⁰ ir jau pasirodžius¹⁵¹ naujoms literatūros istorijoms, skirtoms XIX–XX a. pirmai pusei, taip pat naujausiai literatūrai (*Naujausioji lietuvių literatūra: 1988–2002, 2003*, sud. Viliūnas) ir seniausiai raštijai (Algimanto Bučio *Senausiosios lietuvių literatūros istorija ir chrestomatija*, 2012). 2003 m. Vilniuje Lietuvių literatūros ir tautosakos institute surengtos dvi literatūros istorijai skirtos konferencijos: „Lietuvių literatūros istorija: lituanistikos praeitis ar aktualija?“ ir Baltijos šalių literatūrologų konferencija „Literatūros istorija – paradoksas ar paradigma“¹⁵², jose keltos metodologinės ir praktinės literatūros istorijos rašymo problemos. Jaunesnioji literatūrologų karta, principingai siekdama atsiriboti nuo pozityvistinių nacionalinės literatūros istorijos veikalų rašymo, svarstė apie poreikį hermeneutiniams, sociologiniams, antropologiniams sinchroniniams ir diachroniniams faktų ir reiškinių tyrimams. Tokiose

¹⁴⁸ Violeta Kelertienė, „Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje“, in: *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse, op. cit.*, 65–76.

¹⁴⁹ Giedrius Viliūnas, „Replika diskusijoje dėl literatūros istorijos“, in: *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse, op. cit.*, 197–200.

¹⁵⁰ Rengiant kn. *Lietuvių literatūros istorija: XX amžiaus pirmoji pusė* (2 d., 2010) projekto autorius ir redaktorius Juozapas Girdzijauskas atsisakė redaktoriaus pozicijos dėl neįtraukto jo įvadinio straipsnio apie XX a. pirmos pusės literatūros kultūrinius ir istorinius kontekstus.

¹⁵¹ „Literatūros mokslas šiandieninėje Lietuvoje“, *Literatūra*, 2005, nr. 47 (1), 1–21; „Diskusija apie XIX a. Lietuvių literatūros istoriją“, www.literatura.lt/TXT/E-202/disk_19a.htm. [žiūrėta 2007]; Birutė Meržvinskaitė, „Literatūros istorijos etika“, *Literatūra*, 2005, nr., 47(2), 52–63.

¹⁵² Medžiaga paskelbta *Senosios Lietuvos literatūros* serijoje kn. 17: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, Vilnius: LLTI, 2004.

studijose sėkmingai „prakalbinami“ praeities faktai ir išbandomas tirštojo aprašymo (*thick description*)¹⁵³ metodas.

Sigitas Narbutas, literatūros istoriją laikantis reikšmingu „trečiuoju broliu“ literatūrologijos triadoje, remdamasis Croce, naujų literatūros istorijų rašymą sieja su dvasinio tobulėjimo raida. Literatūriniai faktai traktuojami kaip praeities reikšmių saugotojai, tačiau jie tampa reikšmingais tik dabartyje, kuri turėtų viltingai nukreipti į gražesnę ateitį. Taigi svarbus literatūros istoriko „dvasinis akiratis“, jo „jautrumas gyvenamojo meto iššūkiams“ bei gebėjimas reiškinius skirti ir jungti į visuotinybę¹⁵⁴. Narbutas akcentuoja vertikaliuosius (visuotinybės) ir horizontaliuosius (vienalaikius) literatūros istoriją formuojančius veiksniai.

Visi šie Lietuvoje vykę svarstymai buvo Europoje figūravusių polemikų atgarsis. Jie nesuformulavo naujų istoriografijos tendencijų, tik privertė atsigręžti į savo praeitį ir apsvarstyti nacionalinės literatūros istorijų padėtį bei įsisenėjusias tautinio sąmoningumo problemas. Diskusijos išryškino nuomonių įvairovę ir tam tikrą sutrikimą, kurį lemia neadekvati situacija su Vakarų pasauliu: kokias istorijas rašyti ir kaip rašyti? Anot Donaldo R. Kelely'o, posovietinėse šalyse rašomose istorijose imituojami Vakarų istoriografijos modeliai su vietinių tradicijų elementais, literatūros istorijoms vis dar būdinga evoliucinė struktūra: mitai, kronikos, tautosaka ir intelektualinės minties raida, susijusi su tautiniais atgimimais, naujais moksliniais metodais, institucijų steigimu, tarptautiniais pasiekimais, ideologijomis, kontroversijomis ir pastangomis rasti vietą globaliame pasaulyje¹⁵⁵. Apžvelgdamas pastarųjų dešimtmečių Europos literatūros istorijų rašymo patirtį, Narbutas pažymi, kad svarbiausias jas jungiantis veiksnys yra identitetas, grindžiamas pilietine (politine) savimone, tautine kultūra, kalba ir nacionaline Bažnyčia¹⁵⁶. Tai,

¹⁵³ Brigitos Speičytės *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje* (2004), Mindaugo Kvietkausko *Vilniaus literatūrų kontrapunktai: ankstyvasis modernizmas, 1904–1915* (2007).

¹⁵⁴ Sigitas Narbutas, *op. cit.*, 142–148.

¹⁵⁵ Donald R. Kelley, *Frontiers of History: Historical Inquiry in the Twentieth century*, Yale University, 2006, 245.

¹⁵⁶ Sigitas Narbutas, *op. cit.*, 149.

galima teigti, yra nacionalinės literatūros metanaratyvo ramsčiai. Toliau detaliau konceptualizuosime metanaratyvą ir aptarsime jo tipologiją.

1.9. (Meta)naratyvo tipologija

Metanaratyvo terminas buvo suformuluotas ir eksplikuotas postmoderniųjų teoretikų darbuose, tad kalbėdami apie XIX–XX a. pr. suklestėjusias literatūros istorijas iš dabarties pozicijų, jas neišvengiamai teorizuojame istorinės sąmonės modernėjimo kontekste užmesdami joms klasifikacinį reikšmių tinklą. Aprioriškai teigiant, kad lietuvių literatūros didysis pasakojimas buvo išpildytas tik su marksistine akademine literatūros istorija, turime imtis metanaratyvo (re)konstrukcijos siekdami įrodyti, kad jis buvo sukurtas gerokai anksčiau. Šiam tyrimui atlikti reikalinga apsibrėžti metanaratyvą jungiančias gijas ir išskirti tipologinius bruožus, kurių ieškosime historiografiniuose fragmentuose ir epizoduose.

Nacionaliniam literatūros istorijos metanaratyvui būdinga:

- a) bendra istorinė idėja;
- b) faktų atranka, atmetimas, jungimas;
- c) epochos, istorinių kartų, psichologinių portretų tyrimas;
- d) aplinkos poveikio literatūrai tyrimas;
- e) literatūros kanono formavimas.

Svarbiausia, kad metanaratyvas susijęs su tautinę tapatybę formuojančios istorinės sąmonės raida ir stipriu nacionalizmo poveikiu. Tokia istorija visa apimanti, tautinė, ideologinė, brėžianti bendras konkrečios tautos literatūros charakteristikas, jose veikia kultūrinis literatūros istoriją rašančiojo sąmoningumas, lemiantis tautinės tapatybės apsisprendimo strategijas. Nacionalinę literatūros istoriją jungia bendra idėja (pvz., tautiškumo idėja), kuria remiantis nepalankūs faktai (*kito*, *kitoniški*) gali būti atmetami, t. y. atrenkami tik tie autoriai ir kūriniai, kurie reprezentuoja išsikelto idėją. Istorijose gali būti aprašomos epochos ar paskirų rašytojų psichologiniai portretai, platus kultūrinis kontekstas – aplinkos poveikis rašytojo gyvenimui ir

kūrybai. Didysis pasakojimas formuoja literatūros kanoną, reprezentuojantį svarbiausių tekstų, žanrų, autorių, interpretacijų sąrašą.

Metanaratyvas sukelia pilnos ir užbaigtos istorijos išpūdį, joje visi įvykiai sklandžiai susiję. Didysis pasakojimas, kaip ir epo, istorinio romano ar tragedijos žanrai, perteikia sustiprintą kolektyvinės tapatybės jauseną. Metaistorija prilyginama sagai, nes joje aprašomos epochų ir generacijų istorijos žymi kultūrinę evoliuciją. Pasak Ganesho N. Devy, istorinio naratyvo struktūra priklauso nuo laiko ir visuomenės: „literatūros istorija yra tam tikra fenomenologinė struktūra“¹⁵⁷.

Literatūros istorijos pasakojimas pradėtas tipologizuoti dar XIX amžiuje (ryškios prancūzų, vokiečių, istoriografinės metodologinės mokyklos). Apžvelgdami literatūros istorijų modelių tipologizavimo istoriją, išskirsime tris bendriausias kryptis: istorinę (Droysenas, Nietzsche, Rüsenas), biologinę (Neubaueris) ir literatūrinę (White'as, Ricoeuras). Neatmetama galimybė įvairių modelių sąveikai, nes kiekviena sistema turi hibridiškumo. Vieni pirmųjų bandymų tipologizuoti istorinį pasakojimą buvo vokiečių istorizmo teoretiko Droyseno darbai. Autorius, remdamasis Aristotelium ir Augustu Boeckhu, išskyrė keturias naratyvinio dėstymo formas: pragmatinę (paremta išankstiniu tikslu, istorikas retrospektyviai pasakoja, kaip sekasi įgyvendinti išankstinį planą), biografinę (pasakojama apie kolektyvinius veikėjus ir institucijas, lėmusias svarbiausius įvykius), monografinę (kitaip nei biografiniame pasakojime, veikėjai labiau personalizuojami ir aktualizuojami kaip tam tikrų idėjų įgyvendintojai), katastrofinę (aiškinamos materialios proceso priežastys)¹⁵⁸.

Klasikine tapusi istorinių pasakojimų tipologija buvo pagrįsta Nietzsche's išskirtais trimis istorinio mąstymo tipais: monumentalusis (herojinė istorija, kurioje atmetami antraeiliai dalykai), antikvarinis (svarbu kiekviena smulkmena, registruojama viskas ir su meile) ir kritinis (kritiškai žvelgiama į praeitį). Monumentalioji istorija yra didinga ir efektinga, savotiška siekiamybė

¹⁵⁷ Ganesh N. Devy, *Of Many heroes: An Indian Essay in Literary Historiography*, Mumbai: Orient Longman Limited, 1998, 161–162.

¹⁵⁸ Plačiau žr: Zenonas Norkus, *op. cit.*, 64–68.

ir sektinas pavyzdys. Antikvarinėje istorijoje puoselėjami papročiai, kurie istorikui kelia pagarbą ir pamaldumą. Praeities tautos dvasia tampa individualia praeitį globojančio ir garbinančio dvasia. Tačiau ir monumentaliojoje, ir antikvarinėje istorijoje praeitis gali būti iškraipoma, nes ji netampa grynuoju žinojimu ir yra pavaldi gyvenamojo meto momentui. Antikvarinį jausmą riboja pernelyg siauras akiratis, visa praeitis priimama vienodai pagarbiai, o į visa, kas nauja, žiūrima priešiška. Kai antikvarinė istorija nebetenka sąryšio su dabartimi, istorija išsigimsta, anot Nietzsche's, apauga pelėšiais. Antikvarinė istorija saugoja, bet lieka pernelyg užkonservuota. Šiai istorijos rūšiai priskiriama dauguma XIX a. literatūros istorijų. Kritinėje istorijoje neigiami ir kritikuojami praeities įvykiai – taip bandoma susikurti naują praeitį, iš kurios norėtume būti kilę ir kuri yra priešybė „tikrajai praeičiai“¹⁵⁹.

Antikvarinį pasakojimo tipą aptarė ir švedų istoriografas Eduardas Fueteris knygoje *Naujųjų laikų istoriografijos istorija (Geschichte der neueren Historiographie, 1911)* rašydamas apie ikišvietėjišką XVII a. Europos istoriografiją. Be šio jis dar paminėjo tris istoriografijos kryptis – konfesinę, etnografinę ir galantiškąją (*galante Geschichtschreibung*)¹⁶⁰, iš kurių mums įdomiausia pastaroji, istoriją traktuojanti kaip fikciją, – romaną, turintį estetinių pradų ir rašytą retorinės patetikos pagrindu.

Nietzsche's tipologinę struktūrą atkūrė ir patobulino Rüsenas, išskyręs keturias istoriografijos formas – istorinės sąmonės pasakojimo tipus: 1) tradicinį, 2) iliustracinį / pavyzdinį, 3) kritinį, 4) genetinį. Tradicinis pasakojimas formuoja tapatybę ir kartoja pastovias prigimtinės bei privalomas gyvenimo normas, šaltinius, vertybes, moralines nuostatas. Pavyzdinis pasakojimas remiasi ne tradicijomis, bet taisyklėmis ir gerais pavyzdžiais (*historia est magistra vitae*). Kritiniam pasakojimui būdinga vertybių kritikavimas, tęstinumo pertrūkio idėja, atvirkštinės istorijos, nukrypimai, verčiantys abejoti dabartinėmis gyvenimo formomis ir vertybių sistemomis. Tokiame pasakojime pati istorija atlieka tęstinumo pertrūkio, dekonstravimo,

¹⁵⁹ Friedrich Nietzsche, *op. cit.*, 51–60.

¹⁶⁰ Eduard Feter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München: Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1911, 331.

iškodavimo funkciją. Kritinis pasakojimas formuoja neigdamas, tapatybė įgyjama neigimo būdu (kritiniam pasakojimui priskiriama Marxo buržuazinės visuomenės kritika, Nietzsche's moralės genealogija). Genetinį pasakojimą Rūsenas pritaiko modernybės suvokimo diskursui, kuriame visa esmė sutelkiama į kaitos, pažangos, raidos kategorijas. Genetiniame pasakojime pastovumas įgyja vidinio laikiškumo ir pasidaro dinamiškas, nes kituose pasakojimuose pastovumas yra statiškas: tradicijos nekinta, pavyzdžiai nesikeičia, kritikos esmė – pastovus kritikavimas¹⁶¹.

Istoriografijos formas Rūsenas sutapatino su istorinio pasakojimo funkcija (orientavimu į istoriko dabartį), t. y. istorinio pasakojimo organizavimu: teigimas (tradicinis pasakojimas), reguliarumas (pavyzdinis pasakojimas), neigimas (kritinis pasakojimas), transformacija (genetinis pasakojimas). Savo tipologiją Rūsenas įvardija „istorinio patyrimo racionalia tvarka“ teigdamas, kad istorinės sąmonės raida turi struktūrinį nuoseklumą: tradiciniai pasakojimai virsta pavyzdiniais, pavyzdiniai – genetiniais, o kritiniai pasakojimai atlieka katalizatorių vaidmenį. Pasakojimų perėjimas sudaro aiškinimo(si) procesą.

XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje literatūros istorijos naratyvo formavimui įtakos turėjo gyvų organizmų istorija, kurią išplėtojo nauji gamtos (biologijos) mokslai, pateikę biologines metaforas, kurios pritaikytos literatūrinių procesų cikliškumui ir organiškumui, nebe imitacijai. Biologinė metafora reiškė kultūros kaip gamtos perskaitymą. Literatūra suvokta cikliškai, pavyzdžiui, literatūros periodų ir judėjimų gimimas, augimas, nuosmukis, pabaiga. Kitas svarbus biologinis aspektas – organiškasis dalies ir visumos santykis: kiekviena dalis, nors ir turinti skirtingas formas, atskleidžia visumos esmę (hermeneutikos vienas pagrindinių principų). Neubaueris prie biologinio modelio priskiria epigenezės (angl. *epigenesis*) teoriją, kuri XVIII a. pabaigoje pakeitė preformatinį (angl. *preformation*) modelį (pagal jį kiekviena vėlesnė karta yra ankstesnės miniatiūrinis modelis). Epigenetinė teorija buvo pagrįsta evoliucijos dėsniais. Literatūroje preformatinis modelis reiškė imitaciją – nauji

¹⁶¹ Jörnās Rūsenas, „Pasakojamosios galios raida mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė“, iš anglų k. vertė Vilija Poviliūnienė, in: *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*, Vilnius: Solertija, 1997, 38–42; Idem, *Istorika, op. cit.*, 62–77.

literatūros kūriniai turi imituoti klasiką, pavyzdžiui, Antikos kūrinius. Pagal epigenetinį modelį kiekvienas kūrinys yra organiškasis – autonomiškas ir priklausantis nuo gyvenamosios epochos. Tokiais pavyzdžiais laikomos pirmosios XIX a. pradžios istorijos. A. W. Schlegelis 1811 m. paskaitose apie Europos dramą kalbėjo: „poezijos dvasia yra amžina, bet ji pereina per skirtingus kūnus, todėl kiekvieną kartą inkarnuodamasi tampa nauju, priklausomu nuo pasikeitusios epochos, kūnu“¹⁶². Tokį požiūrį į kūrybą Neubaueris ir pavadino epigenetiniu: kaip kiekvienas gyvas organizmas vystosi iš savęs paties, taip ir literatūros kūrinys vertingas pats savaime, o literatūros istorija nėra determinuota tradicinių kanonizuotų formų. Ši *biologinė metafora* nevaržo ir leidžia minčiai peržengti amžius bei nacionalines tautų sienas¹⁶³.

Romantinio, dar vadinamo organicistinio (arba organinio), modelio funkcija buvo ryški XIX a. per pirmąją tautinio atgimimo bangą. White'as, remdamasis Stephenu C. Pepperiu, organicistiniu modeliu vadino vieną iš keturių naratyvo argumentacijos būdų (šalia formalistinio, mechanistinio ir kontekstualaus). Pasak White'o, „[i]storiniame lauke įžvelgtas atskirybės organicistas stengiasi atvaizduoti kaip sintetinio proceso komponentus. Organicistinės strategijos esmė yra metafizinis atsidavimas mikrokosmoso ir makrokosmoso santykio paradigmam; tad istorikas organicistas bus linkęs paklusti troškimui atskirus esinius matyti kaip komponentus procesų, sudarančių visumas, didingesnes arba kokybiškai besiskiriančias nuo savo dalių sumas“¹⁶⁴. Tokiai istorijos rūšiai White'as priskyrė daugumą XIX a. vidurio nacionalistinių istorijų. Antrosios atgimimo bangos laikotarpiu romantinės organicistinės idėjos sumišo su naujomis pažiūromis, ginančiomis estetinę meno nepriklausomybę. Menas suvoktas kaip vienas aukščiausių humanistinės kultūros rezultatų. Tačiau labiau romantinėse, ideologizuotose ir marksistinėse literatūros istorijose apie literatūrą buvo sprendžiama pagal jos artumą tautai (liaudžiai) bei gebėjimą perteikti epochos dvasią.

¹⁶² August Wilhelm Schlegel, *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*, Bonn: Kurt Schroeder, 1923.

¹⁶³ John Neubauer, „Historiography of Literary History“, in: *History and its Literary Genres*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 13.

¹⁶⁴ Hayden White, *Metaistorija, op. cit.*, 19.

White'as XIX a. Europoje susiformavusiems istorinio mąstymo tipams pritaikė keturis tropus – metaforą, metonimiją, sinekdochą ir ironiją. Šiuos tropus jis įtraukė į biologinį ciklą: diskurso tradicija pradedama nuo metaforiško istorinio sąmoningumo, tęsiama per metoniminę, sinekdochišką ir cikliškai baigiama ironiška. Anot White'o, „XIX amžiaus pabaigoje Europos istorinę mintį apėmė ironiška nuotaika, kartais vadinama ‚istorizmo krize‘. Ironija, pasireiškusį šiuo krizės pavidalu, tebeklesti iki šiol ir išlieka vyraujantis profesionaliosios, arba akademinės, historiografijos modelis“¹⁶⁵. Be kalbinių aspektų, White'as istoriniams siužetams taikė naratyvines struktūras. 1973 m. pasirodžiusioje knygoje *Metaistorija*, kurioje analizuojami XIX a. historiografiniai tekstai, buvo suformuluota koncepcija apie tai, jog istorijos supratimas priklauso nuo pasakojimo būdo ir poetinės formos. Kūrybingos vaizduotės skatinamas istorijos rašytojas giliajame sąmonės lygmenyje slypinčiais vaizdiniais sukuria istorinį pasakojimą, kuris, kaip ir grožinis kūrinys, turi siužetą bei tropiką. Siužetas priklauso ne nuo istorinių faktų, bet nuo mąstymo tam tikromis archetipinėmis struktūromis, kurios formos priskirtinos herojiniam romanui, tragedijai, komedijai ir satyrai¹⁶⁶. White'as išskyrė penkis istorinių veikalų konceptualizavimo lygmenis:

- 1) kronika (chronologinis įvykių išdėstymas);
- 2) istorija (įvykių dėliojimas: pradžia, vidurys, pabaiga; įvykių grandinių atkūrimas; kronikose atsitiktinai atsirandančios istorijos);
- 3) siužetinis pasakojimas (kas ir kaip įvyko; istorijai suteikiamas pasakojimo tipas, archetipinės struktūros: *tragedija, komedija, herojinis romanas, satyra*);
- 4) argumentacinis pasakojimas (įvykių prasmės išaiškinimas);
- 5) ideologinis pasakojimas (nurodymų rinkinys, padedantis užimti tam tikras pozicijas dabartiniame socialinės praktikos pasaulyje ir atitinkamai veikti).

¹⁶⁵ *Ibid.*, xvi.

¹⁶⁶ Šias keturias formas White'as perėmė iš Northropo Frye'aus veikalo *Kritikos anatomija (Anatomy of Criticism, 1957)*.

White'o teigimu, pasaulinės kultūros faktas – pasakojimas (*narrative*) yra duotybė, „metakodas, bendras visai žmonijai, kurio pagrindu gali būti perduodama transkultūrinė informacija apie bendrai išgyvenamos tikrovės prigimtį“¹⁶⁷. Naraciją (*narration*) ir naratyvumą (*narrativity*) laikydamas instrumentais, padedančiais spręsti apie fiktyvius ir tikrus įvykius, White'as istoriografiją vadina tinkamiausia sritimi, leidžiančia apsvarstyti pasakojimo prigimtį.

Ricoeuras, kurio hermeneutinė filosofija dar vadinama naratologiniu istorizmu¹⁶⁸, veikale *Laikas ir pasakojimas (Temps et récit, 3 t., 1983–85)* pasakojimą traktavo kaip laiko dimensiją įveikiantį būdą. Ricoeuro teigimu, tik papasakotas gyvenimo ar kultūros įvykis gali būti suprastas. Istoriniame pasakojime siekiama atkurti faktus, tačiau juos determinuoja pasakojančiojo estetinės ir ideologinės patirtys (kognityvioji sąmonė), todėl papasakoti, *kaip buvo iš tikrųjų*, neįmanoma neatsiremiant į subjektyvųjį pasakotojo laiką ir kalbinę jo išraišką. Pasakojimą modeliuoja ir įprasmina kalba, todėl daug dėmesio Ricoeuras skyrė metaforai, kuri „mums pasako ką nors nauja apie tikrovę“¹⁶⁹. Ricoeuras rašė apie istorinio pasakojimo mokslinio ir beletristinio stiliaus derinimą. Bendru vardikliu istoriniam ir grožinės literatūros naratyvui laikė mimezė: praeities įvykiai mimezės būdu tampa dabarties įprasminimu ir asmens tapatybės kūrimu¹⁷⁰. Remdamasis mimezės teorija, pasakojimo procesą Ricoeuras skyrė į tris etapus: prefigūraciją (išankstinė įvykių naratyvizacija), konfigūraciją (prefigūruotų įvykių papasakojimas, siužeto suteikimas), refigūraciją (teksto supratimas ir pritaikymas pasakotojo laikui). Visi šie etapai, grindžiami hermeneutinio rato principu, istoriniame pasakojime skatina ne tik konstatuoti faktus, bet ir pasitelkus vaizduotę juos rekonstruoti¹⁷¹.

¹⁶⁷ Hayden White, „Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę“, iš anglų vertė Aušra Čižikienė, *Baltos lankos*, 1995, nr. 5, 33–34.

¹⁶⁸ Aušra Jurgutienė, *Literatūros suvokimo menas: hermeneutikos tradicija*, Vilnius: LLTI, 2013, 182–186.

¹⁶⁹ Paul Ricoeur, *Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė ir Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: baltos lankos, 2000, 66.

¹⁷⁰ Paul Ricoeur, *Time and narrative*, vol. 2, translated by Kathleen McLaughlin and David Pellauer, Chicago: The university of Chicago Press, 1985, 3.

¹⁷¹ Paul Ricoeur, *Hermeneutics and the Human sciences*, translated by John B. Thompson, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, 289.

Apžvelgtoje istoriografijos rašymo metodų tipologijos spektre ryškėja būdingiausios metanaratyvo rūšys, kurias galima grupuoti pagal tam tikrus skyrimo kriterijus.

Pagal faktų atranką, argumentaciją:

- ANTIKVARINĖ (*filologinė, formalistinė*; fiksuoja viską, kas žinoma)
- MONUMENTALIOJI (*pavyzdinė, retorinė, oratorinė-praktinė*; fiksuoja tik tai, kas didinga, su tikslu pamokyti, moralizuoti, formuoja kanoną)
- KRITINĖ (kritikuojamas, neigiamas tradicinis diskursas)
- GENETINĖ (*evoliucinė, organicistinė, epigenetinė; teleologinė*; aktualizuojama vystymasis, kaita)
- KONFESINĖ (faktų atranką/interpretaciją determinuoja literatūros istoriją rašančiojo konfesinė pasaulėžiūra)

Pagal istoriografinės mokyklos modelį:

- ISTORISTINĖ (*pozityvistinė*; užbaigta epocha pažįstama „per ją pačią“, pateikiamas platus literatūros istorijos kontekstas)
- ANTIPOZITYVISTINĖ (*dvasios istorinė*; kai istoriniame periode ieškoma atskirų autorių kūrybos originalumo bruožų)
- PSIHLOGINĖ (dėmesys autorių biografijos ir kūrybos sąsajai)
- MORFOLOGINĖ (*estetinė*; tiriami kūrinių formos ypatumai)

Pagal tematiką, struktūrą:

- IDĖJŲ (pasakojimo centru tampa tam tikros idėjos, kurias plėtoja joms priskirtini rašytojai)
- BIOGRAFINĖ (*monografinė*; struktūra remiasi autoriaus gyvenimo ir kūrybos aprašymu)
- ŽANRINĖ (aprašoma literatūros rūšių ir jų žanrų raida)

Pagal tautinius kriterijus:

- TAUTINĖ (*etnografinė*; aprašoma vienos tautos, etnografinio regiono literatūra)

- VISUOTINĖ (*pasaulinė*)
- KOMPARATYVISTINĖ
- KONTEKSTINĖ (literatūra aptariama kitų tautų literatūros kontekste)

Pagal naratyvo vystymo eigą:

- CHRONOLOGINĖ (diachroninis pasakojimas)
- SKERSPJŪVIO (sinchroninis pasakojimas)

Pagal tropologinę klasifikaciją:

- METONIMINĖ
- METAFORINĖ
- IRONIŠKA
- SINEKDOCHINĖ

Pagal literatūros žanrų klasifikaciją:

- ROMANAS
- KOMEDIJA
- TRAGEDIJA
- SATYRA

Tirdami lietuvių literatūros istorijos metanaratyvą, pažvelgsime, kokie literatūros istorijos tipai vyrauja. Bendriausia prasme tyrimui taikysime literatūros žanrų klasifikaciją, žvelgdami į istoriją kaip į jos evoliucinį tobulėjimą (modernėjimą): kronika, herojinis romanas, istorinis romanas, satyra.

2. Metanaratyvo užuomazgos: *kronikiniai epizodai*

2.1. Heterogeniškoji problemiškoji rašymų pradžia

*Apie mūsų probočių raštiją bemaž nėra jokių žinių užsilikusiu, bet iš tūlų užsilikusiu raštženklių – runų, spėjama, jog buvo lietuvių raštija*¹⁷².

Europos šalių istoriografijos patirtis liudija, kad literatūros metanaratyvo kūrimas yra sąlygotas tautinio (nebe pilietinio) sąmoningumo, kurį lydi demokratizacijos procesas. Bendri protėviai, kalba, papročiai, tradicijos, kultūrinė atmintis, gyvenimas toje pačioje teritorijoje sukuria visuomenę, kurioje santykiai grindžiami kultūriniu ir tautiniu solidarumu, tačiau, anot Berlino, drauge išryškėja ir kitokių papročių bei kitos (tikros ar mitinės) kilmės poreikis, pasireiškiantis aktyviu priešišku ir panieka kitoms grupėms: „buvo priimta manyti, kad tai paaiškina ir pateisina nacionalinį valstybingumą. Britų, prancūzų, ispanų, portugalų ir skandinavų tautos tai pasiekė gerokai prieš XIX amžių; vokiečių, italų, lenkų, Balkanų ir Pabaltijo tautos iki to laiko nesuspėjo savęs įteisinti“¹⁷³. Lietuvoje, pasak Dariaus Staliūno, „[n]ėra jokios abejonės, kad grožinė literatūra kartu su istoriografija bei publicistika buvo vieni iš pagrindinių nacionalizmo įrankių mobilizuojant ir nacionalizuojant liaudį“¹⁷⁴. Visuomenės struktūra (tautinė, lingvistinė, geografinė) ir jos „kultūrinimo“ programos nuo pat literatūros istorijų rašymo pradžios buvo jų autorių dėmesio, neretai ir polemikų, objektu. Tiriant lietuvių literatūros istoriografiją, galima išskirti keletą nacionalizmo rūšių, lėmusių jos pobūdį: 1) *lingvistinis nacionalizmas* (svarbūs tik kūriniai, parašyti lietuvių kalba), 2) *etninis nacionalizmas* (svarbi ne kalba, bet lietuviška kilmė), 3) *tautinis nacionalizmas* (jį sąlygoja savimonė – laisvas individo apsisprendimas dėl

¹⁷² Probočių Anūkas [Ansas Bruožis], *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai*, Tilžė: Spaudos (Pavlosvskio) spaustuvė, 1920, 3.

¹⁷³ Berlin, *op. cit.*, 41.

¹⁷⁴ Darius Staliūnas, „Adomas Mickevičius ir tautinis lietuvių panteonas (XIX amžiaus antroji pusė–XX amžiaus pradžia“, in: *Lietuvos kultūra: romantizmo variantai*, Vilnius: LLTI, 2001, 65.

tautybės), 4) *patriotinis nacionalizmas* (į literatūros istorijas įtraukiami kitataučių, laikomais nusipelnusių Lietuvai, kūriniai).

Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje nacionalizmas dar nebuvo išsiskristalizavęs iki aiškios tautinės pozicijos, per visą amžių tautos samprata ne kartą esmingai keitėsi. Lietuvos teritorija nebuvo vienalytė nei geografiniu, nei kalbiniu, nei tautiniu požiūriu, todėl literatūros istorijų rašymas buvo pakankamai heterogeniškas ir kontroversiškas. Iki XIX a. istoriografinės žinios apie lietuvių raštiją buvo pateikiamos lenkų, rusų, vokiečių bibliografų, etnografų ar istorikų¹⁷⁵. XIX a. Lietuvos istoriografijos laukas, pažymėtas episteminiais lūžiais, iki šiol tebėra problemiškas kultūrinės tapatybės aspektu – išsiskiria ne tik istorikų, bet ir literatūrologų nuomonės¹⁷⁶. Pasak Marijaus Šidlausko, „moderniosios Lietuvos genezės, jos substancijos turinys, jos istorinių, etnokultūrinių, kalbinių, ideologinių sandų koreliacija tebėra pakankamai raizgus kamuolys“¹⁷⁷. Naujausios humanistikos studijos apibrėžia šio laikotarpio kultūrą kaip daugiatautę ir įvairialypę, kuriai priklauso buvusios LDK, Abiejų tautų Respublikos (ATR) visuomenės kurta literatūra, rašyta lietuvių, lenkų, lotynų, baltarusių, hebrajų, jidiš, rusų, karaimų kalba. Atskirą geografinį vienetą sudaro Mažosios Lietuvos kultūra. Autoriai vadinami dvikalbės savimonės, jų identifikaciją determinavo ne tiek tautinis sąmoningumas ar kalbos klausimas, bet visų pirma santykis su tautos (genties) tradicijų tęstinumu.

Kalbėti apie to amžiaus istoriografiją, kaip apie besivystantį, t. y. tradicijas tęsiantį reiškinį, keblu dar ir todėl, kad neveikia joks išankstinis išbaigtas teorinis konstruktas. Pasak Brigitos Speičytės, XIX a. Lietuvos

¹⁷⁵ Žinių apie lietuvių raštiją savo veikaluose yra pateikę vokiečiai J. Behmas (1578–1648), G. Colbe (1594–1670), T. Lepneris (1633–1691), J. Brandas (1647–1691), lenkai K. Niesieckis (1682–1744), J. Pošaka (1684–1757), E. Oloffas (1685–1735) ir kt.

¹⁷⁶ Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulikausko teigimu, „moderniosios tautos formavimosi Lietuvoje istorinė problematika apima ne tik etninių lietuvių tautinį sąjūdį ir jo paveiktą sociokultūrinį procesą, bet ir caro valdžios tautinę politiką Lietuvoje bei jos padarinius, lenkakalbės Lietuvos bajorijos veiklą ir pažiūras.“ Tai siekis „norma laikyti vadinamąją pilietinę multikultūrinės teritorinės tautos sampratą“; plačiau: Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulikauskas, *Nuo amžių slenksčio: Naujausia Lietuvos XIX amžiaus istoriografija*, Kaunas: VDU leidykla, 2001, 8–22; Pasak Gyčio Vaitkūno, „kompliakcijų ne visada įmanoma išvengti, ypač tyrinėjant lietuvių ir lenkų kultūrų sandūroje susiformavusius reiškinius“; Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija: Apšviestos epocha*, Vilnius: Versus aureus, 2011, 29.

¹⁷⁷ Marijus Šidlauskas, „Prisijaukinti istoriją grįžtant prie Maironio“, *Colloquia*, 2013, nr. 30, 177.

literatūros procesas yra „tarsi laukas, nužymėtas pertrūkiais, padalytas persidengiančiomis, tačiau netapačiomis sritimis, susikertančiomis, bet nesusiliejančiomis linijomis“¹⁷⁸. Tad ieškoti šiame amžiuje nacionalinės literatūros metanaratyvo užuomazgų yra polemiskai provokatyvu, nes tai buvo didžiųjų pasakojimų ilgesio metas (anot Speičytės, buvo „akivaizdus epo poreikis tuometinėje literatūrinėje kūryboje lietuvių kalba“¹⁷⁹), todėl istoriografija buvo glaudžiai susijusi su grožinės literatūros kūrimu. Iki pat XX a. pradžios istoriografinį rašymą stipriai veikė retorinė kultūra (šis terminas paprastai taikomas XVII–XVIII a. literatūros istorijoms, nes jų objektu buvo visa raštija, mokslas ir mokytieji¹⁸⁰). Daugiatautėje visuomenėje lietuviškos savimonės formavimuisi nemažai įtakos turėjo mokslinis dėmesys tautiniam paveldui. Lietuviško istoriografinio pasakojimo rašymas buvo susijęs ir su kultūrinės atminties institucijų steigimu – leidyba, archyvų kaupimu, bibliotekų katalogų sudarymu, mokslinių draugijų veikla¹⁸¹.

Pabrėždami, kad mums aktualu tik lietuviškas (rašytas lietuvių kalba arba kitomis kalbomis apie lietuvių literatūrą – kaip ji tuo metu buvo suvokta) metanaratyvas, pažvelgsime, kokiomis sąlygomis jis vystėsi ir kaip atsiskyrė lietuvių literatūros istorijos pasakojimas nuo dvikalbės savimonės. Išskirsime pirmuosius tautinio metanaratyvo herojus ir ryškesnius epizodus, jungiančius herojų biobibliografijas į pasakojimus, nes su istorinės sąmonės raida tobulėjo ir gebėjimas pasakoti. Aptarsiami epizodai nevedinami literatūros istorijomis, tačiau juose esama charakteringų naratyvo bruožų, kuriuos lėmė retorinė raiškos forma, leidžianti fragmentą traktuoti kaip naratyvą – pranešimo apie tikrovę reprezentantą su užuominomis į pasakojimo tęstinumą.

¹⁷⁸ Brigita Speičytė, *op. cit.*, 2004, 48.

¹⁷⁹ Brigita Speičytė, „Pilietinio tautiškumo tradicija Lietuvoje XIX a. pradžioje“, *Literatūra*, 2002, nr. 44(1), 93.

¹⁸⁰ Plačiau: Lina Žukienė, „Literatūros istorijos rašymo specifika XVIII amžiuje“, in: *Senosios literatūros žanrai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, 164–182.

¹⁸¹ P.vz., Lietuvių kalbos seminare (1718–1944) Karaliaučiaus universitete būrėsi pirmieji lietuvių kalbos propaguotojai, Varšuvos mokslo bičiulių draugija (*Towarzystwo przyjaciół nauk*) Varšuvoje (1800–1832), skatinusi domėtis lietuvių kalba, *Lietuvių literatūros draugija (Litauische literarische Gesellschaft)* Tilžėje (1879–1923), kurios iniciatyva skelbta archyvinė medžiaga.

2.2. Bibliografija ir literatūros istorija: mokslinė polemika

Literatūros istoriografijai priklauso ne tik literatūros istorijos, bet ir antologijos, biobibliografiniai rašytojų žinynai, archyvinių duomenų leidiniai¹⁸². Laikysime šiuos diskursus metanaratyvo pirmaprade naratyviaja kronika, nes juose įvykiai dažniausiai dėstomi chronologiškai („pagal skayczes metu“¹⁸³). Biobibliografiniai žinynai nėra siužetiškai naratyvūs, tačiau juos sudaro mažieji pasakojimai, įsteigiantys asmenį viešumoje, t. y. kito sąmonėje. Tokie sąrašai neturi įprasto siužeto, kuriame sklaidi įvykių pradžia, klostymasis ir pabaiga. Juose fiksuojami autoriams abejonių (ne)keliantys faktai, kurie yra įvykę ir jų svarba neatsiejama nuo paties užfiksavimo fakto. Nekeliama argumentų, kaip įvykiai vienas su kitu susiję, anot White'o, „įvykių ‚reikšmė‘ – tai jų užfiksavimas tokia sąraše“¹⁸⁴.

Laikydami literatūros istorijos pasakojimo užuomazgomis biobibliografinius sąrašus, turėtume apibrėžti bibliografijos santykį su literatūros, pirmiausia visuotinės, raštijos istorija. Šis santykis tapo probleminis akademinėje aplinkoje, kurioje vystėsi poetikos, retorikos, visuotinės istorijos,

¹⁸² Paties seniausio, biografinio, istorijos tyrimo metodo užuomazgų esama jau ~V a. pr. Kristų, kai buvo rašoma Homero ir kitų žymių graikų biografijos. Aleksandrijos laikais (III a. pr. Kr.) naudotas pinakografinis metodas, kuriuo remiantis originalai atskiriami nuo falsifikatų, tokiu būdu sudaromi tikrųjų kūrinių katalogai. Kai šio metodo nepakako, ~I a. po Kr. pradėta tirti kūrinių meninė vertė, sudarinėti pavyzdinių autorių kanonai. Vieni pirmųjų tokių veikalų – Eladijaus (Helladius) *Pragmateia chrestomateion* ir Proklo *Chrestomateia grammatike* (II–IV a.), kuriose išskirtos literatūros rūšys su žymiaisiais pavyzdžiais. XVI a., kai pradėti pirmieji poezijos istorijos tyrimai (terminu „poezija“ iki XVIII a. buvo vadinama visa grožinė literatūra) parašyta keletas kapitalinių veikalų, kuriais siekta suregistruoti visas žinias apie antikos literatūrą (Giglio Gregorio Giralardi *Senovės graikų poezijos istorija / De historia rerum poetarum tam Graecorum, quam Latinorum dialogi decem*, 1545). XVIII a. buvo parašyti svarbūs didžiųjų tautų bibliografiniai veikalai – Girolamo Tiraboschi'o, įkvėptas italų mokslininko Giambattista Vico istoriško veikalas *Naujasis mokslas (Scienza Nuova*, 1725), parašė pirmą *Italų literatūros istoriją (Storia della letteratura italiana*, 1772–1782). Pirmoji anglų literatūros istorija (Thomo Wartono *Anglų poezijos istorija nuo XI amžiaus pabaigos iki XVIII m. pradžios / History of English Poetry from the Close of the Eleventh to the Commencement of the Eighteenth Mentury*, 1774–1781) buvo mėginimas parodyti literatūrinių formų chronologinę raidą nuo anglų literatūros pradžios iki autoriaus gyvenamojo meto. Bibliografija jau buvo pakankamai išvystyta XVIII a. – austrų literatūros istorikas Michael Denis parašė *Bibliografijos pagrindus (Grundriss der Bibliographie*, 1774) ir *Literatūros istorijos pagrindus (Grundriss der Literargeschichte*, 1776).

¹⁸³ Kajetonas Niezabitawskis, *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos*, Vilnius, 1824, 47.

¹⁸⁴ Hyden White, „Naratyvumo...“, *op. cit.*, 44.

bibliografijos mokslai. Bibliografijos ir literatūros istorijos sąvokos buvo glaudžiai susijusios, vartotos kaip sinonimai, arba bibliografija laikyta literatūros istorijos sudedamąja dalimi, todėl prieš tapdama savarankiška disciplina ji turėjo atsiriboti nuo literatūros istorijos. Vilniaus imperatoriškame universitete 1829 m. buvo pradėtas dėstyti bibliografijos kursas, kurio pirmasis dėstytojas Aleksandras Wiktoras Bohatkiewiczus teigė, kad šios srities mokslininkai „aibe bendrų, daugiausia materialių, mechaniškų ir smulkių žinių“ užgožė svarbiausią šio mokslo tikslą – „parodyti didingą raštijos ir viso švietimo, arba dvasinės kultūros [czyli kultury umysłowej], paveikslą“¹⁸⁵. Taigi bibliografijos (kitaip vadinamos bibliologija ar knygotyra) kurso esmė buvo plačiai suvokiamas raštijos mokslas, liudijęs žmogaus proto evoliuciją: „rutuliodamas istorinį žmonijos žinystės pamatą, jis turėtų stengtis nušviesti iškalbos, rašymo ir spausdinimo meno bruožus bei pokyčius, liudyti žmogaus proto pažangą“¹⁸⁶. Autorius pažymėjo, kad bendrosios raštų būklės nagrinėjimui ir aiškinimui buvo svarbu nuo knygos istorijos neatskirti raštijos istorijos, kuri traktuota kaip žmonijos kultūros istorija¹⁸⁷. Pavyzdine tokio pobūdžio knyga laikyta Gotfrydo Ernesto Grodecko *Graikų literatūros istorijos ištakos (Initia historiae Graecorum litterariae, 1821–1823)*: „jei kalbėsime apie glaustą tokio plataus dalyko išdėstymą, apie gryną ir aiškia kalbą, apie kritišką istorijos vaizdinių išplėtojimą ir susiejimą, apie pagalbinės medžiagos ir bibliografinių šaltinių pasirinkimą bei deramą mastą ir t.t.“¹⁸⁸. Šios Bohatkiewicziaus mintys buvo paremtos Francis'o Bacono¹⁸⁹ siekiu sukurti „rašytinių dalykų visumą, pasisklaidžiusią įvairiose raštijos istorijos bendrosios grandinės grandyse“¹⁹⁰. Joachimo Lelewelio teigimu, Bacono tikslas (ištirti mokslo ir meno raidą, jų santykį, nuosmukius, pakilimus,

¹⁸⁵ Alexadr Bohatkiewicz, *Rzecz o Bibliografii powszechney*, Vilnie, Antonio Marcinowskiego sp., 1830, 1–2.

¹⁸⁶ Aleksandras Wiktoras Bohatkiewiczus, *Veikalas apie visuotinę bibliografiją*, parengė Alma Braziūnienė, Aušra Navickienė, Sondra Rankelienė, vertė Aldona Baliulienė, Vilnius: VU leidykla, 2004, 158.

¹⁸⁷ *Ibid.*, 164–165.

¹⁸⁸ *Ibid.*, 181.

¹⁸⁹ Francis Baconas pirmasis pavartojo literatūros istorijos terminą (traktate *De dignitate et augmentis scientiarum*, par. ~1630, išl. 1635), kuriuo buvo apibendrinta ne tiek literatūros istorija, kiek visa kultūra.

¹⁹⁰ Aleksandras Wiktoras Bohatkiewiczus, *op. cit.*, 2004, 165.

reikšmes, institucijas) buvo „idealas, kaip turi būti rašoma raštijos, kaip visumos, istorija, taip pat ir bet kurio paskiro mokslo ar žmonių žiningumo istorija“¹⁹¹.

Kaip matome, bibliografija suvokta labai plačiai, sieta su raštijos istorija ir priskirta prie istorijos mokslų (tai mums aktualu, nes daugelį pirmųjų lietuviškų literatūros istorijų lydėjo antikvarinis siekis rašyti „rašomosios kultūros“ istoriją). Iš bibliografijos buvo netgi tikimasi, kad nuo bendrosios raštijos ji prasiplės iki istorinių bei kritinių tyrimų – apims istoriškai metodologiškai racionalizuotą žinių visumą. Tokia Bohatkiewicziaus išdėstyta bibliografijos samprata buvo paremta ir Felikso Bentkowskio *Lenkų literatūros istorija (Historia literatury polskiej, 2 t., 1814)*, sukėlusį polemiką dėl bibliografijos, raštijos ir literatūros istorijos santykio. Bentkowskis susilaukė kritikos dėl pavadinimo neatitikimo turiniui – knygoje pateiktos bibliografinės žinios ir bendra švietimo kultūros istorija, pavadinta literatūros istorija. Diskusiją pradėjo Groddeckas, 1816 m. paskelbęs straipsnį „Apie literatūros reikšmę, tikslus ir pagrindus“¹⁹², kuriame aptarė literatūros mokslų terminologijos painiavą ir skirtingą „literatūros“ sampratą¹⁹³. Iš literatūros istoriko ir bibliografo Groddeckas reikalavo universalių enciklopedinių žinių, jis dar griežtai neatskyrė šių mokslų, tačiau bibliografiją vertino jau tik kaip pagalbinį literatūros mokslo dalyką. Kitas polemikos autorius Janas Śniadeckis straipsnyje „Apie literatūrą“¹⁹⁴ polemizavo su Groddecku dėl bibliografijos ir enciklopedijos terminų (prancūzų enciklopedistai enciklopedija vadino bet kokius bibliografinius sąrašus). Pats Bentkowskis savo knygos pavadinimo motyvą aiškino teigdamas, kad jį vartojo ta prasme, kuria vartoja prancūzai, o ne vokiečiai, ir pripažino, kad *Lenkų literatūros istorija* yra lenkų knygos istorijos tyrimas. Kapitaliniu knygotyros darbu šią Bentkowskio istoriją

¹⁹¹ Joachima Lelewela, *Bibliograficznych ksiąg dwoje...*, t. 2, Wilno, 1826; vertimas iš: Aleksandras Wiktoras Bohatkiewiczzius, *op. cit.*, 2004, 212.

¹⁹² E. Groddeck, „O znaczeniu, celach i osnowie literatury w powszechności“, *Tygodnik Wileński*, 1816, nr. 12, 186–196.

¹⁹³ Pagal Groddecką literatūra tai: 1) vieno mokslo žodinė kūryba, 2) vienos tautos literatūra, 3) grožinė literatūra ar darbai apie jos teoriją, istoriją, vertinimą.

¹⁹⁴ J. Śniadecki, „O literaturze“, *Dziela*, Wraszawa, 1837, t. 4, 76–97.

pavadino ir Lelewelis, davęs stiprų postūmį literatūros istorijos atribojimui nuo bibliografijos¹⁹⁵.

Michałas Balińskis, kritikuodamas Bentkowskį, leidosi į detalesnius raštijos ir grožinės literatūros apibrėžimus, jo nuomone, sunku nustatyti raštijos ir literatūros ribas, tačiau intelektualinio darbo vaisiai gali būti skiriami į literatūrą, („apimančią tiek visą idealų sritį, tiek ir tiksluosius mokslus, atmetant tik tai, *ko žmonijai neverta saugoti ir atminti* [išskirta R.D.], nes viskas, kas kokioje nors žinių srityje prisideda prie proto lavinimo ir tautos švietimo bei civilizacijos skleidimo, yra tiek pat kilnu, kiek ir naudinga“) ir bibliografiją (visuotinį ir didelį rašytinio bei spausdinto žodžio inventorių, atsisakant tik tų varganų vaisių, kurie nieko neverti ir niekam netarnauja¹⁹⁶). Vėliau pasirodžiusioje Juliano Bartoszewicziaus *Lenkų literatūros istorijoje* (*Historia literatury polskiem, potocznym sposobem opowiedziana*, 1861) jau aiškiai atskiriama raštija (*piśmiennictwo*) nuo literatūros (*literatura*), kuriai autorius suteikė dvasinį turinį: literatūroje veikia tik išrinktoji dvasia (*duch wybrańszy*) ir tai, kas turi išliekamąją vertę¹⁹⁷. Raštijos veikalus laikydamas kompiliacinio pobūdžio, Bartoszewiczius grožinei literatūrai priskyrė iš raštijos atrenkamą gražiausiąją, tauriausiąją, idealiausiąją jos dalį (*jest tylko jego częścią piękniejszą, szlachetniejszą, więcéj idealną*¹⁹⁸). Svarbu dar ir tai, kad literatūrai priklausė istorijos veikalai (šalia poezijos ir filosofijos), nes juose „kuriami istorinė praeitis“¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Lelewelis Vilniuje 1823–26 m. išleido du toms veikalus *Dvejetas bibliografinių knygų* (*Bibliograficznych ksiąg dwoje*, 1823), kuriame teigė, kad *Historia litteraria*: „mokslų, raštijos, menų, kultūros istorija, ieško žmonijos gebėjimų ir išminties ištakų, nuoseklumo, raidos ir pasikeitimų; ieško visame kame ryšio ir darnos, parodo atspalvius, išryškina pobūdį ir nupiešia jo bendrus bruožus; gvildena dvasinį lavėjimą, moralinę, papročių kultūrą ir visokius aplinkybių sutapimus, nuo amžių lemiančius žmonijos būdą. Iš aukštesnių istorinių pozicijų atveria vaizdą, kuris, apskritai imant, parodo pilnutinę visumą. Pavienių rašėjų ar pavienių veikalų vardijimas tapo papildomais dalykais, nes raštijos ir menų istorija užsiima ne knygomis, bet žmogiškąja išmintimi. O jeigu neužsiima knygomis, tai nėra bibliografija. Bibliografija be šio istorinio apdailinimo sulysusi, sukembusi, apserga džiova“. Vertimas iš: Aleksandras Viktoras Bohatkiewiczus, *op. cit.*, 2004, 221.

¹⁹⁶ Michał Baliński, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historia literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*“, *Biblioteka Warszawska*, 1861, nr. 4, 416.

¹⁹⁷ Pasak Bartoszewicziaus, „tik literatūroje vyksta kūrimas [tworzenie]: idealus – filosofijoje, jausminis – poezijoje ir atskleidimas to, kas buvo, – istorijoje. Tuo tarpu raštijoje – tik kompiliacija“; Julian Bartoszewicz, *Historia literatury polskiem, potocznym sposobem opowiedziana*, Warszawa: Księgarnia i Skład Nut Michała Glücksberga, 1861, 3.

¹⁹⁸ Julian Bartoszewicz, *op. cit.*, 3.

¹⁹⁹ *Ibid.*

Istorijos „įpainiojimą“ į literatūrinį procesą paskatino Europoje klestėjusios romantizmo idėjos. Istorinis ir literatūrinis diskursas ne vienam autoriui tapo „vienas kitą aiškinančiais ir papildančiais paraleliniais tekstais“²⁰⁰. Romantizmas buvo taip paveikęs istorinę sąmonę, kad net rašytojai savo poemose rašė „mažąsias istorijas“, pateikdami išsamius istorinius komentarus²⁰¹. Romantizmo ideologijos inspiruoti, buvo atliekami istoriniai tyrimai, be to, istorija pradėta rašyti plačiosioms gyventojų masėms. Tokiai auditorijai skirta istorija turėjo būti sklandi, išraiškinga, patriotiška, tačiau kartu ir moksliskai pagrįsta – tiksli ir teisinga. Istorikai prie romantizmo idėjų plitimo dar priskiria prancūzų tradicionalizmą, skelbusį, kad praeitis yra vertybių įsikūnijimas, t. y. tobulas pavyzdys dabarčiai²⁰².

2.3. Pirmojo tautinio rašytojo atradimas

*Tikt antroje pusėje XVIII amžio, kaip toji žvaigždė ant tamsaus lietuviško dangaus, pranašaujanti laimingesnį likimą lietuvių ateitėje, pasirodė Kristijonas Donelaitis, – kitaip Donaleitis, arba iš lotyniško Donalitiūmi vadinamas. Buvo tai vienatinis prakilnesnis, tikrai tautiškas, lietuviškas dainius.*²⁰³

Pradėdami pasakojimą apie pirmąjį literatūros istorijos herojų, turėtume paminėti tradiciškai pirmuoju literatūros istoriku laikomą Gotfrydą Ostermejerį (Gottfried Ostermeyer)²⁰⁴ ir jo vokiečių kalba parašytą *Lietuviškų giesmynų istoriją* (*Erste littauische Liedergeschichte*, 1793), kurioje pateiktas filologinis giesmynų tyrimas, atliktas su Karaliaučiaus krašto bibliografus veikusia

²⁰⁰ Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 30.

²⁰¹ Pvz., Adomo Mickevičiaus poema *Gražina* (Adam Mickiewicz, *Grażyna. Powieść litewska*, Wilno, 1823) turi 16 puslapių išsamių istorinių komentarų.

²⁰² Plačiau: Reda Griškaitė, „J. Čėčioto ‚Giesmelių‘ sukūrimo aplinkybės“, in: Jan Czeczot, *Spiewki o dawnych litwinach do roku 1434 / Jonas Čėiotas, Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, iš lenkų kalbos vertė Regina Koženiauskiėnė, Vilnius: LRS leidykla, 1994.

²⁰³ S. J. Galicijietis [Stanislovas Jurevičius], „Pažvilgis į lietuvių svietišką rašliavą iki 1795 metams“, *Nauja gadyinė*, 1896, nr. 16–19. Kalba redaguota. Citata iš: *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija: iki 1940 m.*, sud. ir vert. Leonas Gineitis, Vilnius: Vaga, 1988, 243. [toliau – LLICH]

²⁰⁴ Vytautas Vanagas, „Gotfridas Ostermejeris – pirmasis lietuvių literatūros istorikas“, in: *Literatūra ir kalba*, t. 5, 1961, 395–432; Liucija Citavičiūtė, „Gotfrydas Ostermejeris – pirmasis lietuvių literatūros istorikas, poezijos teoretikas ir kritikas“ in: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, sud. ir vertėja L. Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 24–46.

vokiška istorine savivoka. Ši istorija iškrenta iš mūsų tyrimo objekto ne tik dėl to, kad apsiriboja vienu religinės raštijos žanru, neliesdama grožinės literatūros. Ostermejerio istorijos tikslas nebuvo antikvarinis (sukaupti visus žinomus faktus) su tauriais tikslais (išsaugoti tautinį paveldą, prikelti užmirštą praeitį, žadinti tautinį sąmoningumą). Apie giesmynus autorius pasakė tik tiek, kiek jam atrodė reikalinga: „[b]ūčiau galėjęs pasakyti dar daugiau, jei būčiau manęs tai esant reikalinga. Bet apsiribojau būgštaudamas, kad daugeliui skaitytojų mažai teptarnausiu pasakojimais apie seniai pamirštus dalykus²⁰⁵“. Autoriui labiau rūpėjo nuo kritikų apginti naujausius giesmynus, ypač savąjį, taigi jam svarbesni buvo ne istoriniai dalykai, bet kritiniai, aktualūs dabarčiai momentai. Ostermejeris istoriją rašė „savo luomo broliams“ kunigams, kad apsaugotų juos nuo „ydingų suklydimų ateityje“²⁰⁶. Vertindami iš šių dienų *Lietuviškų giesmynų istoriją* ir jos priešistorę – polemiką su Kristijonu Gotlybu Milkumi (Christian Gottlieb Mielcke), sakytume, jog šios istorijos akstinas buvo labiau ne švietėjiškas, bet religinis moralinis – kaip gėrio kova prieš blogį²⁰⁷. Tik vėliau pats pradėjęs rengti giesmyną ir siekęs jį apsaugoti nuo kritikos bei užtikrinti jo vertę („galima neabejoti mano pateikiamų žinių teisingumu“²⁰⁸) Ostermejeris nusprendė parašyti panašų veikalą „kaip vokiečiai“ (Johanno Olearijaus, Johanno Schamelijaus, Johanno Wetzelio ir kt.) ir „kaip lenkai“ (Efraimo Oloffo) bei įrodyti, kad lietuviai, kaip ir kiti krikščionys, turi giesmių. Pradėjęs įdėmiau žvalgytis po lietuviškus giesmynus, autorius rado „tiek daug keistų dalykų“, kuriuos dėstydamas išsiplėtė į filologinius komentarus su eseistiniais nukrypimais, todėl pagrįstai Ostermejeris laikomas pirmuoju lietuvių poetikos teoretiku ir kritiku, tiesa, labai siauro religinės literatūros žanro. Pasak Vytauto Vanago, svarbiausias

²⁰⁵ Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, 1996, 301.

²⁰⁶ *Ibid.*, 301.

²⁰⁷ *Naujojo giesmyno apologijoje prieš Milkaus kaltinimus* Ostermejeris kreipdamasis į bičiulius rašė: „Jūs nepasidavėte piktamaniais ir nepradėjote koneveikti gėrio bei puoselėti blogio [...] Jūs elgiatės taip, kad mūsų palikuonys galėtų pasakyti: XVIII amžiaus pabaigoje ne visa Lietuvos kunigija buvo praradusi išmintį ir supratimą“; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, 200.

²⁰⁸ Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, 301.

Ostermejerio nuopelnas yra tai, kad jis užčiuopė „literatūrinio proceso nagrinėjimo principus“²⁰⁹.

Vanagas Ostermejerio istorijos trūkumu nurodė nepilnavertiškumą literatūros mokslo atžvilgiu (istoriografinio diskurso paradoksai tokie konktroversiški, kad net po keliolikos metų Rytų Prūsijos istorikas kunigas Augustas Gotthilfas Krause knygoje *Lietuva ir jos gyventojai / Litauen und dessen Bewohner*, 1834, teigė, kad „apie lietuvių literatūrą iš tikrųjų nėra ko kalbėti“²¹⁰) ir nepilnumą giesmynų apimties atžvilgiu (giesmynų istorija apima Rytų Prūsijos lietuvių raštijos pustrėčio šimto metų vystymosi laikotarpį, tačiau aptartos tik 8 knygos, iš kurių, anot Vanago, „vos pusė turėjo didesnės reikšmės lietuvių raštijai“²¹¹, tačiau autorius aptartus giesmynus traktavo taip, tarsi jie būtų sudarę visą lietuvių raštiją). Reiktų pabrėžti ir tai, kad Ostermejeriui atrodė, jog Lietuvoje nėra kitokių knygų, tik religinės: Biblija, katekizmas ir giesmynas. Tad kyla klausimas, kodėl lingvistikos veikalai, taip pat Jono Šulco (Johann Schultz) išverstos *Ezopo pasakėčios* nelaikytos „knygomis“. Ar tai buvęs tendencingas nutylėjimas, kompetencijos stoka²¹² ar bibliotekos samprata, apsiribojanti religine raštija²¹³?

Kadangi Ostermejeris, anot Vanago, rašė „literatūros istorijos klausimais“²¹⁴, nekvestionuosim jo vaidmens literatūros istorijos rašyme, tačiau turėdami omeny tautinę literatūros istoriją, turėtume daryti šuolį ir pasakoti apie Rėžą, kreipusį dėmesį į grožinę literatūrą ir apibrėžusį nacionalinio rašytojo bei kūrinio bruožus.

Istorinės aplinkybės lėmė pirmųjų lietuviškų raštų organizavimą Mažojoje Lietuvoje – čia mes turime pirmąjį lietuviško klasikinio kūrinio rašytoją, literatūros istorijos herojų Kristijoną Donelaitį ir jo kūrybą paskelbusį

²⁰⁹ Vytautas Vanagas, *op. cit.*, 431.

²¹⁰ August Gotthilf Krause, *Litthauen und dessen Bewohner*, Königsberg, 1834. Citata iš: LLICb, 151.

²¹¹ Vytautas Vanagas, *op. cit.*, 430.

²¹² Anot Liucijos Citavičiūtės, nėra abejonės, kad lietuviški lingvistikos veikalai Ostermejeriui buvo puikiai žinomi, nes pats buvo parašęs D. Kleino, K. Sapūno ir T. G. Šulco, F. V. Hako, P. Ruigio lietuviškų gramatikų apžvalgą bei minėjęs kitus lingvistinius veikalus, taip pat turėjo būti žinomos ir Šulco *Ezopo pasakėčios*; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, 1996, 470.

²¹³ Tuo metu asmeninių bibliotekų kūrėjų prioritetai buvo religinė raštija. Plačiau: Domas Kaunas, „Ar Kristijonas Donelaitis turėjo asmeninę biblioteką?“, *Knygotyra*, 2015, nr. 64, 44–62.

²¹⁴ Vytautas Vanagas, *op. cit.*, 396.

profesionalų filologą Rėzą. Taigi pirmųjų rašymų apie tautinę grožinę literatūrą pradžia sėkmingai sutapo su grožinės literatūros lietuvių kalba atradimu ir jos funkcionavimo visuomenėje pradžia.

Rėzos 1818 m. vokiečių kalba paskelbtame Donelaičio *Metų*²¹⁵ leidime randame pirmuosius filologinius ir istorinius komentarus, kuriuose apibūdintas tautinis poetas ir suformuluoti svarbūs kūrybos apibrėžimai: iškeltas nacionalinio poeto konceptas (pirmuoju ir vieninteliu nacionaliniu poetu Donelaičių vėliau vadins Ferdinandas Nesselmannas, Augustas Schleicheris, Teodoras Tripplinas ir kt.), turimais duomenimis bandoma charakterizuoti kūrėją, pabrėžiamas kūrinio originalumas, apibūdinamas teksto žanras, objektas, tikslai, kompozicija, eilėdara, kalba, formuluojama kūrinio vertė ir kanoninio (klasikinio) teksto bruožai. Plati pasakojimo aspektų skalė rodo ir autoriaus profesionalų pasirengimą tokiam darbui. Rėzos įžanga – tai monografinis fragmentas apie vieną kūrinį su nuoseklia ir tvarkinga struktūra (pirmiausia apibūdinamas kūrinys ir pateikiamas pasaulinis literatūros kontekstas, aprašoma poeto biografija, kūrinio tikslai ir pobūdis, išraiška, eilėdara ir kirčiavimas, pateikiamos pastabos apie vertimą, žinios apie kitus Donelaičio darbus bei atskiros kiekvienos giesmės pastabos).

Pirmąsias viešas biografines žinias apie Donelaičio *Metų* egzistavimą dar prieš 1790 metus pateikė Georgas Pisanskis: „Kristijonas Donelaitis, Tolminkiemio pastorius, kuris 659 eilučių nerimuoto hegzometro eilėraščiu, paskui išverstu į vokiečių kalbą, apdainavo keturis metų laikus, šiuo savo darbu pelnęs didelį lietuvių kalbos ir poezijos žinovų pritarimą“²¹⁶. Donelaičių savo veikaluose buvo paminėję ir kiti autoriai (Danielis Arnoldas, Friedrichas Bockas, Ludwigas von Baczko, Ostermejeris, Milkus), tačiau tik su Rėzos pirmą kartą paskelbta visa keturių ciklų poema susiklostė į pasakojimą apie autorių, jo poemą ir tautinę lietuvių literatūrą.

²¹⁵ Christian Donelaitis, *Das Jahr in vier Gesängen: Ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genant Donalitus, in gleichem Versmaas in Deutsche Übertragen von D.L.J. Rhesa, Prof. d. Theol.*, Königsberg: Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1818.

²¹⁶ *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių*, parengė Leonas Gineitis (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: LLTI, 2002, 11.

Ižangą Rėza pradėjo tokiais žodžiais: „[L]ietuvių tautos, gyvenančios panemuniais, literatūroje dar nėra išskirtinio nacionalinio kūrinio, galimo laikyti išliekančiu kalbos, papročių, dvasinės kultūros, tautybinio savitumo paminklu. Todėl aš drįstu šį literatūriniam pasauliui dar nežinomo autoriaus Donelaičio kūrinį pateikti platesnei visuomenei“²¹⁷. Rėza šiame fragmente apibūdino nacionalinį kūrinį (išliekantis kalbos, papročių, dvasinės kultūros, tautybinio savitumo) ir nors prisipažino abejojęs, ar „tautybinis kūrinys, parašytas tik Lietuvos gyventojams, savo vietiniu turiniu nusipelnė būti išviešintas ir pastatytas greta kitų tautų dvasios tvarinių“²¹⁸, vis dėlto pasiryžo poemą paskelbti vokiškai kalbančiai bendruomenei ir taip nacionalinį lietuvių poetą įtraukti į pasaulinės literatūros kontekstą su viltimi, kad „pasaulio mokytieji“ pirmą nacionalinio lietuvių poeto mėginimą teisingai įvertins²¹⁹. Tai buvo drąsus žingsnis, paties Rėzos įvardytas barbarybe: „[u]žkietėję graikai tikriausiai pyks, kad lietuvių valstiečių dainą laikau klasikiniu kūriniu ir kad esu taip giliai nugrimzdęs barbarybėn, jog propaguoju lietuvių kalbą ir literatūrą. Bet, sykį pradėjęs, aš eisiu barbarybės keliu [...]. Aš guodžiuosi dar tuo, kad galbūt vienas vienintelis vokiečių lietuviškuoju hegzametu džiaugsis – tai ponas von Humboldtas“²²⁰. „Užkietėję graikai“ čia – klasicistinių pažiūrų atstovai. Neatsitiktinai Donelaičio *Metus* Rėza paskyrė Humboldtui, po kelerių metų parašysiančiam traktatą *Apie istorijos rašytojo uždavinį* (1821). Rėza ne kartą buvo susitikęs su Humboldtu, o leidinio rengimo metu pastarasis, Karaliaučiuje vadovavęs Prūsijos švietimo ir kultūros ministerijai, asmeniškai skatino Rėzą įgyvendinti sumanymą išleisti Donelaičio *Metus*. Jeigu ne paskatinimai, Rėza vargu ar būtų pasiryžęs parodyti tarptautinei auditorijai gūdžios provincijos kaimo poeto rašymus. Tokiam pasiryžimui daug įtakos turėjo vokiečių mokslininkų susidomėjimas tautosaka ir suklestėjusi lyginamoji lingvistika (lietuviški tekstai buvo svarbūs „nykstančios“ kalbos pavyzdžiai).

²¹⁷ *Ibid.*, 16.

²¹⁸ *Ibid.*

²¹⁹ *Ibid.*, 27.

²²⁰ Iš Rėzos laiško J. G. Scheffneriui. *Briefe von und an Johann Georg Scheffner IV*, München-leipzig, 1931, 114–115.

Aptariamo istoriografinio fragmento skaitytojų auditorija turėjo būti ne lietuvių baudžiauninkas, apie kurio vargus poemoje rašoma, bet literatūrinio pasaulio išsilavinęs skaitytojas, gerai pažįstantis graikų poemų hegzametą ir galintis *Metus* įvertinti šalia „kitų tautų dvasios tvarinių“. Tokio žingsnio svari motyvacija buvo vokiečių romantizmas, ypač Herderio aktualizuota kūrinių nacionaline kalba reikšmė. Rėza pabrėžė, kad Donelaitis kilęs „iš liaudies gelmių“ (etninis nacionalizmas), kūrinys yra „nesenstantis kalbos paminklas“ (lingvistinis nacionalizmas), lietuviška jo išraiška yra „gryna, liaudiška ir klasiška“²²¹ (tautos dvasios atspindys), o hegzametas leidžia jį lyginti su senąja Europos poezija. Pastarasis aspektas Rėzos tekstą leidžia priskirti imitacinio, preformatinio literatūros vertinimo modeliui.

Originalią Donelaičio mintį Rėza pabrėžė jį lygindamas (pirmieji komparatyvistikos fragmentai) su Horacijaus, Vergilijaus, Jameso Thomsono, Johanno Heinricho Vosso, Goethe's darbais ir akcentuodamas, jog šių autorių veikalai „sukurti turint prieš akis visai kitą, būtent graikų literatūros, mastą ir skirti visai kitokiems skaitytojams, būtent mokytiems ir nusimanantiems apie meną žmonėms. O mūsų lietuvis yra pats sau originalas, neturėjęs prieš akis jokio graikiško ar romėniško pavyzdžio“²²². Vokiškais kūriniais, anot Rėzos, jis negalėjęs remtis, nes vokiečių literatūra dar nebuvo pasiekusi savo aukso amžiaus. Donelaitis rėmėsis vien savo talentu, tačiau tokios išvados Rėza plačiau nekommentavo ir nemotyvavo pernelyg romantizuodamas Donelaičio talento originalumą. Donelaičio pasakėčias Rėza taip pat laikė originaliais kūriniais, nors tuo metu kitų mokslininkų buvo teigiama, kad jos yra Ezopo pasakėčių perdirbiniai²²³. Donelaičio kūrybos sąsajas su Antikos autoriais atskleidžia ne tik moksliniai tyrimai²²⁴, bet ir paties autoriaus liudijimai: laiške Johanui Gotfridui Jordanui Donelaitis lengvai žongliravo Vergilijaus posakiais

²²¹ *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, op. cit.*, 16.

²²² *Ibid.*, 17.

²²³ Donelaičio kūrybos originalumu abejojo jau Rėzos amžininkas Franzas Tetzneris, vėliau Louisas Passarge; Franz Tetzner, „Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitiūs“, in: *Altpreussische Monatschrift*, t. 51, 1914, 175; Louis Passarge, *Christian Donalitiūs Littauische Dichtungen*, Halle, 1894, 6.

²²⁴ Apie Donelaičio kūrybos sąsajas su antikiniai kūriniais rašė Korsakas, Mykolaitis-Putinas, Gineitis, Marcelinas Ročka, Henrikas Zabulis, Dalia Dilytė ir kt.

ir citatomis²²⁵. Tame pačiame laiške Donelaitis pasidžiaugė Valtarkiemio ir Norkičių pastorių vizitu, kurio metu jiems skaitęs savo eiles („Paskui mes girdėjome Krizą pasakojant savo likimą ir karčiai apverkiant gerąjį amtsrotą“²²⁶) – tai liudija Donelaičio klausytojų auditoriją buvus intelektualiają, ne būrišką. Taigi apie filologinį išsilavinimą turintį Donelaitį vargu ar būtų galima sakyti, kad jis rašė neturėdamas „jokio pavyzdžio“. Tačiau Rėzai svarbiau buvo pabrėžti jo originalumą, kad pirmas nacionalinis poetas ryškiau suspindėtų tarptautiniu mastu ir įgytų genijaus vardą. Todėl autorius stengėsi detalčiai apibrėžti poemos vietą literatūros istorijoje (sic!): kūrinys pavadintas klasišku ir priskiras neoklasikinei literatūrai: „Jį drąsiai galima priskirti prie neoklasikinės literatūros paminklų – slavų, germanų, keltų autorių originalių kūrinių, turinčių pastovios reikšmės toms tautoms“²²⁷. Vis dėlto Rėza buvo gana atsargus Donelaičio poemą įvesdamas į tarptautinį kontekstą. Tai liudija jo priminimas, kad kūrinys yra „perdėm liaudiškas“, nes personažai priklauso žemesniajam luomui ir tik dėl kontrasto retai paliečiamas aukštesnis gyventojų sluoksnis (juk klasikinio kūrinio bruožas – aukštoji retorika). Net pats Rėzos leidinio pavadinimas bylojo, kad tai „kaimiškas epas“ („Ein ländiches Epos“).

Taigi Rėzos vertinime buvo nemažai prieštaravimų: neretai susikirsdavo klasicistinis idilių estetinis skonis ir romantinis rašytojo genijaus adoravimas. Donelaičio *Metus* jis vadino liaudiška idile apie artojo darbą ir šeimininkavimą. „Kaimišką kūrinį“ ir jame vaizduojamą paprastus žemės darbus dirbantį baudžiauninką, anot Rėzos, Donelaitis laikęs tautos reprezentantu. Viena vertus, Donelaitis parašęs kaimišką idilę, kita vertus, vos ne tautos herojinį epą, kurio žanro Rėza nesiryžo tiksliai apibrėžti: „kūrinys priklauso tai poezijos rūšiai, kurios negalima pavadinti nei idile, nei epu. Greičiau tai bus vidurys tarp aprašomosios pamokomosios epinio pobūdžio poezijos; ją galėtume vadinti didaktiniu epu“²²⁸. Vėlesni lietuvių istoriografai

²²⁵ Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Vaga, 1977, 277.

²²⁶ *Ibid.*, 276.

²²⁷ *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, op. cit., 16.

²²⁸ *Ibid.*, 17.

(pvz., Šliūpas) jį laikys užpildančiu lietuviško epo spragą. Be to, epiškumas ir liaudiškumas Donelaičių artino prie tautosakos – ne vienas tyrėjas kreipė dėmesį į *Metų* ir lietuvių tautosakos paraleles (Aleksandras Hornas, Ludwigas Louisas Passarge, Franzas Oskaras Tetzneris).

Mums aktualiausiai tai, kad su Donelaičio *Metais* pradėtas formuoti lietuvių literatūros kanonas. Rėza ne tik skyrė grožinę literatūrą nuo religinės ir kitos raštijos, grožinės literatūros vertę matydamas jos originalume („[v]isą likusią lietuvių literatūrą sudaro daugiausia vertimai, išskyrus vieną kitą originalią religinę giesmę ar pasaulietinę dainą, tačiau jos dar nėra tvirta atrama literatūrai“²²⁹), bet ir akcentavo, kad *Metai* yra kanoninis tekstas – lietuviams sektinas „poezijos ir iškalbos pavyzdys“. Kanoninio kūrinio bruožai:

[k]ūrinio mintys yra teisingos ir gilos, jausmai, kurie jame vyrauja, – kupini aukštos moralės, šeimos dorybių bei tėvynės meilės, palyginimai – natūralūs ir taiklūs, aprašymai – gyvi, visas pasakojimas – vaizdingas, įterpti pamokymai – trumpi ir taiklūs; žodžiu, visas veikalas iš karto sukurtas tomis įkvėpimo akimirkomis, kai poetas genijaus sparnais pakyla į tiesos ir grožio karalystę.²³⁰

Šie apibūdinimai ir genijaus sąvokos iškėlimas artimas ne tik vokiečių romantizmo ideologijai, bet ir Humboldto pozityvistinėms idėjoms – teisingai imituoti gamtą (istorinė prezentacija, anot Humboldto, kaip ir menas, yra gamtos mėgdžiojimas) ir pašalinti neesminius dalykus. Rėza pastebėjo Donelaičio siekį ne fantazuoti, bet būtent „teisingai“ pavaizduoti kaimo buitį: „Donelaitis šį tautos skonį teisingai suprato ir pavaizdavo kūrinyje. Jo stilius niekur nenusileidžia iki netaupumų, ir nors jis dažnu atveju tapo labai tirštai ir kalba apie žemus dalykus, sugeba pasisakyti mandagiai ir subtiliai, taip kad ir šiuo požiūriu jo veikalas nusipelno būti padėtas ant charičių altoriaus“²³¹. Pasak Rėzos, „[k]albos mokovus turi stebinti tai, kad mūsų poetas, visiškai įvaldęs kalbą, atskleidžia jos švelnumą, jėgą, žodingumą. Šiuo požiūriu kūrinys įgyja klasikinę vertę ir tampa šedevru lietuvių tautai. Jo kalbėjimas plūsta kaip

²²⁹ *Ibid.*

²³⁰ *Ibid.*

²³¹ *Ibid.*, 27.

upė, nesulaikoma jokios grubios elizijos ar šiurkštaus žodžio, ir nuneša su savimi skaitytoją. Kas užgimsta sielos gelmėse, lengvai ir patraukliai praslysta iš lūpų. Viskas tikrai *lietuviškai mąstoma* [išskirta R.D.] ir sakoma – žinovui telieka džiaugtis²³². „Lietuviškas mąstymas“ artimas Herderio mintims apie kalbą („kiekviena tauta kalba taip, kaip mąsto, o mąsto taip, kaip kalba“²³³). Rėza vaizdžiai rašė, kad Donelaičio kalbėjimas „plūsta kaip upė“, tačiau publikuodamas *Metus* sąmoningai praleido „grubias elizijas ir šiurkštų žodį“ – taip atmetimo principu formuodamas idiliško teksto viziją. Rėza poemą gerokai sutrumpino pašalindamas „neesminius dalykus“ – labiau vulgarizuotą realybės aprašymą. Dėl to Schleicheris, parengęs pirmą mokslinį Donelaičio raštų leidimą (1865), Rėzai priekaištaus, kad jis „savo leidime elgėsi nepaprastai savavališkai, ir aš, remdamasis man prieinamais ir pagrindu paimtais rankraščiais, turėjau iš esmės pertvarkyti jo tekstus“²³⁴. Dar labiau Rėzą 1869 m. barė Nesselmannas: ne tik už teksto eilučių praleidimą, bet ir vardų bei paties Donelaičio pavardės „iškraipymą“ (sulietuvinimą iš Donalitus). Passarge yra išsakęs pastebėjimų apie Donelaičio *Metų* nutolinimą nuo idilės žanro: XVIII a. viduryje parašytas veikalas pasižymi realistiškumu ir objektyviu lietuvių pavaizdavimu. Dėl to Passarge priekaištavo Rėzai, kad šis „visur kiek galėdamas mėgina viską natūralaus ir realistiško taip pagražinti, kad dažnai darosi sunku šiame vertime atpažinti originalą. Vokiečių romantikų laikais dar nemokėta tokį realistišką lietuvių poetą matuoti jo paties mastu“²³⁵. Passarge Donelaičio *Metus* laikė pabrėžtinai realistiniu kūrinium, sukurtu nesunorminta lietuvių liaudies kalba ir pasiskolintais germanizmais (sakinio struktūra ir posakiai esą vokiški, todėl juos lengva išversti į vokiečių kalbą). Rėzos biografas Karaliaučiaus universiteto profesorius Fridrichas Wilhelmas Schubertas rašė, kad Rėza „niekuomet nepajėgė meistriškai įsisavinti eiliovimo meno; šiam nusikalsta net labiausiai nusisekusiuose savo eilėraščiuose. Jo versti Donelaičio *Metų laikai* (*Metai* keturiomis giesmėmis) dėl hegzometro

²³² *Ibid.*, 20.

²³³ Citata iš: *Poetika ir literatūros estetika I, op. cit.*, 225.

²³⁴ *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių, op. cit.*, 44.

²³⁵ Louis Passarge, *Aus Baltischen Landen. Studine und Bilder*, Glogau, 1878. Citata iš: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių, op. cit.*, 72.

nesklandumų pasidarė beveik nepaskaitomi, nors tinkamai apdorota lietuvių kalba turėtų skambėti visai gerai“²³⁶.

Vertindami iš šių dienų teigtume, kad Rėzos lituanistinė programa buvo pakankamai novatoriška tiems laikams, nes praėjusios epochos autorių jis siekė pristatyti romantizmo idėjų lauke (iš čia kilo ir tam tikri prieštaravimai – jau vien pasiryžimas kalbėti apie kaimo epą buvo romantizmo paveikto demokratizacinio proceso pasekmė). Vėlesnių Donelaičio tyrinėtojų kontekste Rėzos istoriografinis fragmentas atrodė kaip *suromantinta* istorijos versija, kuriai būdinga atmetimas, pagražinimas, sutaurinimas, išaukštinimas: trumpinimas, taisymas, švelninimas. Taikliai šį pastebėjimą yra išsakęs Juozas Ambrazevičius-Brazaitis: „Rėzos leidinys po 38 metų nuo Donelaičio mirties! Tai jau Hammano, Herderio įkvėptas romantinis laikotarpis, atnešęs tikėjimą, kad „po kiekvienu dangaus sklypeliu gali gimti genijus“. Gavęs Donelaičio giesmes, Rėza buvo entuziastingai nudžiugęs, kad yra suradęs genijų ir po lietuvišku dangum“²³⁷.

Koks gi tas genijaus kūrinys? Remiantis Rėzos apibūdinimais, tautos dvasios kūrinys – tai iš „liaudies gelmių“ kilusio tautinio poeto kūrinys, iškeliantis tos tautos savitumus; veikalas, kuriame vaizduojami personažai yra lietuvių tautos reprezentantai, ištikimi savo tėvų papročiams ir bendražmogiškoms dorybėms ir kuriame „vyrauja atitinkanti lietuvių charakterį romi, kūdikiška dvasia, tauri mąstysena, kuri bodisi bet kokia priespauda ir nedorybe, tyra tėvynės meilė ir neveidmaininga Dievo baimė, taip kad mes poetą dėl šitų dorybių, dėl jo sielos paprastumo bei tiesumo ir nekaltumo tiesiog pamilstame“²³⁸. Šiose frazėse įskaitytume ir Schillerio studijos *Apie naiviają ir sentimentalioją poeziją (Über naive und sentimentalische Dichtung, 1795–1796)* atgarsius: apie genijų kalbama kaip apie kūdikiško charakterio naivuolį, gamtos ir moralės puoselėtoją, besivadovaujantį jausmais ir Dievo įkvėptomis mintimis.

²³⁶ F. Schubert, „Aus dem Jahresberichte der Königsberg“, in: *Neue preussische Provinzialblätter*, t. 7, 1885, 241–255. Citata iš: LLICH, 152.

²³⁷ Juozas Brazaitis, „Donelaitis praeityje ir dabartyje“, in: Idem, *Raštai*, t. 1, Chicago: „Į laisvę fondas“, 1980, 336.

²³⁸ *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, op. cit.*, 20.

Vėlesni Donelaičio biografai (Schleicheris, Glagau, Passarge, Tetzneris ir kt.), nors ir žvelgdami į Donelaitį daug moksliskiau, daugelį žinių perrašė iš Rėzos komentarų, nebent papildydami naujai atrastais faktais. Tyrinėdami Tolminkiemio bažnyčios ir Karaliaučiaus universiteto archyvus, XIX a. vokiečių mokslininkai pateikė gausios medžiagos apie istorinius įvykius, kultūrinį ir socialinį Donelaičio kūrybos lauką, paskelbė autobiografines *Žinias* (*Nachridtten*). Bene ilgiausiai Donelaičio kūrybos ir asmens tyrimus tęsęs Tetzneris teigė, kad „Vokietijoje jis iki šiol [rašyta 1903 m. – *RD pastaba*] liko didžiausiu lietuvių poetu“²³⁹. Be to, keletas eiliavimų vokiečių kalba, anot Tetznerio, leidžia skirti Donelaičiui vietą ir vokiečių literatūroje. *Metai* buvo minimi tarp didžiųjų Europos poetų (Friedricho Gottliebo Klopstocko, Thomsono, Salomono Gessnerio). Schleicheris šį kūrinį laikė vieninteliu klasikiniu lietuvių veikalu, šedevrišku (*meisterwerke*) kūrinium, apgailestaudamas, kad nyksta tokia kalba, „neturėdama literatūros, kuri formos tobulumu galėtų varžytis su graikų, romėnų ir indų veikalais“²⁴⁰. Passarge, pateikęs savąjį Donelaičio kūrinį vertimo variantą, pritariamai pacitavo rusų filologą Aleksandrą Aleksandrova: „jeigu Donelaitis savo kūrinius būtų parašęs kuria didžiųjų kultūrinių kalbų, jis visuotinai būtų pripažintas vienu pirmųjų didžiųjų poetų eilėje“²⁴¹. Passarge teigė, kad *Metuose* „esama vietų, kurioms tolygių didingu grožiu tektų gerai paieškoti“²⁴².

Rėzos pasiryžimas parodyti kitoms tautoms nacionalinį lietuvių poetą reiškė ir lietuvių literatūros propagavimą, ir tautiškumo savivokos ugdymą. (*Metų* susidomėjimą Vokietijoje lėmė XIX a. pradžioje Prūsijoje suintensyvėjusi germanizacija ir vokiečių inteligentijos priešinimasis jai.) Svarbu, kad Rėza Donelaitį iškėlė į pasaulinį kontekstą, nes vėlesni lietuvių istoriografai labiausiai eksplikuos antrąjį uždavinį – adoruoti tautiškai lietuvišką rašytoją. Šio skyriaus epigrafe pacituoti Stanislovo Jurevičiaus

²³⁹ *Ibid.*, 140.

²⁴⁰ August Schleicher, *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag: J. G. Calve'sche verlagsbuchhandlung, 1856, VIII.

²⁴¹ Alexander Aleksandrow, *Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitus, Zur Semasiologie*, t. 1, 1886. Citata iš: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, op. cit.*, 71.

²⁴² Louis Passarge, *Aus Baltischen Landen. Studine und Bilder*, Glogau, 1878. Citata iš: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, op. cit.*, 63.

žodžiai iš straipsnio „Pažvilgis į lietuvių svietišką rašliavą iki 1795 metams“ (1896) rašyti po suminėjimo pirmųjų gramatikų, žodynų ir religinių veikalų: „tai ir visa trišimtmetinė mūsų tautiška svietiška bei moksliška literatūra!“²⁴³ – darė išvadą Jurevičius ir toliau prabilo apie plykstelėjusią „žvaigždę“ – tautišką lietuvišką rašytoją ir jo poemą, turinčią „didelės vertės mūsų rašliavoje“²⁴⁴. Ši žvaigždės metafora Donelaitį lydės iki Biržiškos istoriografinių rašymų.

Tarptautinis Donelaičio *Metų* pripažinimas įrodė, kad egzistuoja šia „nykstančia“ kalba parašyta originali „šedevriška“ literatūra, kad šia kalba galima rašyti tarptautinio lygio kūriniai²⁴⁵ ir kad apskritai esama tokios „talentingos tautos“. Rėzos parengtas leidimas buvo skirtas ne populiarizacijai, bet vokiškai ir labiau mokslinei skaitytojų auditorijai, jis atliko archyvinės medžiagos funkciją, kurią toliau pildė ir plėtojo vokiečių ir kitų šalių mokslininkai. Reiktų pabrėžti ir tai, kad Donelaičio minėjimas XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros istorijose ganėtinais skurdus palyginus su XIX a. mokslininkų tyrimais.

Donelaičio pristatymo pabaigoje Rėza pažadėjo skaitytojams pateikti lietuvių liaudies dainų. Taigi istorija apie tautinę literatūrą turėjo savitą tęsinį. Rezonanso Rėzos darbas sulaukė ir Didžiojoje Lietuvoje²⁴⁶. Recenzijų bei ryškesnių atgarsių nebuvo (pasak Albino Jovaišo, Lietuvoje *Metų* leidimas nesusilaukė didesnio atgarsio, nepasirodė nė viena recenzija, o kaimyninėse

²⁴³ S. J. Galicijietis [Stanislovas Jurevičius], *op. cit.*, 243.

²⁴⁴ *Ibid.*, 244.

²⁴⁵ Simonas Daukantas rašys: „[g]ražumas ir dailumas kalbos lietuvių, žemaičių rodo aiškiai, jog ana yra tikra viena ir pirmąja kalba šiaurės giminių nuo neatmenamų amžių senovės, ir taip išdailinta yra buvusi kitą kartą, jog šiandien dar, kas turi proto ir aukso plunksną Homero ar Vergilijaus, tas, sakau, ką norėdamas, tą gali gudriai gudresniai rašyti toj kalboj. Tą teisybę pagirtas dainius Donelaitis parodė savo garbingoj dainoj *Metų laikai*. Citata iš: LLICH, 130.

²⁴⁶ Adomas Mickevičius šį Rėzos darbą paminėjo poemos *Grażina* išnašoje (*Poezija*, 2 t. 1823). Michałs Baliński veikalė *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana (Senoji Lenkija, aprašyta istoriniu, geografiniu ir statistiniu požiūriu)*, t. 3, 1846) rašė: „[k]ai dėl žemaičių-lietuvių kalbos, turime dar pridurti, kad ta nedideliame Europos atkraštyje vartojama tarmė turi savo literatūrą [...] Aštuonioliktame amžiuje Prūsuoje pasirodė net didysis lietuvių liaudies poetas, pavarde Donelaitis. Jo išgarsėjusi poema *Keturi metų laikai* – tikslus Lietuvos kaimo žmonių charakterio, papročių ir viso gyvenimo paveikslas, joje matome didžiausias gražybes visame pastoralinės poezijos žanre. Tas iš tikro liaudiškas ir vienintelis lietuvių poetas [*Narodowy ten prawdziwie i jedyny poeta*], miręs 1780 m., ilgainiui susirado savo idilei leidėją“²⁴⁶; Mykol Baliński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t. 3, Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbrandta przy ulicy Miodowej, 1846, 500–501.

šalyse jų būta nemažai²⁴⁷), tačiau Donelaičio paminėjimas žemaičių aktyvistų darbuose (Simono Daukanto *Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziu*, 1822, Kajetono Nezabitauskio *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos*, 1824, Simono Stanevičiaus *Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos*, 1829, bei J. J. V. Lietuvio Donelaičio ir Stanevičiaus pasakėčių leidimo pratarinėje, 1829) liudija istoriografinių įvykių grandinę. Pavyzdinio teksto apibrėžimu Rėza davė stiprų impulsą lietuviško kanono sampratai ir formavimui.

2.4. Literatūros istorija kultūrinės programos paraštėse

*Kai kitos tautos, kad ir nedidelės, savo knygas kasmet skaičiuoja šimtais ir tūkstančiais, mes tuo tarpu galime pasidžiaugti dešimtimis, o rūšimis skaičiuojant, tai ir po mažiau.*²⁴⁸

Didžiojoje Lietuvoje lietuvišką istoriografiją paskatino Žemaičių sąjūdis, įtakojęs lietuvių tautinės sąmonės modernėjimo procesą, kai nuo daugiatautės savimonės ėmė skirtis lietuviškoji. Šis sąjūdis sau kėlė keletą tikslų, sudariusių ištisą kultūrinę programą: parašyti lietuvių kalbos gramatiką, žodyną ir tautos istoriją. Vadinasi, istoriografinis metanaratyvas pirmiausia prasidėjo nuo kalbinių dalykų – be nacionalinės kalbos nėra nacionalinės literatūros istorijos. Lietuviški raštai ir jų rašytojai (herojai) atliko argumentacinę funkciją: reikėjo įrodyti lietuvių kalbos savarankiškumą ir pagrįsti, kad ji ne tik liaudies šnekamoji kalba, bet ir kalba, kuria galima perteikti išmintį (pvz., rašyti pamokslus). Tokį uždavinį skatino pirmiausia mokslininkų interesas – surinkti medžiagos apie dar nemirusią, bet jau nykstančią kalbą: rinkti žodžius, patarles, padavimus ir kitus „senovės“ paminklus²⁴⁹, taip pat leisti knygas paprastiems žmonėms, kad būtų galima apsaugoti kalbą nuo greito nykimo.

²⁴⁷ Apie Donelaičio *Metų* atgarsį kaimyninėse šalyse žr.: Albinas Jovaišas, „Lietuvių literatūrinių ryšių raida XIX a. pradžioje“, in: *Literatūra ir kalba*, t. X, Vilnius: Vaga, 1969, 299–313.

²⁴⁸ „Mūsų dailioji 1924 m. literatūra“, *Baras*, 1925, nr. 1, 55.

²⁴⁹ Varšuvos mokslo bičiulių draugijos pageidavimu 1804 m. VU sudaryta komisija lietuvių kalbai, jos istorijai ir tautosakai tirti.

Domėjimasi lietuvių kalba ir literatūra žadino Xawiero Bohuszo 1806 m. Varšuvos mokslo bičiulių draugijoje perskaitytas pranešimas ir jo pagrindu išleista knyga *Svarstymai apie lietuvių tautos ir kalbos pradžių (O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa, 1808)*, kurioje ieškota lietuvių tautos ir kalbos pradžios. Priėjęs prie išvados, kad lietuvių kalba yra originali²⁵⁰, autorius išvardijo tik kelis jam žinomus religinius ir mokslinius lietuviškus raštus: „be kelių žodynų, kelių gramatikų ir kelių sinonimų, visą šiandieninę lietuvių biblioteką tesudaro Chylinskio verstas Senasis Testamentas [...] Naujasis Testamentas, spausdintas Halėje, arba Sirvydo *Postilė* ir Kasakauskio pamokslai“²⁵¹. Tokios skurdžios lietuviškos raštijos padėties Bohuszas pernelyg nesureikšmino aiškindamas politines priežastis, kodėl nėra grožinės literatūros lietuvių kalba (Lietuvos rašytojai savo knygas rašė lotyniškai arba lenkiškai). Be to, Bohuszas pabrėžė, kad buvo pakankamai mokytų žmonių, rašiusių lietuviškai, tik šie rankraščiai neišliko – sudegė arba buvo paslėpti medžio drevėse, kur jie sutrūnijo²⁵². Pasak Giedriaus Subačiaus, Bohuszo traktatas turėjo įtakos lietuvių (žemaičių) bendrinės kalbos formavimuisi ir buvo tapęs kone „lietuvių kalba besirūpinusių literatų ideologiniu manifestu“²⁵³. Bohuszas kitataučiams kėlė susidomėjimą²⁵⁴ lietuvių kalba ir kultūra, o lietuviams – savivertę ir orumą. Dionizas Poška šį traktatą bei Lelewelio knygas²⁵⁵ laikė autoritetingiausiais veikalais, „kertiniais akmenimis“ Lietuvos istorijai.

Bohuszas užsiminė ir apie tai, kad jis nemėgdžios užsienio šalių rašytojų ir neišsigalvos tariamų rankraščių. Čia autorius, matyt, turėjo omeny paplitusį

²⁵⁰ Xawier Bohusz, *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa*, Warszawa: Drukarni gazety warszawskiej, 1808, 104.

²⁵¹ Xsaver Bohusz, *op. cit.*, 197.

²⁵² „Jeżeli rękopism schowany w domu wespół z mieszkańcem i mieszkaniem nie spłonął ogniem [...], Autor [...] go [...] włożył pewnie w spróchniałe drzewo, gdzie go razem ze drzewiem, albo robactwo stoczyło, albo zgnilizna strawiła“. *Ibid.*, 199.

²⁵³ Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 84.

²⁵⁴ 1811 m. išleistas rusų kalba; buvo išverstas į vokiečių ir prancūzų kalbas, bet liko rankraščiuose.

²⁵⁵ Turima omeny dvi Lelewelio knygas: *Żvilgnsnis į lietuvių giminių senovę ir jų ryšius su herulais (Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z herulami, 1808)*, *Trumpos žinios apie seniausiuosius lenkų istorikus ir pastabos dėl Jo Malonybės kun. Bohuszo traktato Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę (Wzmianka o naydawnieyszych dziejopisach polskich i uwagi nad rozprawą JW. JX. Bohusza: O początkach Parodu i języka Litewskiego, 1809)*.

osianizmą ir jo pasekmes²⁵⁶. Paradoksalu, tačiau Bohuszo minimi drevėse sutrūniję rankraščiai – irgi mistifikacijos apraiškos. Vadinasi, tuo metu buvo aktuali tendencija mitologizuoti praeitį. Apie lietuviškai rašiusių literatūros istorijos herojų poreikį liudija istorinių asmenybių sumitinimas, legendų kūrimas ir bibliografinių sąrašų ilginimas dar neišleistais rankraščiais²⁵⁷. Kita vertus, dėl pernelyg trumpo sąrašo labai nenuogaštauta, anot Jucevičiaus, kuo mažiau herojų, tuo didesnė jiems garbė²⁵⁸.

Bohuszas teigė, kad lietuvių kalba, artima graikų ir lotynų kalboms, yra muzikali, gausi žodžiais ir tinkama rašyti grožinei literatūrai, nes ji buvo ne valstiečių, bet šviesuomenės kalba. Tokiam drąšiam teiginiui reikėjo argumentų, kurių autorius neturėjo („[n]eslepiu sunkumą, kurių turėjau, tyrinėdamas pradžią tautos, neturinčios, rodos, jokių senovės paminklų, išskyrus kalbą“²⁵⁹). Anot Jano Karłowicziaus, kiek vėliau reagavusio į Bohuszo mintis, „[i]domus posakis: rašė! Reikėtų iš pradžių įrodyti, kad mokėjo rašyti“²⁶⁰. Todėl Šubravecų (*Szubrawców*) draugija nepraleido progos pasišaipyti – Balińskis parašė paskvilinį straipsnį apie neva rastą geležinę skrynią, pilną lietuviškų rankraščių²⁶¹. Tuo metu buvo išjuoktas ir Poškos Baublys²⁶² bei paskelbtas satyros ribas peržengiantis straipsnis prieš tautinį fanatizmą²⁶³. Pasak Vinco Trumpos, Žemaičių judėjimas pradėjo griauti Šubravecų įsitikimą vieningu lenkišku kraštu (*nasz kraj polski*): „tai buvo herezija, unijos griovimas, kelias į separatizmą, dabar pasakytume, tai jau buvo lietuvių-lenkų konflikto pradžia“²⁶⁴. Nesigilinsime, kiek Šubravecų veikla vedė į

²⁵⁶ Čia turima omeny viena didžiausių pasaulio literatūroje falsifikacijų ir mistifikacijų – Jameso Macphersono sukurtos *Osiano giesmės* (*The Works of Ossian*, 1765), paskatinusios Europoje, ypač romantizmo laikotarpiu, susidomėjimą tautosaka.

²⁵⁷ Pvz., Kajetonas Rokas Nezabitauskis bibliografiniame sąrašė nurodė kelių rankraščių išleidimo metus ir leidyklas, tačiau ne visi jie buvo publikuoti (pvz., Antano Strazdo eilių rinkinys *Daynas* arba *Dayniuszkas*).

²⁵⁸ Ludwik Adam Jucewicz, *Wyjtki z nowoczesnych poetów polskich tłumaczone na język litewski z przydaniem kilku słów o języku i literaturze litewskiej*, Vilnius: B. Neumano spaustuvė, 1837, 12.

²⁵⁹ Xsaver Bohusz, *op. cit.*, 5.

²⁶⁰ Jan Karłowicz, *O języku litewskim*, Warszawa, 1875. Citata iš: LLICH, 195.

²⁶¹ *Wiadomości Brukowe*, 1818, nr. 75. Vertimas iš: Mykolas Balinskis, „Geležinė skrynia su rankraščiais“, in: *Lietuvos literatūros antologija: 1795–1831 klasicizmas preromantizmas*, iš lenkų k. vertė Brigita Speičytė, Vilnius: VU, 2014, 93–95.

²⁶² *Wiadomości Brukowe*, 1818, nr. 101.

²⁶³ *Wiadomości Brukowe*, 1818, nr. 135.

²⁶⁴ Vincas Trumpa, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago: A. Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1989, 93.

tautinį separatizmą skatinančius konfliktus, tačiau nėra abejonės, kad tokie rašiniai žemino žemaičių orumą²⁶⁵ ir skatino ieškoti „tikros istorijos“. Pašiepiamai skambėjo ir jau gerokai vėliau, 5–8-ajame dešimtmetyje, lenkų mokslininkų išsakytos mintys²⁶⁶. Tiesa, vėliau tas pats Balińskis knygoje *Senoji Lenkija, aprašyta istoriniu, geografiniu ir statistiniu požiūriu (Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana, t. 3, 1846)*, apibendrindamas lietuvių literatūros vaizdą pastebėjo, kad nedideliame Europos pakraštyje vartojama savarankiška indoeuropiečių kilmės kalba turi savo literatūrą. Autorius paminėjo Prūsijos lietuvių literatūrą (gramatikų, žodynų autorius bei „didįjį lietuvių liaudies poetą“ Donelaitį), o šalia jos žemaičių raštiją ir jos autorius. Pastarąją literatūros šaką Balińskis vadino ne žemaičių ar lietuvių, bet dvikalbe lenkų-lietuvių raštija. Pasinaudodamas veikiausiai Jucevičiaus aprašymais, šiai šakai priskyrė Konstantiną Sirvydą, Mikalojų Daukšą, „poetinės dvasios“ liaudies rašytojus Stanevičių, Pošką, Antaną Strazdą. Svarbiausiais jų nuopelnais Balińskis laikė filologinius gebėjimus: Stanevičių gyrė už tai, kad talentingai mokėjo lietuvių ir lenkų kalbas bei suteikė vertingų žinių apie Žemaitiją, Poškos svarbiausias darbas – dingęs lietuvių kalbos žodynas, o už juos svarbesnis – Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis, visus rašytojus pranokęs Naujojo Testamento²⁶⁷ vertimu. Didžiu herojumi Giedraitį jau kiek anksčiau (1837) pavadino Jucevičius, ieškodamas Romos katalikų tarpe tokios garbės vyrų kaip protestantų tarpe buvo Donelaitis, Milkus ar Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig). Jucevičius pabrėžė, kad Giedraitis buvo iš kilmingos giminės, Lietuvos

²⁶⁵ Iš Poškos laišku sužinome, kaip jis paniškai bijojo kritiškų recenzijų. Pvz., iš laiško Leleweliui: „Prisipažinsiu Tamstai tikrai, kad man kailis drebėjo, pagalvojus apie aštrias recenzijas“; Dionizas Poška, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, 597.

²⁶⁶ Lenkų apybraižininkas Teodoras Tripplinas stebėdamasis rašys, kad lietuvių tauta turi savo „žemaičių-lietuvių“ kalba rašytą literatūrą ir netgi „didįjį tautos poetą“, kurio poemos, Sirvydo žodyno ir kelių lietuviškų pamokslų užteko iki 1795 m. „visos lietuvių bei žemaičių liaudies intelektualiniams poreikiams patenkinti“; Teodor Tripplin, *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi, odbytej w 1856 roku*, 1858. Citata iš: LLICH, 147.

²⁶⁷ *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu lietuwiszku lezuwuiu iszgulditas par Jozapa Arnulpa kunigaykszti Giedrayti wiskupa ziemayciu*, Vilnius, 1816.

valdovų palikuonis, „sidabrinių plaukų, kurie vainikavo jo patriarchališką galvą ir krito ant pečių“²⁶⁸.

Istoriografinių epizodų kūrimas turėjo keletą tikslų: be aukštųjų (atrasti praeities herojų ir įrodyti lietuvių kalbos galimybes), buvo skirtų ir liaudies švietimui. Savo kukliuose kaimiečio artojo apmąstymuose Poška svarstė, kas turėtų parašyti Lietuvos istoriją, žodyną ir gramatiką²⁶⁹. Kone visi žemaičių sąjūdžio aktyvistai šiuos veikalus rašė, nors ne visi buvo iki galo realizuoti. Šie trys kertiniai, pragmatiniams tikslams skirti veikalai turėjo išpildyti nuoseklią ugdymo programą, pvz., pirma žodynas, tada gramatika²⁷⁰. Tarp jų nebuvo įvardytos literatūros istorijos, tačiau poreikis jai konkretizavosi šių rašymų paraštėse: pirmieji lietuviški istoriografiniai epizodai pasirodė mokymui ar pažinimui skirtų gramatikų, istorinių bei etnografinių knygų įžangose ar intarpuose²⁷¹. Šie sąrašai atliko pavyzdinę iliustracinę funkciją.

Poška kūrė pavyzdinę sodiečio biblioteką²⁷². Jos sąrašė pirmą vietą užėmė Kajetono Roko Nezabitauskio (Kajetan Niezabitowski) elementorius *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos* (1824), kuriame pateiktas pirmas lietuviškas bibliografinis sąrašas „Surinkimas wysokiu rasztu Lietuwiszku, Zemaytyszku, yr Prusyszskay-Lietuwiszku“ priklauso prie kalbinių švietėjiškų tikslų turinčių tekstų. Jis buvo išverstas ir į lenkų kalbą²⁷³.

Nezabitauskio kronikinio tipo faktų sąrašėlis pernelyg kuklus²⁷⁴, netgi pats autorius nelabai suvokė jo istorinės reikšmės – tai rodo sąrašo pabaigoje

²⁶⁸ Ludwik Adam Jucewicz, *op. cit.*, 15–16.

²⁶⁹ Dionizas Poška, *op. cit.*, 266–271.

²⁷⁰ Pirmiausia reikėjo pradėti nuo žodyno (Poška sužinojęs iš Nezabitauskio elementoriaus apie baziliono A. Butkevičiaus parašytą lenkų–lietuvių gramatiką, tebesančią rankraštyje, pasiūlė jos dar neleisti, kol nėra „tobulo žodyno“ – „antraip tai būtų pastatas ant ledo arba pabaiga be pradžios“. D. Poškos laiško I. Lobjkai nuorašas. Meilė Lukšienė, „Iš Augustino Janulaičio archivalijų, *Literatūra*, 1980, t. 22(1), 68.

²⁷¹ Kajetono Nezabitauskio „Surinkimas wysokiu rasztu Lietuwiszku, Zemaytyszku, yr Prusyszskay-Lietuwiszku“ elementoriuje *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos* (1824), Simono Stanevičiaus prakalba „Skaytisentym“ gramatikoje *Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba zemaytyszkos*, 1829, Motiejaus Valančiaus „Mokiti lietas wiraj“, įtrauktas į *Žemajtiu wiskupistę*, 1848).

²⁷² Plačiau: Meilė Lukšienė, *op. cit.*, 69.

²⁷³ K. R. Niezabitowski, „Wiadomość o literaturze litewsko-żmudzkiey...“, *Dziennik Wileński*, 1924, t. 381–388, 513–516, t. 2, 112, 231–232.

²⁷⁴ Anot Aušros Navickienės, autorius paminėjo tik apie dešimtadalį vėlesniems bibliografams žinomų ligtolinių lietuvių raštijos faktų. Aušra Navickienė, „Kajetonas Rokas Nezabitauskis ir jo

išsakytas „buitinis“ pažadas parašyti „Apey Daržus Waysynius (arba Sodnus)“. Tačiau Nezabitauskio indėlį Poška įvertino labai aukštai – ne tik jo elementorių patalpino į kaimiečio bibliotekėlės sąrašo pirmąją poziciją, bet ir visą darbą įvertino kaip nusipelnusio rašytojo: dėl Nezabitauskio puikaus, kaimiečiams tinkamo stiliaus (*dla wiesniaków bardzo stosowny*) jam priklauso „nemirtina visų tautiečių padėka“²⁷⁵. Šį gestą galime palyginti su rašytojus lydėjusia šlovės paradigma, aktualia to laikotarpio herojams²⁷⁶.

Poška lietuvių raštijos herojumi laikė Motiejų Kazimierą Sarbievijų, jo neva lietuvių kalba parašytomis hegzametrinėse eilėraščių ištraukomis iliustravo savo lenkų-lotynų-lietuvių žodyną. Manoma, Poška jas pats sukūrė²⁷⁷.

Kitą literatūros istorijos herojaus versiją pateikė Stanevičius, iš Mažosios Lietuvos pasiskolinęs Donelaitį, o šalia jo sumitinęs savąjį asmenį. Knygos *Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos* (1829) prakalboje „Skaytisentyms“ Stanevičius ragino imti pavyzdį iš „Lituwynynku Prūsų“ ir „iskôti senôwes lituwyszku rásztu“²⁷⁸. Stanevičiui toli ieškoti nereikėjo: 1829 m. pasirodė Stanevičiaus ir Donelaičio pasakėčių rinkinys *Szeszes pasakas Symona Stanewiczės žemaycze, yr antras szeszes Kryžza Donalajczia lituwynynka prusa*. Atkreipsime dėmesį, kad 1828 m. cenzūrai pateiktas rankraštis buvo be Donelaičio pasakėčių, tačiau galime tik spėti, kas paskatino „atrasti“ Donelaitį – gal Stanevičiui buvo pernelyg nekuklu pateikti vien savo kūrinį, gal turėta tikslų sujungti žemaičių ir lietuvininkų literatūras ar pateikti lietuviškos kalbos pavydžių (įrodymų) savo gramatikai.

Jau Nezabitauskis, sudarydamas lietuviškų knygų sąrašą, peržengė teritorines ribas, pavyzdžių ieškodamas ir Prūsų Lietuvoje („Wysokiu Rasztu Lietuwiszku, Zemaytyszku, yr Prusyszky Lietuwiszku; teypogi, kitu

elementorius“, in: Kajetonas Nezabitauskis, *Naujas Mokslas skaitymo dėl mažų vaikelių Žemaičių ir Lietuvos*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Alma littera, 1996, 66.

²⁷⁵ Iš Poškos laiško Nezabitauskiui. Dionizas Poška, *op. cit.*, 544–545.

²⁷⁶ Plačiau: Brigita Speičytė, „Pilietinio tautiškumo tradicija Lietuvoje XIX a. pradžioje“, *Literatūra*, 2002, nr. 44(1), 70–93.

²⁷⁷ Dionizas Poška, *op. cit.*, 88–93.

²⁷⁸ Simonas Stanevičius, „Skaytisentyms“, in: *Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos*, Vilnius: B. Neumano spaustuvė, 1829, III.

Rasztiniku, duodancziu žyne apey tą liezuwi²⁷⁹). Tačiau Donelaičio ir Stanevičiaus pasakėčių rinkinys vienoje knygoje gana netikėtai sujungė lietuvininkų ir žemaičių subkultūras. Pratarinės autorius, manoma, pats Stanevičius²⁸⁰, informavo, kad Donelaitis, „pylnas teisingos dwases wir’s“ ne tik pasakėčias parašė, bet ir aukštas giesmes, kurios vertos, kad „kožnas Lituwynynkas, ar Žemàytys, sawa tiewyszke milís, jas skaitytu“²⁸¹. Galima teigti, Stanevičius ėmėsi Donelaičio populiarizacijos vaidmens, o tai dar vienas, nors ir kuklus, bet lietuviškos savimonės žadinimas²⁸².

Stanevičius, prisidengdamas J. J. V. Lietuvio nuo Šventos upės krašto slapyvardžiu, ne tik išgyrė savo pasakėčias („kaypo daylos plunksnas waysiùs, wertàs buwa apréyszkyrna, szalyp pàsaku Donałayczes“²⁸³), bet ir įtrauktė į rinkinį odę „Szłowe Żemaycziu“, kurią jam skaitant, „sałdu rodies“. Sałdu rodėsi ir nuo Donelaičio aukštų giesmių, kurių senovinės pėdos (*pedes poetici*) „rasy yr ikirùs kytymis: winog łabay gražùs yr meylyng’s tiems kurì mòk’ geray jas skaytítu“²⁸⁴. Formuluodamas estetinio vertinimo kriterijus ir „gero skaitymo“ sampratą, Stanevičius aiškiai skyrė grožinę kūrybą nuo raštijos. Estetiniam skoniui įtakos galėjo turėti profesoriaus Filippo Nereuszo Golańskio idėjos ir jo veikalas *Apie iškalbą ir poeziją (O wymowie i poezii, 1786)*, kuris laikomas nauju estetinės minties raidos etapu²⁸⁵.

Paraleliai su pasakėčiomis pasirodė ir gramatika (1829), kurios prakalboje „Skaytisentymis“ Stanevičius, eksplikuodamas kalbos reikšmę²⁸⁶, siekė

²⁷⁹ Kajetonas Nezabitauskis, *op. cit.*, 47.

²⁸⁰ Giedrius Subačius, *op. cit.*, 359.

²⁸¹ *Szeszes pasakas Symona Stanewiczės žemaycze, yr antras szeszes Kryžža Donałayczia lituwynynka prusa*, Wylnius, B. Neumana sp., 1829, V.

²⁸² Taikli pastaba buvo išsakyta Peterburgo žurnale *Vestnik Evropy* apie Donelaičio *Metus*, išleistus Rėzos: „populiarizacinio Donelaičio kūrinių leidimo nebuvo, todėl sunku spręsti, kokią įtaką jie darytų masėms. Manome, kad vargu ir ji siektų toliau negu elementarios jų savimonės pažadinimas: „štai, girdi, ir mes, vadinasi, žmonės, kad apie mus knygas rašo!“ Tatai nedaug, bet tautoms, tiek nuskriaustoms istorijos, kaip lietuviai, ir tas kai ką reiškia!“. K. B., „Литературное обозрение: Mittheilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“, *Вестник Европы*, 1880, nr. 10, 820–832. Citata iš: LLICH, 217.

²⁸³ *Szeszes pasakas...*, *op. cit.*, IX.

²⁸⁴ *Ibid.*, VII–IX.

²⁸⁵ Plačiau: Gytis Vaitkūnas, *op. cit.*, 88–96.

²⁸⁶ Be minėto Bohuszo traktato Stanevičiaus veiklai įtakos galėjo turėti VU klausytos Leono Borowskio paskaitos (Leon Borowski, „Uwagi nad wymową i poeziją pod wzłędem ich podobieństwa i różnicy“, *Dziennik Wileński*, t. 1–3, 1820), kuriose jis remdamasis Herderio, *Sturm and Drung* bei

įtvirtinti ją kaip savarankišką objektą. Gramatika buvo skirta lietuvių kalbos mokymuisi, todėl prakalboje pateiktas bibliografinis sąrašas atliko pavyzdinių tekstų funkciją. Darydamas prielaidą – kuo knyga senesnė, tuo geresnė (kalbos gelmių reikia ieškoti senuosiuose raštuose, nes dabartinė žemaičių kalba „nupuolusi“), Stanevičius išvardijo svarbumo hierarchija keletą knygų (Daukšos, Širvydo, Rėzos darbai bei žemaičių kalvinistų raštai), kurios „kaip gyres kokias, arba mèdey limemyjngy, kur kožnas reykaľuy sawa, tamtykra mèdega rasty yr pagal sawa tyksła rûma surensti galiêsy“²⁸⁷. Panašius pavyzdžius vėliau nurodys ir Jucevičius, dar pridėdamas paties Stanevičiaus eiles („Kalbos grynumo pavyzdžiu gali eiti Širvydo ‚Pamokslai‘, Donelaičio ‚Keturi metų laikai‘ ir Simono Stanevičiaus eilės“²⁸⁸).

Stanevičius pasidžiaugė, kad išvardytos knygos, nors ir nėra tobulos, stebina gausybe „nusydawymu wysôkiu tîk gismiù puykiâusiu apey garbe Diewa, tîk yszmyntyjngu pamôksľu szwisey yra âyszkey kalboj’ lituwyszkoj’ apraszîtu“²⁸⁹. Tai įrodymas, kad lietuvių kalba – ne tik šnekamoji kalba, bet ja įmanoma perteikti „išmintingus pamokslus“. Pasakėčių rinkinys šį teiginį turėjo argumentuotai pagrįsti.

Taigi Stanevičius „atrado“ lietuviškų raštų, ir ne bet kokių, bet išmintingų: pasakėčios prilygintos religiniams pamokslams („Sènose gadiniесе kone wysy yszmyntîs yr teysîbes mokitorej sawa pamôksľus par pasakas arba prylygynymus žmoniems praneszdawa“²⁹⁰). Juolab, kad šie pamokslai pavadinti „Žemaycziû râses“, „senûju tiewu“. Autorius akcentavo, kad Ezopas savo pasakėčias rašė 549 metais prieš Kristaus gimimą, tarp graikų savo pasakas skelbdamas vietoj didžiųjų pamokslų. Tiesa, šias mintis pratarmės autorius bus nusirašęs nuo Rėzos (*Aisopas arba Pasakas isz Grykonu kalbos perguldytos per D. L. J. Rhesa*, 1824), tačiau tai tik atskleidžia dar vieną istoriografinio pasakojimo jungiamąją grandį.

kitų romantikų idėjomis dėstė apie kalbą, kaip apie tautos saviraiškos priemonę. Plačiau: Gytis Vaitkūnas, *op. cit.*, 160–170.

²⁸⁷ Simonas Stanevičius, „Skaytisentyms“, *op. cit.*, VII.

²⁸⁸ Liudvikas Adomas Jucevičius, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, 572.

²⁸⁹ Simonas Stanevičius, „Skaytisentyms“, *op. cit.*, VII.

²⁹⁰ *Szeszes pasakas...*, *op. cit.*, III.

Pirmųjų lietuviškų bibliografinių ir biografinių sąrašų pobūdis neretai priklausė nuo teritorinių ir tarminių atrankos principų, todėl Donelaičio ir Stanevičiaus pasakėčių rinkinys ir jį lydintis istoriografinis pasakojimas atrodo kiek netikėtas. Mažosios Lietuvos ir vokiečių istoriografai, fiksavę dažniausiai senąją raštiją, kurios centras buvo vadinamosios Rytų Prūsijos raštai, liko periferiniai Didžiosios Lietuvos atžvilgiu. Pavyzdžiui, Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis rašė: „[r]aštų lietuviškų turim labai maža, o kad ir buvo rašytojai, tie visi rašė kalba žemaitiška [...] Kiti raštininkai yra, kaip: kunigas Mikalojus Daukša, kunigas Konstantinas Sirvydas, Donelaitis, Simonas Stanevičius, Dionizas Poška ir kunigas Juozapas Rupeika [...] visi paskutiniai rašytojai mums nepažįstami. O kad ir turėtumėt tas knygas, – dėl jūsų nesuprastinos, žemaitiškos. Lietuviška kalba daug kitoniška nuog žemaitiškos“²⁹¹. Didžiojoje Lietuvoje rašyti istoriografiniai veikalai ribojosi žemaičių raštija (pvz., Motiejaus Valančiaus „Mokiti lietas wiraj“, Jucevičiaus *Mokyti žemaičiai*, Leono Potockio *Žvilgsnis į lietuvių žemaičių literatūrą*), Mažojoje Lietuvoje – Rytų Prūsijos raštija (Probočių Anūko *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai*). Net ir gerokai vėliau, tarpukario laikotarpiu, recenzuodamas Anso Bruožio (Probočių Anūko) knygą, Adomas Jakštas-Dambrauskas skundėsi, kad „[l]igi šiol apie M. Lietuvą mes labai maža nežinojome. Ji mums buvo tiesiog *terra incognita*. Iš jų rašytojų vienas Donelaitis tebuvo mums nesvetimas“²⁹². Buvo net nuomonių, kad „visas mūsų raštijos praeities suvertimas draugėn [...] nemetodiškas dalykas“²⁹³. Požiūrį į Mažosios Lietuvos raštiją charakteringai apibūdino Vaižgantas, jo teigimu, katalikiškai Didžiajai Lietuvai

prūsinė literatūra nei savo forma, nei turiniu negalėjo padaryti įtakos. Forma buvo daryta aukštaičių ar žemaičių tarmė prūsinėmis priemaišomis, rašmens gotiški. Turinys nebuvo mokslinis, filosofinis, polemikinis [...] Prūsų literatūra, nors gana apsti, taip ir liko atskira, lyg tik pusiau lietuviška, organiškai nesutapusi su visa tauta. Ja tesinaudojo maža dalelė Lietuvos, ir tai specialiam reikalui – Dievui giesmelėms paliaupsinti, keletu religijos

²⁹¹ W. Zagórskiego (Ažukalnis) *Pisma litewskie. Originale. Przekłady i naśladowania* (par. ~1838–1856). Citata iš: LLICH, 135.

²⁹² Adomas Jakštas, „Naujos knygos“, *Draugija*, 1921, nr. 1–2, 77.

²⁹³ Augustinas Voldemaras, „Bibliografija“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 277, 4.

principų išmokti. Jos įtakoje tebuvo patys rašytojai ir dabar tėra branginami vienu kalbininkų, medžiojančių senovinių kalbos formų ir archajinių žodžių, kuriems norima vėl pripažinti pilietybės teisės.²⁹⁴

Teritoriniai skirstymai netgi lėmė vėlesnės literatūros istorijos periodizacijos struktūrą (Didžiosios Lietuvos rašytojai, Prūsų Lietuvos rašytojai, Kėdainiškiei raštai, Jėzuitų raštai ir pan.). Be topografinių atrankos kriterijų, buvo svarbu ir konfesiniai. Pasitaikė ir tokių atvejų, kai pirmoji lietuviška religinė raštija buvo nurašyta „klaidatikybei“ (pvz., lenkų istorikas Julijonas Bukowskis Martyną Mažvydą, Stanislovą Rapolionį, Abraomą Kulvietį laikė klaidingo mokslo skleidėjais²⁹⁵). Valančius į sąrašą „Mokiti lietas wiraj“ (1848) įtraukė tik Varnių kanauninkus, nors savo atranką motyvavo ne tiek konfesiniais dalykais, kiek dėl apimties stokos („Jei norietio iszskajtiti wisu wisus Žemajtiu rasztininkus, atsiejtum pardaug ilgaj biłoti: todieł patius woz mokitus kunegus tekietu cze paminieti“²⁹⁶).

Be minėtų lietuviškų, buvo ir kitomis kalbomis rašytų bibliografinių sąrašų²⁹⁷. Autoritetingiausi²⁹⁸ veikalai, į kuriuos nuorodos randamos XX a. pradžios literatūros istorijose, buvo šie: Piotro Keppeno *Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą (O происхождении, языке и литературе литовских народов, 1827)*, Potockio *Žvilgsnis į lietuvių žemaičių literatūrą (Rzut oka na literaturę litewsko-żmudską, knygoje Pamiętniki pana Kamertona, t. 3, 1869)*, Karłowicziaus *Apie lietuvių kalbą (O języku litewskim, 1875)*, Maurycijaus Stankewicziaus *Lietuvių bibliografija nuo 1547 iki 1701 m. (Bibliografia litewska od 1547 – do 1701, 1889)*, Silvestro Baltramaičio *Biobibliografinės medžiagos rinkinys (Сборник*

²⁹⁴ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Lietuvių gyvybės pulsavimas literatūroje“, *Kultūra*, 1923, nr. 2, 99.

²⁹⁵ Julijon Bukowski, *Dzieje reformacji w Polsce*, 1883. Vertimo ištrauka iš: LLCh, 199–201.

²⁹⁶ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, Vilnius: LLTI, 2013, 406.

²⁹⁷ Bibliografinių religinės raštijos, mokslo populiarinimo veikalų sąrašų su prapleštais pasakojimais būta jau XVII amžiuje. Pvz., Albertas Vijūkas-Kojaļavičius XVII a. istoriniuose veikaluose paminėjo ne tik pirmosios gramatikos ir postilės autorius – Sirvydą bei Daukšą, bet ir lotynų kalba rašiusį poetą Sarbievijų pasakodamas, kaip už „mokytumą“ Lenkijos karalius Vladislovas IV numovęs nuo savo piršto žiedą ir per asmeninį sekretorių įteikęs jį Sarbievijui (W. Wijuk-Kojaļowicz, „Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lithuanian Ducato pertinentium“, 1650. Citata iš: LLCh, 25).

²⁹⁸ Duomenys apie bibliografinius sąrašus ir fragmentus surinkti Žuko *Lietuvių bibliografijos istorijoje*, Gineičio *Lietuvių literatūros istoriografijoje*, todėl jų čia visų neminėsime ir neaptarsime.

библиографических материалов, 1891). Prie šio sąrašo dar reiktų pridėti ne vieną lenkiškai rašiusį istoriografa, vykdžiusį bendrą lenkų-lietuvių senųjų raštų inventorizaciją (Eustachijus ir Konstantinas Tyszkiewicziai, Józefas Ignacas Kraszewskis ir kt). Siekta fiksuoti visus istoriografams žinomus leidinius, tačiau nebuvo išvengta tendencingumo, pavyzdžiui, retame lenkų ar rusų sąrašė randama Daukšos pavardė. Anot Eduardo Volterio (Eduard Wolter), „[l]enkai iki šiolei jį tebepeikia dėl jo išimtinai lietuviškos politikos“²⁹⁹. Sirvydo ir Jono Jaknavičiaus pavardžių esama net lenkų literatūros bibliografijose. Sirvydas buvo vertinamas už lenkų-lietuvių-lotynų kalbų žodyną (*Dictionarium trium linguarum in usum studiosae juventutis*, 1620), Jaknavičius – už evangelijas (*Ewangellie polskie y litewskie*, 1637).

Šie apžvalginiai sąrašai paprastai buvo skiriami pažintiniams tikslams, tad su tautinio metanaratyvo kūrimu nelabai turėjo sąryšių. Kita vertus, būta tikslo surinkti lietuvių raštijos žinias (pvz., Stankewiczius knygos *Bibliografia litewska od 1547 do 1701*, 1889, įžangoje rašė, jog leidžia ją tikėdamasis, kad „paragins atkreipti dėmesį į senesnius lietuvių spaudinius, kad ne vienas mums visai nežinomas *spaudinys išnirs iš nežinios* [išskirta RD] ir kad jų savininkai, atsiųsdami papildymų ar patikslinimų, padės kuo greičiau surinkti medžiagą lietuvių raštijos istorijai [dziejów piśmiennictwa litewskiego]³⁰⁰), tačiau sąvoka „lietuvių“ neretai reiškė „lenkų-lietuvių“, t. y. buvo apibrėžta ne tautinės, etnografinės, bet geografinės, pilietinės priklausomybės veiksnys. Šiuo atveju, kronikos bibliografinis žanras išreiškė metoniminį tropografinį istorijos modelį: (ne)gausiu sąrašu siekta reprezentuoti visą „išnykusią“ lietuvių literatūros istoriją.

Tautinio metanaratyvo užuomazgos labiau apčiuopiamos žemaičių lituanistinėje programoje, skirtoje pragmatiniams edukaciniams tikslams. Tačiau jos dalyviai dar menkai suvokė, kad atminties simbolinė galia yra steigti tautos tapatybę. Istorinėje sąmonėje duomenų fiksavimas labiau buvo

²⁹⁹ Eduard Wolter, *Dauksza, ein litauischer Nationalschriftsteller des 16 Jahrhunderts*, 1897 in: *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft*, t. 4, 1899, 363–375. Citata iš: LLICH, 236.

³⁰⁰ Maurycy Stankewicz, *Bibliografia litewska od 1547 do 1701*, Kraków: Księgarnia G. Gebethnera i Spółki, 1889, IV.

susijęs su moraliniais, pažintiniais, didaktiniais tikslais („Noriedams dar ir mires mokiti žmones, szes kningas parasze [...]“³⁰¹). Kita vertus, esama ir ryškesnio istorinio bei kultūrinio sąmoningumo (pvz., Stanevičiaus veikloje).

Apibendrinami metanaratyvo kūrimosi pradžia teigtume, kad į bibliografinę-istorinę tradiciją lietuvių autoriai įsirašė nenuosekliai, fragmentiškai. Kaimyninėse šalyse nacionalinių literatūros istorijų rašymo procesas jau buvo prasidėjęs³⁰², tačiau Lietuvoje, 1832 m. uždarius Imperatoriškąjį Vilniaus universitetą, nebuvo kam rašyti literatūros istorijos. Kol buvo kuriama tautos istorija ir mitologija, sudaromi žodynai, gramatikos, literatūros istorija kol kas figūravo tik kultūrinės programos paraštėse, atlikdama dvi pagrindines funkcijas: 1) argumentacinę (atrasti praeities herojų, įrodyti lietuvių kalbos savarankiškumą, t. y. tinkamumą religinei raštijai, grožinei literatūrai, vertimams); 2) pavyzdinę-iliustracinę (sudaryti pavyzdinį sąrašą lietuvių kalbos mokymuisi arba kitiems edukaciniams tikslams, pvz., ką skaityti jaunoms panelėms ar pan.).

2.5. Epizodas *Mokyti žemaičiai*

*Vardai protestantų pastorių, uoliai pasidarbavusių viešam labui, – bretkūnų, chilinskių ir kvantų, – garbingai šviečia pačioje lietuvių literatūros istorijos pradžioje kaip pirmųjų mūsų tėvynainių rašytojų.*³⁰³

³⁰¹ Motiejus Valančius apie Jurgį Pabrėžą. Citata iš: Motiejus Valančius, *op. cit.*, 414.

³⁰² Pirmosios kaimyninių šalių nacionalinės literatūros istorijos: Felikso Bentkowskio *Lenkų literatūros istorija (Historia literatury polskiej)*, 2 t., 1814), Augusto Kobersteino *Vokiečių nacionalinės literatūros istorijos apžvalga (Grundriß der Geschichte der deutschen Nationalliteratur)*, 1827), Nikolajaus Grečio *Trumpa rusų literatūros istorija (Опыт краткой истории русской литературы)*, 1822), Michailo Maksimovičiaus *Senosios rusų raštijos istorija (История древнерусской словесности)*, 1839), Aleksandro Рупино *Rusų literatūros istorija (История русской литературы)*, 4 t., 1898–99), *Slavų literatūrų istorija (История славянских литератур)*, 2 t. 1879–81), Ulricho Ersnto Zimmermanno *Latvių literatūros istorijos bandymas (Versuch einer Geschichte der Lettischen Literatur)*, 1812, vok. k.), Bernhardo Dīriķio *Latvių raštija (Latviešu rakstniecība)*, 1860).

³⁰³ Ludwik Adam Jucewicz, *op. cit.*, 1837, 13–14.

Jucevičius (Ludwik z Pokiewia) buvo vienas kultūrinio Žemaičių sąjūdžio dalyvių. 1837 m. jis išleido knygą *Ištraukos iš naujųjų lenkų poetų, išverstos į lietuvių kalbą, pridedant kelis žodžius apie lietuvių kalbą ir literatūrą* (*Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich tłumaczone na język litewski z przydaniem kilku słów o języku i literaturze litewskiej*, 1837), kurioje pateikė lenkų romantizmo klasikų (Adomo Mickevičiaus, Antonio Edwardo Odyneco, Józefo Bohdano Zaleskio), eilių, išverstų į lietuvių kalbą. Šį drąsų žingsnį lydėjo siekis įrodyti, kad lietuvių kalba yra pakankamai turtinga didžiųjų kūrinių vertimams. Remdamasis Bohuszo traktatu, Jucevičius entuziastingai rašė: „tokia harmoninga [lietuvių kalba], tokia taisyklinga ir gramatikos atžvilgiu tobula“ (*tak harmonijny, tak poprawny i pod względem grammatycznym doskonały*³⁰⁴). Prie vertimų Jucevičius pridėjo trumpą lietuvių literatūros apžvalgą, parašytą lenkiškai – autorius kreipėsi į lenkų inteligentiją (kunigus), tikėdamasis iš jų pagalbos gaivinant lietuvišką kultūrą.

Pasak Gineičio, Jucevičius „vienas pirmųjų jau aiškiai skyrė raštijos apskritai ir grožinės literatūros, kurią vadino poezija, sritis“³⁰⁵. Ši mintis nėra visiškai tiksli, nes skirtį jau suvokė ir Rėza bei Stanevičius. Be to, raštijos ir grožinės literatūros skirtis nebuvo svarbi, nes biobibliografinių sąrašų autoriai siekė juos praplėsti visais „visuomenei nusipelnusiais“ asmenimis. Jucevičius pirmaisiais rašytojais (*pisarzów*) laikė Biblijos rengėjus ir vertėjus (vėliau Jucevičiumi sekė ir Balińskis). Į rašytojų gretas Jucevičius taip pat įtraukė kitus nusipelnusius Bažnyčiai vyrus, kurie „skelbdami tikinčiajai liaudžiai Dievo žodį gimtąja kalba, ir pamokslininkų šlovės palme pasipuošė, ir savo vardą į savo tautos literatūros lapus [*w kartach narodowej literatury*] įrašė, kad amžinai minėtų kartų kartos“³⁰⁶. Tarp tokių šlovintųjų Jucevičius įrašė Daukšą, Sirvydą, Strazdą, laikydamas juos žemaičiais. Tačiau užmiršo ar neturėjo žinių apie Antaną Klementą, kurį anksčiau jau buvo minėjęs Keppenas (knygoje *O происхождении, языке и литературе литовских народов*, 1827). Iš bendros

³⁰⁴ Ludwik Adam Jucewicz, *op. cit.*, 10.

³⁰⁵ LLICh, 121.

³⁰⁶ Ludwik Adam Jucewicz, *op. cit.*, 16–17.

raštinios Jucevičius išties išskyrė poeziją, tačiau pirmaisiais poezijos kūriniais laikė liaudies dainas („Kai dėl lietuvių poezijos, tai liaudies dainas reikia laikyti pačiais pirmaisiais šios srities kūriniais“³⁰⁷) ir pats svariai prisidėjo prie tautosakos rinkimo bei skelbimo³⁰⁸. Kitais didžiais tautiniais poetais (*poeci*), geriausiai supratusiai „tautos dvasią ir būdą“, Jucevičius laikė Donelaitį, Stanevičių, Pošką ir Strazdą. Į atskirą grupę išskyrė prozininkus (*prozaików*), prie kurių prirašė Juozapą Rupeiką, Kiprijoną Nezabitauskį, Bonaventūrą Gailevičių, Kajetoną Nezabitauskį. Tačiau nė vienas jų originalių prozos kūrinių nerašė (vieni vertė, kiti rengė religinius raštus). Į atskiras grupes išskirti gramatikų, žodynų bei istorinių veikalų autoriai atitiko žemaičių lituanistinės programos kryptis. Taigi, nors Jucevičiaus istoriografiniame fragmente jau būta struktūros, visi paminėti asmenys ir veikalai tilpo į bendrąją raštinios istorijos sampratą – tokia, dėl kurios ginčijosi lenkų intelektualai (žr. skyrių „Bibliografija ir literatūros istorija: mokslinė polemika“).

1840 m. laiške Simonui Giedraičiui Jucevičius užsiminė, jog a. a. Kunigaikščiui Juozapui buvo pareiškęs norą paskirti savo paties parašytą „lietuvių literatūros istoriją“, bet dėl minėto asmens ligos negavo jokio atsakymo. Ši „istorija“ veikiausiai buvo tas pats knygos *Wyjutki z nowoczesnych...* (1837) įvadas, kurį norėta išleisti atskiru leidimu. Toliau laiške Giedraičiui adresantas rašė:

[...] įdėmiau stabtelėjęs, pastebiu, kad mano gimtojoje žemėje taip gausu didelių ir visais atžvilgiais nusipelnusių ne tik lietuvių, bet ir lenkų bei kitų tautų raštijai žmonių, kurie tapo savo krašto puošmena ir švietė moksle plačioms senosios Lenkijos žemėms; todėl savo darbo planą visai pakeičiau ir jau paruošiau spaudai platų veikalą, pavadintą „Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius“ [*Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych żmudzinach*] Jis apims apie 200 žemaičių biografijų, bus išvardyti jų nuopelnai visuomenės labui, o taip pat duotas tikslus jų įvairiais klausimais

³⁰⁷ *Ibid.*, 18.

³⁰⁸ Į lenkų kalbą išvertė priežodžių ir liaudies dainų rinkinius *Przysłowia ludu litewskiego* (1840), *Pieśni litewskie* (1844), paskelbė kraštotyrinio pobūdžio knygų *Rysy Żmudzi* (1840), *Wspomnienia Żmudzi* (1842), *Litwa* (1846).

išleistų veikalų sąrašas. Tikriausiai smagu bus kiekvieno žemaičio širdžiai atrasti čia paminėtą savo prosenolį, pažįstamą ar bičiulį.³⁰⁹

1840 m. pabaigoje knyga *Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius* jau buvo paruošta spaudai, patikrinta cenzūros, kitų metų pradžioje pradėta rinkti prenumerata, tačiau dėl nežinomų priežasčių liko neišleista (išspausdinta 1975 m.³¹⁰). Iš autoriaus laišku Kraszewskiui sužinome, kad Jucevičius tuo metu intensyviai dirbo su „lietuvių senienų tyrinėjimais“: vertė lenkiškus tekstus į lietuvių kalbą, rašė straipsnius Kraszewskio redaguojamam žurnalui *Athenaeum*, rinko medžiagą ir rengė knygas (1841 m. pradžioje buvo paskelbęs apie knygos *Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius* prenumeratą, pasirodė jo parengtas lenkiškai rašiusių lietuvių rašytojų almanachas *Linksmybė / Linksmine*, o metų pabaigoje jau planavo, kad 1842 m. išleis *Lietuvos senienų tyrinėjimus, Lietuvių pasakas, Lietuvių liaudies dainas* ir „eiluotą fantaziją“ *Poetas*³¹¹). Galima tik spėti, kad *Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius* nepasirodė dėl finansinių priežasčių³¹². Autorius, matyt, net nesekė ar nežinojo tolimesnio jos likimo (dėl ligos, intensyvių darbų, žinių stokos³¹³). 1840–1841 m. iš rankraščio buvo paskelbti keturi biografiniai straipsniai (apie Silvestrą Valiūną knygoje *Žemaitijos bruožai / Rysy Žmudzai*, 1840, redaguotas variantas almanache *Linksmine*, 1841; apie Strazdą, Pošką ir Sirvydą straipsnyje „Pisarze w narodowym języku litewskim“ žurnale *Piśmiennictwo krajowe*, 1841). Žinios apie lietuvių literatūrą iš knygos *Wyjątki z nowoczesnych...* buvo pakartotos leidinyje *Litwa* (1846). Kompiliaciniame veikale *Visuotinės literatūros istorija (Historia literatury powszechnej)*, 1866) jas persirašė Fryderykas Henrykas

³⁰⁹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, 1959, 588.

³¹⁰ Rankraštis saugomas Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje.

³¹¹ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, 1959, 584.

³¹² Laiške Kraszewskiui 1840 m. pradžioje Jucevičius rašė, kaip jį „išdžiovino liga“: „[s]u savo rankraščiais, paruoštais spaudai, nieko dar nesiemiau daryti. – Prašyčiau Tamstos (jeigu galima) užtarti mane Gliuksbergui dėl „Žemaičių žemės bruožų“ spausdinimo, nes kitaip nežinau, ar tas ponas panorės savo lėšomis spausdinti dar nežinomo mokslo pasauly autoriaus, tokio kaip aš, knygą“. Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, 576.

³¹³ 1840–1841 m. laiškuose Kraszewskiui Jucevičius skundėsi, koks jis vargšas kaimietis, „[n]utulęs nuo Vilniaus, visokių mokslo naujovių židinio, nežinau net, kas literatūros pasaulyje dedasi“; Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, 1959, 575.

Lewestamas³¹⁴. *Mokytų žemaičių* rankraščiu, vėliau jo nuorašu naudojosi ne vienas literatūros istorikas³¹⁵. Taigi Jucevičius, paskendęs lietuvių senienu tyrinėjimuose ir savo buities reikaluose³¹⁶, pirmosios biografinės lietuvių literatūros istorijos likimu nelabai rūpinosi.

Kokia tai buvo knyga? Antraštėje autorius pažymėjo: „Biografinės ir literatūrinės žinios apie mokytus žemaičius, taip pat apie tuos, kurie, kilę iš kitų provincijų, daug prisidėjo prie Žemaitijos švietimo“³¹⁷. Prie tų prisidėjusių buvo ne tik žemaičiai, bet ir kitų etnografinių sričių asmenys, rašę žemaitiškai ir lenkiškai. Jucevičius išskyrė dvi etnografines ribas: žemaičius ir lietuvius-aukštaičius. XIX a. pirmojoje pusėje žemaičiais buvo vadinami ne tik etnografinės Žemaitijos gyventojai, bet ir lietuviškai kalbantys visos Lietuvos gyventojai, kad juos būtų galima atskirti nuo kalbančių lenkiškai ir baltarusiškai. Etnografinis atrankos kriterijus lėmė lokalinį atmetimo principą, nes už ribų liko Mažosios Lietuvos rašytojai.

Išlikusioje pratarmės dalyje rašoma:

...šitokiam darbui, tad noromis nenoromis, trokšdamas atsilyginti savo tėvynainiams, turėjau pateikti apie juos žinių, iš tiesų netikslių, tačiau gryna teisybe pažymėtų. Iš anksto perspėju skaitytojus, kad mano nuomones ir pagyrimus suprastų taip, kaip jie parašyti, o negalvotų, jog tatau vien tuščiažodžiavimas (*loci communes*). Pridedu čia sąrašą autorių, kurių veikalais pasinaudojau kaip šaltiniais, rašydamas šią knygą. Kad nebūčiau apšauktas niekingu svetimos nuosavybės pasisavintoju, pareiškiu, jog Daugirdo, Skydelio, Roizijaus, Nemčevskio ir Norvaišos biografijas tiesiog iš parašytų nekrologų įjungiau į savo darbą, praleisdamas nereikalingas, kaip man rodės pastraipas.³¹⁸

³¹⁴ Reiktų pažymėti, kad neteisis buvo Gineitis teigdamas, jog Lewestamas pateikė „nors ir schematišką, tačiau rimtai ir gana objektyviai parašytą lietuvių literatūros raidos apžvalgą“. LLICH, 158.

³¹⁵ Plačiau žr.: Meilės Lukšienės ir Vytauto Raudeliūno „Įvadas“, in: Liudvikas Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, Vilnius: Vaga, 1975, 6–7.

³¹⁶ Tuo metu klostėsi jo meilės romanas su dvarininko dukra, Jucevičius turėjo slapstyti, metė kunigystę, priėmė stačiatikybę. Plačiau žr. Augustinas Janulaitis, *Kun. Liudvikas Adomas Jucevičius, Lietuvos rašytojas*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1910.

³¹⁷ Liudvikas Jucevičius, *op. cit.*, 1975, 25.

³¹⁸ *Ibid.*, 28.

Autorius pripažino, kad žinios netikslios, bet teisingos. Pavyzdžiui, apie Strazdą rašoma: „Kunigas, kilęs, *rodos*, [išskirta R.D.] iš Telšių apskrities [...] Negalime tikrai pasakyti, ar Žemaitijoje, ar Lietuvoje gimė kun. Strazdas, vienas dalykas neabejotinas, kad ilgą laiką jis gyveno Žemaitijoje“³¹⁹. Pažymimas fakto neturėjimas arba veikiau noras fakto nežinojimu nuslėpti – sumistifikuoti – poeto gyvenamąją vietą, t. y. priskirti ją žemaičiams, nes iš tikrųjų Strazdas gimė Rytų Aukštaitijoje (Margėnuose). Laikydamas Strazdą žemaičiu, Jucevičius papeikė jį už tai, kad jo lietuvių kalba nutolusi nuo žemaičių tarmės: „nėra gryna, bet maišyta su lenkų kalba ir su kita kažkokia barbariška lietuvių tarme, be jokių gramatikos taisyklių“³²⁰.

Straipsniai apie Pošką, Stanevičių, Strazdą ir Valiūną sudaro Jucevičiaus lietuvių (žemaičių) literatūros istorijos branduolį. Juose, be biografinių faktų, piešiami psichologiniai portretai (pvz., apie Strazdą: „buvo įžymus, įkvėptas lietuvių poetas, o kaip žmogus su jausmu ir talentu – visą savo gyvenimą kuo nelaimingiausias“³²¹; Valiūnas „dėl savo mokytum, linksmumo ir tam tikru laipsniu įgimto sąmojingumo buvo visų draugijų pažiba, siela ir paguoda“³²²). Autoriai giriami už lietuvių kalbos mokėjimą, tėvynės gamtos pažinimą ar ypatingus nuopelnus raštijai bei istorijai. Svarbiausia jų ypatybė – gebėjimas suprasti ir perteikti „tautos dvasią ir būdą“ bei kelti tautos garbę: Poška „vyras buvo vienas iš pirmųjų lietuvių literatūros mylėtojų, uoliausių savo tautos garbės kėlėjų“³²³, Stanevičius „siela ir širdimi lietuvis [...] visas savitas, pirmapradis, lietuviškas. Kokia kalba, kokie palaimingi vaizdai! Tas Nevėžis, pro Raudondvarį genas savo bangas į Nemuną, tie arklio prisiminimai (minieimas), tas lokys su grandinėmis, – viskas iškelta į aukščiausias poetines viršūnes“³²⁴. Jucevičius taip sąmojingai susižavėjęs dėstė apie Stanevičiaus pasakėčias, jog įtikėjo jų europine verte: „Tegu tik ponas Stanevičius nesiliauja toliau daręs pažangą savo darbe, kurį taip puikiai pradėjo, o savieji ir svetimieji

³¹⁹ *Ibid.*, 155.

³²⁰ *Ibid.*, 157.

³²¹ *Ibid.*, 155.

³²² *Ibid.*, 174.

³²³ *Ibid.*, 116.

³²⁴ *Ibid.*, 154.

tinkamai įvertins jo darbus. Mat, tokie kūriniai užtikrina vietą visose Europos literatūrose³²⁵. Be šių programinių romantizmo šūkių (nacionalinė kalba, tautos garbė, dvasia, būdas, papročiai, pirmykštis santykis su gamta), Jucevičius akcentavo ir poetinę meistrystę. Pavyzdžiui, rašydamas apie Valiūną užsiminė apie kūrybos originalumą bei apie poetines mokyklas: Valiūnas, „drąsiai sakau, buvo pirmasis iš tų, kurie visų geriausiai suprato savo šalies poeziją. Jo poemoje³²⁶ nėra sekimo, nėra svetimybių; viskas sava, prigimta, brandu, vyriška. Paveikslai, charakteriai, papročiai ir amžiaus dvasia – meistro ranka perteikta“³²⁷. Autorius pabrėžė, kad poema neturi jokio ryšio su senąja poezijos mokykla Lenkijoje, t. y. su pseudoklasicizmu, ir pritaikė Valiūnui vieno pirmųjų lenkų romantizmo teoretikų Mauricijaus Mochnackio žodžius iš knygos *O literaturze polskiej w wieku dziewiętnasty* (1830, p. 94–95): „pakilo aukščiausiam skrydžiui. Įtempė stygą aukščiausiam balsui, pukiausiems tonams, gražiausiems akordams“³²⁸.

Veikalo *Mokyti žemaičiai* dalyviai – autoriaus surinktieji, išrinktieji, pastebėtieji, tarp kurių rašytojai, mokytojai, kunigai, kunigaikščiai, Vilniaus universiteto profesoriai, ar, autoriaus žodžiais tariant, nepaprastų gabumų ir talento jaunuoliai, teikiantys ateičiai gražiausių vilčių, taurūs piliečiai arba mokyti vyrai. Minimi asmenys nuo XV a. iki autoriaus gyvenamojo meto. Vyraujanti patetinė retorika ir aprašomų autorių talento gyrimas yra herojizuojančios istorijos bruožai, nors sovietinio mokslo diskurse šią knygą buvo įprasta vadinti biobibliografiniu enciklopediniu žodynu. Biografiniai epizodai turi senas žanrines biografistikos tradicijas³²⁹. Jucevičiaus sukurtose biografijose išreikštas mielaširdingumas primena net hagiografiją – šventųjų gyvenimų aprašymus. Su panašiu pamaldumu biografinius epizodus, tik ne lenkų, o žemaičių kalba, vėliau (1848) knygoje apie *Žemajtiu wiskupistę* rašė Valančius (pvz., apie Jurgį Pabrėžą: „Be gała darbus tas zokaninks, niekumet

³²⁵ *Ibid.*

³²⁶ Jucevičius mini dvidešimt keturių giesmių poemą „iš didvyriškų karaliaus Jono III laikų“ – *Sobeskiadą*, kurią prilygina Mickevičiaus *Grażinai*; kūrinys neišlikęs.

³²⁷ Liudvikas Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, *op. cit.*, 176.

³²⁸ *Ibid.*, 175.

³²⁹ Biografijų rašymo tradicija LDK formavosi jau XVI amžiuje. Plačiau: Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: LLTI, 2006.

nespie. Vos atkalbiejes poterus ir kitus apejes žigius, diena isz dienos rasza. Pratešk Diewi jem amzi, ir sutejk turtingą poną, kurs paraszitas par ij kningas iszspausdines, zmoniams apskiebtum!“³³⁰). Apie tokius pasakojimus galėtume sakyti White'o žodžiais, apibūdinančiais herderiškąją metodologiją: tai pamaldus duomenų įvairovės ir gyvybingumo garbintojų metodas, kai istorikas „apdorodamas duomenis [...] sukuria istoriją, kurioje įvairovė ir gyvybingumas“, duomenys joje aiškinami „pasitelkiant dvi aiškinimo strategijas – teorinę ir metafizinę bei poetinę ir metaforinę“³³¹. Čia istorikai atliko intymų dvasininkų vaidmenį.

Tarp Jucevičiaus įtrauktųjų autorių nemažai tokių, kurių kūryba dar gulėjo rankraščiuose, ir tik dėl bičiulystės ar nuogirdų apie nepaprastą talentą atrodė verta juos minėti (pvz., senos švedų giminės Antonis Houwaltas baigęs medicinos mokslus: „nežinau, kaip jis gali suderinti perdaug, deja, prozišką savo darbą su arkliais ir egzaltuotą bei aukščiausiu laipsniu poetišką charakterį. Savo poeziją jau paruošė spaudai, tačiau vienas [D]ievas težino, kada ją išvysime“³³²).

Kitas svarbus aspektas – nedaroma skirties tarp kūrinių, rašytų lietuvių ir lenkų kalbomis. *Mokytų žemaičių* epizodas atsirado iš pastebėjimo, kad „gimtojoje žemėje“ esama gausiai nusipelnusių žmonių „plačioms senosios Lenkijos žemėms“. Taigi autorius, nors ir vadino save tikru lietuviu-žemaičiu (beje, jaunystėje laikė save lenku, vėliau šio „paklydimo“ išsižadėjo) iš „gūdžių Žemaičių girių“ bei siekė būti „literatūrinio sąjūdžio spyruokle“³³³, gryno lietuviško tautinio sąmoningumo dar neturėjo. Laiškuose Kraszewskiui Jucevičius netgi skundėsi, koks jis vargšas kaimietis, „pasodintas kaime tarp vienu prastų žmonių, kur nė žodelio lenkiškai išgirsti negalima“³³⁴.

Jucevičius atstovauja dvikalbės kultūros bajoriškos inteligentijos sluoksniui. Autoriaus poziciją galima pavadinti patriotiniu nacionalizmu, nes

³³⁰ Motiejus Valančius, *op. cit.*, 416.

³³¹ White, *op. cit.*, 2003, 93.

³³² Liudvikas Jucevičius, *op. cit.*, 1975, 73.

³³³ Viename laiške Kraszewskiui 1839 m. Jucevičius rašė: „Tamsta pats žinai gerai ir geriau už mane jauti reikalingumą mūsų literatūrinio sąjūdžio, kurio aš noriu tapti spyruokle“. Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, 1959, 570.

³³⁴ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, 1959, 572.

pastebimi „ne tik lietuvių, bet ir lenkų bei kitų tautų“ žmonių nuopelnai. Tiesa, tie nuopelnai ne Lietuvai ar LDK, bet „plačioms senosios Lenkijos žemėms“. Lingvistinio nacionalizmo Jucevičiaus mąstysenoje nėra – nors ir giriami rašiusieji lietuviškai, bet taip pat aukštinama lenkų literatūra, ypač lenkai, jo nuomone, nusipelnusieji lietuviams. Pvz., Józefas Narkiewiczus, „Filosofijos kandidatas, žmogus mokytas, geraširdis ir tikraja to žodžio prasme uolus“ giriamas už tai, kad daugelį metų buvo Kražių apskrities mokyklos prie Kražių gimnazijos lenkų kalbos mokytoju:

turejo teigiamos įtakos tobulinant lenkų kalbos dėstymą jaunajai Žemaičių kartai. Čia iš tikrųjų buvo reikalingas toks mokytojas, kaip jis, kad nebūtų prasilenkiama su pageidaujamu tikslu, mat, beveik visi žemaičiai, atvažiuodami į mokyklą po namų auklėjimo, kuris apsprendžiamas vietinių aplinkybių, mažai išmano šį dalyką, nes jų *lenkų kalbą paprastai teršia auklės žemaitės* [išskirta RD] arba bonos prancūzės: juk vaikas pas mus anksčiau pramoks lietuviškai arba prancūziškai, negu lenkiškai.³³⁵

Knygoje esama nemažai lenkų kalba rašiusiųjų, kurie vėlesnėse Lietuvos literatūros istorijose nebus minimi ir apskritai išnyks iš literatūros istorijos, nes Jucevičiaus gyvenamuoju metu ne vieno jų kūryba dar gulėjo rankraščiuose³³⁶.

Autorius rinko žinias trokšdamas atsilyginti savo tėvynainiams – įamžinti prisidėjusius prie Žemaitijos švietimo, kad nors „grabe pasidžiaugtų jų kaulai“³³⁷. Knyga žymi ir praktiškos, šeimyninės, literatūros istorijos užmojį – įsiteikti skaitytojui, kai šis atras „čia paminėtą savo prosenolį, pažįstamą ar bičiulį“, todėl patogiai abėcėlės tvarka išdėstyti autoriai aprašyti neproporcingomis atkarpomis, kurių ilgumą lėmė ir turimų žinių kiekis, ir noras įsiteikti fundatoriams. Visi šie siekiai persmelkti ne tik patriotinės, bet ir religinės intencijos – „sekime ir mes savo brolių *Prūsų lietuvių* pavyzdžiu, tobulinkime savo kalbą, stenkimės išplatinti knygas, reikalingas mūsų kaimo

³³⁵ *Ibid.*, 97–98.

³³⁶ Pavyzdžiui, bus užmirštas lenkas Antonis Gasparas Kopańskis, apie kurį pateikiamas tik vienas sakinytis: „Iš Upytės apskrities, mokėsi Kražių gimnazijoje, šis jaunikaitis šiuo metu karštai yra atsidėjęs rašymui apysakų, kurioms temas ima iš mūsų protėvių gyvenimo vaizdų. Pagal lietuvių liaudies pavadinimus [parašyta] viena jo apysakėlė, pavadinimu *Geras sūnus (Dobry syn)*, buvo atspausdinta [leidinyje] ‚Linksmynė‘ 1841 metais“; Liudvikas Jucevičius, *op. cit.*, 1975, 85.

³³⁷ *Ibid.*, 158.

vargdienėlių apšvietai, skiepykime jiems mokslo reikalingumą, o labiausiai – tegu padvigubina savo uolumą tikinčiųjų ganytojai“³³⁸. Sekti „brolių Prūsų“ pavyzdžiu, kaip matėme, ragino ne vienas Žemaičių sąjūdžio aktyvistas.

Jucevičius neturėjo profesionalaus pasirengimo, rašė (kai kuriais atvejais tiesiog atrinko kitų parašytus straipsnius) vedamas patriotinių (bet be vienos tautinės tapatybės) minčių. Rašė kiek egzaltuotai, emociškai, nors pagyrimus laikė ne tuščiažodžiavimu, o teisingu ir, reikia manyti, objektyviu įvertinimu. Populiarizacijai skirtas veikalas turėjo atgaivinti lietuviškai lenkišką senosios Lenkijos (*Starożytna Polska*) istorinę atmintį – žiūrėdamas į lietuviškų raštų sąrašą, Jucevičius tikėjo, kad atgims lietuvių literatūra ir tauta.

Nors *Mokytų žemaičių* istorijoje vyravo dvikalbė savimonė, šis historiografinis epizodas atitinka bent vieną metanaratyvo bruožą – tai fragmentus jungianti istorinė idėja: surinkti ir įamžinti pilietinius „tėvynainius“. Ši intencija suponavo monumentalią įžymių žmonių istoriją, kuri buvo determinuota teritoriniu principu.

2.6. Tautosakos vertinimas

*Kad butu užlikusios visos dainos, kokias Lietuviai dainavo nū senu senovės liki musu gadinės, tai rastumėme jose visus musu tautos veikalus, arba Lietuviu istoriją.*³³⁹

Kiekvienoje antikvarinėje istorijoje siekta pateikti kuo daugiau faktinės medžiagos. Literatūros istorijos buvo pildomos plačiais švietėjiško pobūdžio kontekstais, spaudos apžvalgomis, mokslo populiarinimo veikalais, knygomis, skirtomis kalbai, religine raštija, klasikos vertimais. Didelį vaidmenį formuojant nacionalinę literatūros istorijos metanaratyvą atliko tautosaka, kuria susidomėta XVIII a. viduryje, po Apšvietos epochos racionalizmo ir klasicizmo. Tautosaka buvo pradedamos vokiečių, rusų nacionalinės literatūros istorijos. Užrašyti folkloro tekstai neretai pildė mažesnių, neturinčių gausios savo rašto kultūros, tautų literatūros istorijas.

³³⁸ Liudwik Adam Jucewicz, *op. cit.*, 1837, 29.

³³⁹ J. K. Sz. [Jonas Šliūpas], „Dainos ir ju literatura“, *Auszra*, 1884, nr. 7–8, 247.

Pirmiausia iš lietuvių tautosakos buvo pradėti užrašinėti smulkieji žanrai. XVII–XVIII a. beveik nebuvo renkami didesnės apimties kūriniai, nes „[n]eįžiūrėta tautosakos savarankiškos vertės. Grožine kūryba laikyti jos nedrįsta ir nė nepagalvota apie tai“³⁴⁰. Mąstymas apie tai, jog liaudies poezijos istorija atskleidžia tautos istorijos esmę, atėjo iš osianizmo, Herderio, vėliau – postherderinės vokiečių tradicijos, kuri buvo aktuali Mažosios Lietuvos kultūriniame centre – Karaliaučiaus universitete. Tarsi atsitiktinai pirmąsias tris lietuvių liaudies dainas *Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių žodyno* pabaigoje paskelbęs Ruigys³⁴¹ dar nesuvokė tautosakos literatūrinės vertės, „tokiais niekais“ jis norėjęs tik duoti grynos kalbos pavyzdžių. Tačiau šis „atsitiktinumas“ lėmė tai, jog lietuvių tautosaką vėliau pradėta vertinti ne tik dėl lingvistinių priežasčių: po dvylikos metų (1759 m.) Ruigio prastai į vokiečių kalbą išverstas dainas suradęs Lessingas su džiaugsmu citavo viename savo literatūrinių laiškų: „Koks naivus sąmojis! Koks žavus paprastumas! (*Welch naiver Witz! Welche reizende Einfalt!*)“³⁴². Lessingas šiuo pavyzdžiu norėjo įrodyti, kad poetai gali gimi ir tokiose „necivilizuotose šalyse“ kaip Lietuva. Autorius apgailestavo, kad pamaldusis žmogus Ruigys nepateikė daugiau pavyzdžių. Tai buvo metas, kai Vakarų Europoje kilo domėjimasis tautosaka, kurį ypač inspiravo vokiečių „Audros ir veržimosi“ (*Sturm und Drang*) literatūrinis sąjūdis, įkvėptas rusoistinių idėjų. Lietuvių liaudies dainų paskelbė Herderis pirmojoje pasaulio liaudies dainų antologijoje *Tautų dainos (Volkslieder, 2 t. 1778–79)*³⁴³, pasirodė dar keletas vertimų į

³⁴⁰ Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslas, 1982, 260.

³⁴¹ Ruigys *Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbos žodyno (Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon)* priede „Lietuvių kalbos tyrinėjimas“ („Betrachtung der litauischen Sprache“, 1747) paskelbė 3 lietuvių liaudies dainų tekstus, išverstus į vokiečių kalbą.

³⁴² „Es ist nicht lange, als ich in Ruhigs Litauischem Wörterbuche blätterte, und am Ende der vorläufigen Betrachtungen über diese Sprache eine hierher gehörige Seltenheit antraf, die mich unendlich vergnügte. Einige litauische Dainos oder Liederchen, nämlich, wie sie die gemeinen Mädchen daselbst singen. Welch naiver Witz! Welche reizende Einfalt! Sie haben in dem Litauischen Wörterbuche nichts zu suchen: ich will Ihnen die zwei artigsten also nach Ruhigs Übersetzung, daraus abschreiben [...] Der fromme Mann entschuldiget sich, daß er dergleichen Eitelkeiten anführe; bei mir hätte er sich entschuldigen mögen, daß er ihrer nicht mehrere angeführt.“ Gotthold Ephraim Lessing, *Briefe, die neueste Literatur betreffend*, 19 April, 1759.

³⁴³ Antras leidimas pavadinimu *Tautų balsai dainose (Stimmen der Völker in Liedern, 1807)*.

vokiečių kalbą variantų³⁴⁴. Tad tautosaka jau suvokta ne tik kaip autentiška medžiaga lyginamajai kalbotyrai, bet kaip tautos dvasią ir jos istoriją išreiškiantys tekstai. Herderis, akcentavęs nacionalinių kalbų svarbą, apie dainas rašė kaip apie pirmykščių necivilizuotų tautų raiškos būdą, tačiau ragindamas dainas rinkti tokias, kokios jos išties yra – nepadailintos ir nesutaurintos – pastebėjo, kad jos turi tam tikras poetikos taisykles, kurios jas artino su literatūra.

Taigi tautosaka buvo pradėta įtraukti į nacionalinės literatūros formavimo savimonę. Rėza tik po ilgų dvejonų, skatinamas „spaudos ir įžvalgių vyrų tėvynėje“, paskelbė Donelaičio *Metus*. Inspiruotas vokiečių entuziazmo nusprendė esant naudinga prikelti iš nežinios ir paskelbti ne tik rašytinius paminklus, bet „ir visa kita: daineles, priežodžius, mitus, padavimus“³⁴⁵. Donelaičio *Metų* leidime Rėza skaitytojams pažadėjo paskelbti liaudies dainų ir tą pažadą įvykdė, 1825 m. išleisdamas pirmuoju laikomą lietuvių liaudies dainų rinkinį *Dainos, oder Litthauische Volkslieder*. Rėza, nors ir nedrąsiai („jei šviesuomenė nepanorės paniekinamai atmesti tokių nacionalinių vertybių“³⁴⁶), bet platinė lietuvių tautosakos rinkimo ir tyrimų idėją.

Rėzos darbai buvo skirti vokiškai kalbančiam inteligentijai. Prie šių darbų vėliau prisidėjo kiti tyrinėtojai³⁴⁷. Su lietuvių kalbos ir tautosakos tyrinėjimu susijusios garsios pavardės (Filipo Fortunatovo, Aukusti Roberto Niemio, Jėkabo Lautenbacho) kėlė (tarp)tautinį tautosakos tekstų prestižą, tačiau jie buvo labiau suvokti kaip nykstančios tautos palikimas. Adalberto Bezenbergerio, Nesselmanno, Passarge's ir kitų iniciatyva 1879 m. Tilžėje įkurta Lietuvių literatūros draugijos (*Litauische literarische Gesellschaft*)

³⁴⁴ Johannas Wolfgangas von Goethe dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“ panaudojo nedidelėje dramoje *Žvejė* (1782), šios dainos vertimus paskelbė Heinrichas Wilhelmas von Gerstenbergas ir kt.

³⁴⁵ *Iš vokiškųjų raštų...*, op. cit., 16.

³⁴⁶ *Ibid.*

³⁴⁷ Ferdinandas Nesselmannas išleido *Lietuvių liaudies dainyną* (*Litauische Volkslieder*, 1853) ir Donelaičio raštus (*Litauische Dichtungen: nach den Königsberger Handschriften*, 1869). Augustas Schleicheris išleido pirmą mokslinę lietuvių kalbos gramatiką (*Litauische Grammatik*, 1856), kurios priede *Lietuvių kalbos skaitiniai ir žodynas* (*Handbuch der Litauischen Sprache: Litauisches Lesebuch und Glossar*, 1857) pateikta įvairių tautosakos žanrų. Frydrichas Kuršaitis 1843 m. perleido Rėzos dainų rinkinį. Augustas Leskienas ir Karlas Brugmannas išleido rinkinį *Lietuvių liaudies dainos ir pasakos prūsų ir rusų Lietuvos* (*Litauische Volkslieder und Märchen: Aus dem Preussischen und dem Russischen*, 1882). Adalbertas Bezenbergeris knygoje *Lietuviški tyrinėjimai* (*Litauische Forschungen*, 1882) pateikė įvairių žanrų tautosakos tekstų.

tikslas buvo saugoti šios „pagal gamtos dėsnius pasmerktos išnykti kalbos“³⁴⁸ palikimą (draugija leido tęstinį leidinį *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*, 1880–1912, kuriame paskelbta archyvinės medžiagos, sudarinėti bibliografiniai knygų sąrašai).

XIX a. pradžioje raginimai rinkti lietuvių tautosaką suaktyvėjo ir Vilniaus imperatoriškojo universiteto bendruomenėje³⁴⁹ bei tarp žemaičių sambūrio aktyvistų. Susidomėjimas mitologija XIX a. trečiajame dešimtmetyje VU buvo susijęs su tautos kilmės ir tapatybės klausimu³⁵⁰. Galima teigti, kaip lietuvių tautos istorijos buvo pradamos nuo mitologijos³⁵¹, taip literatūros istorijos provaizdžio ieškota tautosakoje. Ypač lenkiškuose historiografiniuose fragmentuose tautosaka neretai buvo laikoma pirmuoju lietuvių literatūros periodu. Pvz., Potockis knygos *Pono Kamertono atsiminimai (Pamiętniki pana Kamertona*, 1869) skyriuje „Žvilgsnis į lietuvių-žemaičių literatūrą“ („Rzut oka na literaturę litewsko-żmudską“) literatūrą skirstė į nerašytinę, t. y. tautosaką, ir rašytinę. Tai buvo neutrali pozicija, nes toks rašymas buvo praktikuojamas ir kitų tautų literatūros istorijose.

Vis dėlto reikalai su tautosaka buvo opus dalykas. Pasak Gintaro Beresnevičiaus, dar iki lituanistinių Poškos, Stanevičiaus ir Daukanto inspiracijų, filomatų ir filaretų sąjūdžių būta intensyvių, bet nelabai sėkmingų identiteto paieškų per mitologiją³⁵². Pasirinkę žaidimo strategiją mitologijos paieška iš pradžių buvo užsiėmę *Šubravcų* draugijos nariai: kiekvienas narys buvo pasivadinęs mitologiniu vardu, apie kurį įsipareigojo rinkti mitologinę medžiagą. Tačiau šis projektas truko tik apie vienerius metus (1817), vėliau

³⁴⁸ „Aufruf zur Bildung einer Litauischen literarischen Gesellschaft“, *Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft*, 1880, t.1, 2.

³⁴⁹ Vilniaus vyskupas Janas Nepomucenas Kossakowskis 1802 m. Vilniaus universitetui rašė laišką ragindamas parankioti žinių apie lietuvių kalbą, senoviškų lietuviškų dainų ir „šiaip senienų“; Vincas Maciūnas, „Krokuvos bibliotekose pasirašus“, *Vairas*, 1935, nr. 6, 178.

³⁵⁰ Žr. plačiau: Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: LLTI, 2012, 38–52; Gintaras Beresnevičius, „Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmojoje pusėje. Mitologinės tradicijos įtaka lietuvių identiteto formavimuisi“, *Literatūra*, 2006, nr. 48 (5), 13–28.

³⁵¹ Daukantas į savo pirmąjį istorinį veikalą *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (~1822), įtraukė skyrių apie senąją lietuvių tautybę, Adamo Naruszewicziaus *Lenkų tautos istorijos (Historia narodu polskiego)*, 1824) pirmas tomas paskirtas slavų mitologijai, kurioje pateikta ir žemaičių mitologijos žinių. Mitologijai paskirtas Teodoro Narbuto *Lietuvių tautos istorijos* (1835) pirmasis tomas.

³⁵² Gintaras Beresnevičius, *op. cit.*, 13.

patys šbravcai ėmė iš lietuvių mitologijos šaipytis, nes pajuto tautinio separatizmo grėsmę: politiškai mitologija buvo atpažinta kaip „separatistinis fundamentas“³⁵³.

Kita „grėsmė“ buvo susijusi su luominiais ir konfesiniais dalykais. Tautos istorijos rašymo naratyve, kaip pastebi Speičytė, buvo kilęs pagoniškosios ir krikščioniškosios diversijos „religinio reliatyvizmo nerimas“³⁵⁴. Pvz., Poška rašini (beje, neišspausdintą) *Apie senovės pagoniškas apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijoje* (1823) pradėjo tokiu apsisaugojimu: „visų pirma viešai pareiškiu, kad neturiu jokių kėslų pakenkti nors viena raide kuriai nors krikščionių religijai, toleruojamai krašto valdžios. Antra, kiekvieną skaitytoją perspėju, kad nesisėmiau jokių žinių iš kurių nors uždraustų pagoniškų knygų, bet tik iš pasaulietinės ir dvasinės vyriausybės aprobuotų“³⁵⁵. Frydrichas Kuršaitis (Friedrich Kurschat), 1843 m. perleisdamas Rėzos dainas, nesiryžo plačiau propaguoti tautosakos, nes būgštavo, kad gali prarasti maldininkų pasitikėjimą, užsiimdamas „pagoniškomis liekanomis“³⁵⁶.

Be to, bajorai, įtikėję Palemono legenda, nenorėjo savęs kildinti iš pagoniškųjų barbarų: „[p]ripažinti savo ‚pagonišką‘ kilmę reiškė įsileisti į asmens ir bendruomenės savimonę *vidinį kitą*“³⁵⁷. Taigi tautosaka buvo laikoma grynai liaudies – primityvių žmonių kūryba. Lenkų mitotytrininkai netgi „aiškino, kad lietuvių religija nebuvo ‚subrendusi‘, neturėjo asmeninių dievų, tai tebuvo dvasių ir demonų garbinimas“³⁵⁸. Atkreipsime dėmesį, kad patys lenkai savo literatūros istorijas pradėjo ne nuo liaudies kūrybos, bet nuo kilmingųjų meno – Antikos autorių vertimų. Todėl žemaičių aktyvistai tautosaką siekė pakylėti į aukštesnį lygmenį, ją heroizuoti. „Literatūros ir

³⁵³ *Ibid.*, 22.

³⁵⁴ Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: LLTI, 2012, 42.

³⁵⁵ Dionizas Poška, „Apie senovės pagoniškas apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijoje“, in: *Lietuvių mitologija*, t. I, parengė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mintis, 1997, 36.

³⁵⁶ Pasak Anso Bruožio, „Jis [Frydrichas Kuršaitis] būtų dainų dirvoj daug ką moksliško atlikti ir ateičiai neužmirštino išlaikyti galėjęs, buvo dar bičiulių prie to raginamas, bet jis baugštes tokiu užsiėmimu prarasti dvasiškąją savo įtaką tarp nepašviestų žmonių. Nes tūli maldininkai jam pasakę, jog nepritinką garbingam žmogui, labiau dvasiškam tėvui, užsiimti svietiškais ir niekingais daiktais ir ‚pagoniškomis‘ liekanoms“; Probočių Anūkas, *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai*, 1920, Tilžė: Spaudos (Pavlosvki) spaustuvė, 63.

³⁵⁷ Brigita Speičytė, *op. cit.*, 2012, 43.

³⁵⁸ Gintaras Beresnevičius, *op. cit.*, 23.

gražiujų prityrimų mokslininko“, kaip jis pats save vadino, Stanevičiaus *Daynos žemaycziu* (1829), Daukanto *Pasakos masių* (1832), brolių Antano ir Jono Juškų, Jono Basanavičiaus ir kitų veikla didino tautosakos savivertę³⁵⁹, ją siekta rinkti ne kaip nykstančios kalbos medžiagą, bet žadinti nacionalinį sąmoningumą. Jucevičiui tautosaka, kaip ir literatūros sąrašai, atliko argumentacinę kalbos funkciją. Jis tikėjo, kad lietuvių tautosakos tekstuose galima rasti dalykų, artimų garsiams veikalams, kaip Ovidijaus *Metamorfozės*, lietuvių liaudies tautosaką jis lygino su skandinavų viduramžių poetiniais tektais (Islandijos mitologinių tekstų rinkiniu *Edda*)³⁶⁰. Versdamas lietuvių tautosaką į lenkų kalbą³⁶¹, Jucevičius siekė įrodyti, kad lietuvių tauta nebuvo laukinė, kaip teigė „kai kurie istorikai“.

Kadangi nebuvo turtingos nacionalinės literatūros tautine kalba, tautosaka turėjo ypatingos reikšmės ne tik kaip sakytinis, bet ir kaip rašytinis tautinis paveldas – ji moksliskai pradėta įprasminti per užrašymus, o rašytiniai tekstai pildė nacionalinį lietuvių literatūros metanaratyvą. Šliūpas, 1883 m. Rygos giedotojų draugijoje skaitydamas paskaitą apie lietuvių liaudies dainas, tautosakoje ieškojo herojinės tautos istorijos: „Lietuviškuose raštuose dainos yra turtai didelės prekios, skarbai brangūs, buvę ilgai paslėpti prastose surūkusiose gryčiose, kol garbintojai tautinių daiktų neparodė svetui tikro jų vertumo“³⁶². Šliūpo teigimu, dainose galėjo būti visa „lietuvių istorija“, deja, „nuo senų senovės“ dainos neišliko. Vis dėlto Šliūpai nekilo minties savo rašliavos istoriją pradėti tautosaka, nes literatūros istoriją suvokė kaip rašytinės tradicijos (spausdintinės knygos) istoriją – į ją apeliuoja ir pats knygos pavadinimas: raštai ir raštininkai. Šliūpas skyrė „tautinius“ ir „dailius“ raštus, pirmiesiems priskirdamas tautosaką, kaip sakytinės tradicijos paveldą.

³⁵⁹ Tautosaka leido kurti įvairias romantiškas tautos mitologijas (pvz., Jonas Basanavičius pasinėręs į etnografijos studijas tyrinėjo lietuvių etnogenezę, keldamas hipotezę apie lietuvių kilmę iš senųjų trakų-frygų, gyvenusių Mažojoje Azijoje ir Balkanuose).

³⁶⁰ Liudwik z Pokiewia [Liudvikas Jucevičius], *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, Vilnius: M. Rommo spaustuvė, 1846, 45–91.

³⁶¹ Lietuvių liaudies dainų vertimų 1819–1822 m. lenkiškame laikraštyje *Tygodnik Wileński* paskelbė Emeritas Stanevičius ir Leonas Rogalskis. Jucevičius į lenkų kalbą išvertė priežodžių ir liaudies dainų rinkinius *Przysłowia ludu litewskiego* (1840), *Pieśni litewskie* (1844). Oskaras Kolbergas pateikė paties surinktų lietuvių liaudies dainų rinkinį su vertimais į lenkų kalbą *Lietuvių liaudies dainos (Pieśni ludu litewskiego)*, 1879).

³⁶² Jonas Šliūpas, „Dainos ir jų literatūra“, in: Idem, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, 195.

Tautiniams raštams Šliūpas norėjo pritaikyti terminą „žodinystė“, nes jie užsilikę ne raštuose, bet perduodami žodžiu („kalboje prasčiokų“³⁶³). Dėl tos priežasties tautosakos nėra ir Maironio istorijoje, nes abiejų istorijos buvo ne literatūros, bet rašliavos, apimančios tik spausdintą literatūrą³⁶⁴.

Sakytiniai tekstai, kaip ir tautos istorija, neliko nuošaly – Šliūpas ja domėjosi, krypdamas į religiją ir mitologiją, ir rašydamas eklektiškus kompiliacinius romantizuotus pasakojimus³⁶⁵. Maironis, dėstydamas apie Donelaitį, plačiai aptarė jo gyvenamą epochą ir XVII–XVIII a. Mažosios Lietuvos rašliavą, lietuvių dainas laikydamas nauja lietuviškų kūrinių rūšimi³⁶⁶. Tautosaką į refleksijos objektų lauką įtraukė beveik visi XX a. pirmosios pusės literatūros istorikai. Kymantaitė-Čiurlionienė, iškeldama savaiminę jos vertę, entuziastingai žavėjosi: „Lietuvos dainos! Koks didelis, begalinis turtas. Senose dainose pamatai visą mūsų tautos praeitį. Apsakyti ten vargai, linksmybės, papročiai... ir dar daugiau, – per tas dainas einame į Lietuvos širdį“³⁶⁷. Kymantaitė-Čiurlionienė parašė ne vieną straipsnį apie tautosaką, jie įtraukti į visus stambesnius jos apmąstymų veikalus (*Lietuvoje*, 1910, *Iš mūsų literatūros*, 1913, *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, 1918). Subtilioji estetė retoriškai klausė, ką tuo metu, kai Anglijoje rašė Williamas Shakespeare’as, galėjo turėti lietuviai? Atsakymas buvo tik vienas: baudžiovos prispausti lietuviai kūrė dainas. Skirdama dainas į dvi rūšis – meilės ir džiaugsmo (vestuvinės dainos), skausmo ir gailesčio (raudos) – Kymantaitė-Čiurlionienė, nors tiesiogiai to neįvardydama, dainas prilygino komedijos ir tragedijos žanrams. Dainos laikytos poezijos pavyzdžiu, etalonu, iš kurio turėjo

³⁶³ Jonas Šliūpas, „Iš paskaitos apie Kristijoną Donelaitį, skaitytos Rygos giedotojų draugijoje *Auszra* 1883 m. vasario 7 d.“, *Auszra*, 1883, nr. 7, 203–208.

³⁶⁴ Maironis: „[b]et ji [literatūra] iš dalies ir plačiau reiškiasi, negu rašliava, kuri tik spausdintu žodžiu domisi. Juk literatūra yra ne tik rašomoji, bet taip pat dar ir kalbamoji ir dainuojamoji: į ją įeina dainos, pasakos, mįslės, legendos, padavimai“. „Maironio pažiuros į literatūrą ir į jos kritiką“ [iš pirmosios paskaitos universitete], *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 39, 817.

³⁶⁵ Šliūpas parašė lietuvių religijos ir mitologijos apžvalgą, įtrauktą į veikalą *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien* (2 d., 1904–1905), baltų religijos ir mitologijos apžvalgą knygoje *Palyginamoji pasaulio religijų istorija* (1936), išleido knygą *Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mythologija* (1932). Apie Šliūpo kompiliacinį rašymą žr. *Lietuvių mitologija: Iš Norberto Vėliaus palikimo*, t. 2, Vilnius: Mintis, 2014, 275–278.

³⁶⁶ „Pagaliau XVII amž. gale ir XVIII amž. atsiranda dar viena lietuviškų kūrinių rūšis, visai nauja, apie kurią reikėtų irgi bent kiek pakalbėti, idant geriau suprastume patį Duonelaitį, – tai lietuvių daina“; J. Maironis-Mačiulis, „Kristijonas Duonelaitis“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 39, 822.

³⁶⁷ Sofija Kymantaitė, „Dainos. Vilniaus lietuvių choras“, *Viltis*, 1908, nr. 6, 4.

mokytis „naujoji poezija“, ir formos (dainų forma tobula), ir turinio (dainos plaukia iš širdies gelmių) prasme: „[n]ieko tobulesnio tuo atveju neturime, ir iš ten reikėtų ieškoti patarimo ir pamokslo, kokiais takais turi žengti naujoji poezija“³⁶⁸. Kitiškai žvelgdama į tuometinę lietuvių poeziją, dainų lygio vertais kūriniais (straipsnis rašytas 1910 m.) autorė laikė tik Antano Baranausko *Anykščių šilelį*, Maironio eilėraščių *Vakaras ant ežero Keturių kantonų* ir Jono Krikščiūno-Jovaro eilėraščių *Ko liūdi, berželi?* Pagal Kymantaitės-Čiurlionienės estetinį vertinimą tobulą poeziją gali parašyti tik nuo gamtos nenutolę arba labai aukštos kultūros žmonės, „kuomet siela, pažinus visa, grįžta prie „paprastojo tobulumo““³⁶⁹. Kitaip tariant, tai naivusis, vokiečių romantizmo eksplikuotas kūrėjas. Šiek tiek santūriau buvo vertinamos pasakos, kuriose kitaip nei dainose, išreiškiamas ne širdies jausmas, bet išmintis, protas ir fantazija, tačiau plačiau jų autorė nekommentavo. Dainas ir pasakas Kymantaitė-Čiurlionienė laikė „praeities žodžiu“, kurio tolimesnė plėtotė buvo raštu išreikšta literatūra (poezija ir proza), Šliūpo, Maironio, Gabrio-Paršaičio vadinta *rašliava*. Autorė, savo literatūros istoriją pradėdama dainomis, kurias laikė pirmųjų tautos dvasios saviraiška, kėlė klausimą apie *literatūros* estetinę kokybę.

Kymantaitės-Čiurlionienės tautosakos suvokimą giliau ir moksliskiau išplėtojo Vincas Maciūnas straipsnyje „Liaudies daina ir literatūra“ (1932), kuriame remdamasis kolegų Vlodo Dubo ir Balio Sruogos mintimis „drąsiai tvirtino“, kad tautosaka yra ne kolektyvinė, bet individuali kūryba, skirta liaudžiai, tik autorinę asmens vietą dainose yra užėmusi tauta³⁷⁰. Tačiau tokiu atveju kyla klausimas: jeigu dainos yra individuali kūryba, kodėl jos tokios beasmenės ir panašios išraiškos (formos)? Atsakymą į šį klausimą Maciūnas siejo su dainos sakybine tradicija: kadangi dainos išliko „eidamos iš lūpų į lūpas“, jos „negalėjo prašokti masės intelektualinio lygmens“ ir sutapo su masės pasaulėžiūra³⁷¹. Todėl galima sakyti (kaip teigė Čiurlionienė), kad

³⁶⁸ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvoje*, Vilnius: Juozapo Zavadzko spaustuvė, 1910, 33.

³⁶⁹ *Ibid.*, 35.

³⁷⁰ Vincas Maciūnas, „Liaudies daina ir literatūra“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 25, 584.

³⁷¹ *Ibid.*

dainos atspindi tautos dvasią, nes liaudis atsirenka ir priima tik tai, kas atitinka jos dvasią ir atmeta tai, kas neatitinka. Maciūnas, turėdamas omeny vėlesniąją liaudies kūrybą, paveiktą knyginės poezijos, perspėjo apie neretai klaidingą tautos dvasios ieškojimą vertimuose ir perdirbiniuose, kurie neatpažinti laikomi lietuvių liaudies dainomis.

Tautosaka pradedamas glaustas Kymantaitės-Čiurlionienės *Lietuvių literatūros istorijos konspektas* (1918), Biržiškos *Lietuvių literatūros istorijos santrauka* (1914, 1919), *Mūsų raštų istorija* (1920). Žvelgiant chronologiškai pirmasis tautosaką į literatūros istoriją įtraukė ir pateikė platesnę apžvalgą Gabrys-Paršaitis knygoje *Lietuvių literatūros apžvalga* (1913), kurioje skiriama liaudies literatūra ir rašliava. Tautosaka čia vadinama vaidilų ir bočių (t. y. tais mitiniais laikais, kai Lietuva buvo „laisva ir galinga“) iš kartos į kartą žodžiu perduodama poezija. Gabrys-Paršaitis skyrė dainas, pasakas ir smulkuosius tautosakos žanrus, tačiau terminas „poezija“, kaip ir Kymantaitei-Čiurlionienei, Biržiškai, vis dar buvo bendrinis visai tautosakai, nes pasakoms dėmesio skirta mažiau. Netgi 1939 m. išleistame Miškinio vadovėlyje *Lietuvių literatūra* visai tautosakai suteikiamas dainuojamosios poezijos terminas („Dainas, pasakas ir kt. vadiname liaudies poezija [...] Tai yra sakytinė ar dainuotinė poezija, einanti iš lūpų į lūpas be rašto pagalbos. Ją galima vadinti – dažnai ir vadiname – tautosaka, t. y. tokia poezija“³⁷²). Sąvokos dar nebuvo nusistovėjusios. Zajančkauskas visus kūrinius skyrė į dvi grupes: atmintinius ir rašytuosius. Biržiška užsiminė ir apie sukultūrintas dainų rūšis – žemesnės kultūros „dainuškas“ bei autorines dainas (rašytinės literatūros dainos – Strazdo, Baranausko, Antano Vienažindžio).

Biržiška, tautosaką nagrinėjęs plačiausiai iš literatūros istorikų, skatino domėtis ir užrašinėti tekstus, pats rašė dainų istorijos veikalus (*Lietuvių dainos*, 1916, *Lietuvių dainų literatūros istorija*, 1919, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, 1920), rūpinosi, kad tautosaka, būtų dėstoma mokyklose (vadovėlis *Dainos keliais*, 1921). Įdomu tai, kad ieškodamas tautosakos tekstų, į dainų istoriją (*Lietuvių dainų literatūros istorija*) Biržiška įtraukė „genialų lietuvių

³⁷² Motiejus Miškinis, *Lietuvių literatūra*, d. 1, Kaunas: Spaudos fondas, 1939, 3.

tautos dainių“ Donelaitį ir jo *Metus*, stebėdamasis, kad juose nėra dainų („Vieno balso betrūksta – žmonių dainos!“³⁷³). Remdamasis Passarge’s tyrimais, Donelaičio poemoje *Biržiška* bandė ieškoti liaudies dainų parafrazių. Gamtos balsai („šventų paukštelių dainos“) lyginami su keliose vietose *Metuose* paminėtais žmonių dainavimais („kiauliškas bliovimas“, „spiegimas“). Toks antiteziškas rašytojo vaizdavimas *Biržiškai* kėlė klausimą, kodėl Donelaitis, adoruodamas gamtos garsus, taip negatyviai atsiliepė apie būrų dainavimą ir kodėl neįtraukė nė vienos liaudies dainos? Atsakymą autorius siejo su konfesiniais dalykais. Liaudies dainos buvo pagoniško tikėjimo liekanos (čia autorius rado palyginimą su Theodoro Lepnerio etnografiniais aprašymais knygoje *Der Preusche Littauer*, išl. 1744, kurioje Prūsijos lietuvių dainavimas prilyginamas vilkų staugimui), tad Donelaitis, kaip pastorius, privalėjęs jas ignoruoti ir aukštinti tik dainas, tinkančias Dievo garbei: „[ž]mogaus daina nevirpina jo prakilniausių pajautų, tiktai iškelia jame neskonies jausmą; tai ne dyvini paukštelių balsai, kurie rodyte rodo užvis brangiausių kunigui ir poetui Dievo galybę, bet kultūrintinų kaimiečių „glūpi“, arba ir „kiauliški“ rėkavimai!“³⁷⁴. Todėl, anot *Biržiškos*, Donelaitis „paniekino vieną ypatingiausių žmonių kultūros ypatybių: „barzdotų gadynių“ nustatytą dainą [...] Genijalis lietuvių dainius jos garsų neįgirdo“³⁷⁵. Beje, Donelaičio kūrinys tautosakos objektu – vieninteliu Prūsijos lietuvių kaimiečių buities vaizdavimo šaltiniu – buvo laikomas ne vieno folkloristo (pvz., suomių mokslininko Niemi: Donelaitis, „vienintelis Lietuvos liaudies poetas, vaizduoja savo meto Prūsijos lietuvių kaimiečių buitį“³⁷⁶).

Biržiška, kaip ir daugelis kitų to meto istoriografų, į tautosaką žvelgė kaip į epochos dvasią ir pačią tautos savastį išreiškiantį naratyvą, atskiriantį nuo kitų tautų ir įprasminantį literatūros kanono pirmavaizdį: „[n]eturėdami pilnų savo tautosakos (dainų, pasakų, mįslių, priežodžių, patarlių) rinkinių, Lietuvos

³⁷³ Mykolas Biržiška, *Lietuvių dainų literatūros istorija*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidykla, 1919, 29.

³⁷⁴ *Ibid.*, 34.

³⁷⁵ *Ibid.*, 38.

³⁷⁶ Straipsnis rašytas 1911–1912 m. Aukusti Robert Niemi, *Lituanistiniai raštai: Lyginamieji dainų tyrinėjimai*, sud. ir iš suomių k. vertė Stasys Skrodenis, Vilnius: Džiugas, 1996, 76–77.

rašytojai ir šiaip dirbėjai dažnai negali suprasti kaip reikiant nė savo tautos dvasios: pačios „tautos sakymai“, tautos gilumų žodis reikalingas dabar ypačiai mums, gyvenusiems ilgą laiką nepaprastoje visokių globėjų įtakoje³⁷⁷. Tautosaka priklausė gamtiškajai kūrybai, literatūra – sukultūrintai. Šis skirtumas buvo esminė tautosakos vertybė. Iš „širdies gelmių“ ir „liaudies išminties“ kuriami tekstai buvo vienintelis jų vertinimo kriterijus.

Tautosakos atspindžių ieškota ne tik Donelaičio *Metuose*, bet ir kituose pavyzdiniuose veikaluose, pvz., Baranausko *Anykščių šilelyje*, Maironio kūryboje. Anot Sruogos, „Maironies lietuvių tauta neskaito: jį dainuoja“³⁷⁸; Baranausko „[p]oemoj panaudota daug lietuvių liaudies poezijos poetinių priemonių, pro kurias sunkiasi senasai lietuvių tautos idealizmas. Šios savybės „Anykščių šilelį“ padarė liaudies knyga kilniaja to žodžio prasme“³⁷⁹. Miškinis pirmuoju lietuvių lyrinės poezijos atstovu ir didžiausiu poetu po Donelaičio vadino Baranauską: jo eilėraštį „Dainų dainelė“ laikė liaudies dainų įtakotu šedevru („[p]irmajam didžiajam lietuvių lyrikui joks raštas negalėjo daugiau pasakyti apie „klapatų vargelius Lietuvos krašto“ už tas vargo dainas, kurias dainavo žmonės nuo neatmenamų laikų“³⁸⁰), o jo autorių – liaudies dainos dvasios reiškėju, tautos vardu dainuojančiu apie jos vargus. Miškiniui rūpėjo pabrėžti, kad Baranauskas mokėsi ne iš lenkų poetų (kaip „klaidingais keliais“ nuėję žemaičių bajorai), bet iš liaudies dainų: „ne iš knygų mokėsi poezijos meno, bet iš liaudies dainų „senųjų žodelių““³⁸¹. Šiuo atveju sekimas tautosaka turėjo dar ir ideologinį atspalvį – lietuvių liaudies tautosaka buvo priešpastatoma lenkų literatūros įtakai, su pejoratyviniu atspalviu vadintai pseudoklacidizmu.

Tautosakos vietą literatūros kanone užtikrino ir kiti literatūros vadovėliai. Iešmanto ir Iešmantienės knygoje *Lietuvių literatūros istorija su žymesnių kūrinių turiniais* (1923) skiriama sakytinė ir rašytinė literatūra. Sakytinė,

³⁷⁷ Mykolas Biržiška, *Mūsų raštų istorija*, Kaunas: Švyturys, 1920, 4.

³⁷⁸ Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, in: Idem, *Raštai*, t. 7: Literatūros kritika 1924–1929, Kaunas: Spindulys, 2001, 115.

³⁷⁹ Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, *op. cit.*, 112–113.

³⁸⁰ Motiejus Miškinis, *op. cit.*, 1939, 243.

³⁸¹ *Ibid.*

remiantis grožinės literatūros rūšimis, pradėta skirstyti į epinę ir lyrinę. Penkiatomėje Zigmanto Kuzmickio *Lietuvių literatūroje* (1931–1934) tautosakai paskirtas visas pirmasis tomas. Be gryniosios tautosakos, į šį tomą įtrauktos Donelaičio ir Stanevičiaus pasakėčios. Čia tautosaka laikoma tautos dvasios gyvenimo padariniu, kartu su raštija sudarančiu literatūrą³⁸².

Apibendrinant galima teigti, kad tuomet, kai tautosaka įgijo literatūrinę vertę, ji pradėta įtraukti į nacionalinės literatūros formavimo savimonę. Tačiau pirmosiose literatūros istorijose (Šliūpo ir Maironio) tautosaka nefigūravo, nes šie autoriai literatūros istoriją suvokė tik kaip rašytinio (rašliavos) paveldo istoriją. Į naują užrašytinės ir tautos dvasios atspindžio kategoriją tautosaką iškėlė Kymantaitė-Čiurlionienė. Biržiškos, Gabrio-Paršaičio, Iešmantų, Kuzmickio, Miškinio istorijose tautosaka atliko nacionalinės grožinės literatūros pavyzdinių kanoninių tekstų funkciją. Prie šios svarbiausios tautosakos reikšmės reiktų akcentuoti dar ir tai, kad istorinėmis aplinkybėmis buvo teisinamas literatūros lietuvių kalba neturėjimas, ir tos spragos literatūros istorijos metanaratyve sėkmingai pildytos tautosaka. Pasak Kymantaitės-Čiurlionienės, „[d]ainos gali pas mus atlikti iš dalies kronikų tarnystę“³⁸³. Biržiška vienas pirmųjų iškėlė idėją, kad į literatūros istoriją reikia įtraukti literatūrą kitomis – gudų (rutėnų), lotynų, lenkų – kalbomis. Tad antrasis knygos *Mūsų raštų istorija leidimas* (1925) pradedamas jau ne tautosaka (1920 m. leidimas pradėtas tautosaka), bet literatūra gudų kalba. Tačiau tautosakos vietos neužėmė „atrastoji“ literatūra kitomis kalbomis, tautosaka tapo mokslinių tyrimų objektu, buvo leidžiami atskiri leidiniai. Zajančkauskas savo istoriją pradėjo literatūra gudų kalba, pabrėždamas, kad užsiims „lietuvių raštija, o ne tautosaka“, nes atmintinius kūrinius tiria literatūros mokslo šaka – tautosaka³⁸⁴.

Rašydamas apie dainas, Biržiška atsakė į klausimą, kodėl ne visos tautos vienodai vertino tautosaką, kodėl, pvz., ji neįtraukta į lenkų literatūros istorijas.

³⁸² Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra, I dalis: tautosaka: Vadovėlis aukštesniosioms mokykloms*, Kaunas: Sakalas, 1931, 9.

³⁸³ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1910, 32.

³⁸⁴ Vincas Zajančkauskas, *Lietuvių literatūros vadovėlis (1400–1904)*, Vilnius: Rucho spaustuvė, 1924, 5.

Anot Biržiškos, lenkų šviesuomenė savo tautos senovės dainų nebrangina ir net nežino: „bajorų ir miestelėnų šviesuomenei svetima yra kaimo liaudis, tad ir jos kūryba. Toji šviesuomenė savas, ne liaudies, dainuoja“³⁸⁵. Dėl tos priežasties Bentkowskio *Lenkų literatūros istorijoje* (1814) garbingą vietą užėmė ne tautosaka, bet klasikos vertimai³⁸⁶. Bartoszewiczius *Lenkų literatūros istorijoje* (1861) liaudies literatūrą (*literatura ludowa*) laikė pačia primityviausia literatūros forma, stadija, kurią išgyvena kiekviena tauta siekdama aukštesnės literatūrinės brandos³⁸⁷. Pavyzdžiui, vokiečių kultūroje tautosaka užėmė svarbią vietą tautiniame literatūros istorijos metanaratyve: broliai Jakobas ir Wilhelmas Grimmair skelbdami pasakas įkvėpė Gerviną parašyti pirmą mokslinę vokiečių literatūros istoriją (1840–1842)³⁸⁸, kuri laikyta brolių Grimmų darbų papildymu, nes Gervinas savo istoriją pradėjo nuo seniausių vokiečių dainų.

Pirmosiose tautinėse literatūros istorijose kūrinio vertė dažnai buvo nustatoma pagal tai, kiek jame yra „tautos dvasios“, kuri ryškiausia buvo miesto kultūros nesugadintoje liaudies kūryboje. Šliūpas tautosakoje ieškojo visos tautos istorijos, Kymantaitė-Čiurlionienė žavėjosi liaudies dainų formos ir turinio tobulumu, Sruoga teigė, kad lietuvių tautos kūryba „lyriška *par excellence*, gal todėl, kad ilgus šimtmečius lietuvių tautos kilniausi idealai liejos liaudies dainomis“³⁸⁹. Svarbu buvo tautosakos literatūrinės estetinės vertės išskėlimas ne tik tautos orumo įkūnijimui (tautosaka suvokta kaip herojinio sumitinto laiko literatūra, išreiškusi nacionalines ideologemas – asmens ir tautos laisvę, heroizmą ir pan.), bet ir savaiminei jos vertei. Tautosakos tekstų estetinę struktūrą ir kolektyvinės tapatybės modelius kaip pavyzdinius perėmė vėlesni rašytojai. Tad istorinės sąmonės praeičiai priklausantys „atmintiniai“ tekstai užėmė svarią kanoninę vietą metanaratyvo kūrime.

³⁸⁵ Mykolas Biržiška, „Mūsų dainos ir jų rinkimas“, in: *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, kn. 1, Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų f-tas, 1931, 25.

³⁸⁶ Bentkowskio *Lenkų literatūros istorija* (*Historia literatury polskiej*, 2 t., 1814) apėmė visą gausią lenkų rašto kultūrą, mokslo bei švietimo pasiekimus, nemažą dalį sudarė vertimai, turtingą lenkų literatūrą – nuo Antikos iki XVII a. Vakarų Europos klasikos.

³⁸⁷ Julian Bartoszewicz, *op. cit.*, 1861, 3.

³⁸⁸ Georg Gottfried Gervin, *Vokiečių poetinės nacionalinės literatūros istorija / Geschichte der poetschen Nationalliteratur der Deutschen*, 5 t., 1840–1842.

³⁸⁹ Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, *op. cit.*, 118.

3. Pasakojimo ypatumai pirmosiose literatūros istorijos apžvalgose: *herojiniai pasakojimai*

3.1. „Mūsų istorija“: tautinės sąmonės konsolidavimasis

Vienok jei musu istorijos literatūros medegos stovis neleidžia dar mums šiandien duoti pilno paveikslo mūsų istorijos literatūros, užtai galime mes iš tos medegos sutaisyti literatūros apžvalgą, kurioj atsiras dar gal but ne viena spraga, ne vienas tuščias tarpas, bet kuri galės vienok duoti mums skaistų supratimą apie mūsų literatūrą.³⁹⁰

Iki XX a. pradžios vietinė tautosaka besidomintys keliautojai, etnografai, archeologai, filologai, istorikai aprašinėdavo bendrą krašto istoriją, kurioje epizodiškai minimi ir lietuvių raštijos bei literatūros faktai³⁹¹. Dažniausiai tai kompiliaciniai pasakojimai, kuriuose duomenys pateikiami panoramiškai: apžvalgose figūravo tautosaka, keletas pirmųjų religinių veikalų, Donelaitis, Stanevičiaus *Daynas Žemaycziu* (1828), o baigdavosi dažniausiai Baranausko *Anykščių šilelio* paminėjimu. Lietuvių literatūra buvo laikoma primityvia, kuriai „civilizuotos“ ir modernios statusas suteikiamas nebent dėl vertimų³⁹². Žurnale *Вестник Европы* (1880) rašyta, jog apibendrinantys istoriografiniai veikalai apie lietuvių literatūrą „palaikė lenkų visuomenėje lietuvių tautos atminimą [išskirta RD]“³⁹³. Viena vertus, pažinti mažų tautų autentiškas kultūros skatino romantizmo demokratizacinis procesas, humanistinės idėjos, sparčiai besivystantis filologijos mokslas, kita vertus, glaudūs istoriniai ryšiai

³⁹⁰ Juozas Gabrys-Paršaitis, *Lietuvių literatūros apžvalga: Pirmoji dalis*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1913, 4.

³⁹¹ Adalbert Bezenberger, „Die litauische literatur“, in: *Die osteuropäischen Literaturen und slawischen Sprachen*, Berlin und Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1908, 354–371; Joseph Ehret, *Litauen in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Bern: Kommissionverlag von A. Francke, 1919; Aukusti Robert Niemi, *Liettualainen kirjallisuus*, Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1925; Jean Mauclère, *Panorama de la littérature lithuanienne contemporaine*, Paris: Sagittaire, 1938.

³⁹² Adalbert Bezenberger, „Die litauische literatur“, in: *Die osteuropäischen Literaturen und slawischen Sprachen*, Berlin und Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1908, 365.

³⁹³ К. В. „Литературное обозрение: Mittheilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“, *Вестник Европы*, 1880, nr. 10, 820–832. Citata iš: LLICH, 218.

(*senoji Lenkija / starożytna Polska*) vertė tendencingai kalbėti apie primityvių kūrėjų „upelių ir pievų“ poeziją.

XIX a. pabaigoje, tautinio atgimimo laikotarpiu, veikė jau nebe sutartinis ryšio su tėvyne modelis, bet prigimtinis, steigiantis ne bendrąjį, bet meilės tėvynei gėrį. Tėvynė buvo apibrėžiama jau ne geografiniu, bet etniniu pagrindu. Anot Antano Kulakausko, „kai kalbama apie tautos, kaip kolektyvinio individo, atgimimą ar pabudimą, turimas omenyje etnosocialinis procesas, [...] tapsmas tauta ‚sau‘, t. y. etnosocialiniu ar etnokultūriniu (tautinės mažumos atveju) organizmu, norinčiu ir galinčiu savarankiškai kurti savo likimą, apginti savo tautinę tapatybę, puoselėti ir plėtoti tautinę kultūrą“³⁹⁴.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje pradėtos rašyti grynai tautinės, nebe dvikalbės, bet lietuviškos savimonės autorių lietuviškos istorijos, nebe bibliografiniai sąrašai, bet naratyvūs siužetiniai pasakojimai, kuriais siekta apimti lietuviškos raštijos, grožinės literatūros ir visos švietėjiškos veiklos visumą. Šias istorijas skatino kitos aplinkybės, kiti tikslai ir skaitytojų auditorija: intensyvios socialinės situacijos (lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas, I pasaulinis karas, kovos už valstybingumą ir nepriklausomybę), tautinio identiteto paieškos (siekis pažadinti „tautinę dvasę“), skaitytojas – „susipratęs lietuvis“. Galima teigti, kad, kaip XIX a. Vakarų Europoje, taip XX a. pradžioje Lietuvoje tautinę istoriografiją skatino hėgeliškoji mintis – tautos dvasia remiasi tuo, jog pavieniai asmenys pasitiki savo tauta kaip visuma, ir herderiškoji – kalbos dvasia yra ir tautos literatūros dvasia.

1904 m. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą lotyniškais rašmenimis, būtinybė turėti savo literatūros istoriją tapo dar akivaizdesnė, iškilo dar didesnis poreikis pažinti lietuvišką raštiją. Tautinės sąmonės „ekspansijos šuolis“ (Mykolaičio-Putino terminas) rodė, kad nacionalinio paveldo įprasminimas reikalingas ne tik išsaugojimui nuo išnykimo, bet naujam kultūriniam atgimimui. Dar ir 1912 m. (po Šliūpo ir Maironio literatūros

³⁹⁴ Antanas Kulakauskas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“, in: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 1)*, Vilnius: Sietynas, 1990, 133.

istorijų pasirodymo) buvo teigiama, kad „[v]isai neturime lietuvių literatūros istorijos. M. Biržiška, kuris jau seniai toje dirvoje darbuojas ir turi, kiek žinoma, gana daug medegos, nesiskubina jos galutinai nei tvarkyti delto, kad nesitiki greitai surasti leidėjo didesniai mokslo veikalui išleisti. O tuo tarpu, galima sakyti, kad nei viens iš lietuvių net inteligentų nepažįsta savo literatūros istorijos (nes nesant vadovėlio ir negalima pažinti)“³⁹⁵.

Pirmiausia reikėjo ne mokslinės, bet populiariškos istorijos. Reikėjo literatūros istorijos masėms („masėms pakaktų metmenų, o jų pamatavimą, mokslinę analizę galima palikti ir tolimesniai laikui. Masėms nereikia aukštai mokslinių studijų, o plačių, epochas bei asmenis apibūdinančių aprašymų“³⁹⁶). Rašymas „masėms“ – svarbus argumentas, kodėl literatūros istorijose (Šliūpo, Maironio, Gabrio-Paršaičio ir kt.) nesiekta mokslinės, tikslesnio diskurso. Pasakojimas orientuotas į masinį skaitytoją, lengvai suprantamas, švietėjiškas, stilius neretai didaktiškas, vaizdingas, retoriškas tarsi grožinio kūrinio, pakylėtas, su šventiška nuotaika ir džiaugsmingumu: juk esama literatūros lietuvių kalba, esama istorijos, kurią galima papasakoti ir taip įsirašyti į kitų tautų literatūrų kontekstą.

Istorijas rašė ne profesionalai, bet mėgėjai. Kadangi jos skirtos didaktiniam tikslams, buvo vadinamos populiariomis, vadovėlinėmis. Apie platesnę skaitytojų auditoriją rodo įžangose pateikti aiškinimai, pasiteisinimai dėl konspektyvaus turinio ir to meto recepcija. Istorinės aplinkybės ir medžiagos stygius lėmė istorijų pobūdį: jos nepilnos, autorių vadintos apžvalgomis, santraukomis, konspektais, „menkais veikalėliais“. Reiktų atkreipti dėmesį, kad konspektas, santrauka buvo dažnas ankstyvųjų istorinių naratyvų žanras (plg., Wallaszky vengrų literatūros istorijoje *Vengrijos Respublikos literatūros konspektas / Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*, 1785). Žinoma, lietuvių literatūros istoriniai rašymai neprilygo kapitaliniams Aleksandro Pypino rusų literatūros istorijos ar Bentkowskio lenkų literatūros istorijos tomams.

³⁹⁵ A., „Mokslo literatūros gamintojams ir leidėjams“, *Lietuvos žinios*, 1912, nr. 99, 1.

³⁹⁶ A. [Adolfas] Šapoka, „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 21, 482.

Skaitytojas buvo nelabai apsišvietęs lietuvis, todėl rašyta kuo paprasčiau, pasak Maironio, „[a]tsitikimų išguldinėjime rupinaus kiek galint prisitaikinti prie išgalių ir išmonės mažai apšviestų žmonių ir nelakioti augštai“³⁹⁷. Kiek kitokių intencijų (apšviesti ne tik lietuvius, bet ir kitataučius) turėjo nebent Šliūpas – turėdamas omeny faktą, kad Rėzos 1818 m. vokiečių kalba paviešinta žinia apie Donelaitį pasaulio pažintį su lietuvių literatūra tarsi užbaigė, dar XIX a. pabaigoje Šliūpas rašė, kad „Prūsų Lietuvoj yra klaidinga žinia išsiplatinusi ir vokiškuose raštuose, ypačiai konversacijos žodynuose (enciklopedijose), priimta, juog lietuviai neturį nei jokios rašliavos arba literatūros, ir juog mūsų vienintelis dainininkas tesąs Donelaitis. Nesuprantame, iš kur didžioji nežinė tame dalyke galėjo atsirasti“³⁹⁸. Dėl tokios neteisybės Šliūpas ir ėmėsi rašyti lietuvių literatūros istoriją (*Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai*, 1890), kurios įžangoje pabrėžė, kad toji neteisybė pirmiausia „kįlanti isz musu pacziu nežinēs apie tuos dalykus“³⁹⁹.

Istoriografai kūrė metaforinį istorinį lauką, kuriame istorijų dalyviai pirmiausia figūravo kaip tėvynei pasiaukojantys herojai. Bendru pirmųjų istorijų vardikliu galima išvesti rašytojų vertinimą pagal tautinius kriterijus – rašytojas tiek yra geras, kiek jame, anot Kymantaitės-Čiurlionienės, „ta ypatinga tautos jėga apsireiškia, kiek jis moka nujausti tautos sielos gelmę“⁴⁰⁰. Tautinės literatūros istorijos rašymo stiliumi nedaug kuo skyrėsi nuo proginių straipsnių, pradėtų rašyti XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje, pradedant Daukanto 100-mečiu (1893). Anot Augustino Janulaičio, „Daukantas išrodo tenai, lyg rūko aptraukta stovyla, tėvynės labui dirbanti ir vargą vargstanti, bet galinga savo dvasia, į kurią galima įdėti kokį nori turinį“⁴⁰¹. Tai tipiškas monumentalaus rašytojo pavyzdys herojiniame naratyve. Remdamiesi Croce's tipologija, šias istorijas pavadintume retorinėmis.

³⁹⁷ Maironis, *Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemėlapiu*, Petropilis: Ekaterininski, 1906, 4.

³⁹⁸ Jonas Šliūpas, „Prūsų Lietuvoj“, *Auszra*, 1883, nr. 6, 181–182.

³⁹⁹ Jonas Šliūpas, *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai*, Tilžė: Baltimorės M.D.L.M. Draugystės, 1890, V.

⁴⁰⁰ Sofija Čiurlionienė (Kymantaitė), *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, Voronežas: Lietuvių spaustuvė, 1918, 49.

⁴⁰¹ Augustinas Janulaitis, Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai, Vilnius: Kuktos spaustuvė, 1913, 3.

Herojinių pasakojimų funkcija buvo labai paprasta, bet tautiškai esminė – ugdyti piliečius ir mokyti mylėti savo tėvynę, jos kalbą ir papročius (Šliūpas pasirašinėdavo Lietuvos Mylėtoju, Anas Bruožis savo literatūros istoriją pavadino kalbos mylėtojų istorija: *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai*). Ši funkcija propaguota ne tik literatūros, bet ir visuomenės istorijose, kuriose savo vietą turėjo ir lietuvių literatūra – kaip tautinio atgimimo ir sąmoningumo skatintoja. Visuomenės istorijose labiau nei literatūros istorijose akcentuotas tradicijų tęstinumas ir eksplikuotas evoliucinis pasakojimas. Pvz., Mykolo Römerio knygoje *Lietuva. Studija apie Lietuvių tautos atgimimą* (*Litwa. Studium o odrodzeniu parodu Litewskiego*, 1908) XIX amžius laikomas radikalių pokyčių lietuvių literatūroje laikotarpiu: „tautoje atsiranda rašytojų ir veikėjų, kurių darbuose skamba karštos meilės Lietuvai gaida ir troškimas pastūmėti tautos kultūrą kūrybingumo linkme“⁴⁰². Stebimi prasidešiančio tautinio atgimimo požymiai: atsirandantys talentingi žmonės, kurie „gyvena karšta tautos meile, glaudžiai susiję su liaudies kultūrine tradicija“⁴⁰³. Römerio istorija baigiama su viltinga tęstinumo idėja: „[s]ustoju ties 1905 metais. Jie žymi tam tikro etapo pabaigą, užbaigia tam tikrą Lietuvių Tautos Atgimimo stadiją – nuo *Aušros* iki Vilniaus Suvažiavimo. Kartu šie metai yra tolesnės evoliucijos pradžia. Kova tęsiasi“⁴⁰⁴. Šioje istorijoje *Aušra*, *Varpas*, *Apžvalga* figūruoja kaip istorinės ir politinės sąmonės skatinamieji veiksniai. Literatūrinė jų vertė buvo kvestionuota net ir literatūros istorijose.

Trumpa lietuvių literatūros istorija dar neiškristalizavo iki aiškios struktūros, bet jau bandyta literatūrą įvairiai periodizuoti, kilo diskusijos dėl kanono, bandyta įvesti iki tol nevertotus literatūrinius terminus. Istorijas veikė kultūrinė istorinė mokykla – siekis objektyviai įvertinti pasibaigusią epochą ir pažinti ją per jos pačios kultūrinę istorinę aplinką. Anot Aurelijaus Giedos, tyrusio XX a. pirmosios pusės istoriografiją, į klausimą, kaip rašyti šalies

⁴⁰² Mykol Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu parodu Litewskiego*, Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe, 1908; citata iš: Mykolas Römeris, *Lietuva: Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, iš lenkų k. vertė Žilvinas Norkūnas, Vilnius: Versus aureus, 2006, 26.

⁴⁰³ *Ibid.*, 27.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, 253.

istoriją, Lietuvoje ilgai buvo tik du atsakymai: „rašyti reikia pozityvistiškai, o akcentuoti ir orientuotis pirmiausiai į lietuvių paiešką Lietuvos istorijoje“⁴⁰⁵. Pozityvistinis rašymas ir lietuvių ieškojimas istorijoje, galima teigti, buvo du pagrindiniai lietuvių literatūros metanaratyvo aspektai. Istorijos ir jos paveldo įprasminimas atliko svarbų vaidmenį formuojant tautinį sąmoningumą, nes samprotauta, jog „be istorijos nėra tautos“⁴⁰⁶. Kita vertus, romantinis idealizmas dar turėjo didelės įtakos rašančiųjų sąmonei – literatūra vaizdžiai formavo tam tikrą ideologinę galią, anot Maironio, „literatūra gyviau už istoriją atvaizduoja tautos gyvenimą“⁴⁰⁷. Rašytojai, kaip ir kunigaikščiai, buvo prilyginti tautos didvyriams, kurie turėjo garbingą mintį „išlaikyti Lietuvai lietuvius“⁴⁰⁸. Anot Šliūpo, „mūsų gadynė nėra bergždina“ palyginus su šlovinga kunigaikščių praeitimi, kunigaikščiai kovojo už lietuviškos tautos laimę, todėl reikia parodyti, kad galime suteikti tautos kultūrai sparnus ir laimėti „ristynėse už tautų būvį“⁴⁰⁹.

Koks buvo herojinių pasakojimų metanaratyvas? Svarbu buvo ne tiek rašymo kokybė, kiek antikvarinis siekis suminėti visa, kas žinoma, ir, be abejo, atmesti tautinį metanaratyvą trikdančius faktus. Istorijose stebimas literatūros vystymasis, augimas (Šliūpas: „reikia būti aklam, idant nepamatyti ūmo ir plataus didėjimo mūsų rašliavos ne tik apimtyje, bet ir įturyje jos“⁴¹⁰) suponavo organicistinį tipologinį pasakojimų modelį. Šių istorijų naratyvas antikvarinis, monumentalus, progresyvistinis. Kymantaitės-Čiurlionienės, Gabrio-Paršaičio istorijose literatūra suvokta kaip tiesioginis tautos atspindys: „[j]ei tauta auga, plėtojasi, – auga ir klesti jos literatūra; jei tauta skursta, žemyn puola, – nyksta, skursta ir jos literatūra, pagaliaus jei tauta ima busti, tvirtėti, stiprėti, ir jos literatūra auga ir bujoja“⁴¹¹. Gabrys-Paršaitis *Lietuvių literatūros apžvalgoje*

⁴⁰⁵ Aurelijus Gieda, *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinė skultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.*: Daktaro disertacija, Vilnius: VU, 2013, 11.

⁴⁰⁶ St. Š. [Stasys Šilingas], „Kritika [recenzija apie Liudo Giros *Svečius*]“, *Aušrinė*, 1910, nr. 4, 29.

⁴⁰⁷ Maironio *Raštai*, t. V: *Trumpa lietuvių literatūros istorija*, Kaunas: Raidės spaustuvė, 1926, 3.

⁴⁰⁸ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, „Iš mūsų literatūros“, in: *Raštai*, t. IV, Vilnius: Vaga, 1998, 212.

⁴⁰⁹ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, IV–V.

⁴¹⁰ Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, 167. Čia ir toliau visos Šliūpo citatos paimtos iš *Rinktinių raštų*, išskyrus citatas iš *Lietuviskiejie rasztai ir rasztininkai* (1890) įžangos, kurios raštuose nėra.

⁴¹¹ Juozas Gabrys-Paršaitis, *op. cit.*, 5.

(1913) rašė apie literatūrą, biologiškai suaugusią ir sutapusią su tautos klestėjimu ir nuosmikiu. Tokios istorijos turi cikliškumo (pasikartojantys nuosmukiai, pakilimai, kuriuos lemia istorinės aplinkybės, pvz., lietuviškos spaudos draudimas), jų tikslas teleologinis – aukščiausias literatūros pakilimas: „[i]lgainiui pamažėli išsivystydama, plėtojos ir tobulinos mūsų rašliava, kol antroj XVIII amžiaus pusėje pagimdė monumentalį Kristijono Donelaičio veikalą ‚Metą‘. Šis veikalas, tikra mūsų tautiška epopėja, pradeda naują gadynę (erą) mūsų literatūroje. Juomi prasidėda tautiškasai mūsų literatūros laikotarpis“⁴¹². Taigi literatūros istorijose pasakojama apie laipsnišką tautinės literatūros kilimą nuo kuklios raštijos iki išsamaus tautos kūrybinio ir kolektyvinio gyvenimo dvasios atskleidimo. Janko Koso teigimu, toks literatūros istorijos modelis būdingas ir mažoms, ir didelėms tautoms, o pasauliniai karai šį modelį tarsi užkonservavo, todėl ji buvo populiarė iki pat XX a. šeštojo dešimtmečio⁴¹³.

Ne vienas autorius, rašęs lietuvių literatūros istoriją, darbavosi ir prie kitų istorinių veikalų (Šliūpas, Maironis, Gabrys-Paršaitis ir kt.), nes tautiniam identitetui palaikyti reikėjo iš XIX a. kultūrinės programos atėjusių ramsčių: tautos istorijos, tautinės kalbos gramatikos, literatūros istorijos. Tokius visuomenės švietėjus Biržiška yra įvardijęs *viskadirbių karta*, rašiusia ir praktinius, ir idealistinius (istorinius, filosofinius, filologinius) veikalus.

Literatūros istorija laikyta jau ne kaip pavyzdinis iliustracinis argumentacinis sąrašas lietuvių kalbai, bet kaip savarankiška tautinio sąmoningumo forma. Čia pavyzdiniais laikomi kultūros veikėjai, įkvepiantys veikti pagal jų pozityvų modelį. Tai iliustracinio naratyvo versijos, kai istorija laikoma gyvenimo mokytoja, todėl mąstyta apie visuomeninę literatūros istorijos paskirtį. Dėl tos priežasties literatūros istorijos neretai įgydavo ideologinės potekstės ir buvo rašomos ne (tik) kaip literatūros, bet kaip visuomeninių santykių ir kultūros istorijos (pvz., Vydūnui, knygoje *Septyni vokiečių ir lietuvių santykių šimtmečiai / Sieben Hundert Jahre deutsch-*

⁴¹² *Ibid.*, 6.

⁴¹³ Janko Kos, „Old and New Models of Literary History“, in: *Writing literary History*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 52.

litauischer Beziehungen, 1932, aprašiusiam baudžios laikotarpį, buvo svarbu pabrėžti, kad pirmasis lietuvių poeziją kūręs autorius Donelaitis buvo laisvasis lietuvis⁴¹⁴).

Reiktų pabrėžti ir tai, kad, be tautinės dvasios išskėlimo, kitas svarbus istorinę sąmonę formavęs veiksnys buvo individo laisvė: pirmasis Vydūno triados segmentas – „žmogus sau“. XX a. pradžioje lietuvių literatūroje jau vyko, Alberto Zalatoriaus žodžiais tariant, estetiškos sąmonės lūžis, jaunuosius rašytojus stipriai veikė Nietzsche's idėjos: „[p]ats derlingiausias podirvis, maitinę tuos daigus, buvo visoje Vakarų Europoje išryškėjusi scientizmo, kolektyvizmo, pilietiškumo, socialinių ir moralinių utopijų krizė, ypač sustiprėjusi XIX ir XX amžių sandūroje, kai humanistinės vertybės, iki tol užgožtos gamtos ir ekonomikos mokslų, vėl sėkmingai susigrąžino prarastą autoritetą, kai į žmogų vėl pradėta žiūrėti kaip į integralią būtybę, vertybę savaime“⁴¹⁵. Buvo atkreiptas dėmesys ne tik į literatūrą, atspindinčią gyvenimą, bet ir į meninę jos vertę bei individualųjį, žmogiškąjį kūrybos faktorių, kurį labiausiai savo pačių kūryboje, o taip pat ir literatūros istorijose eksplikavo Kymantaitė-Čiurlionienė ir Mykolaitis-Putinas. Individo išlaisvėjimo, kūrybinio sąmoningumo, talento originalumo ideologemos lėmė šių istorijų monumentalųjį pobūdį, nors jos buvo dar gerokai paveiktos pozityvizmo filosofijos.

⁴¹⁴ Vydūnas, *Septyni vokiečių ir lietuvių santykių šimtmečiai*, iš. vok. k. vertė Vita Gaigalaitė, Rapolas Šaltenis, Vilnius: Vaga, 2001, 401–402.

⁴¹⁵ Albertas Zalatorius, „Estetinės sąmonės lūžis XX a. pradžioje“, in: *XX amžiaus lietuvių literatūra: straipsnių rinkinys*, redaktorius Vytautas Kubilius, Vilnius: LLTI, 1994, 18.

3.2. Pirmieji istoriniai pasakojimai apie rašliavą (Šliūpas ir Maironis)

Idant szitan eiksztēn įleisti spindulį szvieselės, asz suraszęs szitą menką veikalelį leidžiu į szvietą [...] del parodymo protiszko žengimo Lietuvos į prieszakį, reikētu žinoti veikalus Lietuvos mokslainiu, Vilniaus universiteto, taip pat priderētu užsiimti klausimu apie Lietuviu prieszkrikszczioniszakį raszymą⁴¹⁶.

Palyginsime dvi pirmąsias tautines literatūros istorijas – Šliūpo *Lietuviszkieji rasztai ir rasztininkai* (1890) ir Maironio *Trumpą lietuvių literatūros rašliavos apžvalgą* (1906). Jose metanaratyvas įgavo faktų visumą apimančią struktūrą, o siužetas – herojinio romano formą. Taikliai šią istorikų (abu autoriai buvo ne tik literatūros, bet ir tautos istorijos rašytojai) poziciją yra apibūdinęs Mykolaitis-Putinas, sakydamas apie Maironį: „[m]ūsų poetas nebuvo istorikas. Tačiau jis suprato istorijos reikšmę pavergtai tautai, senovės žavesį, ypač kai piešiant senovės paveikslą, vaizduotė gali laisvai skrajoti idealiose fantazijos srityse. Praeities toliuose gali rodyti patraukliausius heroizmo pavyzdžius. [...] Tauta-kūdikis ieško praeity pasakų ir pamokymų“⁴¹⁷. *Aušros* laikotarpio istorijos buvo rašomos kaip pasiaukojimo tautai, heroizmo pavyzdžiai, todėl jos turėjo būti sudvasintos, įkvepiančios.

Abi istorijos rašytos skirtingomis aplinkybėmis (Šliūpo – spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis laikotarpiu, Maironio – po spaudos atgavimo), bet su panašiu idealistiniu siekiu, išreikštu bendra istorinės tradicijos tęstinumo idėja. Maironis literatūros apžvalgą įtraukė į knygos *Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemėlapiu* trečią leidimą 1906 m. kaip integralią Lietuvos istorijos dalį, kurios įžangoje kėlė uždavinius supažindinti lietuvius su jų pačių istoriniu paveldu: „[m]ano noras buvo geras, – supažindinti savo brolius su jų praeiga ir parodyti Lietuviams, kad jų istorija yra pažinimo verta“⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, V.

⁴¹⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Maironis. 100-tosioms gimimo metinėms paminėti“, in: *Literatūros vertybių ieškant*, Vilnius, 1984, 286–287.

⁴¹⁸ Maironis, *Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemėlapiu*, Petropilis, 1906, 4.

Šios istorijos buvo rašytos iš skirtingų konfesinių pažiūrų: Šliūpas – ateistas⁴¹⁹, Maironis – katalikas. (Todėl Gineitis Šliūpą laikė pirmuoju literatūros istoriografu, aiškiai suvokusiu kultūrinį visuomeninį vaidmenį literatūros istorijai; vedamas marksistinės ideologijos tendencijų jis akcentavo, kad Šliūpas pirmasis atkreipė dėmesį į kunigų ydas: pvz., į Valančiaus kompromisus su carine administracija ar į Baranausko konfesinį siaurumą bei fanatizmą⁴²⁰.) Jeigu pažvelgtume į vokiečius, panašų konfesinį skirtumą matytume tarp Gervino ir Josepha Eichendorffo⁴²¹, nes pastarasis buvo gavęs užsakymą parašyti vokiečių literatūros istoriją iš katalikiškos perspektyvos.

Šliūpo ir Maironio istorijoms skirsime daugiau dėmesio, nes jose apibrėžiami ir aiškinami svarbūs literatūros istorijai terminai. Nė vienas jų savo istorijose neskyrė religinių ar mokslo raštų nuo grožinės literatūros, nes laikėsi bendros tautinių raštų koncepcijos. Abu autoriai vietoj žodžio *literatūra* vartojo terminą *rašliava*. 1883 m. Rygos giedotojų draugijoje *Aušra* skaitytoje paskaitoje apie Donelaitį Šliūpas išskyrė rašytinę ir sakytinę literatūrą:

Visoje Europoje priimtas žodis „litēratūra“ irā musu prigimtiems lietuviams nepažįstamas; už tataigi ir mokinti vokiecziai, įsteigdami draugistę suvokimo viso lietuviszkos kalbos skarbo užlaikimop mokslams ant amžino laiko, pramanē ją „Draugistę lietuviszku rasztu“. Ir tais rasztais vadiname vis, kas irā rasztu ir spaudinimu apskelbta svietui [...] Asz vadinu litēratūrą – *raszliavą*, tas žodis pablakus piliavai, rinkliavai ir k. Nežināu ar jis gerai pramanitas, norint tūliems lietuviams jis pamēgo. Kiti vadina litēratūrą – *raszējistę, raszimenę*. Pagal savo kilmę rasztai skiriami į tautinius rasztus ir dailius rasztus [...] tautiniai rasztai butu ta visa raszliava, kuri pasiliti tautos; taigi czia patilptu ir istorija, ir tiesu rasztai, ir apie auginimą ir daug kitu, ligiai kaip pareina czia pasakos ir dainos [...] Tolesniai rasztininkas neatskiria daile arba priemonę (ars), nū mokslo. Poēzija, muzika, skaptoristē, namstata – tai vaisiai

⁴¹⁹ Šliūpas savo istoriją pradeda priekaištaudamas katalikų kunigams, kad šie nesirūpino apie „pakėlimą lietuviškos kalbos į raštišką kalbą. Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, 7.

Vėliau viename savo istorinių veikalų Šliūpas rašys, kad „lietuvių kunigija sekė pavaizdą Afrikos vandaly, sudegindama ugnyje, 1581 m., senus rasztus ir dokumentus lietuvių tautos, drauge su jų naujomis kūningomis, idant isznaikinti visas mintis ‚pagoniszkųjų‘ bei ‚reformuotųjų‘ gadyinių“. Jonas Šliūpas, *Lietuvystes praeite, dabartis ir ateitis: Istoriszkai socijologiszkas pieszinys*, Scranton, Pa Baltimore: Kardas, 1897, 30.

⁴²⁰ Leonas Gineitis, *op. cit.*, 1982, 200.

⁴²¹ Georg Gottfried Gervin, *Geschichte der poetschen Nationalliteratur der Deutschen*, 5 t., 1840–1842. Joseph Eichendorff, *Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands*, 1857.

dailės. Dailėje atsispindi daugiausiai jausmas ir vaidentuvė, o moksle patirimas, samprotavimas ir vaidentuvė.⁴²²

Prie tautinių raštų, kuriuos dar kitaip Šliūpas vadino žodinyse (nuo žodžio *žodynas*), priskyrė paprastų neišsilavinusių žmonių rašliavą, t. y. tautosaką – pasakas ir dainas. Dailiaisiais raštais vadino „mokintų vyrų sudėtus raštus“, kuriuose išskyrė prozą ir poeziją, pastarąją buvo linkęs vadinti graikišku žodžiu *poiēsis*. Pažymėjęs, kad kiekviena tauta turi po keletą didžiųjų *poiētų*, lietuvių literatūroje Šliūpas jų nematė: „[b]et mēs tūmi negalime pasigirti, nēs musu kalba ir rasztai dar nepakliuvo į praszviestuju kalbu ir rasztu skaitliū“⁴²³. Pirmaisiais raštininkais Šliūpas laikė dvasininkus, nes tik jie savo švietėjiškame ganytojiškame darbe vartojo lietuvių kalbą („Už tatai musu pirmieji rasztininkai buvo kuningai, kaip ir visus kitur; nēs jie, darbaliodami aviniczioje Vieszpaties, gali tiktai vartoti kalbą, suprantamą ju dvasiszcai bandai“⁴²⁴). Šliūpo skiriamais „dailiesiems lietuviškiems raštams“ taip pat pirmiausia priklausė dvasiškos giesmės. Knygoje *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai* grožinės literatūros pradininkas Donelaitis ypatingai neišskiriamas – jis tik paminėtas bendrojoje XVIII šimtmečio apžvalgoje kaip „prakilniausias tautos dainius“, o biografinis tekstas pateiktas iš 1883 m. *Aušroje* publikuoto straipsnio.

Maironis *Trumpoje lietuvių literatūros rašliavos apžvalgoje* Donelaitį paminėjo skurdaus XVIII šimtmečio kontekste, jis labiau už Šliūpą vertino jo įnašą į Europos literatūrą: tame amžiuje „rašė mūsų didžiausias poeta, kurio vardu ir darbais Lietuviai ir šiandieną gali teisingai ir drąsiai didžiuotis prieš visas apšviestas Europos tautas“⁴²⁵. Be to, Maironis suvokė, kad Donelaičio kūryba buvo pirmieji mėginimai „tikrosios literatūros“⁴²⁶.

Tačiau ne *Trumpoje lietuvių literatūros rašliavos apžvalgoje*, bet gerokai vėliau, 1923 m. dėstydamas savo pažiūras į literatūrą ir jos kritiką (1923–

⁴²² J. K. Sz. [Jonas Šliūpas], „Apgulmi rasztu skiriai: Duonalaitis“, *Auszra*, 1883, nr. 7, 203–204.

⁴²³ *Ibid.*, 205.

⁴²⁴ *Ibid.*, 206.

⁴²⁵ Maironis, „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, in: *Raštai*, t. 3, kn. 2, Vilnius: Vaga, 1992, 708.

⁴²⁶ *Ibid.*, 710.

1924 m. Teologijos-filosofijos fakultete dėstė lietuvių literatūros kursą *Donelaičio kūryba ir lietuvių poetai pirmosios XIX a. pusės*⁴²⁷), Maironis jau aiškiai literatūros istorijos pradžią siejo ne su religiniais raštais, bet su Donelaičiu, teigdamas, kad lietuvių literatūros pradžią reikia pradėti ne pirmuoju lietuvišku spaudiniu, bet „mūsų gražiomis dainomis, arba rašomąja lietuviška literatūra“, kurios pradžia laikė Donelaičio kūrybą.

1923 m. Maironis rašė:

Aš skiriu rašliavą arba raštiją nuo literatūros. Lietuvių rašliava tai visa, kas lietuvių kalba buvo spausdinta ne tik nurodant veikalus ir autorius (būtų tai biblijografija), bet taip pat nurodant ir kaip ta rašliava plėtojos, augo, brendo, rimtėjo, kaip pati kalba, jos įrankis, rutuliojos, lavinos, dailinos. Literatūra suprantama kiek siauresne prasme. Tai yra veidrodis, kuriame amžiais pasireiškia tautos siela, jos savita kibirkštėle, tai tautos meno kūriniai, tik, rodos, ne visi, nes literatūra neapima muzikos, tapybos, statybos ir kitų meno sričių. Ji apima *tik kūrinius tautos kalba* [išskirta R.D.], žodžiais aiškstėn pasireiškusius. Taip suprasta literatūra bėga siauresne vaga, negu rašliava; ji neapima tų žodžio kūrinių, kurie žiūri pelno, naudos, praktiškumo, mokslo, pažangos. Jai rūpi tik tai, kas gražu ir malonu, dailu. Bet ji iš dalies ir plačiau reiškiasi, negu rašliava, kuri tik spausdintu žodžiu domisi. Juk literatūra yra ne tik rašomoji, bet taip pat dar ir kalbamoji ir dainuojamoji: į ją įeina dainos, pasakos, mįslės, legendos, padavimai.⁴²⁸

Kadangi abu autoriai rašė ne literatūros, bet rašliavos istorijas, jas pradėjo nuo pirmų spausdintų lietuviškų knygų, savaip aiškindami literatūrinę sąvoką ir tautinės literatūros sampratą. Šliūpas pradėjo nuo 1533 m. Vilniuje išleistos knygos *Kelionė dūšios į aną gyvenimą*, kurios egzistavimo vėlesni mokslininkai nepatvirtino. Maironis, remdamasis lenkų istoriko Mikołajo Malinowskio kronika, pirmiausia paminėjo, kad Jogaila ir Vytautas tarp savęs kalbėjo lietuviškai, o pirmuoju rašytoju laikė Stanislovą Rapalionį, parašiusį „dvi giesmi dvasiškos įtalpos“⁴²⁹. „Raštai ir raštininkai“ apėmė visus raštijos darbuotojus: religinės raštijos autorius, vertėjus, grožinės literatūros rašytojus ar visuomenės veikėjus, kunigus, prisidėjusius prie lietuvių švietimo. Atrankos

⁴²⁷ Plačiau žr.: Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1987, 292.

⁴²⁸ „Maironio pažiūros į literatūrą ir į jos kritiką“, *op. cit.*, 1932, 817.

⁴²⁹ Maironis, „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, *op. cit.*, 703.

kriterijai buvo pagrįsti tautinio nacionalizmo prielaidomis: lietuviškai kalbėjusieji ir rašiusieji, „tėvyniškieji rašaliai“ (Šliūpas Daukšą vadino „tėvynišku rašaliumi“, Maironis – „rašliavos tėvu“) ar tiesiog dirbusieji lietuviškos raštijos labui. Todėl (ypač Šliūpai) buvo svarbiau ne grožinės literatūros tekstai, bet autorių visuomeninė švietėjiška veikla ir įnašas į lietuvių kalbos puoselėjimą: siekis žadinti, stiprinti lietuvišką tautiškumą, gaivinti lietuvių kalbą. Šliūpo istorijoje lakoniškai paminėtas Baranausko *Anykščių šilelis* svarbus tik tiek, kad „[k]aipo raštininkas, Baranauskas pirmiausia atsižymėjo savo poetiškais veikalais“, o *Anykščių šilelis* buvo geriausia iš jo „dainų“ pagal „savo budavonę“⁴³⁰, bet svarbesniu darbu Šliūpas laikė Baranausko veikalą *Mokslas lietuviškos kalbos*. Maironio istorijoje, lyginant su Šliūpo, labiau atsižvelgta į grožinę literatūrą (Maironis Baranauskui skyrė daugiau dėmesio teigdamas, kad *Anykščių šilelis* „tai tikras perlas mūsų poezijos“ ir kad su šiuo veikalu autorius „priguli prie naujosios epochos“⁴³¹).

Šliūpas labiausiai pažymėjo tuos autorius, kurie buvo nusipelnę tautinių idealų puoselėjimui (Poškos „darbštumas dėl tėvynės užsipelno amžiną garbavonę“⁴³²; Rėza „triūsė dėl lietuvininkų švietimo ir dvasiško jų gaivinimo“⁴³³; Laurynas Ivinskis „atnešė neapglėbiamą dvasišką pelną“⁴³⁴; Valančius buvo milžinas „darbuose dėl tėvynės [...] atšviežino dvasę kunigijos, velydamas kunigams užsiimti mokslu“⁴³⁵; Andrius Jonas Višteliauskas gaivino „lietuvišką dvasę“⁴³⁶ ir pan.). Atkreipsime dėmesį, kad visur figūruoja žodis „dvasia“

Kitas svarbus Šliūpą ir Maironį vienijantis bruožas – tautinis separatizmas, t. y. raštai tik lietuvių kalba. Abiems istoriografams būdinga ryški tendencija pabrėžti lietuviškos raštijos atsiskyrimą nuo lenkų literatūros, nes tik rašantieji lietuvių kalba liudijo tautinį susipratimą ir sąmoningumą:

⁴³⁰ Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, 90.

⁴³¹ Maironis, „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, *op. cit.*, 726.

⁴³² Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 52.

⁴³³ *Ibid.*, 61.

⁴³⁴ *Ibid.*, 68.

⁴³⁵ *Ibid.*, 76, 82.

⁴³⁶ *Ibid.*, 121.

„[p]amatu dėl prasiblaivinimo lietuvių turėjo būti tėviškoji kalba“⁴³⁷ (Šliūpas); „[t]ėvynainis liežuvis – tai didžiausias kiekvienos tautos turtas, be kurio ji kaip atskira tauta negali nei vadintis gyva, žūva ir nyksta ne tikrai tarp kunigaikščių, bet ir tarp bajorijos“⁴³⁸ (Maironis). Todėl šių autorių mąstysenoje ryškus lingvistinis nacionalizmas, nors ir pastebima, kad esama gabių lietuvių iš etninių LKD žemių:

Lenku literaturoje yra czielas skirius poiėtu lietuviszku, o virszumi ju Adomas Mickeviczia; bet jie su visumi neprigimtiejie lietuviai, arba lietuviai per mokslus, ‚iszgamai‘, nės daugibė ju nemokėjo lietuviszkos kalbos; juosgi vadina lietuviais todėl, juog pagal savo kilmės buvo isz to kraszto, kurs kitą kart buvo vadinamas Didkunigaiksztystę Lietuvą. Tie poiėtai, gimę ir užaugę Lietuvoje, apraszinėjo lietuviszkus senosios ir naujosios gadynės atsitikimus ir tuomi įgavo vardą skiriu lietuviszku poiėtų.⁴³⁹

Šliūpas į savo istoriją nei Mickevičiaus, nei kitų lenkiškai rašiusių neįtraukė, nors pratarmėje, rašydamas apie garbingą LDK praeitį, vienu sakiniu užsiminė, kad „Lietuviai sutvėrė garbę Lenkijai ir jos vardą pakėlė szvieto literatūroje“⁴⁴⁰. Galima numanyti, kad autorius turėjo omenyje Mickevičių ir kitus žymius lenkiškai rašiusius kūrėjus.

Taigi ryšys su tėvyne turėjo būti ne sutartinis (kaip XIX a. pirmojoje pusėje), bet prigimtinis. Sąmoningai atsisakyta rašyti apie kitakalbę Lietuvos literatūrą ir asmenis, dirbusius „dėl svetimų tautų“: „[t]aipgi nors būtų naudingas dalykas, aš čion nei minte neužsiminiau apie lietuvius, kurie dėl svetimų tautų apšvietimo veikė“⁴⁴¹.

Maironis, rašydamas apie XIX a. pradžią, akcentavo Vilniaus universiteto reikšmę lenkiškos kultūros suklestėjimui ir lietuviškos slopinimui:

⁴³⁷ *Ibid.*, 65.

⁴³⁸ Maironis, *op. cit.*, 1906, 212.

⁴³⁹ Jonas Šliūpas, „Apgulmi...“, *op. cit.*, 1883, 205–206.

⁴⁴⁰ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, VI.

⁴⁴¹ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 166.

Vilniaus universitetas, garsus visoje Europoje savo mokslo vyrais: poetomis (Mickevyčia), istorikais (Lelevelis), gamtos ir dangaus tyrėjais (Judzilas, Počobutas), – traukė iš visur mokslo trokštančią jaunuomenę; turėdama gi neapribotą tėkmę, didžiausiai platino po visą Lietuvą tėvynės meilę, suprasdama per tai vien lenkystę; nuo Vilniaus universiteto prigulėjo visos žemesniosios mokyklos ir prisilaikė jos paženklintos programos; lietuviškas liežuvis iš jų buvo išvytas.⁴⁴²

Autorius pabrėžė tautiškojo susipratimo momentą, kuris „iš pradžios gana silpnas, mažai sau užsitikijęs, sakyčiau, daugiau platoniškas, pusėtinas“⁴⁴³. Vis dėlto Maironis matė reikalą paminėti lietuvių kultūrai nusipelnčius Lietuvos kultūros patriotus (tėvynės mylėtojus): Bohuszą, Jucevičių, Eustachijų Tyszkiewiczų, Adamą Kirkorą, Teodorą Narbutą, kurių į savo istoriją neįtraukė Šliūpas, nes jie nerašė lietuviškai.

Lingvistinis nacionalizmas skatino atkreipti dėmesį ir į kalbos grynumą. Todėl abu literatūros istorikai kritikavo rašytojų kūrybą už kalbos teršimą barbarizmais ir makaronizmais bei gyrė už kalbos purizmą. Šliūpai nestigo dorovinių mokymų ir pabarimų. Pavyzdžiui, apie Lozorius Zengštoko *Giesmes chriščioniškas ir duchaniškas* (1612 m.) rašoma: „Zengštoko kalba ir eilės buvo labai blogos, vienok, nesant geresnės knygos, lietuvninkai jo patiektąjį veikalą vartojo per ištisus 54 metus! Taip tai jau nuo seniai ėmė mūsų kalbą daryti ir kraipyti tie, kurie nesistengė išmokti ją! Išvadavo Lietuvą nuo Zengštoko knygpalaikės darbai Danieliaus Kleino“⁴⁴⁴. Kai kurie autoriai buvo laikomi pavyzdiniais: Kleinas, Daukša, Valančius, akcentuota, kad Stanevičius ir Poška buvo pirmieji kalbos puristai. Pavyzdžiui, „Daukša [...] baudė bajorus už metimą lietuviškos kalbos, o griebimasi už vartonės lenkiškosios utarkos“⁴⁴⁵.

Maironis, pagirdamas Donelaičio *Metus*, jo yda laikė tai, jog „poeta per daug išmargino savo kalbą vokiškais, lenkiškais ir rusiškais žodžiais, tokiu

⁴⁴² Maironis, *op. cit.*, 1992, 712.

⁴⁴³ *Ibid.*

⁴⁴⁴ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 44.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, 43.

būdu nepasikeldamas aukščiau už savo amžiaus prozaikus⁴⁴⁶. Baranausko *Anykščių šilelio* turtinga kalba, tačiau „teip irgi čia sutinkame barbarizmus“⁴⁴⁷. Ir Šliūpas, ir Maironis kritikavo XVIII a. raštus dėl kalbos teršimo makaronizmais: „[p]irmoji didesnė pusė XVIII amž. nedaug padidino mūsų literarišką turtą; knygų išėjo apie 110, bet jų verčia ne per didelė; barbarizmais ir makaronizmais kas kartą daugiau platinas“⁴⁴⁸.

Visi šie išvardyti atrankos kriterijai (lietuvių kalba rašiusieji, lietuvių švietimui nusipelnusieji), taip pat religinių, mokslinių (mokslo populiarinimo) raštų neskyrimas nuo grožinės literatūros lėmė pirmųjų istorijų struktūrą. Šliūpas pirmenybę teikė tiems, kurie labiausiai mylėjo Lietuvą, lietuvių kalbą ir darbavosi švietimo srityje, todėl rašliavos istorijos dalių proporcijas lėmė nuopelnai „lietuviškos dvasios puoselėjimui“. Daugiausia vietos paskirta Daukantui (nes „[n]ieks nemylėjo daugiau tėvynę Lietuvą už Daukantą“⁴⁴⁹), Georgui Sauerweinui, Andriui Jonui Višteliauskiui, Martynui Jankui ir kunigui Aleksandrui Burbai. Šliūpas teigė, kad nesiekė istorijos kaip nors struktūruoti, tad pasirinko elementariausią skirstymą šimtmečiais: „peržvelgdamas dvasiškus darbus, aš nesirūpinau juos padalinti į gadynes, kaip tai paprastai kitos tautos daro, nėra dėl tokio darbo medegos aš per mažai turėjau. Pasidauginus medegai apie Lietuvos rašliavą, vėliau bile kas tokį paskaidymą lengviau padaryti galės“⁴⁵⁰. Pirmus tris amžius (XV–XVIII) autorius apžvelgė bendrai, XIX šimtmečio „dvasės darbus“ aptarė atskirų autorių biografiniais tekstais, taip primindamas Jucevičiaus istoriografinio veikalo struktūrą. Tik Šliūpas nesilaikė nei abėcėlės, nei chronologijos, nei proporcijų⁴⁵¹. Ne vienas iš jo paminėtų autorių vėlesnėse istorijose išnyko (Rudolfas Jakobis), kai kurių

⁴⁴⁶ Maironis, *op. cit.*, 1992, 711.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, 726.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, 707.

⁴⁴⁹ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 65.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, 166.

⁴⁵¹ Šliūpo XIX a. literatūros kanoną sudaro šie autoriai: Dionizas Poška, Antanas Strazdas (Drazdauskas), Liudvikas Rėza, Simonas Stanevičius, Juozas Rupeika, Simonas Daukantas, Laurynas Ivinskis, Frydrichas Kuršaitis, Pranskus Lipštas, Antanas Tatarė, Valerijonas Zagurskis, Karolina Praniauskaitė, Karolis Nerlichas, Anupras Jasevičius, Andrius Ugianskis, Jurgis Pliateris, Jurgis Pabrėža, Dominykas Sutkevičius, Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas, Juozapas Želvavičius, Antanas Juškevičius, Jonas Juškevičius, Petras Nėris (Vileišis), Mikalojus Akelaitis, Mykolas Miežinis, Petras Arminas, Jurgis Zauerveinas, Fridrichas Kelkis, Rudolfas Jakobis, Andrius Višteliauskas, Jonas Basanavičius, Martynas Jankus, Aleksandras Burba.

darbai liko tik rankraščiuose (Mykolo Miežinio). Neretai į istoriją jie buvo įtraukiami tik dėlto, kad Šliūpas juos žinojo kaip *Aušros* bendradarbius.

Dažnai Šliūpas nukrypdamas į publicizmą ir asmeniškumą, prisimindamas, kaip pats su aprašomais autoriais bendravo, kaip juos regėjo („Antrapus aš pats, kad 1881 m. man teko gyventi namuose kun. Baranausko keletą nedėlių, mačiau jį savo akimis kelias adynas kasdien ažuot ant mokslo perleidžiant ant viduramžinių poterių atkalbėjimo“⁴⁵²; „Dar negaliu nepaminėti su širdgėla ir to, kad kun. Baranauskas, kaip ir kiti Kauno kunigiški didikai [...] nesiveliavo man pavesti ‚Pasakojimus apie veikalus liet. tautos‘, dėl kurio išspausdinimo aš norėjau pasirūpinti, o paskiau juos suteikė E. Volteriuui, kuris visgi kitoniškus turi mierius...“⁴⁵³). Smulkiomis buitinėmis biografinėmis detalėmis Šliūpas turtino pasakojimą ir pildė conceptualaus rašymo spragas. Autorius emociškai pasakojo intrigas apie dar gyvus rašytojus, su kuriais teko pačiam susidurti. Gausiai cituojami amžininko kunigo Burbos žodžiai, nes Šliūpas jį pats kvietė į JAV, kad parodytų lietuviams, „jog ne visi kunigai dėl lietuvių supuvę yra“, vildamasis, kad ir „kiti kunigai turės paliauti lietuvių naikinę, žodžiu sakant, jog judošiška dvasė iš klebonijų turės prasisklaidyti“⁴⁵⁴. Autoriui buvo svarbu išsakyti savo patirtį, paaiškinti situaciją iš savo regėjimo perspektyvos, didaktiškai pabarti, pamokyti (nevengiama pabarti kunigus, kurie „po lenkų skvernu lenda“). Istorijos skaitytojas sužino, kad Amerikoje lenkai „Šliūpu lyg baubu“ gąsdino vaikus. Barnių su lenkais, sulenkėjusiais lietuviams, ypač kunigais, būta nemažai, todėl Šliūpui rūpėjo apginti savo veiklą ir iš visažinio pasakotojo pozicijos papasakoti, *kaip buvo iš tikrųjų*. Tiesioginė autoriaus patirtis turėjo būti suvokta kaip objektyvi tiesa.

Paskutinė Šliūpo istorijos dalis skirta laikraščių apžvalgai. Galima teigti, kad tai buvo pirmoji į literatūros istoriją įtraukta spaudos apžvalga, užpildžiusi grožinės literatūros nišą. Šliūpas čia daugiausia dėmesio teikė paties redaguotam ir Niujorke leistam laikraščiu *Lietuviškasis balsas*, kurį lenkai siekė sunaikinti:

⁴⁵² Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 89.

⁴⁵³ *Ibid.*, 92.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, 163.

Lenkų laikraščiai jovalo daug išpylė kaip ant „L. balso“, taip ir ant rėdytojo [...] pasiutusiai užpuldinėjo [...] ant galo kada ir Lietuvos inteligentai ne sykį ir neteisčiai smeigė į širdį rėdytojui „L. Balso“, kuris beveik ir savo šeimynos laimę buvo pašventęs dėl lietuvių, – tada jau sukriušo po našta vargų, persekiojimų, kerštų ir keiksmų rėdytojas ir, apdengtas širdies žaizdomis bei su nuspausta dvase, sviedė šalin darbą [...] Ant galo su kruvina širdžia rėdytojas ir iš Šenandoro, kur galiausiai buvo apsigyvenęs, prasišalino, kad susitverti tykų ir romų gyvenimą toliau nuo parodavietės dėl lietuviškojo svieto.⁴⁵⁵

Šiais pesimistiškais, bet labai pakiliais žodžiais ir baigiasi pirmoji lietuvių literatūros istorija, taip pat ir pasakotojo istorija. Vėliau Jonas Jablonskis, rašydamas apie Šliūpo istoriją, pasiges nepaminėtų *Varpo* ir *Ūkininko* („[a]pie *Varpą* ir *Ūkininką* straipsnyje nėra nė kalbos, tarytum rašant apie „Lietuvos raštus ir rašytojus“ tų laikraščių visiškai nė nebuvo. Matyti, kad L.M.–jais akise juodu stovi žemiaus už visokius „Laiškus“, „Keleivius“ ir „Ceitungas“⁴⁵⁶). Autorius jų galėjo nebespėti įtraukti (istorija išleista 1890 m.). Kita vertus, Šliūpo istorija baigiama tokiu principu, kokiu buvo baigiamos tautinės istorijos – didžiųjų subjektų mirtimis.

Maironio istorija glaustesnė, labiau struktūruota ir proporcingesnė. Joje nuosekliai aprašyta lietuvių rašliava nuo užgimimo XVI a. iki autoriaus gyvenamojo laikotarpio – XX a. pradžios. XVII a. literatūrinis gyvenimas išskirstytas į Karaliaučiaus, Vilniaus ir Kėdainių sritis. Nuo XVIII a. pradeda vystytis pasaulietinė literatūra (svietiškoji rašliava), pirmuoju grožinės (gražiosios) literatūros rašytoju vadinamas Donelaitis. Paskutinis XIX a. ketvirtis laikomas naujo literatūros (rašliavos) periodo pradžia, jame figūruoja keletas rašytojų, prisidėjusių prie literatūros augimo: Vincas Pietaris, Petras Vileišis, Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Petras Arminas, Adomas Jakštas (Aleksandras Dambrauskas), Maironis, Juozas Šnapštys-Margalis, Jonas Galvočius (J. Gerutis), Stanislovas Dagilis, Pranas Vaičaitis, Šatrijos Ragana,

⁴⁵⁵ *Ibid.*, 171–174.

⁴⁵⁶ P. V. [Jonas Jablonskis], „Lietuviškiejie Raštai ir Raštininkai. Rašliaviška peržvalga parengta Lietuvos Mylėtojo“, *Varpas*, 1894, nr. 1, 11.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Lazdynų Pelėda, Žemaitė. Tai daug siauresnis ir taiklesnis sąrašas nei Šliūpo, išskirtas remiantis labiau estetiniais kriterijais, todėl Maironio monumentaliosios literatūros sąrašas buvo perimtas vėlesnių literatūros istorikų. Kita vertus, Maironio istorijoje dar nebuvo griežtos grožinės, mokslinės ir mokslo populiarinimo literatūros skirties, pavyzdžiui, šalia grožinės literatūros minimi Vileišio pamokslai apie gaspadorystę ir galvijų auginimą. Maironiui, kaip ir Šliūpui, buvo svarbu akcentuoti tautinį judėjimą ir jo dalyvius (minimi tautiniai judėjimai Lietuvos srityse, Maskvoje, Sankt Peterburge, Varšuvoje, Rytų Prūsijoje, JAV), aiškinamos „tautiško susipratimo“ istorinės aplinkybės ir priežastys (pvz., XIX a. pakilimo priežastys: „valsčionių nuo baudžiovos ir vergijos paliuosavimas“⁴⁵⁷). Tačiau kitaip nei Šliūpas, Maironis nepasakojo asmeninių istorijų ir į kūrybą žvelgė kritiškiau. Pvz., apie Šliūpo plačiai aprašytą Burbą Maironis užsiminė tik tiek, kad Burbos raštai neturi vertės, nors „jo darbštumas lietuvių Amerikoje sutvarkyme buvo labai nemažas“⁴⁵⁸.

Maironis siekė rašyti ir vertinti objektyviai. XIX a. paskutinį ketvirtį vertino labai atsargiai, šis laikotarpis jam atrodė pernelyg gyvas („dar per anksti rašyti objektišką kritiką“⁴⁵⁹). Vėliau, pakviestas universitete skaityti literatūros istorijos kursą, Maironis pasirinko kalbėti tik apie senąją literatūrą, t. y. Donelaitį: „[b]et aš noriu skaityti senesniąją mūsų literatūrą ypač dėl to, kad noriu būti objektyviškesnis savo pažiūrų atžvilgiu. O kalbant apie dabartinius kūrinius ir asmenis, labai sunku nebūti šališkam ir subjektyviškam“⁴⁶⁰. Siekdamas kalbėti kuo objektyviau, Maironis norėjo „bent mintimis persikelti į XVIII amž. M. Lietuvą“ ir pažiūrėti „kokia tuo metu buvo krašto politinė, ekonominė, religinė ir apšvietimo būklė, kokiose aplinkybėse augo, brendo ir kūrė Donelaitis“⁴⁶¹. Praėjusią epochą pažinti „per ją pačią“ buvo pozityvistinis siekis. Ne veltui pats Maironis, kalbėdamas apie Donelaičio epochą, citavo Goethe (tiesa, supainiodamas su Schilleriu):

⁴⁵⁷ Maironis, *op. cit.*, 1992, 727.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, 730.

⁴⁵⁹ *Ibid.*, 728.

⁴⁶⁰ „Maironio pažiūros į literatūrą ir į jos kritiką“, *op. cit.*, 1932, 818.

⁴⁶¹ J. Maironis-Mačiulis [Maironis], „Kristijonas Donelaitis“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 39, 820.

„[t]eisingai pasakė Schilleris: Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen“⁴⁶². Metodinis istoristinės mokyklos tikslas buvo užsibaigusi epocha, nes tik apibrėžtą epochą galima objektyviai įvertinti. Naujoji epocha, Maironio supratimu, dar buvo pernelyg gyvas procesas, todėl ketvirtajame *Lietuvos istorijos* (1926) leidime literatūros apžvalgos nebesiryžo dėti.

Abiejų istoriografų pasakojimas evoliucinis, teigiantis tikėjimą tautinės dvasios stiprėjimu, kurį atspindi nauji kūriniai ir naujai užgimstanti epocha. Šliūpas rašė, kad „reikia būti aklam, idant nepamatyti ūmo ir plataus didėjimo mūsų rašliavos ne tik apimtyje, bet ir įturyje [...] Lietuva susilauks gadynės, kuria gėrėsis gal ne vieni lietuviai, bet ir parubežinės tautos“⁴⁶³. Pasak Maironio, „kas kartą platinas ir subrenda grynas, be svetimos varsos, tautiškas visuomenės susipratimas; lietuviškų raštų, nežiūrint į didžiausias kliūtis, spaudinasi žymiai vis daugiau; jų turinio svarbumas auga [...] ant galo žymiai auga ir brenda gražioji literatūra, kurioje, tiesa, milžinišką dalį užima dar vertimai, bet jau atsiliepia saviškiai pavasario balsai“⁴⁶⁴. Naujoji epocha (XIX a. pabaiga) laikyta reikšminga pakopa užgimstančiam tautiniam pabudimui.

Ar populiariosios istorijos galėjo būti tikslios? Autoriams buvo svarbu papasakoti faktus, „pažymėtus teisybe“, arba kitaip tariant, remiantis pozityvistiniu šūkiu, papasakoti, *kaip buvo iš tikrųjų*. Visažinis pasakotojas savo pasakojimą siekė pateikti objektyviai ir vertinančiai, kartais prisidengęs „visų“ vardu (Šliūpas apie Poškos *Mužiką Žemaičių ir Lietuvos*: „[k]oks čia eilių skambėsis [...] Čion *kožnas* [išskirta R.D.] mato, jog Poška pasirodo esąs ne paprastu eilių kalėju, kokių mes šiandien turime labai daug, ale žmogus su aukštalake dvase, su tikrai poetiškais jausmais ir gabumais, įstengiantis žmonių dvasę sukaustyti!“⁴⁶⁵). Kita vertus, ir Šliūpas, ir Maironis rašytojų biografijų aprašuose minėjo tiek ir tokius faktus, kokie istorijų autoriams buvo prieinami ir žinomi. Todėl įtrauktų asmenų biografijos neproporcingos, Šliūpo dar

⁴⁶² Vertimas iš vok. kalbos: „Kas nori suprasti poetą, turi apsilankyti jo šalyje“. *Ibid.*

⁴⁶³ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 167.

⁴⁶⁴ Maironis, *op. cit.*, 1992, 727.

⁴⁶⁵ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 53–55.

papildytos turėtomis ištraukomis iš laiškų, citatomis iš prisiminimų. Sruoga pašiepiamai sukritikavo Maironio *Trumpą visuotinės literatūros istoriją* sakydamas, kad autorius vadovaujasi principu „tokių ir tokių faktų aš nežinau, vadinasi, jų nėra“⁴⁶⁶. Tačiau ir pats Maironis vėliau mąstys, kad apie praėjusių amžių rašytojus, kas nežinoma, to jau ir neįmanoma sužinoti: „[j]ei mes mažai ką žinome, duokime, kad ir iš Donelaičio gyvenimo, tai to jau nebegalime atitaisyti šiandieną“⁴⁶⁷.

Maironis istoriją rašė gyvendamas Sankt Peterburge, Šliūpas – emigravęs į JAV, todėl ne visa medžiaga buvo prieinama. Be to, spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis laikais Šliūpas rašė imdamasis atsargumo, nes ne viską galėjo įtraukti:

Berots daug dalykūse ir czion randasi spragos, reikalaujanczios užtaisymo, bet kitaip sziądien nei negali buti, kada kelai dėl įgyjimo žiniu tankiausiai nelengvus man yra labiausiai po to, kaip man teko iszsikraustyti isz Europos. Priegtam apie daugelį vyru, garbanojimo vertu, czion negalėjau nei užsiminti, kada-gi terionai musu tautos, isz padūtu žiniu pamatę ir pažinę pľatintojus szviesos tarp musu tamsesniuju broļu, imtu jūs persekineti ir naikinti. Dėlto czion ir atsargumo raszant reikėjo.⁴⁶⁸

Istorijų autoriai nebuvo profesionalūs filologai, renkantys ir tiriantys archyvinius duomenis. Negalėdamas surinkti visų faktų ir juos tikslingai pateikti, Šliūpas ne vienoje vietoje teisinosi: „[r]eikia tuomi pasikakinti, kas tuomi tarpu mums yra pasiekama ir žinoma“⁴⁶⁹. Dėl to ir faktiškumas galėjo būti tik apytikslis (pvz., apie Pošką: „Mokslainių jis, regisi, nebuvo lankęs [...] Jo eilių knygelė būk spausdinta buvusi bene už rubežiaus, bet, rodosi, visiškai pragaišo“⁴⁷⁰). Neretai pasakojama tik iš nuogirdų, pavyzdžiui, apie Stanevičių rašoma: „kaip tūli pasakoja, mirė pirm 1831 m., nors kiti vėl tvirtina jį dar

⁴⁶⁶ Balys Sruoga apie Maironio „Trumpą visuotinės literatūros istoriją“; Balys Sruoga, „Literatūros vadovėliai“, in: Idem, *Raštai: Literatūros kritika 1924–1929*, t. 7, Vilnius: Alma littera, 2001, 240.

⁴⁶⁷ „Maironio pažiūros į literatūrą ir į jos kritiką“, *op. cit.*, 818.

⁴⁶⁸ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, V.

⁴⁶⁹ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 43–44.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, 52–53.

gyvą buvus aplink 1846!“⁴⁷¹, nors iš tikrųjų Stanevičius mirė 1848 metais. Jakštas priekaištavo Maironiui už klaidingai nurodytus gyvenimo faktus⁴⁷².

Šliūpas rašė dar nesunorminta lietuvių kalba. Jo pasakojimo stilistika, artima šnekamajai kalbai, su vaizdingais pakylėtos metaforizuotos kalbos intarpais („[v]iskas jau plaukė ant rato malūno, kurį varė vilnys, pagiežingos lietuviystei“⁴⁷³), rodo autoriaus talentą rašyti vaizdžiai ir emociškai. Istorinis pasakojimas tendencingas, kryptingas, emocionalus ir didaktiškas, skirtas tautiniams jausmams sužadinti:

Taigi į darbą ir tie, kurie miega ar abejoja apie ateitę lietuviystės! Jei ausimis nebuvo girdėję, tai pamatykite akimis tą visą būrį mokintų vyrų, kovojančių už tautos mūsų tiesas ir ar ne gėda mums būtų toliau abejingai rangytiesi, ažuot ką su kitais drauge eitumėme į garbingą karę už dvasišką pasikėlimą lietuviškosios tautos?⁴⁷⁴

Pasinėręs į asmeniškumus ir publicistiką, Šliūpas neišvengė ir vulgarybių:

Czion matosi aiszkiai, jog supelejusieji gaivalai – ponai ir kuningai – gali rasti savo iszganymą tiktai isznykime. Ir dėlto tai ponai ir kuningai arba ju užtarėjai veidmainiūdami užmetinėja L. Bałsui, buk jis vienpusiaujas, nenorėdamas ant ateitės lyg prezervus užlaikyti poniszkus apkirmijusius (nū syfilo) snauczius, ir nutukusius (nū ałaus gėrimo už žmoniu piningus) paleistuviaujanczius kuningėlus.⁴⁷⁵

Šiuo atveju Šliūpo tekstą galima palyginti su Ostermejerio *Lietuviškų giesmynų istorija*, kurioje taip pat esama kaltinimų dėl religinio tamsumo ir fanatizmo. Netgi sakytume, kad Šliūpas į savo istoriją nežiūrėjo pernelyg rimtai, visokius prirašinėjimus vadindamas „menkais pridėčkais“⁴⁷⁶.

⁴⁷¹ *Ibid.*, 61.

⁴⁷² Jakštas: „klaidingos žinios, kurias autorius paduoda apie A. Jakštą. Jakštas gimė ne 1861, bet 1860 m., ir ne Pasvalio par., bet Pagirio; universitete išbuvo ne 2, bet vienus metus“. Druskus [Adomas Jakštas], „Lietuvos istorija“, *Draugija*, 1907, nr. 2, 182.

⁴⁷³ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 163–164.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, 167.

⁴⁷⁵ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, 228. Ši vieta 1977 m. sudarytuose *Rinktiniuose raštuose* buvo praleista.

⁴⁷⁶ Šliūpas viename laiške Basanavičiui rašė: „[p]irmą rankraštį jau atidavėme į spaudą kovo mėnesyje, bet dar neturime žinios, ar nors trys arkušai atspausdinti yra. Bus tai – „Istorija liet. rašliavos“. Ten

Maironis, siekdamas pasakoti glaustai ir objektyviai, neišsiplėtė vaizdingomis metaforomis, tačiau neatsispyrė pagundai istoriją pabaigti citata iš savo poemos *Jaunoji Lietuva* („Į darbą! Į darbą, kam dega krūtinė!“⁴⁷⁷). Etninė lietuviška kultūra, išreikšta pakylėta retorika, žadino dvasingumą ir tautinę savigarbą.

Kadangi tai buvo pirmosios lietuvių literatūros istorijos, arba tiksliau – pirmieji aprašai (pagal Šliūpo rašliavos sampratą), amžininkų jos buvo sutiktos palankiai, tačiau trūkumai neliko nepastebėti. Šliūpo istorija susilaukė įvairių vertinimų, buvo pavadinta antikrikščioniška, kritikuota už chaotišką dėstymą: „J. Šliūpo raštai seniai yra pas mus įgiję nekokį vardą. Rašomųjų dalykų apgraibinis pažinėjimas, betvarkinis medžiagos suskirstymas, neatsižūrėjimas į skaitytojų reikalus, painius ir nuobodus pasakojimas, pagalios sunki savotiškoji kalba pažymi jo straipsnius ir knygas“⁴⁷⁸. Šliūpas buvo sukritikuotas už nukrypimus į asmeniškumus, „užsiplėpėjimus“ apie nereikšmingus dalykus, pvz., apie plačiai aprašytus Višteliausko darbus: „reikia vienok gailėtis, kad Liet. M-jas daugelyje vietų rašo apie literatūros darbus be kokios kritikos [...] Lietuviai galėjo laukti ne visokių niekniekių apie vieno kito žmogaus gyvenimą; be šitų biaurinimų atskirų žmonių autorius turėjo būtinai apsieiti“⁴⁷⁹. Maironis savo istorijoje rašė: „Šliūpas savo radikalizmu ir bedieviškais raštais neužilgai čia [JAV] sukėlė prieš save didžiausius ginčus ir milžiniškai prisidėjo prie suirimo vienybės tarp lietuvių amerikiečių“⁴⁸⁰. Augustinas Voldemaras Šliūpo istoriją laikė tik medžiaga biobibliografijai, o Maironį kaltino dėl istorinės nuovokos trūkumo⁴⁸¹. Pasak Voldemaro, „ir trumpa raštijos apžvalga duoti p. M-niui nenusisėkė, nes,

patilpusi yra ir tavo biografija, kaip ją man esi kuomet prisiuntęs, su menkais pridėčkais“. Iš Šliūpo laiško Basanavičiui (1890). Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 483.

⁴⁷⁷ Maironis, *op. cit.*, 1992, 734.

⁴⁷⁸ S. Tėvelis, „Apie knygas: Jono Šliūpo lietuvių tauta senovėje ir šiandien“, *Visuomenė*, 1910, nr. 1, 38.

⁴⁷⁹ Jonas Jablonskis, *op. cit.*, 1894, 10–11.

⁴⁸⁰ Maironis, *op. cit.*, 1992, 730.

⁴⁸¹ Augustinas Voldemaras, *op. cit.*, 1906, 4.

išskyrus bijografiškai – bibliografiškas žinias, tarp kurių randame kartais ir tuščias, nieko kito jo veikalas negali duoti⁴⁸².

Vis dėlto net ir kritikavusieji pirmąsias literatūros istorijas pripažino jų svarbą ir reikšmę lietuvių kultūrai. Šliūpo plačiai komentuotas Burba gyrė: „šita knygutė, parodžius tiek daug literariškų darbininkų ant tautiškos dirvos, gal ne vieną atšalusį ir užmigusį lietuvių tėvyniškuose reikaluose atgaivins, padrąsindama jį žengti Lietuvos sandarbininkų skaitliu“⁴⁸³. Panašiai buvo vertinama ir Maironio istorija. Anot Jakšto, pastebėjusio istorijoje faktinių netikslumų, „nežiūrint į tas klaidas už ‚trumpą lietuvių rašliavos apžvalgą‘ Maironiui priguli nuo visuomenės karščiausia padėka, nes jis toje savo trumpoje apžvalgoje paduoda visą mūsų rašliavos istoriją nuo pat pradžios iki paskučiausių laikų. Ją perskaitęs kiekvienas lietuvis daugiau pasinaudos, negu iš kur kas platesnio p. Šliūpo veikalo (‚L. Raštai ir Raštininkai‘) ir be abejo išmoks labiau brangint savo kalbą ir savo praeitį“⁴⁸⁴.

Pirmųjų istorijų rašymo principai atitiktų Humboldto išsakytas mintis – viena vertus, siekta tikslaus, objektyvaus, teisingo ir kritiško aprašymo bei vertinimo, kita vertus, neišvengta savos ideologijos raiškos, remtasi intuیتیviu įvykių susiejimu. Istorikai, nors ir būdami skirtingų ideologinių įsitikinimų, aprašydami savo objektą, kėlė tą pačią idėją – tautinio sąmoningumo žadinimą. Lingvistinis nacionalizmas lėmė istorijos eigą, kryptį, proporcijas: atsisakyta rašyti apie literatūrą lenkų kalba, o apsiribojus XVI amžiumi į akiratį nepateko literatūra rutėnų, lotynų kalbomis. Apie šią pagrindinę idėją fokusuotas visas pasakojimas. Istorija turėjo taurinti tikrovės pojūtį – autorių siekis buvo parašyti ne tiek literatūros istoriją, kiek taurios praeities istoriją – „pereitų vargų“, „dvasiškų darbų“, „tautiško susipratimo istoriją“, kurios herojai buvo tikri tautiškosios sąmonės puoselėtojai. Todėl buvo atmetami (literatūra kitomis kalbomis) arba kritikuojami (barama už barbarizmus ir makaronizmus) nepatogūs faktai. Visuomeninis ir lingvistinis angažuotumas vertė kurti

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ K. A. B. [Aleksandras Burba], „Rasliaviszka pažvalga“, *Vienybė lietuvininkų*, 1892, nr. 21, 252.

⁴⁸⁴ Druskus [Adomas Jakštas], *op. cit.*, 1907, 183.

simbolinį pasakojimą, apribotą atmetimu ir suvaržymu (ribota galimybė pasiekti faktus ar juos pateikti).

Šliūpo istorija labiau antikvarinė, Maironio – monumentalioji, abi istorijos genetinės: teigiama vystymosi, kaitos, pažangos idėja, tautos dvasios kėlimas. Naratyvas dėstomas chronologiškai, literatūra dar neskirstoma pagal žanrus, vyrauja įvairių raštų sinkretika. Vidinėms naratyvo galimybėms paklūsta komentaras ir autoriaus funkcija – istorijas skatino panašūs švietėjiški siekiai, požiūriai, retorika. Kita vertus, lyginant abi istorijas, atsiskleidžia pasakotojų skirtumai: rašytojai ir kūriniai neretai vertinami iš skirtingų idėjinų pozicijų. Pvz., Šliūpas siekė įtraukti kuo daugiau raštininkų – savo kolegų, dirbusių draudžiamojame spaudoje (Zagurskį, Nerlichą, Jasevičių, Ugianskį), neproporcingai daug vietos paskirta kunigui Burbai, turėjusiam Amerikoje perauklėti lietuvystei nepalankius kunigus, akcentuojamas Baranausko religinis „fanatizmas“. Maironio apžvalga glaustesnė ir taiklesnė lietuvių literatūros kanono atžvilgiu, tačiau ir joje esama tendencingų vertinimų: nors literatūros pradžia siejama su liuteronų pastorių religiniais raštais, tačiau didesniu nuopelnu laikomas ne jų, bet katalikų kunigijos kova su „kreivatikiais“ ginant „klystančias avelas“. Dėl to Maironis rašliavos tėvu linko vadinti ne Mažvydą, ne Donelaitį, bet Daukšą.

Istorijos buvo sinkretinės, tačiau autoriai turėjo sampratą apie „tikrąją literatūrą“. Šios istorijos dar neįteisino literatūros mokslo kaip disciplinos. Jose nėra konkretaus modelio, nors tradiciškai priskiriamos istorinės kultūrinės mokyklos kryptys (Gineitis). Vis dėlto autorių siekis buvo ne mokslinės literatūros istorijos, bet populiariosios, orientuotos į masinį skaitytoją, edukacinės, didaktinės, raginančios ir keliančios tautos „dvasę“. Abi tautiškos, antilenkiškos, heroizuotos, tad ir kūrinių vertė apibūdinama pagal gebėjimą atspindėti tautos dvasią. Tad verifikaciją lėmė ne estetiniai meniniai, bet kalbiniai, konfesiniai kriterijai. Kita vertus, Maironis formavo ir estetinį

vertinimą, nes pats būdamas poetu puikiai suvokė kūrinio meninę vertę⁴⁸⁵. Nors literatūros istorijoje tobulo kūrinio kriterijai daugiausia susivedė į kalbos grynumą, buvo ir intuityvaus gero kūrinio suvokimo apraiškų (pvz., Aleksandro Fromo-Gužučio dramatiškus veikalus įvardijo silpnučiais, apie Baranausko giesmes arba dainas rašė: jos „kaipo patriotiškos pasklido tarp jaunuomenės gana plačiai, bet jų amžius neišrodo per ilgas; nėra tai nei liaudies dainos, kaip giesmės Drazdausko ir nekurios Vienažinskio, nėra teip jau giesmės tikro artisto poetos, kaip, duokime, giesmės prancūzų Beranger'o, lenkų Kundratavyčios ar rusinų Ševčenkos“⁴⁸⁶). Maironis pabarė Donelaitį ne tik dėl barbarizmų, bet ir dėl vulgarybių, ragindamas jo leidėjams kai kurias vietas „paženklinti žvaigždelėmis“ ar pakeisti „švelnesniais sakiniais“. Maironio teigimu, Donelaitis, norėdamas „būti populiarišku ir stengdamasis prisitaikinti prie kaimiečių nuomonės ir būdo, tankiai apsilenkia su estetiška pajauta“⁴⁸⁷. Taigi Maironis pabrėžė, kad „poeta turi atminti“, jog estetinio skonio reikia mokytis ne iš paprastų kaimiečių (sic!). Tautiniame metanaratyve minimi autoriai turėjo būti nepriekaištingais pavyzdžiais. Juos lydėjęs heroizmas („užsipelnė nevystančią garbę ir amžiną vardą“⁴⁸⁸) buvo dar gana artimas šlovės sampratai, vyravusiai XIX a. pirmojoje pusėje.

Šiuo požiūriu Šliūpai labiau rūpėjo ne estetinis kūrinių vertinimas, bet autorių švietėjiška veikla, apibrėžianti ir kūrinių kokybę. Tačiau ir Šliūpas bandė kalbėti apie istorinę kūrinių vertę (apie Ivinskio raštus teigė: „raštai eiliuoti, kiek juos žinau, ne kasžin kokios verčios yra, mat, jis nebuvo prigimimo pašauktas nutūpti tarp dainiškų dievaičių ant Parnaso kalno, raštai gi prozoje jau daug yra geresni, nors kalba tankiai nėra gryna“⁴⁸⁹ ir kt.).

Skaitytojų lūkesčiai keitėsi ir netrukus išaugo kitokios istorijos, brandesnės ir turinčios mokslinės istorijos bruožų, poreikis. Gausėjant gimnazijų skaičiui, reikėjo originalių lietuviškų vadovėlių:

⁴⁸⁵ *Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje* Maironis rašė: „Literatūros mokslas yra ir naudingas: jisai lavina protą, praplėsdamas žmogaus regatį, auklėja širdį švelnesniais jausmais, bet ypač tobulina grožio skonį“; Maironis, *Raštai*, t. V: *Trumpa visuotinės literatūros istorija*, Kaunas, 1926, 3.

⁴⁸⁶ Maironis, *op. cit.*, 1992, 724–725.

⁴⁸⁷ *Ibid.*, 711.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, 709.

⁴⁸⁹ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 72.

Pradėjus išguldinėti gimnazijose lietuvių kalbą, reikalingas taip-pat ir rašliavos istorijos rankvedis. Maironio „Trumpa apžvalga istorijos rašliavos“ pridurta prie jo „Lietuvos istorijos“, Šliūpo „Raštai ir Raštininkai“ taip pat tam netinka. Pirmasis – dėlei savo trumpumo, antrasis gi kaip sutrauka tikrai mūsų rašytojų biografijų ir tai senesniųjų laikų. Mums reikalingas rankvedis nors ir trumpas, bet sistematiškai sudėtas, kuriame būtų paminėtos ne tik rašytojų biografijos ir jų įžymiausieji veikalai, bet ir jų svarbumas mūsų rašliavoje, kiekvieno rašytojo ypatingumas ir vieno rašytojo nuo kito skirtumas. Prie tokios rašliavos istorijos galo galima būtų pridėti ir trumpa rašliavos teorija, kurioje būtų duotas supratimas apie poeziją, prozą, eilėraščių ir apie poetiškų ir prozaikų veikalų formas.⁴⁹⁰

3.3. Monumentaliosios istorijos versija (Čiurlionienė)

*Visa tai turi būti kritikos išnagrinėta, veikalų vertybė meno srityje išaiškinta, tik tada bus galima dėti juos į literatūros istoriją.*⁴⁹¹

Kymantaitės-Čiurlionienės istoriją pavadinsime monumentaliąja dėl joje taikytos kritinės estetinės atrankos. Monumentalioji istorija yra didinga ir efektinga, savotiška siekiamybė ir sektinas pavyzdys. Šiam istorijos tipui praeitis yra pilkas fonas, kuriame išryškėja tik monumentalieji, sumitinti faktai ir asmenybės.

Autorė dar 1910 m. publikavo bibliografijos sąrašą (55 leidiniai) su praplėtais komentarais ir estetiniu įvertinimu⁴⁹². Jis buvo skirtas edukaciniams tikslams: kas ir kaip skaityti. 1918 m. Voroneže išleido nedidelę knygelę *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, kuriame pateikta glausta istorija nuo liaudies dainų iki Kudirkos ir Pietario. Autorė visą lietuvių literatūrą iki XIX a. vadino lietuvių kultūrinimosi keliu. Taigi ir ji rašė evoliucinio naratyvo „kultūrinimosi“ istoriją, prie kurios dar pridėjo meninės kokybės raidos ypatumus: „vienu žvilgsniu apimti tai, kaip radosi, kaip augo ir plėtojosi Lietuvoje spausdintasai žodis, kokioms idėjoms tarnavo, kokio tobulumo

⁴⁹⁰ Z. T–is, „Reika knygų“, *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 1 (839), 3.

⁴⁹¹ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1918, 48.

⁴⁹² S. Č. [Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė], „Kas ir kaip skaityti“, *Garsas*, 1910, nr. 1, 1–16.

pasiekė grožės srityje⁴⁹³. Kūrybą Kymantaitė-Čiurlionienė tiesiogiai siejo su tautos dvasios išraiška, todėl pirmiausia buvo svarbu pažinti pirmapradės kultūros apraiškas – tautosaką (žmonių poeziją), kuri padėjo pagrindus estetikai. Per tautosaką išryškėja „lietuvio sielos“ potraukis menui, tačiau ilgą laiką literatūra, pasak autorės, tarnavo ne menui, bet idėjoms – visa literatūra iki XIX a. svarbi tik kaip „evoliucijos ženklas“, o evoliucinis naratyvas neišvengiamai siejamas su „paties gyvenimo istorija“.

Autorė ypatingai neišskyrė nė Donelaičio, nuo kurio daugeliui istoriografų prasidėjo tautinės literatūros laikotarpis. „Didžiojo lietuvių poeto“ – Donelaičio kūryba įvardyta XVIII a. literatūros išsigelbėjimu, poema *Metai* – „tarytum ažuolas, amžinai žaliuojąs“⁴⁹⁴. Tačiau bendrajame literatūros istorijos kontekste *Metų* vertinimas atrodė labai kukliai: „tą seną“ (sic!) poemą skaityti sunku dėl hegzometro, kalba primarginta barbarizmų ir pamokslėlių ir „kai kur tuo pagadintas vaizdų nuoseklus įspūdis“⁴⁹⁵. Kymantaitė-Čiurlionienė *Metus* laikė pasenusia nepaskaitoma poema, tačiau, būdama ištikima savajai estetikai, siekė išvelgti gamtos, tautos meilės ir žmogiškosios sielos (šie trys aspektai labiausiai autorės aktualizuojami ir suvedami į grožio sampratą) atspindžius Donelaičio kūryboje:

Tečiau, įsiskaičius į tą seną poemą, tuojaus mus patraukia prie savęs šviesus, giedrus gamtos grožės nujautimas [...] Matai kaip čia pati gyvybė, savo jėgą pajutus, pamiršta visus rūpesčius ir poeto širdyje linksminas. Taip pat jauti giliai glūdinčią didelę savo tautos ir žmonių meilę [...] nuo pradžios ligi galo jauti, kaip juos visus apsiaučia, apglobia poeto šiltas jausmas.⁴⁹⁶

1929 m. prancūzų kalba parašytoje *Lietuvių literatūros istorijos santraukoje* Kymantaitė-Čiurlionienė teigė, kad „Donelaitis atitolina mus nuo tų laikų, kai buvo apdainuojamos avidės ir kuriamos paikos idilės“, ir stebėdamasi, kaip tokią seną poemą galima paskaityti, užsiminė, jog „[n]aujos

⁴⁹³ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1918, 3.

⁴⁹⁴ *Ibid.*, 26.

⁴⁹⁵ *Ibid.*

⁴⁹⁶ *Ibid.*, 24–26.

mokyklos vėl padarė madingą ir poetą ir jo veikalą. Vadovėlyje vidurinėms mokykloms, parašytame M. Biržiškos ir išspausdintame Lietuvių mokslo draugijos rūpesčiu, pateikiama Donelaičio kūrinų analizė, išsamesnė nei lingvistinis komentaras⁴⁹⁷.

Taigi autorė kiek netikėtai kvestionavo didžiųjų herojų vertę. Ji tik trumpai paminėjo Strazdą ir Stanevičių, nelaikydama jų dideliais rašytojais (apie Strazdelį: „nors pavergia žmonių širdį savo jausmingumu, bet kaip poetas [ne]didelio tėra masto“⁴⁹⁸), nes XIX a. literatūrai autorė kėlė dar aukštesnius reikalavimus ieškodama jau „tikros meno literatūros“. Kita vertus, suprasdama, kad šio amžiaus literatūra daugiausia tarnavo visuomeninėms idėjoms ir kad ji svarbi kaip „tautos gyvybės apsigėrimas“, istorikė buvo nuolaidesnė pagirdama Poškos poemą *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos* (šioje poemoje „paveikslai krauju rašyti, ir gyvenimo tikrumas iškyla aikštėn taip baisus“ ir nors rašyta su tikslu „žmonėms akis atidarius, bet joje jis pasirodė ne tik teisingu visuomenės nariu, daugiau poetu dėl to pakelto, stipraus jausmo, kurs ir suteikia dainai didžiausią vertybę“⁴⁹⁹). Net Daukantas savo istorijos veikaluose pasirodęs „daugiau poetu negu mokslo vyru. Net graudu skaitant tas vietas, kur jis pamiršęs tyrinėjimo nuoseklumą, savo vaidentuvės vedamas piešia gėrėdamasis senovės paveikslus“⁵⁰⁰. Valančius giriamas už nepaprastai gryną, linksną, „už širdies čiumpančią“ savo vaizdingumu kalbą, todėl „didelio stilisto Valančiaus vardas turi savo tvirtą vietą mūsų literatūros istorijoje“⁵⁰¹. Daugelis Baranausko kūrinų kritikuojami už pigų patriotizmą (sic!) ir pažiūrų siaurumą („tos dainos“ neturi „tikros poezijos ypatybių“, tik *Anykščių šilelio* pirmoji dalis pagiriama už „grožės ir jausmo įtempimą, paveikslai gryno iškvėpimo žavėja“, čia „poezijos atžvilgiu gražiausia vieta, kame kalbama apie šilelio garsus [...] Tas džiaugsmo įtempime kįlantis

⁴⁹⁷ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*: Straipsniai, studijos, esė, t. 4, Vilnius: Vaga, 1998, 494–495.

⁴⁹⁸ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1918, 27–28.

⁴⁹⁹ *Ibid.*, 29.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, 33.

⁵⁰¹ *Ibid.*, 35, 37.

nusiminimo balsas suteikia tragingos gelmės poemai ir pakelia jos vertybę⁵⁰²). Toliau paminėta *Aušra* ir pirmajame jos numeryje publikuota Basanavičiaus prakalba, kurios svarbiausioji mintis: „šviesti Lietuvos dvasią“⁵⁰³. Paskutiniai aptariami autoriai – Kudirka ir Pietaris. Pirmasis kritikuojamas už vertimų ir originalių eilėraščių sunkų stilių. Kudirkos eilės, nors ir kupinos prakilnių minčių, tačiau, anot autorės, skaitytojai jomis gėrėdavosi tik todėl, kad džiaugėsi šviesiomis mintimis ir giliais garbingais įsitikinimais, nekeldami formos tobulumui reikalavimų. Palankiau įvertintos jo satyros, Kudirkos darbų vainiku laikyti „Tėvynės varpų“ straipsniai, kuriuose išryškėjo nepaprastas publicisto talentas: „Kudirkos asmenyje turime pirmą didelio talento publicistą, kurio tos rūšies straipsniai originaliai ir turėjo nepaprastą intekmę į vivisuomenę“⁵⁰⁴. Pietaris įvertintas dėl dviejų veikalų – *Algimanto* ir *Iš mano atsiminimų*, nes juose esama „įdomiai sumegzto turinio“, romane žodžių tvarka sunkoka, tačiau „jauti, kaip gilumoje plasta didelė tautos jėga“⁵⁰⁵.

Lakoniškas literatūros istorijos konspektas baigiamas XIX amžiumi. Kymantaitė-Čiurlionienė pabrėžė, kad į literatūros istoriją reikia įtraukti tik tuos autorius, kuriuos išnagrino kritika ir išaiškino meninę tekstų vertę. Konkretesne riba autorė įvardijo 1890 metus, po kurių literatūrai taikomi dar didesni reikalavimai – su augančia literatūra griežtėja ir literatūros vertinimo kriterijai. Dėl tos priežasties į literatūros istoriją neįtrauktas Vaičaitis, nes dėl kelių pasisekusių „poetingų sakinių“ jo negalima vadinti poetu. Neįtrauktas net Maironis, tik lyg tarp kitko paminėta, kad „[v]isi eilininkai temoka sekti beveik visų mylimą Maironį“⁵⁰⁶. Tačiau Vaičiai ir Maironio toks vertinimas neatrodė pakankamai motyvuotas, nes dar 1906 m. *Vilniaus žiniose* savo debiutiniame kritikos straipsnyje Kymantaitė-Čiurlionienė rašė apie tris autorius, tvirtai įeisiančius į literatūros istoriją: „[n]oriu čia kalbėti apie Vienužį, Vaičaitį ir Maironį: tris ‚musosius‘, kurių vardai skambės Lietuvoj ilgiau negu gyvenimas vienos ar dviejų kartų; tai jau vardai, kurie taps užrašyti

⁵⁰² *Ibid.*, 39.

⁵⁰³ *Ibid.*, 41.

⁵⁰⁴ *Ibid.*, 45.

⁵⁰⁵ *Ibid.*, 46.

⁵⁰⁶ *Ibid.*, 33.

ne vien lietuviškos literatūros istorijoje, bet žodžiai jų dainų gyvuos tautoje⁵⁰⁷. *Lietuvių literatūros istorijos santraukoje* (1929) visi šie trys poetai daugiau ar mažiau paminėti, nes po dešimties metų atsirado didesnė laiko distancija kritikai ir kitų vertinimui. Rašydama literatūros istorijos konspektą, autorė tarsi dar nebuvo tikra dėl Vaičiailio ir Maironio kūrybos vertės. To paties autoriaus istoriografinio naratyvo pervertinimas ir perrašymas liudija, kad literatūros kūrimas ir literatūros istorijos rašymas buvo organiškai susiję procesai, o literatūros kanonas dar nenusistovėjęs.

Kymantaitė-Čiurlionienė tik trumpai užsiminė apie literatūros rūšis – pirmuosius nedrašius beletristų, poetų ir publicistų žingsnius. Tad ir į literatūros periodizaciją bei literatūros skirstymą žanriniu aspektu jokių naujovių autorė neįnešė (literatūra dėstoma chronologiškai).

Požiūrį į kūrybą Kymantaitė-Čiurlionienė dėstė remdasi žmogiškaisiais faktoriais, nulemiančiais literatūros pobūdį. Šie faktoriai artimi Taine'o išdėstytai triadai: aplinka („tik tos ar kitos gyvenimo sąlygos auklėja tą ar kitą kūrybos apsisireiškimą, kuris savo keliu yra gyvas tautos sielos ženklas⁵⁰⁸), rasė („kalbama, ne apie partijų tautybę, be[t] apie tas būdo ypatybes, apie tuos mintyjimo kelius, t[k]uriais skiriasi tautos. Tai jau paties prigimimo apsisireiškimas. Čia gali atsitikti, kad lietuvis rašas svetima kalba savo veikaluose parodo lietuvių sielą⁵⁰⁹), momentas („Kada prieiname prie rašytojų, tai reikėtų žiūrėti, kad rašytojas tiek tėra svarbus, kiek jame ta ypatinga tautos jėga pasireiškia, kiek jis moka nujausti tautos sielos gelmę“). Net jeigu Kymantaitė-Čiurlionienė tiesiogiai ir nebuvo susipažinusi su pozityvizmo pradininko filosofija, ši Taine'o sukonkretinta triada buvo išmąstyta iš universalių filosofinių kūrybos sąsajų su aplinka. Taine'ui rūpėjo iš kūrinio suvokti jo autoriaus sielą, tik pasitelkus ne hegeliškus nuostatus⁵¹⁰, bet gamtos mokslų metodus. Šiuo atveju Kymantaitei-Čiurlionienei labiausiai

⁵⁰⁷ Z. Kymantaitė [Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė], „Vienožis–Maironis–Vaičiailis“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 284, 2.

⁵⁰⁸ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1918, 49.

⁵⁰⁹ *Ibid.*, 49.

⁵¹⁰ Taine'ui Hegelio dvasios filosofija darė didelę įtaką: „skaičiau visą Hegelio logiką belieka ją suredaguoti“. Citata iš: Juozas Eretas, „Hippolyte'o Taine'o Meno filosofija“, *Logos*, 1929, nr. 1, 21.

rūpėjo suvokti lietuvių sielą ir atsleisti tautos dvasią, tik jos kritinį estetinį vertinimą lėmė antipozityvistinės nuostatos, perimtos iš vokiečių ir lenkų romantikų, konceptualizavusių tautos dvasios sąvoką. Ne veltui autorė užsiminė, kad tikroji meno literatūra prasideda su Vydūno (kurio triada – gyventi sau, tautai ir žmonijai – artima tautiškumo konceptu) ir legendos žanro meistro, „moderniosios mokyklos literatūros galvos“ Vinco Krėvės kūryba.

Kymantaitė-Čiurlionienei buvo svarbu istoriografinius faktus ne tik pateikti, bet juos suprasti. Tačiau jos supratimas nebuvo nuoseklus, nes labiau kliošė intuicija pajauti aptariamų rašytojų „virpančias pasaulio gyvasties stygas“ ir „individuališką galybę“: „[v]isa tai, ką tauta įsikuria mintyje ir apreiškia dailia kalba, tas visų menas yra pilniausiu išreiškimu tų estetikos pamatų ir pajautimų, kurie glūdi lietuvių sieloje. Jie vieni teparodo tuos dėsnius, kuriais turi remtis visas lietuvių estetikos išsiplėtojimas, vėliau – visa literatūra“⁵¹¹. Tautiškumo, neatsieto nuo meniškumo, konceptas buvo vienas svarbiausių vertinimo kriterijų ir, galima teigti, kanono įprasminimo garantas sakytinėje versijoje („vardai [...] taps užrašyti ne vien lietuviškos literatūros istorijoje, bet žodžiai jų dainų gyvuos tautoje“⁵¹²). Galima kalbėti apie Bergsono intuityvizmą, Dilthey interpretacinę mokyklą ar kitą filosofiją, veikusią naująją romantikų (neoromantikų) kartą, tačiau, kaip teigia pati Kymantaitė-Čiurlionienė, jai visa estetika glūdėjo paprasčiausiai lietuvių sieloje ir tautosakos lobynuose. Jos naratyve lietuvių tautos istorinė praeitis suvokiama kaip tamsus laikotarpis, prasidėjęs su krikščionybės įvedimu („[t]autos gyvenimas po krikšto ėjo vis menkyn“⁵¹³). Tokiame kontekste dainoms suteikiamas pirminio kanoninio herojinio teksto statusas, nes šie tekstai, įprasmindami laisvą ir linksmą gyvenimą, išlaisvino lietuvių sielą iš baudžios. Taigi autorei buvo svarbu demokratizacinio proceso momentai.

Sudarydama savąją lietuvių literatūros kanono versiją, Kymantaitė-Čiurlionienė pradėjo nuo liaudies dainelių, tačiau vėlesnei kūrybai kėlė vis griežtesnius reikalavimus – iš vėlesnių šimtmečių grožinės literatūros

⁵¹¹ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1918, 3.

⁵¹² Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, „Vienužis–Maironis–Vaičaitis“, *op. cit.*, 1906, 2.

⁵¹³ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1918, 4.

kvestionavo ne tik „iš sielos gelmių“ rašiusį Vaičaitį, bet ir akivaizdų „klasiką“ Maironį. Baranauskas kritikuotas už pigų patriotizmą, Donelaitis – už nepaskaitomą hegzametą, Kudirka – už prastus vertimus. Galima teigti, kad autorė pirmoji istoriografijoje taikė tokį griežtą estetinį vertinimo kriterijų, paremtą jau ne (ne vien tik) kalbos grynumu, bet ir estetinė kūrinio grožio samprata, lėmusia atmetimo principą – neištraukti į literatūros istoriją „vidutinio gabumo“, bet „gerų norų kupinų žmonių“, kurių buvo apstu ankstesnėse literatūros istorijose. Kadangi istorija baigėsi XIX amžiumi, neišvengiamai jos istorijos dalyviai labiau tarnavo kultūrinei, bet ne meninei idėjai. Autorė pasistengė griežtai atskirti raštiją nuo grožinės literatūros.

Nors buvo pateiktos rašytojų glaustos biografijos, Kymantaitė-Čiurlionienė atmetė biografinį tyrimo aspektą teigdama, kad prasmingiau susitelkti į raštus, iš kurių paaiškėja rašytojo vertė ir „to meto visuomenės padėjimas“. Tai buvo labai svarbi mintis, vedusi prie psichologinių ir imanentinių kūrybos tyrimų. Viena vertus, aplinkos tyrimu autorė buvo artima pozityvistinei istoriografijai, kita vertus, kalbėjimas apie meno estetinę vertę (neretai ir apie stilių), ieškojimas giluminių kūrybos veiksnių žmogiškajame faktoriuje (žmogaus sieloje), paraleliai gamtiškajame bei kultūros artefaktuose (tautosakoje) atskleidė autorės individualų interpretacinį požiūrį į tekstą.

Kymantaitė-Čiurlionienė lietuvių literatūros metanaratyvą papildė ne tik „tautos dvasės“, bet ir žmogiškosios sielos vaizdiniu. Tai reiškė kūrybos kaip asmeninės patirties perskaitymą. Kita vertus, autorė siekė vertinti objektyviai, tad į literatūros istoriją įtraukė tik laiko (kritikos) patikrintus autorius.

Vėliau literatūros istorinio objektyvumo derinimo su estetiniu subjektyvumu keliu pasuks Šveicarijos Freiburgo universitete studijavę Zajančkauskas ir Mykolaitis-Putinas. Prie jų prisidės Sruoga ir kiti.

4. Literatūros kanono formavimas

4.1. Lietuvos literatūros kitomis kalbomis problema

*Į kieno gi literatūrą reiktų priskirti tie ne lietuviškai rašyti raštai, kuriuos lietuviai Lietuvoje lietuviams yra patiekę?*⁵¹⁴

Šliūpo ir Maironio literatūros istorijose dėl lingvistinio nacionalizmo buvo sąmoningai atsisakyta rašyti apie literatūrą lenkų kalba, neužsiminta ir apie lotyniškąją literatūrą. Šliūpui pritrūko vietos ir žinių, Maironiui atrodė, kad lenkų literatūra slopino lietuviškąją. Tautinis pasakojimas išimtinai buvo lietuviškas, nors Šliūpas savo literatūros istorijos pratarmėje užsiminė, kad „dėl parodymo protiszko žengimo Lietuvos į prieszakį [...] priderētu užsiimti klausimu apie Lietuviu priesz-krikszczioniszakį raszumą“⁵¹⁵.

Etnologvistinę ir patriotinę literatūros istorijos versiją pateikė į JAV emigravęs Antanas Milukas⁵¹⁶, 1900 m. Pasaulinei parodai Paryžiuje parengęs *Lietuvišką albumą*, kurio antroji dalis *Musu raštinykai ir žymesni vyrai* buvo skirta ir literatūrai. Glausta lietuvių literatūros istorija, pateikta su lygiagrečiu vertimu į anglų kalbą, turėjo atlikti reprezentacinį vaidmenį (leidinys parodoje laimėjo aukso medalį) – pristatyti kitataučiams Lietuvos herojus. Miluko veikalas sinkretinis, kaip ir Jucevičiaus, Šliūpo istoriografiniuose darbuose, įtraukti ne vien literatai, bet ir žymesni visuomenės veikėjai, taip siekiant sudaryti turtingą žymių žmonių istoriją. Tik Milukas, kitaip nei Šliūpas ar Maironis, įtraukė ir lenkiškai rašiusiuosius, nes „didieji genijai“ svariai papildė Lietuvos mylėtojų sąrašą. Jo knygoje daugiausia dėmesio skirta XIX amžiui. Šio amžiaus raštija suskirstyta į dvi šakas: lenkiškai–lietuvišką (pavadintą įvardžiu „mūsų“) ir tautiškai lietuvišką: „šalia lenkiškai–lietuviškos šakos mūsų literatūros, kuri išsprogo iš nualyto lietuvių kelmo gražia atžala,

⁵¹⁴ Mykolas Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, *Lietuvos aidas*, 1917, nr. 1, 2.

⁵¹⁵ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, V.

⁵¹⁶ Antanas Milukas (1871–1943), literatas, publicistas, kunigas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas.

papuošta puikiais didžiųjų genijų [Mickevičiaus, Kraszewskio] žiedais, pačioje pradžioje 19 šimtmečio pradėjo žaliuoti ir tautiškai-lietuviškoji šaka⁵¹⁷. Milukui lenkiškai apie Lietuvą pasakojanti literatūra atrodė savaime suprantamas reiškinys, nekėlęs tautinės savasties klausimų. Lenkų kalba rašiusieji buvo laikomi lietuviais („genijališki lietuviai kaip Mickevičius, Kraševskis ir kiti visas savo pajėgas pradeda pašvęsti vien lenkiškai idėjai, ant lietuviškai tautiškos dirvos atsiranda pilni energijos, gabus darbininkai, kurie įstengia užauginti kątik pradėjusį žaliuoti lietuviškos tautystės diegelį“⁵¹⁸). Autorius chaotiškai vienu lenkų pavardes rašė lenkų kalba, kitų – lietuvių. Vadovaudamasis etnolingvistiniu ir patriotiniu nacionalizmu, tikru lietuviu laikė lenkų poetą Ludwiką Kondratowiczų (Władisław Syrokomla), kurio vardas brangiausias po Mickevičiaus⁵¹⁹. Paminėti ir kiti lietuviškos kilmės lenkų literatai, kurių kūryboje vyravo lietuviški motyvai (Maria Rodziewiczówna, Henrikas Sienkiewiczus, Lelewelis ir kt.).

Antroji literatūros šaka buvo tautiškai lietuviška, jos pradininkais vadinami Daukantas ir Valančius, propagavę gryną lietuviškumą be lenkų kalbos ir kultūros įtakos. Vis dėlto Milukas neignoravo idėjinės lenkų literatūros įtakos, nes Valančiaus ir Daukanto veiklą laikė „Mickevičiaus mokyklos“⁵²⁰ tąsa.

Literatūros skirstymas į lenkiškai lietuvišką ir tautiškai lietuvišką tilpo į lietuviškos literatūros konceptą, skirtą tautinei savimonei ugdyti. Reiktų pabrėžti, kad Miluko leidinys buvo skirtas kitataučiams. Kiek vėliau Kymantaitės-Čiurlionienės prancūzų kalba rašytoje, kitataučiams skirtoje *Lietuvių literatūros santraukoje (Abrégé d'Histoire littéraire de la Lithuanie,*

⁵¹⁷ Antanas Milukas, *Lietuviškame albume: Musu raštinykai ir žymesni vyrai*, Shenandoah, Pa: V. J. Stagaro & Co, 1900, 212.

⁵¹⁸ *Ibid.*, [12].

⁵¹⁹ Kondratavičius kaip „senovės vaideliotojai stiprino ir styprūs per ilgus laikus dvasią savo tautiečių, priešdams paveikslus senovės mūsų bočių ir mūsų žmonelių kuopuikiausioje šviesoje“. Antanas Milukas, *op. cit.*, 1900, [1].

⁵²⁰ Antanas Milukas, *op. cit.*, 1900, [15].

1929), Mickevičius, Jurgis Baltrušaitis, net Fiodoras Dostojevskis be jokių išlygų laikomi lietuvių rašytojais⁵²¹.

Lietuvoje XX a. antrajame dešimtmetyje viešojoje pliuralistinių nuomonių ir pažiūrų erdvėje buvo pradėta kalbėti ir ginčytis apie daugiakalbę ir daugiatautę senesniųjų amžių Lietuvos literatūrą, t. y. apie literatūrą kitomis kalbomis, rašytą „lietuvių Lietuvoje lietuviams“.

Spėliojimų ir fantazijų (T. Narbuto ir kt.) apie senąją literatūrą iki Mažvydo *Katekizmo* buvo ir gerokai anksčiau, manyta, kad ji turėjo būti rašyta lietuvių kalba (pvz., Stanislovas Dagilis, remdamasis Daukantu ir Valančiumi, rašė, kad Vytauto laikais lietuviška raštija turėjo būti, nes Vytautas „pats mokino lietuvius ir žemaiczius krikszczioniszko tikėjimo ir poteriu [...] tadą galētumēme nusitikēti, jūg turėjo buti raszitos ir spaudintos lietuviszkos kningos“⁵²²). Buvo žinoma, kad egzistuoja raštai kitomis kalbomis („[s]enovės lietuviams gerai buvo žinomi lotiniszki rasztai ir kalba, įpacziai laikūse Rimo ciesoristēs. Kaipogi ir vėlesniuose laikūse Lietuvos kuningaikszcziu rasztai rasziti prie kitu valdimieru buvo lotiniszcai, kaip Mindaugo, Gedimino, Algirdžio, Keistuczio“⁵²³). Tačiau apie tai, kad kitomis kalbomis rašyta literatūra taip pat priklauso „tautinei literatūrai“, prabilo tik Mykolas Biržiška, kuris 1910 m. straipsnyje „Apie literatūros istoriją ir mūsų ‚istorijas““ palietė svarbų LDK literatūros klausimą. Jis vertė atkreipti dėmesį ne vien tik į lietuviškus ar Lietuvą šlovinančius tekstus, bet ir į XVI–XVII a. raštiją rutėnų, lotynų ir lenkų kalbomis:

vandališkas paniekinimas XVI–XVII amžiaus Lietuvių raštijos Didžiojoje, nes... pastaroji ne tik lietuvių, bet ir kitomis kalbomis pasireiškė! [...] Neįsiskaitant į XVI–XVII amžiaus lietuvių raštiją rusų, lotynų ir lenkų kalbose, rūpestingai užtat įtraukiami „mūsų“ istorijos lestruosna ir pastatomi lygiai su fantazijos tvariniais, kad ir kitose

⁵²¹ „Kiti garsūs lietuvių poetai ir prozininkai Kraševskis, Sirokomlė, Norvidas jam taip pat pritarė. Jie lietuvių genijaus atstovai. Mes neapsistosime nei prie jų biografijos, nei prie kūrybos; ir vieni, ir kiti jau daugiau kaip šimtas metų užima deramą vietą visuotinės pasauli literatūros Panteone. Prie šių kitakalbių lietuvių rašytojų reikia dar pridurti didįjį Dostojevskį, poetą Baltrušaitį, taip pat rašantį rusiškai, pagaliau prancūzų poetą ir metafiziką O. V. De L.-Milošą (Milašių)“. Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1998, 496–497.

⁵²² Stanislovas Dagilis, „Lietuvių rašliava“, *Auszra*, 1884, nr. 1–3, 22.

⁵²³ *Ibid.*, 25.

kalbose išėjusieji veikalai, kiek juose rašoma apie lietuvių istoriją, mitologiją, kalbą ir t.t. [...] kiekvienas lietuvių kalbos rašpalaikis svarbesnis išrodo už lietuvių raštus kitose kalbose, kurie paprastai niekinami.⁵²⁴

Biržiška pats ėmėsi iniciatyvos ir 1917 m. *Lietuvos Aids* publikavo straipsnių apie lietuvių literatūrą svetimomis kalbomis, juos vėliau sudėjo į knygas *Mūsų raštų istorija* (1920, 1925), *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos* (1931). Reiktų akcentuoti ir tai, kad Biržiška istoriografijos kelią pradėjo tarptautiniame kontekste – lietuvių literatūros istorijas pradėjo rašyti kaimyninių šalių, lenkų ir rusų, kalbomis: pirmoji lietuvių literatūros santrauka parašyta lenkų enciklopedijai (*Wielka Encyklopedia powszechna ilustrowana*, 1910), antroji – rusų enciklopediniam žodyniumi (*Энциклопедический словарь*, 1914–1915) ir tik 1919 m. lietuviškai išleista *Lietuvių literatūros istorijos santrauka*, kuri pradedama tautosaka ir baigiama Igno Šeiniaus *Kuprelis* paminėjimu. Pastaroji santrauka vėl pasirodė lenkų ir rusų kalbomis.

Etninis, tautinis ir patriotinis nacionalizmas koregavo pačios tautinės literatūros sampratą. Ankstesniems istoriografams (Šliūpui, Maironiui) tautinė literatūra asocijavosi tik su lietuvių kalba rašyta literatūra, Biržiška tautinės literatūros sąvoką gerokai praplėtė. Rašydamas apie raštus gudų kalba, Biržiška teigė:

Tikybės raštai yra per daug savotiški ir turi betgi permaža savaimės, todėl vieni patys nestengė patenkinti net ano meto lietuvių šviesuomenės. Ta šviesuomenė, kuriai kad ir įmanomesni tie raštai buvo, negu dabartinei šviesuomenei būtų, privalė žmonių bendravimo (visuomenėje bei politikoje) reikalams ir kultūros mintims reikšti kitokios literatūros ir kitomis kalbomis. Nežiūrint to, ji vis dėlto buvo *tautinė* [išskirta autoriaus], lietuvių⁵²⁵.

Vis dėlto ir Biržiška nebuvo visiškai kosmopolitas: jį domino tik tie kitomis kalbomis rašyti tekstai, kurie idėjiškai ir tematiškai lietuvių (,ne visus juos įtraukiame į lietuvių raštijos istoriją, bet tik tuos, kuriuos yra rašę

⁵²⁴ Mykolas Biržiška, „Apie literatūros istoriją ir mūsų istorijas“, *Visuomenė*, 1910, nr. 2, 48–49.

⁵²⁵ Mykolas Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, *Lietuvos aidas*, 1917, nr. 1, 2.

apie Lietuvą lietuviai ar nelietuviai. Lietuviams todėl nerūpi plati ir įdomi XVI ir ypačiai XVII am. religinė Lietuvos gudų pravoslavų, unitų ar katalikų literatūra⁵²⁶). Svarbiems Lietuvai raštams rutėnų (gudų) kalba Biržiška priskyre Lietuvos Statutą, Metriką, kunigaikščių metraščius ir kronikas. Lotyniškąjį periodą išskyrė į dvi dalis: „tautinio lotyniškumo“ ir „tarptautinio lotyniškumo“. Pirmasis susijęs su lietuvių kilmės iš Romos teorija, antrasis įsivyravo šiai teorijai išblėsus ir nustelbus lenkų kalbai. Anot Biržiškos, „nė vieno jų iš Lietuvos istorijos ir lietuvių literatūros apžvalgos nebeišgriešime, skaudžiai istorijos tiesos neužgavę“⁵²⁷. Lenkų kalba rašytus tekstus Biržiška priskyre lietuvių raštijai, nes lietuvių visuomenė lenkų kalba ne kartą gynė savo tautines teises ir reiškė patriotinius jausmus.

Svarbiausia ir kebliausia lenkų-lietuvių literatūros figūra buvo Mickevičius. *Lietuvių literatūros istorijos santraukoje* (1919) Biržiška Mickevičių vadino Lietuvos sūnumi, vėlesnėse istorijose laikė jį lenkų rašytoju, tačiau kartu ir lietuvių tautos dvasios reiškęju: „[j]o kūriniai kalbos atžvilgiu yra, žinoma, lenkų literatūros veikalai, bet savo turiniu, kilme ir mūsų tautos sielos supratimu jie yra mūsų tautos ir mūsų krašto padarai, kurie kilniausiai iškeltė Lietuvos šviesuomenės meilę savo praeičiai ir kraštui“⁵²⁸. Pavyzdžiui, Maironiui minčių apie Mickevičiaus priskyrimą lietuvių literatūrai net nekilo – knygos *Trumpa visuotinė literatūros istorija* (1926) skyrelyje „Lenkų literatūra“ Mickevičius aprašytas lakoniškai, be ypatingos adoracijos teigiant, kad „poėto meilė ir prisirišimas didis prie Lietuvos, kurios bet gi nemoka poėta sau įsivaizduoti be Lenkų“⁵²⁹. Biržiška Mickevičių laikė pavyzdiniu autoriumi (*Mūsų raštų istorijos* antrajame leidime Mickevičiui paskirta daugiausia vietos), atstovaujančiu bajorijos (šviesuomenės) sluoksniui: jis „visa širdimi pamylėjęs Lietuvą, didžiavęsis esąs lietuvis, bet kartu ir lenkų didelis patriotas“⁵³⁰. Palyginimui imkime žemaičių bajorus, kurie, pasak Biržiškos, rašė „niekelius“, arba „kaimo genijų“

⁵²⁶ *Ibid.*, 1917, nr. 3, 2.

⁵²⁷ *Ibid.*, 1917, nr. 8, 3.

⁵²⁸ Mykolas Biržiška, *Mūsų raštų istorija*, I dalis: Ligi 1864, II leidimas, Kaunas: Švyturys, 1925, 47.

⁵²⁹ *Maironio Raštai, Trumpa visuotinė literatūros istorija*, t. 5, Kaunas, 1926, 254.

⁵³⁰ Mykolas Biržiška, *op cit.*, 1925, 47.

Donelaičių, kuris, kaip skauti žvaigždė suspindusi nuobodžioje bespalvėje dirvoje, gilinosi į paprastų kaimo žmonių sielą. Mickevičius jų tarpe atrodė lyg „minties ir žodžio galiūnas“, kurio kūryba buvo pačiose literatūros viršūnėse, greta kilniausių pasaulio poetų. Vėliau Juozapas Albinas Herbačiauskas deklaruos, kad „A. Mickevičiaus kūryba – tai mūsų tautinės idėjos šaltinis!“⁵³¹. Didžiausiu mūsų šalies genijumi vadino ir tos pačios kultūros auklėtinį, kaip ir Daukantas, Poška, Stanevičius, Mickevičių laikė Julijonas Lindė-Dobilas: „jei kada išmoksime skirti kultūrą nuo civilizacijos ir, nesitenkindami šios blizgučiais, ieškosime savyje anosios tikrųjų daigų, tada mes suprasime, ką mums Mickevičius reiškia“⁵³². Lindė-Dobilas nepraleido progos kiekviename savo straipsnyje pasididžiuoti Mickevičiumi, lyginamu su didžiaisiais pasaulio rašytojais, nuo kurių Mickevičius skiriasi tik tuo, kad „mūsų žemės didysis genijus“⁵³³ rašė svetima kalba. Lindė-Dobilas kėlė klausimą, kodėl lietuviai nenori Mickevičiaus pasisavinti. Vienas iš atsakymų buvo jo asmens didumas: „[m]es, matyt, dar negalime lig tų aukštybių pasikelti, kuriose taip didingai sėdi Adomas Mickevičius, viso kultūringojo pasaulio garbinamas“⁵³⁴.

Daugelį teiginių apie Lietuvos literatūrą kitomis kalbomis Biržiška išdėstė 1917 m., tačiau į savo literatūros istoriją (*Mūsų raštų istorija*, 1920) jų dar neįtraukė – čia istorija pradedama tautosaka, kurios apžvalgą antrajame leidime (1925) pakeitė skyriumi „Lietuvių raštai gudų ir lotynų kalbomis“. Žvelgiant chronologiškai, anksčiau už Biržišką apie „Lietuvių-Gudų rašliavą“ į savo *Lietuvių literatūros apžvalgą* (d. 1 1913, d. 2 1916) įtraukė Gabrys-Paršaitis, kurio darbą Biržiška aštriai sukritikavo dėl plagijavimo⁵³⁵. Tautinės literatūros koncepciją perėmęs iš Biržiškos, Gabrys-Paršaitis tautiškai lietuviškai istoriografijai priskyrė rutėnų kalba rašytus raštus:

⁵³¹ Juozapas Albinas Herbačiauskas, „Kova prieš Adomo Mickevičiaus diktatūrą“, *Gaisai*, 1930, nr. 4, 334.

⁵³² Julijonas Lindė-Dobilas, „Ar paseno Tenas“, in: Idem, *Į slėpiningąjį dvasios pasaulį*, Vilnius: Vaga, 1996, 309.

⁵³³ Julijonas Lindė-Dobilas, „Strazdas“, in: Idem, *op. cit.*, 1996, [1932], 112.

⁵³⁴ Julijonas Lindė-Dobilas, „Ar paseno Tenas“, *op. cit.*, 306.

⁵³⁵ Biržiška apie Gabrio-Paršaičio literatūros istoriją: „Gabrio knyga nėra raštas, tik paprastas kriaučiaus kirpinys, – ne plunksna ją rašė, bet iš svetimų raštų sukirpo drąsios, labai drąsios žirkklės. Ištisi puslapiai yra iš svetimų raštų paimti – iš M. Biržiškos, Janulaičio, Gustaičio ir kitų be jokios atmainos (sakyčiau – ir gėdos), kartais net nepasirūpinus atkirpti“. Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *Baras*, 1925, nr. 1, 67–68.

Lietuvos galybės išbujojimas turėjo rasti atspindį rašliavoje. Jau viršuj minėjome, jog tuo metu lietuviai buvo pasisavinę savo rašliavai rusų-gudų kalbą. Taigi ir atsirado tuo metu Lietuvoje *savistovi historiografija*, kuri, nors ir buvo surašyta gudų kalba, vienok pagal savo turinį ir dvasią buvo *tautiškai-lietuviška*.⁵³⁶

Rašydamas apie raštiją ne lietuvių kalba, Gabrys-Paršaitis ne kartą pabrėžė, kad dvasia ir turiniu ji tikrai yra lietuviška. Lietuviškumą atskleidžia ne tik turinys, bet netgi stilius: „visu pirmu atkreipia mūsų dėmesį jo [minima XV a. į lotynų kalbą išversta kronika *Jogailos ir Vytauto, Lietuvos kunigaikščių, kilmė / Origo regis Jagyelo et Vitholdi ducum Lithuanie*] stilius, kuris nieku neprimena mums rusų metraščių (lietopisi)“⁵³⁷. Gabrys-Paršaitis apie šios kronikos autoriaus lietuvišką kilmę sprendė iš to, kad autorius žino visas Vytauto paslaptis, vadinasi, jis turėjęs būti nuolat šalia Vytauto, be to, nors ir vartojo gudų kalbą, laikė save lietuviu. Šį faktą motyvavo tam tikri išsireiškimai, pvz., autorius vietoj įprasto pasakymo gudų cerkvėje vartojo kitą, kuris labiau „atsako lietuvių būdai“. Gabrys-Paršaitis rašė taip, lyg pats būtų visus tuos raštus gudų ir lotynų kalbomis perskaitęs.

Zajančkauskas *Lietuvių literatūros vadovėlyje / 1400–1904* (1924) apie rutėnų kalbą rašė: „[t]oji rusų kalba, vartojama visoje Lietuvoje, virto tartum *„lietuviška“* [...] Pradedant nuo Vytauto laikų kyla Lietuvos valstybėje pasaulinė raštija. Ji reiškia tautinę lietuvių sąmonę; ji rodo, kaip tautinė lietuvių sąmonė pasiekia Lietuvos rusus, ir kaip susidarė lietuvių tautybės supratimas (sąvoka), paremtas vakarų kultūros pradmenimis [išskirta autoriaus]“⁵³⁸. Panašiais žodžiais rašė ir Kuzmickis vadovėlio *Lietuvių literatūra* antroje dalyje (1932). Taigi Biržiškos raginimas atkreipti dėmesį į literatūrą „svetimomis“ kalbomis nenuėjo veltui. Tačiau nei Gabrys-Paršaitis, nei Zajančkauskas apie lenkų literatūrą nerašė ir lenkų rašytojų „nesisavino“.

⁵³⁶ Jonas Gabrys-Paršaitis, *op. cit.*, 1913, 54.

⁵³⁷ *Ibid.*

⁵³⁸ Vincas Zajančkauskas, *op. cit.*, 10.

Daugelis aptariamų raštų rutėnų ir lotynų kalbomis nieko bendra neturėjo su grožine literatūra, tai buvo istoriniai veikalai (kronikos, metraščiai, statutas), be to, historiografų žinios neretai baigdavosi lotyniškuoju periodu. Gabrys-Paršaitis, Zajančkauskas, Kuzmickis skaitytojams sudarė įspūdį, kad su šiais raštais yra išsamiai susipažinę. Tik Biržiška ir daug vėliau (1932 m.) Kuzmickis paminėjo grožinės literatūros autorius – Mikalojų Husovianą ir Motiejų Kazimierą Sarbievijų.

Tautinės tapatybės ir dvasios paieškos šiuose raštuose liudijo ne tiek tautinį sąmoningumą, kiek politinį siekį ieškoti herojiškos praeities ir nukelti literatūros (raštijos/rašliavos) pradžia iš XVI a. į XV a. pradžia, į kunigaikščių laikus, kai galinga valstybė turėjo turtingą rašto kultūrą. Nacionalinės literatūros istorijos visuomet yra šiek tiek politizuotos, praeitis nuolat perrašoma, kad atspindėtų dabarties poreikius ir ateities lūkesčius. Autoriams rūpėjo papasakoti istoriją, priežastis, pasiteisinimus, kodėl ankstyvoji rašto kalba buvo gudų, lotynų ir lenkų, bet ne lietuvių („valdiškoji [...] kalba buvo ne viešpataujančios tautos lietuvių kalba, bet pavergtosios rusų tautos. Ši ypatybė buvo davusi progą tuliems historikams tvirtinti, jog rusų gaivalas turėjęs valstijoje viršų ant lietuviškojo. Norint suprasti šį apsireiškimą, reikia žinoti gerai, kas tai per kalba, kuri buvo vartojama senobinės Lietuvos raštuose“⁵³⁹). Literatūros istorikams rūpėjo „tuliems istorikams“ įrodyti, kad svėtimos kalbos „neikiek nepakenkė tautiškai lietuvių sąmonei“⁵⁴⁰ ir puikiai tiko reikšti visuomenės veiksmams ir jausmams, kad tikri lietuviai ir „Lietuvos gudai“ dirbo kaip „tikri Lietuvos tėvynainiai-patriotai“ ir kad šia kalba buvo sutverta bendra Lietuvos (ir Gudijos) tautiškai politinė sąmonė.

Keblesnis santykis buvo su lenkų literatūra, nes ji dar buvo politiškai ir istoriškai aktyvi. Kymantaitė-Čiurlionienė *Lietuvių literatūros santraukoje* (1929) pagrįstai rašė: „[I]ietuviška kritika praplėtė savo tyrinėjimų lauką. Į tautines ontologijas ji leido įtraukti lietuviškus kūrinius, parašytus lenkų

⁵³⁹ Jonas Gabrys-Paršaitis, *op. cit.*, 1913, 52.

⁵⁴⁰ *Ibid.*, 53.

kalba⁵⁴¹. Lenkų kalba parašyta literatūra buvo labiau kritikos, o ne literatūros istorijos objektu. Apie lenkų autorius vengta kalbėti ir dėl jų įtakos lietuviškai literatūrai – tokią mintį savo istorijose kėlė Biržiška. Kiti autoriai teigė, kad vadinamųjų žemaičių poetų kūryba yra originali⁵⁴² arba bandė įrodyti lietuvių literatūros įtaką lenkiškajai – Pranas Augustaitis lenkų kalba išleistame veikle *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim (Lietuvybės elementai lenkų romantizme, 1911)* nuosekliai aptarė, kokie lenkų autoriai domėjosi lietuvių kalba, istorija ir etnografija, kokie rašto darbai šia tema paskelbti ir kaip jie paveikė ankstyvojo lenkų romantizmo (iki 1830 m.) literatūrą. Anot Augustaičio, Lenkijos etnografinis bendrumas su Lietuva lėmė tai, jog Lenkijai Lietuva neatrodė svetima šalis: „kada lenkų rašytojai kalba apie Lietuvą, ji jiems yra ta pati Lenkija platesniame supratime; ir lietuvių dalykų tyrinėjimus jie neskiria nuo lenkų dalykų tyrinėjimo“⁵⁴³. Autoriaus samprotavimu, romantizmo (kaip literatūrinės srovės) atsigręžimas į viduramžius skatino lenkų rašytojus tyrinėti lietuvių liaudies kūrybą ir didingos praeities ieškoti lietuvių viduramžiuose („Lietuva labai atatiko savo šalies, liaudies, praeities ypatybėmis romantizmo postulatams“⁵⁴⁴). Poška, Strazdas, Stanevičius, skelbė savo raštus lenkų spaudoje ir propagavę lietuviškumą, prisidėjo prie lietuvių tautinio atgimimo, kuris, Augustaičio teigimu, turėjo paveikti „tą lenkų literatūros krypsnį prie Lietuvos“⁵⁴⁵. Domėjimasis Lietuvos istorija, kalba, etnografija, „interesavimasis Lietuva, be abėjo, negalėjo nepadaryti žymios įtakos ir į lenkų dailiąją literatūrą. Keliamos mintys ir klausimai lyg būtų įrašyti tų laikų dienotvarkėn, veikė į poetų ir apysakų rašytojų vaizdenas“⁵⁴⁶.

Augustaitis teigė, kad lietuviška medžiaga praturino daugelio lenkų autorių (Felikso Bernatowicziaus, Zygmunto Krasińskio, Mickevičiaus, Annos

⁵⁴¹ Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *op. cit.*, 1998, 496.

⁵⁴² Zajančkauskas rašė: „į žemaičių poetus patriotus daugiau veikė pseudoklasikiniai lenkų literatūros kūriniai, dažnai antraeilių poetų, nekaip kilnūs romantiniai Mickevičiaus ir kitų jam panašių veikalai, kur tiek daug buvo kalbama apie Lietuvą; tuo tarpu lenkų pseudoklasikai Lietuvos nė minėti neminėjo. Tai rodo, kad žemaičių literatūra kilo iš savito jų kultūrinio judėjimo ir nebuvo bergždžias kitų pamėgdžiojimas“. Vincas Zajančkauskas, *op. cit.*, 74.

⁵⁴³ Pranas Augustaitis, „Lietuvybės elementai lenkų romantizme“, *Vilnietis*, 1921, nr. 8, 2.

⁵⁴⁴ *Ibid.*, 1921, nr. 10, 2.

⁵⁴⁵ *Ibid.*

⁵⁴⁶ *Ibid.*

Mostowskos, Sirokomlės, Juliaus Słowackio, Teklės Wróblewskos ir kt.) kūrinis, atsekė juose straipsnių apie Lietuvos praeitį atgarsius. Vėliau jo tyrimus pratęsė Maciūnas disertacijoje *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje* (1939).

Įtakų tyrimais siekta įrodyti, kad lietuviškoji literatūra aptariamuoju laikotarpiu nebuvo lenkų literatūros paraštėse, netgi jei ir taip, vis dėlto lenkų literatūra „prie Lietuvos“ nebūtų buvusi tokia turtinga be romantizmui reikalingos herojinės medžiagos, kurią suteikė Lietuvos etnografija ir istorija.

Apibendrinant galima teigti, kad lietuviškas istoriografinis naratyvas atitiko Europos kultūroje įsivyravusį rašymo būdą. Prisiminkime F. Schlegelio mintis apie tai, kad literatūra formuoja politinę galią, įkūnydama dvasinį ir intelektualinį tautos gyvenimą, saugodama būtos ir tebesitęsiančios bendruomenės atmintį. Savo esme lietuvių literatūros istoriografijos fragmentai buvo monumentaliosios literatūros istorijos. Jų ypatybė parodyti, kad lietuvių tautinė sąmonė seniai egzistavo, o *kitos* kalbos yra tik istorinių aplinkybių nulemta priemonė lietuviškų jausmų raiškai.

Biržiškos nuopelnu tautinės literatūros samprata buvo praplėsta iki sąmoningo literatūrinių faktų įtraukimo: Šliūpas ir Maironis tuos faktus kvestionavo, Milukui, kaip ir Jucevičiui, etnolingvistinis nacionalizmas, suponavęs ilgą asmenybių sąrašą, buvo savaimė suprantamas reiškiny, reikalingas kultūrinei (re)prezentacijai. Biržiškos teiginys, kad raštų svetimomis kalbomis iš literatūros istorijos „nebeišgriešime“ neiškraipę istorijos tiesos, beveik pasiteisino rašant apie senuosius amžius ir literatūrą rutėnų bei lotynų kalbomis. Dėl literatūros lenkų kalba nebuvo vieningos nuomonės, nes ji dar trukdė ir trikdė tautinio metanaratyvo sampratą: valstybingumo įteisinimui prigimtinio lietuvio sąmonėje skambėjo Daukšos *Postilės* prakalboje išsakyta triada (tėvų žemė, papročiai ir kalba), be kurios tautinė didžioji lietuvių literatūros istorijos buvo neįsivaizduojama.

4.2. Metanaratyvo siužetai ir herojų kanonizavimas

Vienas pagrindinių istorinio pasakojimo bruožų yra jo siužetiškumas. Anot White'o, siužetas suteikia įvykių eilei prasmę ir paverčia ją suvokiamu procesu⁵⁴⁷. Siužetiškumas literatūros istoriją suartina su grožine literatūra: praeitis perskaitoma su tokiu dėmesiu, koks yra skiriamas grožinei literatūrai⁵⁴⁸

Jau ankstyvuosiuose istoriografijos fragmentuose pradėta literatūros periodizacija žymėjo ryškėjantį literatūros metanaratyvo siužetą. Pažvelgsime, kokia jo pradžia, vystymasis ir pabaiga: kokiais principais literatūra buvo skirstoma į dalis, laikotarpius, kokie chronologiniai istoriniai ir literatūriniai įvykiai ar estetiniai kriterijai struktūravo metanaratyvo siužetą ir kaip vyko pagrindinių herojų kanonizacija.

Istoriografai dažnai kėlė istorijos pradžios ir pabaigos klausimą, pasak Perkinso, „visos svarbiosios XIX amžiaus literatūros istorijos buvo naratyvai, jos žymėjo tarpsnį, kartais viršasmėninio (*suprapersonal*) subjekto gimimą arba baigtį“⁵⁴⁹. Šiuo subjektu galėjo būti literatūros rūšis, epochos dvasia (pavyzdžiui, klasicizmo ar romantizmo), literatūroje atskleistas rasės, krašto, žmonių arba tautos charakteris. Dilema, kurioje vietoje pradėti pasakojimą, kuriuos įvykius aprašyti, kaip padaryti teisingas išvadas, buvo ne tik mokslinė, bet ir estetinė ar socialinė. Idealistinėje literatūros istorijoje, anot Perkinso, „herojus negali būti asmuo, bet socialinis individas arba idealusis subjektas, kurio pradžią lemia koks nors įvykis, o pabaigos atskaitos taškas – vėlesnis įvykis“⁵⁵⁰. Antikvarinėse istorijose baigiamuoju įvykiu paprastai būdavo klasikos viršūnė (pagal Gerviną), nes poklasikinis laikotarpis reikšdavo nuosmukį, kuris idealistinėje literatūros istorijoje netoleruotinas. Pavyzdžiui, vokiečių literatūros istorijos baigdavosi didžiųjų klasikų mirtimi – *der Tod*

⁵⁴⁷ Hayden White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Baltimore–London: Johns Hopkins University Press, 1978, 86.

⁵⁴⁸ Sonja Laden, „Greenblattian Self-Fashioning and the Construction of „Literary History““, in: *Critical Self-Fashioning: Stephen Greenblatt and the New Historicism*, Jürgen Pieters (ed.), Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999, 60.

⁵⁴⁹ David Perkins, *Is Literary History Possible?*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993, 2.

⁵⁵⁰ *Ibid.*, 30.

(Gervino, Augusto Vilmaro istorijose – Goethe's; Heinricho Juliano Schmidto istorijoje – Lessingo mirtimi). Maironio *Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje* (1926) ši tendencija iliustratyviai atskleista. Čia kiekvienos šalies literatūros periodai pažymėti žydėjimo ir nuosmukio laikotarpiais. Tokia meno vystymosi samprata turėjo šaknis Hegelio istorijos filosofijoje.

Taigi pirmoji problema, su kuria susidūrė metanaratyvo kūrėjai, buvo pradžios klausimas: kuo prasideda lietuvių literatūros metanaratyvas? Rodos, pradžios klausimas nebūtų probleminis, tačiau peržvelgus XX a. pirmųjų dešimtmečių literatūros istorijas, galima išskirti kelias jų pradžias, kurias daugiau ar mažiau lėmė tautinės savasties paieška. Tautinis pasakojimas buvo pradedamas: 1) tautosaka (Kymantaitės-Čiurlionienės, Iešmantų, Kuzmickio, Miškinio), 2) pirmąją spausdinta lietuviška knyga (Šliūpo, Maironio), 3) Vytauto Didžiojo klestėjimo laikais, t. y. nuo XIV a. (Biržiškos, Zajančkausko), 4) tautine grožine literatūra, t. y. Donelaičio *Metais* (Gabrio-Paršaičio), 5) katalikiškai tautiška literatūra, t. y. Daukšos *Postilė* (Vaižganto, Maironio). Situaciją dar labiau komplikavo skirtinga tautinės literatūros samprata. Pavyzdžiui, Gabrys-Paršaitis savo istoriją pradėjo sakydama tautosaka, įtraukė raštiją gudų ir lotynų kalbomis, išskyrė religinės raštijos laikotarpį su pirmomis spausdintomis knygomis, tačiau tautiškasis lietuvių literatūros periodas jam prasidėjo nuo Donelaičio epochos. Kymantaitė-Čiurlionienė lietuvių literatūros pavyzdiniu kanoniniu laikotarpiu laikė tautosaką, turinčią tąsą tolimesnėje literatūros raidoje. Zajančkauskas tautosaką („atmintinius kūrinius“) priskyrė tautosakos mokslo objektui, todėl savo literatūros istorijos metanaratyvą pradėjo nuo „tautinės literatūros gudų ir lotynų kalbomis“. Taigi matome, kad autoriai skirtingai traktavo tautinės literatūros ištakas ir tęstinumą.

Ankstesniuose skyriuose aptarėme, kodėl metanaratyvo pradžia buvo siejama su Donelaičiu, tautosaka ir lotyniškąja literatūra. Čia plačiau pakomentuosime, kodėl tautinės literatūros periodas kai kuriems literatūros istorikams prasidėjo ne nuo Mažvydo *Katekizmo*, bet nuo Daukšos *Postilės*.

Išsamiausiai savo poziciją yra išdėstęs Vaižgantas, kurio teigimu, jau šalia „tautinės politikos kunigaikščių Vytauto, Zigmanto Kęstutyčio, Vilniaus vyskupo Mato Trakiškio stoja tautinė literatūra, tautinės kalbos auklėtoja ir gynėja jos nuo nykimo“⁵⁵¹. Nežinia, ką Vaižgantas laikė tautine literatūra Vytauto Didžiojo laikais, tačiau nacionalinės vertybės atrodė labiausiai išreikštos Daukšos *Postilės* (1599) prakalboje: Daukša „dėl to ir tenka mums parodyti pirmuoju tautininku, lietuviu susipratėliu, pirmuoju patriotu – spaudoje, šalia anujų susipratėlių politikoje“⁵⁵². Daukšos verstą postilę Vaižgantas vadino pirmąja taip „mokslingai ir sumaningai“ lietuvių kalba rašyta knyga, skirta LDK ir žadinanti tautinį sąmoningumą.

Apie tai, kad nuo Daukšos reiktų pradėti lietuvių literatūros istoriją, mąstė ir Maironis, laikydamas ją „rašliavos tėvu“. Maironiui Daukša buvo svarbus ir kaip lietuviškos kalbos žinovas bei grynintojas. Kalbos grynumas ir tautinis sąmoningumas buvo du pagrindiniai (po)aušrinę istoriografiją formavę veiksniai. Maironio ir Vaižganto pažiūras į lietuvių literatūros istoriją lėmė konfesinė (katalikiška) pasaulėžiūra. Tiesa, Vaižgantas rašė apie dvi lietuvių literatūros pradžias – apie idėjinę (nuo Daukšos) ir praktinę (nuo pirmosios lietuviškos knygos, „pagamintosios reformacijos laiku“ – Mažvydo *Katekizmo*). Pasak Vaižganto, reformacija „buvo visai neturtinga lietuviškąja šviesuomene ir dirbo tik dūšioms ganyti, o ne kultūrai kelti“⁵⁵³. Dar ir savo laikais (1923 m.) Vaižgantas rašė jaučiantis stiprią vilniškės katalikiškos literatūros įtaką: „ir dabar toks didelis skirtumas tarp idealistų aukštaičių ir beidėjinių realistų Prūsų lietuvių“⁵⁵⁴. Didžiosios Lietuvos literatūros populiarumo priežastimi Vaižgantas laikė pagoniškai tautinį lietuvių būdą, kuris buvo atgaivintas ne „reformacijos racionalizme ir praktiškume“, bet Merkelio Giedraičio sugrąžintoje katalikiškoje „širdies religijoje“. Dėl tos priežasties labiausiai atgimimo terminu nusipelnė vadintis XVI a. pabaigos ir XVII a. literatūra, kurią ne vienas istoriografas vadino nuosmukio literatūra.

⁵⁵¹ Vaižgantas, „Lietuvių gyvybės pulsavimas literatūroje“, *Kultūra*, 1923, nr. 2, 93–101. Citata iš: Vaižgantas, *Raštai*, t. 15, Vilnius: LLTI, 2004, 17.

⁵⁵² *Ibid.*, 12.

⁵⁵³ *Ibid.*, 17–18.

⁵⁵⁴ *Ibid.*, 18.

Be išvardytų penkių lietuvių literatūros metanaratyvo pradžių, paminėsime dar vieną variantą – pasakojimą pradėti pirmuoju lietuviškai rašiusiu lietuviu. Tokią pradžią pasirinko Bruožis (Probočių Anūkas) Mažosios Lietuvos raštijos istorijoje *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai* (1920). Pirmuoju lietuviškai rašiusiu rašytoju ne vienas istorikas (pradedant Maironiu) laikė Stanislovą Rapolionį (Rapegalaną), kuris išvertė kelias giesmes ir buvo pradėjęs versti Bibliją, tačiau darbo nebaigė. Greta Rapolionio minimas ir Abraomas Kulvietis. Abu šie lietuviškos kultūros propaguotojai nieko lietuviško nepublikavo, tačiau Bruožis biografinio pobūdžio istorijoje juos paminėjo pirmiau už Mažvydą. Šioje ir ankstesnėje knygoje *Prūsų Lietuvių raštija* (1913) Bruožis, remdamasis Simonu Grunau ir Bezzenbergeriu, kėlė idėją, kad lietuvių probočiai rašė runomis, kurias sunaikino krikščionybė: „jau mūsų probočiai raštą pažinę. Jie rašę rūniškomis raidėmis, nuo dešinės kairės link. Buvę raštai ant vėliavų, trūbų, antspaudų ir antgrabių“⁵⁵⁵. Bruožis išvardijo pirmuosius lietuviškus įrašus: kelias eilutes apie dievus ant Videvučio vėliavos, 1512 m. austą juostą su lietuvių liaudies dainos žodžiais, Narbuto minima knyga *Kelionė dūszios į aną gyvenimą* (1533). Visus šiuos faktus epizodiškai, periferiškai minėjo ir kiti istoriografai (Šliūpas, Maironis, Biržiška), tačiau Bruožis užtikrintai kėlė hipotezę, kad „bočių laikais“ lietuvių raštija buvo. Pavyzdžiui, Biržiška šiuos faktus suminėjo pastraipoje, pavadintoje „Abejotamieji raštai lietuvių kalba“⁵⁵⁶.

Kitas svarbus literatūros istorijos klausimas – literatūros periodizacija, kuri lemia metanaratyvo siužeto vystymąsi. Literatūrą bandyta periodizuoti jau pirmuosiuose bibliografiniuose sąrašuose ir istoriografiniuose fragmentuose, tačiau dėl literatūros negausumo kiekvienas toks bandymas buvo sąlyginis, paprastai pagrįstas istoriniais įvykiais (Liublino unija, lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimu ir kt.)⁵⁵⁷, regionišku⁵⁵⁸ arba eklektišku

⁵⁵⁵ A. B. Klaipėdiškis [Anas Bruožis], *Prūsų Lietuvių raštija*, Tilžė: Birutė, 1913, [5].

⁵⁵⁶ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1925, 14.

⁵⁵⁷ Stanislovas Jurevičius straipsnyje „Pažvilgis į lietuvių svietišką rašliavą iki 1795 metams“ (*Nauja gadyne*, 1896, nr. 16–19) literatūrą skirstė į du periodus, apibrėžtus istoriniais įvykiais: 1) religinė

skirstymu⁵⁵⁹. Literatūros skirstymas šimtmečiais, epochomis skaitytojui sukelia formalųjį rišlios sekos jausmą. Istorinėse istorijose literatūriniai įvykiai buvo įterpiami į platų kultūrinį istorinį kontekstą, todėl siužetą lydėjo politinėms istorijoms būdingi klausimai: kas vyko ir kodėl taip vyko? Buvo aiškinama, kodėl taip ilgai nebuvo literatūros lietuvių kalba, kodėl XVI–XVIII a. buvo tik religinė raštija, kas lėmė lietuviškos literatūros suvaržymą XIX a. antrojoje pusėje ir visišką atgimimą XX a. pradžioje. Šie klausimai suponavo metanaratyvo siužeto struktūrą.

Paprastai pirmosiose literatūros istorijose faktai buvo dėstomi dalykiniu principu – tokia patirtis jau buvo kitų šalių literatūros istorijose, pvz., lenkų. Lietuvoje tokios struktūros laikėsi tik Bruožis knygoje *Prūsų lietuvių raštija*, kurioje visa raštija padalinta į tris tipus: dvasios reikalų knygos, pasaulio reikalų knygos ir kalendoriai. Kiekvienas šių tipų smulkiau skirstytas į tam tikrus „žanrus“: religinė raštija (giesmės, katekizmai, šventraštis, pamokslai, visokie skaitymai), pasaulietinė raštija (kalbos dalykai, mokymosi knygos, įstatymai, draugijų gyvenimai, politika, apysakos, dainos ir įvairūs raštai). Bruožis aprašė tik tai vieno regiono – Mažosios Lietuvos – literatūrą. Istorijose, kurios apėmė visos Lietuvos raštiją, religinė raštija skirstyta pagal konfesijas ir regionus: reformacinė (Mažosios Lietuvos arba Rytų Prūsijos raštai), katalikiška (Didžiosios Lietuvos arba žemaitiški raštai), kalvinistinė (Kėdainiškieji raštai), jėzuitų raštai ir pan.

Pats elementariausias skirstymas buvo šimtmečiais. Šliūpas kiekvieną skyrių įvardijo „lietuviška rašliava“ XVI, XVII, XVIII šimtmečiuose. Tik XIX amžių pervadino iš rašliavos į „dvasės darbus“. Šį plačiausią skyrių iš esmės

literatūra nuo reformacijos iki paskutinio Lenkijos padalijimo, 2) nuo paskutinio Lenkijos padalijimo (1795); Michailas Brensztejnus veikale *Istoriniai spaudiniai. Istorinė statistinė studija (Druki litewskie. Studium historyczno-statystyczne, 1906)* pateikdamas lietuviškų knygų statistiką, literatūrą skirstė į tris laikotarpius: 1) nuo Mažvydo *Katekizmo* iki lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo (1865); 2) 1865–1904; 3) nuo 1904.

⁵⁵⁸ Simonas Stanevičius knygos *Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos* (1829) pratarmėje „Skaytisentym“ literatūrą bandė padalyti į tris dalis, pirmajai priskirdamas Daukšos ir Sirvydo veikalus, antrajai – Rėzos, Donelaičio, Milkaus darbus, 1701 m. Karaliaučiuje atspausdintas Šv. Rašto dalis, trečiajai – žemaičių kalvinistų veikalus (tris Šv. Rašto vertimus).

⁵⁵⁹ Vieną originalesnių autorių išskirtume Jurgį Pliaterį, kurio nebaigtame darbe *Medžiaga lietuvių kalbos literatūros istorijai (Materyaly do historii literatury języka litewskiego, parašytas apie 1830–1832 m.)* literatūrinės „epochos“ skiriamos iki Mažvydo (tautosaka ir prūsų kalbos paminklai), nuo Mažvydo iki Kleino, nuo Kleino iki 1831 metų.

sudarė atskiri biografiniai pasakojimai su įterptais memuaristikos žanrų fragmentais. Tik viso skyriaus pabaigoje autorius trumpai reziumuodamas, kad XIX šimtmetis „yra pilnas gaivumo“, visas biografijas sujungė į vientisą literatūros augimo siužetą, kurio kulminacija – lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis uždraudimas. XIX amžių svariai pradėjo Poška, Strazdas, Rėza, Stanevičius, vėliau juos papildė Daukantas, Ivinskis, Valančius, Kuršaitis, po lietuviškos spaudos uždraudimo lotyniškais rašmenimis prasidėjo „tikras Lietuvos atsigimimas“ (Baranauskas, Juškos, Vileišis, Basanavičius ir kt.). Siužetas, kaip ir priklauso herojiniam pasakojimui, baigiamas kupina vilties intencija: „tegul tik sykį grius ana ‚kiniškai mongoliškoji siena‘ ant rubežiaus tarp Maskolijos ir Vokietijos, Lietuva susilauks gadynės, kuria gėrėsis gal ne vieni lietuviai, bet ir parubežinės tautos“⁵⁶⁰. Toliau jau raginama stoti į darbą ir eiti į „garbingą karę už dvasišką pasikėlimą lietuviškosios tautos?“⁵⁶¹.

Panaši siužetinė struktūra buvo ir Maironio istorijoje, tik jo apžvalga daug glaustesnė. Anot Voldemaro, Maironis „nėva ir bando išskirstyti raštijos istoriją į laikmečius (periodus), ale kuo skiriasi laikmečiai vienas nuo kito, kokios jų būdinančios žymės, koku, galop, kriteriju besinaudoja jis savo skirstyme, – nenurodo. Negalima suprasti nė kiek laikmečių randa jis mūsų raštijos istorijoje“⁵⁶². Maironis iškėlė Vilniaus universiteto reikšmę literatūros periodizacijai, o vėliau ją išplėtojo Biržiška ir kiti literatūros istorikai.

Su *Aušros* laikotarpiu, suklestėjus periodinei spaudai, atsirado naujos kultūrinės medžiagos – publicistikos („Aušros“ ir „Varpo“ laikotarpis mums stoja kaip publicistika, kurioje literatūros kūrėjai negauna ryškiau pasireikšti“⁵⁶³), kuri užėmė svarbiausią vietą tolimesnėje metanaratyvo eigoje. Grožinės literatūros kūrėjai buvo skirstomi pagal leidinius, kurie atliko ideologinių centrų vaidmenį (aušrininkai, varpininkai, apžvalgininkai, šviesininkai ir kt.) arba visuomenines idėjines orientacijas (klerikalai, demokratai, socialistai, Amerikoje – katalikai ir tautininkai), pamažu

⁵⁶⁰ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 167.

⁵⁶¹ *Ibid.*, 167.

⁵⁶² Augustinas Voldemaras, *op. cit.*, 4.

⁵⁶³ Mykolas Biržiška, „Literatūra ir jos istorija aukštesniojoje mūsų mokykloje“, *Švietimo darbas*, 1928, nr. 9, 1057.

formavosi literatūrinės kartos. Šiuos veiksnius labiausiai išryškino Biržiška, literatūros įvykius interpretavęs visuomeninių santykių kontekste (plačiau jo istoriografinį naratyvą ir literatūros periodizaciją aptarsime skyriuje „Pozityvistinė istorija“). Sruoga akcentavo, kad ideologinių leidinių kontekste kurtoje literatūroje atsispindėjo „[a]smens laisvė, tautos laisvės, teisybės, žmonių brolybės ir lygybės idealai, griežčiausias pasipriešinimas priespaudai ir žmogaus natūralinių teisių neigimui“⁵⁶⁴. Iš šitos terpės išaugo tokie talentai kaip Maironis.

Naujausio laikotarpio literatūra įgijo naują periodizacijos kokybę, pagrįstą ne tik idėjiniais, bet ir literatūriniais bei estetiniais kriterijais (Kymantaitės-Čiurlionienės, Zajančkausko, Sruogos, Mykolaičio-Putino istorijose). Literatūra pradėta grupuoti literatūrinėmis kartomis, srovėmis, žanrais.

Atskirai reiktų paminėti XX a. pradžioje JAV leistus istoriografinius veikalus, apsiribojusius XIX amžiumi, kuris buvo vadinamas „klasiškai tautišku periodu“. Amerikos lietuviams leidžiamose istorijose dažniausiai buvo pristatomi XIX a. tautiškieji rašytojai: Poška, Stanevičius, Valiūnas. Jonas Žilius 1899 m. išleido šių autorių „chrestomatiją“⁵⁶⁵. Kazys Puida 1913 m. išleido apžvalginę kelių autorių (Strazdo, Poškos, Vienažindžio, Baranausko, Sauerweino) knygelę, pavadinimu *Mūsų dainiai*. Visi šie veikalai skirti žadinti patriotiniams jausmams, anot Biržiškos, „sąmoningiems Amerikos lietuvių sluoksniams, nusimanantiems apie tautos dalyką ir jį branginantiems“⁵⁶⁶. Miluko albume tarp tokių tėvynės mylėtojų figūravo lenkai, Puidos istorijoje greta lietuvių atsidūrė sorbas Sauerweinas, vienas Mažosios Lietuvos tautinių idėjų skatintojų. Milukas taip pat apsiribojė XIX amžiumi, todėl jo istorijoje nėra Donelaičio, o pirmuoju lietuviškai tautišku raštininku laikomas Poška, greta jo minimas Strazdas, Rėza, Stanevičius. Čia pirmą kartą į literatūros istoriją įtrauktas Maironis, kuris, nors pristatytas tik vienu sakiniu („[t]erptautiškais raštininkais, tokiais kaip Shakespeare, Goethe, Mickevičius

⁵⁶⁴ Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, *op. cit.*, 114–115.

⁵⁶⁵ Jr. Jonas [Jonas Žilius], *Lietuviški dainiai pradžios XIX šimtmečio. Klasiškai tautiškasis periodas*, Shenandoah, 1899.

⁵⁶⁶ Mykolas Biržiška, *Mūsų raštų istorija: 1547 m.–1940 m.*, Kaunas: Švyturys, 1920, 86.

ir k., lietuviškai tautiška literatūra dar negali pasigirti; turi ji keletą poetų, rašančių gražias eiles, kaip Maironis⁵⁶⁷), tačiau jo užteko⁵⁶⁸, kad Maironis iškart būtų laikomas pavyzdiniu, t. y. kanoniniu autoriumi.

Literatūros istorijose yra fiksuojamas ir formuojamas literatūros kanonas. Kadangi į tautinį metanaratyvą paprastai įtraukiami tik tie tekstai, kurie skatina tautos dvasinę raidą, didieji kanoniniai rašytojai atlieka tapatybės formavimo funkciją (pasak Haroldo Bloomo, be kanoninių autorių negalime identifikuoti savęs⁵⁶⁹) bei žymi estetinį literatūros periodizacijos momentą.

Pavyzdinio tipo istoriografinis naratyvas visuomet pagrįstas taisyklėmis ir gerais pavyzdžiais. Kiti pasakojimo tipai – kritinis ar genetinis – kanoną neigia, parodijuoja, keičia ar pildo. Patys autoritetingiausi vardai tampa idealiaisiais subjektais, kuriais remiantis konceptualizuotai skirstomi literatūriniai įvykiai ir reiškiniai. Lietuvių literatūros metanaratyvo herojai (grožinės lietuvių literatūros rašytojai) jau nuo pat pirmųjų paminėjimų tapo monumentaliais kanoniniais autoriais – lietuvių literatūros klasikais. Tokiais iškart kanoniniais ir literatūros periodą reprezentuojančiais idealiaisiais subjektais tapo Donelaitis, žymintis tautiškosios literatūros pradžią (ryškiausiai Gabrio-Paršaičio istorijoje), ir Maironis. Donelaitis pavyzdiniu autoriumi tapo netgi ne su Rėzos leidiniu, bet su pirmuoju jo kūrybos paminėjimu 1800 metais: Milkus knygoje *Lietuvių kalbos mokslo pradmenys (Anfangsgründe einer litauischen Sprachlehre, 1800)*, pateikdamas *Metų* ištrauką vokiečių kalba, rašė, kad „Donelaitis [...] lietuviškais hegzametrais aprašė keturis metų laikus, duodamas tauriausios išraiškos pavyzdžių“⁵⁷⁰. Taigi jau pirmuosiuose istoriografiniuose fragmentuose Donelaičio kūrinys buvo laikomas pavyzdiniu kanoniniu tekstu, lietuviškos iškalbos pavyzdžiu. XX a. pirmosios pusės literatūros istorijose, jeigu Donelaitis ir buvo kritikuojamas, tai tik dėl kalbinių dalykų – barbarizmų ar grubios būriškos kalbos. Meniniu požiūriu visi

⁵⁶⁷ Antanas Milukas, *op. cit.*, [24].

⁵⁶⁸ Anot Immanuelio Kanto, grožis kūrinyje yra estetinio tikslingumo forma, kuri, nors ir nulemta skonio, turi subjektyviai visuotiną pavyzdžio – idealios normos – reikšmę. Iš: Imanuelis Kantas, *Sprendimo galios kritika*, iš vok. k. vertė R. Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1991, 88–92.

⁵⁶⁹ Harold Bloom, *The Western Canon*, New York: Riverhead Books, 1995, 38.

⁵⁷⁰ Citata iš LLICH, 79.

vulgarizuoti kalbiniai niuansai buvo laikomi privalumais kūrinį priskiriant natūralistiniam realizmui. Donelaičio, kaip tautinio poeto, atradimas, neretai buvo tapatinamas su tautosakine tradicija, *Metuose* ieškota tautosakos atspindžių. Dėl tos priežasties jo tekstuose ieškota ir trivialių tautiškumo įrodymų – protesto prieš kolonizatorius vokiečius. Taip Donelaičio figūra įgavo ideologinio atspalvio. Jo idealizavimas buvo susijęs ir su siekiu lietuviško kaimo poetą iškelti į tarptautinį kontekstą. *Metai* buvo lyginami su Europos tautų literatūros klasika, pabrėžiama, kad Donelaičio kūrinys ne koks pseudoklasikos⁵⁷¹, bet klasikos pavyzdys. Tai turėjo skatinti nacionalinį orumą ir savivertę.

Sruoga rašė, kad visa XVI–XVII a. literatūra atliko praktinę funkciją, tokiam kontekste „XVIII šimtmetyje ji susilaukia savo klasiko, kuris įveda lietuvių literatūrą į Europos literatūrų šeimą“⁵⁷². Sruoga neslėpė, kad Donelaitis taip pat rašė „praktiniais sumetimais, tačiau akcentavo, kad „[n]ežiūrint utilitarinio tikslo, Donelaitis savo poemų gilus dailininkas“⁵⁷³. Literatūrinę, o ne pragmatinę Donelaičio vertę dar labiau išryškino Mykolaitis-Putinas, laikydamas jį kaimo ir dvaro santykių literatūroje vaizdavimo pradininku (ši tema atgijo XIX a. ir suklestėjo poaušriniame laikotarpyje) ir gamtinės poezijos pavyzdiniu autoriumi („Senasis Donelaitis ir čia pasilieka nepralenkiamas meisteris, ir tokių klasiškų gamtos aprašymų, kaip ‚Metų‘ pavasario arba dar gražesnio rudens, 19-ame a. nerandame, išskyrus vienintelį ‚Anykščių šilelį“⁵⁷⁴).

Literatūriniais riboženkliais buvo ir kiti klasikai – Baranauskas, kurio poema *Anykščių šilelis* Mykolaičio-Putino buvo pripažinta pastovia estetinė vertybe ar Maironis, su kuriuo buvo siejama visa literatūrinė (lyrinė) mokykla: „Maironis sudaro savo mokyklą. Bent kiekvienas naujų lyrikų yra pergyvenęs ‚maironišką‘ savo išsirutuliojimo gadyne“⁵⁷⁵.

⁵⁷¹ Pseudoklasika buvo laikoma dirbtinė poezija, atitrūkusi nuo gyvenimo, suvaržyta turinio ir formos atžvilgiu, netikroji klasika. Motiejus Miškinis, *op. cit.*, 155.

⁵⁷² Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, *op. cit.*, 109.

⁵⁷³ *Ibid.*, 110.

⁵⁷⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, d. 1: Naujoji lietuvių literatūra, Vilnius: LLTI, 2008, 48.

⁵⁷⁵ Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, *op. cit.*, 118.

Literatūros kanono kūrimui ir literatūros periodizacijos tradicijai įtvirtinti daug įtakos turėjo vadovėlių rašymas. Kol jų nebuvo, vadovėliais buvo laikomi Kymantaitės-Čiurlionienės, Gabrio-Paršaičio, Biržiškos istorijos. XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje pasirodė grynos, t. y. mokykloms skirtos lietuvių literatūros istorijos be pretenzijų į akademiškumą. Tokios buvo Iešmantų, Zajančkausko, Kuzmickio, Miškinio. Jos buvo kompiliacinio pobūdžio (daugiausia nusirašyta nuo Biržiškos), tačiau papildytos kūrinų atpasakojimais ir gausiomis jų iliustracijomis. Šiuose vadovėliuose jau nusistovėję literatūros periodizacijos terminai ir kanoniniai autoriai. Rašytojai, kurie buvo literatūrinių reiškinių pradininkai, palaiptai tapo literatūrinės periodizacijos riboženkliais, pakeitusiais istorinius įvykius. Pavyzdžiui, Kuzmickio istorijoje Maironis vadinamas naujo literatūrinio periodo autoriumi: „[...] Lietuvių literatūroje Maironis išaugo iki milžino, atskleidusio naują lietuvių literatūros gyvenimo laikotarpį, Maironiniu vadinamą“⁵⁷⁶.

Vadovėlinėse istorijose rašymas apie asmenis įgijo tradicinės monografijos bruožų – pateikiama biografija, išvardijamos asmens charakterio ypatybės, žanriniu principu aptariama kūryba (ryškiausiai Kuzmickio). Biografiniai faktai, kuriuos papildė asmeninės pažinties su aprašomu autoriumi patirtis, išsivystė į atskirus siužetinius pasakojimus, monografijas.

Biržiškos įvestas žemaičių bajorų romantizmo terminas vadovėliuose buvo išplėtotas į dvi žemaičių kartas⁵⁷⁷. Prie žemaičių bajorų prišlietas žemaitiškai nerašęs aukštaitis Strazdas – „vargdienių dainius“, kuris dar Jucevičiaus naratyve tapo „žemaičiu“. Miškinio *Literatūros istorijoje* figūravo klasicizmo ir pseudoklasicizmo terminai. Klementą vienas pirmųjų istoriografiniame naratyve paminėjo Keppenas⁵⁷⁸. Vėliau į istoriografinę apyvartą jis grįžo tik su Biržiškos tyrimais (1910). Miškinis, vartojęs pseudoklasicizmo terminą, daugelį XIX a. lietuvių rašytojų, tarp jų ir Klementą, nurašė klasicizmo epigonams, kurie paveikti lenkų pseudoklasikų

⁵⁷⁶ Zigmantas Kuzmickis, *Lietuvių literatūra: Spaudos draudimo laikotarpio*, d. IV, Kaunas: Sakalo būvė, 1933, 174.

⁵⁷⁷ Žemaičių romantizmo skyriuje figūruoja Giedraičio, Bohuszo, Klemento, Poškos, Stanevičiaus, Valiūno, Kajetono ir Kipro Nezabitauskių pavardės

⁵⁷⁸ Piotr Keppen, *O происхождении, языке и литературе литовских народов*, 1827.

„nenatūralaus tono“ rašinėjo kai kuriuos žanrus (odes, idiles, satyras, istorines dainas, epigramas, epitafijas), primenančius „seliankas“⁵⁷⁹. Vadovėliuose buvo išryškinti ne tik literatūriniai sąjūdžiai, bet ir žanrai, literatūrinės srovės, kryptys, kurios buvo perimtos iš visuotinės literatūros istorijų⁵⁸⁰ ar spaudoje skelbiamų pažintinių ir poleminių straipsnių⁵⁸¹. Pvz., terminą *pseudoklasicizmas* vartojo Maironis *Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje* (1926): „senų klasiškų formų sekimas – pamėgdžiojimas, be senovės antiškos dvasios, paprastai vadinama pseudoklasicizmu“⁵⁸². Maironis vartojo klasicizmo, romantizmo, realizmo, natūralizmo, simbolizmo, dekadentizmo, futurizmo terminus.

Iešmantų vadovėlyje žemaičių romantizmo poezija įgavo epiteta „sentimentalinė“, Valančiaus, Daukanto, Ivinskio, Juozapo Silvestro Dovydaičio, Jurgio Pabrėžos, Anupro Jasevičiaus, Juozapo Želvavičiaus, Karolinos Praniauskaitės proza – „didaktinė“ (apsakymėliai). Kuzmickio vadovėlyje visa XIX a. pirmoji pusė suskirstyta į dvi dalis su pavadinimais „sentimentalinė ir didaktinė literatūra“, „romantizmas“. Tai buvo jau nebe istorinių kultūrinių įvykių, bet literatūrinių įvykių periodizacija, nors smulkesnis skirstymas išliko toks pat – istoristinis. Kuzmickio istorija apėmė net 5 tomus, tad medžiagos apimtis reikalavo aptakesnių metanaratyvo vystymosi periodų. Vis dėlto XIX a. antroji pusė liko bevardė. Aušrininkų, apžvalgininkų publicistiniai sąjūdžiai, Pietaris, Maironis ir Šatrijos Ragana pavadinti „Patriotinė ir religinė kryptis“, varpininkai, Kudirka, Vaičaitis, Petkevičaitė-Bitė, Žemaitė, Lazdynų Pelėda – „Pozityvistinė kryptis (pozityvizmas ir realizmas)“. Zajančkauskas į realistų skyrių patalpino

⁵⁷⁹ Antanas Miškinis, *op. cit.*, 163–164.

⁵⁸⁰ Visuotinės literatūros istorijos vadovėlius rašė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (*Pasaulinės literatūros istorijos vadovėlis*, 2 d., 1922–1924), Maironis (*Trumpa visuotinės literatūros istorija*, 1926), Jonas Norkus (*Visuotinės literatūros istorijos bruožai*, 1931), Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis (*Visuotinės literatūros istorija*, 2 d., 1931–1933).

⁵⁸¹ Vaižganto str. „Romantiškasis idealizmas grįžta“ (*Židinys*, 1927, nr. 10–11); realizmą, klasicizmą, pseudoklasicizmą, romantizmą, taip pat ir lietuviškus šių srovių variantus yra aptaręs Miškinis (*Šviesos keliai*, 1933, nr. 4–12). Gabrielės Petkevičaitės-Bitės „Mintys apie romantizmo esmę“ (1929, neišspausdinta).

⁵⁸² Maironis, *op. cit.*, 1926, 75.

Kudirką, Žemaitę, Petkevičaitę-Bitę, Šatrijos Raganą, Lazdynų Pelėdą, Vaičaitį, į romantikų – Pietarių, Maironį.

Kebliausias laikotarpis buvo XX a. literatūra. Kuzmickis dviejuose tomuose aptariamą XX a. literatūrą netikėtai (po XIX a. periodizavimo kryptimis buvo galima tikėtis išsamesnės naujausios literatūros periodizacijos) tiesiog padalijo į Didžiosios Lietuvos ir Mažosios Lietuvos literatūrą. Autorius bandė įvesti tokių terminų kaip dekadentizmas (šį terminą į diskusijų erdvę įtraukė Jakštas⁵⁸³), tačiau nelabai sėkmingai. Iešmantai savo vadovėlyje, periodizuodami naujausią literatūrą, pasitelkė žanrų, literatūrinių kartų ir klasiško vs naujo skirstymo būdą.

Kartojantis siužetams, diskurso įvykiai įgijo reguliarumo – kartojosi pasakojimų pagrindiniai herojai, įtvirtindami literatūros kanoną. Istoriniai pasakojimai, atlikdami praktinio gyvenimo laike orientavimo funkciją, telkė atmintį, sukurdami visumos išpūdį. Herojinės istorijos (Šliūpo, Maironio) baigėsi su viltinga intencija apie užgimstantį naują laikotarpį. Kitų istorijų pasakojimas tiesiog nutrūkdavo. Nutrūkimas tarsi kronikose rodė gyvą literatūros procesą, kuris tęsiasi – autoriai rašė antrąsias (Biržiška, Mykolaitis-Putinas, Miškinis) ar trečiąsias (Gabrys-Paršaitis) istorijų dalis: „bet apie naująją mūsų literatūrą ir jos atstovus – raštų istorijoje bus kalbama tik tai vėliau“⁵⁸⁴.

Pagal naratyvo kūrimo principus įvykių pradžią determinuoja jų pabaiga – teleologinis pasakojimo tikslas, todėl neretai literatūros istorijos siužeto varomoji jėga buvo tautos dvasios suklestėjimas, vedęs prie aukščiausio kultūrinio pakilimo, kuriuo ir baigdavosi istorija. Pvz., Biržiška *Mūsų raštų istorijos* pirmąjį leidimą (1920) užbaigė lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimu, kuris žymėjo aukščiausią ne tik literatūros, bet ir visuomenės pakilimą: „[n]uo 1904-ųjų m. lietuvių visuomenės gyvenimas įeina

⁵⁸³ A. [Adomas] Jakštas, „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje“, *Židinys*, 1926, nr. 10, 132–156.

⁵⁸⁴ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 109.

į „normalines“ vėžes, kokias duoda Rusų politinė santvarka visiems nerusams⁵⁸⁵.

Literatūros periodizacija išduoda, kas rašančiajam literatūros procese svarbiau – visuomeniniai istoriniai įvykiai (Biržiškai) ar literatūriniai reiškiniai (nutrūkusi Mykolaičio-Putino istorija, turėjusi tendenciją baigtis ryškiausiomis literatūros figūromis). Ankstyvoji periodizacija pasidavė istoriniams įvykiams, kurie buvo reikšmingi literatūros procesui (lietuviškos spaudos draudimas lotyniškais rašmenimis) ir kultūriniais reiškiniais (periodikos suklestėjimas). Tik aptariant naujausią literatūrą buvo aliuzijų literatūros periodizacijos atspirties tašku laikyti literatūros klasikus, literatūrines kryptis, sroves, mokyklas, poetikas, tačiau tai tebuvo tokio skirstymo užuomazgos, tą darbą paliekant ateičiai⁵⁸⁶.

⁵⁸⁵ *Ibid.*, 108.

⁵⁸⁶ Anot Miškinio, „Grynai literatūriniu požiūriu Maironio, Pietario, Jakšto ir kitų veikalai [...] yra sava, tam tikrose lietuvių gyvenimo sąlygose atsiradusi ir toliau brendusi grožinė literatūra, kuriai pažinti reikia *atskiro aspekto*, o įvertinti – *atskiro kriterijaus*“. Motiejus Miškinis, *op. cit.*, 347.

5. Akademinio metanaratyvo kūrimas

5.1. Metodinių prieigų istorijos rašymui rinkimasis

*Kiekvienas mokslo darbas visų pirma prasideda metodo klausimu.⁵⁸⁷
Jei tiksliausiuose moksluose lengva metodą patikrinti, tai literatūroj, nors ir
kalbama apie metodus, bet drąsiai sakau: jų nėra.⁵⁸⁸*

Prie lietuvių literatūros istoriografijos plėtotės svariai prisidėjo institucinės įstaigos. Pirmiausia 1907 m. Vilniuje įkurta Lietuvių mokslo draugija, vėliau 1922 m. Kaune įsteigtas Lietuvos universitetas (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universitetas)⁵⁸⁹, ugdejęs profesionalius potencialus literatūros istorikus („iš jaunųjų laukiame naujų svarbių tyrinėjimų, kurie pakels mūsų literatūros istoriją ligi Europos mokslo“⁵⁹⁰) ir turėjęs įtakos tolimesnei literatūros istorijos raidai. Keitėsi adresatas, objektas, tikslas, uždaviniai, naratyvo pobūdis, daug diskutuota apie metodologinį konceptualumą.

⁵⁸⁷ Balys Sruoga, „Literatūros mokslas ir jo metodai“, in: Idem, *Raštai: Literatūros kritika 1924–1929*, t. 7, Vilnius: Alma littera, 2001, 148–165.

⁵⁸⁸ Julijonas Lindė-Dobilas, „Literatūros metodika“, Idem, *op. cit.*, 1996, 154.

⁵⁸⁹ Literatūros dalykai dėstyti Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetuose. Teologijos-filosofijos fakultetas buvo daugiau vakarietiškos (krikščioniškos) pakraipos. Dėstytojai (Juozas Eretas, jaunesnės kartos Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis ir kt.) studijavo ar gilino mokslo žinias Vokietijos, Šveicarijos universitetuose, kur tuo metu vyravo vokiškojo formalizmo metodologiniai principai, vystėsi Dilthey hermeneutika, Croce's intuityvizmas. 1922–1924 m. fakultete visuotinę ir lietuvių literatūrą dar dėstė Maironis, vėliau Mykolaitis-Putinas (naująją lietuvių literatūrą), vokiečių literatūrą dėstė Eretas. Fakulteto leidiniai: Prano Dovydaičio redaguojamas filosofijos žurnalas *Logos* (Filosofijos mėgėjų būrelio pradėtas leisti dar 1921 m.; iki 1938 m.), Ereto redaguojamas mokslo leidinys *Athenaeum* (1930–1938), istorijai skirtas leidinys *Mūsų senovė* (redaguotas Tumo-Vaižganto, 1921–1922, vėliau kaip fakulteto leidinys redaguotas Vaclovo Biržiškos, išleista 4 tomai, 1937–1940).

Svarbiausioji profesūra telkėsi Humanitarinių mokslų fakultete. Dėstytojais dirbo profesoriai M. Biržiška (dėstė senosios lietuvių literatūros istoriją ir tautosaką), Vincas Krėvė-Mickevičius (dėstė rusų ir lenkų literatūrą), Eduardas Volteris (dėstė latvių literatūrą), nuo 1922 m. Pranas Augustaitis (dėstė anglų literatūrą), Vladas Dubas (dėstė prancūzų literatūrą), Tumas-Vaižgantas (dėstė XIX a. lietuvių literatūrą), nuo 1924 m. Juozapas Albinas Herbačiauskas (dėstė naująją lenkų literatūrą, Vladimiras Šilkarskis (dėstė graikų literatūrą), nuo 1925 m. Balys Sruoga (dėstė senąją ir naująją rusų literatūrą, folklorą, visuotinę teatro istoriją). Fakultetas buvo rytietiškos pakraipos, jame ryškesnės pozityvistinės mokyklos tendencijos, dauguma dėstytojų studijavę ne tik Vakarų, bet ir Rusijos universitetuose. Fakulteto mokslo leidiniai: filologijai skirtas Kazimiero Būgos ir Krėvės redaguotas leidinį *Tauta ir žodis* (1923–1931), *Humanitarinių mokslų fakulteto raštai* (1925–1929, redaktoriai – Voldemaras, Antanas Smetona, Krėvė), kurie vėliau išsivystė į atskiras monografijas, Prano Skardžiaus kalbotyrai ir senajai lietuvių raštijai skirtas leidinys *Archivum Philologicum* (1930–1939), Krėvės redaguoti leidiniai *Mūsų tautosaka* (1930–1935), *Darbai ir Dienos*.

⁵⁹⁰ Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *Baras*, nr. 1, 1925, 69.

Įkūrus Lietuvos universitetą, akademinėje aplinkoje literatūros mokslui bandyta taikyti kitų šalių patirtis ir naujausių metodologijų tendencijas. Buvo naujai apibrėžta literatūros istorijos samprata ir vieta literatūros mokslo disciplinariniame kontekste, išryškėjo nauja literatūros mokslo šaka – literatūros teorija. Metodologinius literatūros mokslo pagrindus gvildeno Juozas Eretas, Ignas Skrupskelis, Balys Sruoga, Vladimiras Šilkarskis ir kiti. Pradėtos rašyti poetikos, aptariančios literatūros teoriją ir apibūdinančios literatūros istorijos vietą literatūros moksle (Kazio Bizausko *Raštijos bei literatūros teorija*, 1918, Motiejaus Gustaičio *Stilistika*, 1923, Stepono Češūno *Poezijos ir prozos teorija*, 1925, Jono Norkaus *Lietuvių literatūros nagrinėjimai*, 1928, Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio *Literatūros teorija. Poetika*, 1930, II leid. 1933). Pasak Ambrazevičiaus, literatūros teorija nagrinėja dėsnius ir taisykles, pagal kurias parašytas veikalas ar jų grupė, o veikalų ypatumus padeda nustatyti literatūros istorija, psichologija ir estetika⁵⁹¹.

Prie istoriografijos faktografinių žinių prisidėjo Vaclovas Biržiška⁵⁹², 1924–1939 m. išleidęs 4 tomų *Lietuvių bibliografiją* – svarbų lietuvių literatūros istorijos šaltinį. Pasak Sruogos, be V. Biržiškos darbo lietuvių literatūros istorija nebuvo galimà, o iki XVII a. pabaigos visa literatūros istorija tebuvo bibliografija⁵⁹³. 1922–1926 m. Kaune buvo leidžiamas V. Biržiškos redaguojamas bibliografijos ir kritikos žurnalas *Knygos*. 1924–1944 m. prie Universiteto bibliotekos veikė Lietuvos bibliografijos institutas.

Akademinis diskursas labiausiai iškelia ne tik metanaratyvo turinio problemą (kokia turi būti literatūros istorija, kas į ją turi būti įtraukta, kokie tekstai kanonizuojami), bet ir kokia metodologija istorija turi būti rašoma. Iki akademinio metanaratyvo susiformavimo buvo bibliografijos, biografijos apžvalgos, konspektai, santraukos – „istorijėlės“, skirtos švietėjiškiems

⁵⁹¹ Juozas Ambrazevičius, *Literatūros teorija. Poetika*, 1930, Kaunas: Sakalas, 8–9.

⁵⁹² V. Biržiška Vytauto Didžiojo universitete, skaitydamas lietuviškos knygos istorijos ir bibliografijos kursą, rinko medžiagą ir būsimoms knygoms: *Senųjų lietuviškų knygų istorija* (2 d., 1953–1957), *Aleksandrynas* (3 t., 1960–56, visos išleistos Čikagoje).

⁵⁹³ Balys Sruoga, „Vaclovas Biržiška. Lietuvių bibliografija II“, *Raštai: Literatūros kritika 1924–1929*, t. 7, Kaunas: Spindulys, 2001, 186.

tikslams masiniam skaitytojui – „susipratusiam lietuviui“. Įkūrus universitetą, atsirado *tikros* istorijos lūkestis. Konceptualizuotai svarstyta, kokia ji turi būti, tačiau praktiškai įgyvendinimo procesas sklandžiai nevyko. Universiteto profesūra buvo pasiryžusi pateikti „platų ir pilną lietuvių literatūros augimo vaizdą – parašyti plačią literatūros istoriją“⁵⁹⁴. Apie tokį sumanymą *Židinyje* 1927 m. užsiminė Mykolaitis-Putinas. Darbą atskirais laikotarpiais buvo pasidalinę universiteto dėstytojai: Biržiška, Tumas-Vaižgantas, Krėvė-Mickevičius, Sruoga ir Mykolaitis-Putinas. Kartas nuo karto *Židinyje* pasirodydavo pranešimų, kad literatūros istorijos reikalai stringa. Taip prabėgo dešimtmetis, tačiau projektas nebuvo įgyvendintas. Vaižgantas leido savo paskaitų knygeles, Sruoga parašė keletą literatūros istorijai skirtų straipsnių, 1936 m. pasirodė Mykolaičio-Putino *Naujoji lietuvių literatūra* (pirmoji dalis). Pasak Biržiškos, Mykolaitis-Putinas užpildė spragą, dėl kurios ilgai buvo priekaištauta universiteto dėstytojams ir atliko tai „lengva, vaizdi menininko plunksna, kuri jos rodomas literatūros vertybes gerokai priartino mūsų skaitančiajai visuomenei“⁵⁹⁵.

Poreikį lietuvių literatūros istorijai stiprino konkretizuota ir nauja skaitytojų auditorija – akademinė bendruomenė (studentija, profesūra), inteligentija, taip pat analogiškai naratyvai, skirti kitų šalių literatūroms. Buvo parašyta Vlodo Dubo *Prancūzų literatūros istorija* (1929–30, 2 t.), Ereto *Vokiečių literatūros istorija* (1931), Sruogos *Rusų literatūros istorija* (1931–1933, 2 t.), Šilkarskio *Graikų literatūros istorija* (1938), Nachmano Šapiros *Naujosios žydų literatūros metmenys* (1938), Ambrazevičiaus, Jono Griniaus, Antano Vaičiulaičio *Visuotinės literatūros istorija* (1931–33, 2 d.). Kita vertus, užsienio šalių literatūros istorijas rašyti buvo lengviau – tereikėjo jas išsiversti iš kitų kalbų ir sukompiliuoti.

Toliau pažvelgsime, kaip vyko pažintis su metodologijomis, kokia buvo metodologinė polemika ir kokios literatūros istorijos versijos galėjo būti.

⁵⁹⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Kultūros gyvenimas Lietuvoje 1926 metais“, *Židinys*, 1927, t. 5, nr. 1, 58.

⁵⁹⁵ Mykolas Biržiška, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, *Universiteto žinios*, 1936, nr. 2, 67.

Ruošiantis akademinę lietuvių literatūros istorijai reikėjo metodologinio pagrindo, kuris struktūruotų literatūrinių reiškinių periodizaciją ir konceptualizuotų kanono formavimą. Vienas pirmųjų rimtesnių darbų, aptariančių literatūros mokslą ir metodus, buvo Sruogos, jau pradėjusio dirbti universitete, straipsnis „Literatūros mokslas ir jo metodai“ („[m]ums, vos pradedantiems savo mokslo gyvenimu gyventi, pirmoj eilėj rūpi ne naujos teorijos kurti, bet suvokti, ką jau yra padarę senesni ir galingesni šioje srity už mus“⁵⁹⁶). Paradoksalu, kad šis straipsnis publikuotas ne kokiam nors moksliniame leidinyje, bet nedideliais fragmentais visuomeniniame politiniame dienraštyje *Lietuva*⁵⁹⁷. Šiame dienraštyje savo paskaitas spausdino ir Vaižgantas.

Sruoga aptarė bendrąją pasaulio literatūros istorijos raidą bei pabrėžė, kad literatūros mokslas formuojasi tik „mūsų laikais“, o literatūros užuomazgų esama Antikoje⁵⁹⁸. Aptaręs literatūros mokslo metodologijų istoriją, Sruoga kėlė „realiuosius uždavinius ir metodus“, kaip suorganizuoti faktų chaosą, t. y. kaip parašyti literatūros istoriją. Pasak Sruogos, faktų sąrašo nepakanka:

Mokslas rūpinas pažinti ne vien tiktai, *kas* yra ir *kaip* yra, jis rūpinas pažinti ir *kaip daiktas tampa*, iš ko jis yra kilęs, kokie buvo jo atsiradimo akstinai, kokie veiksniai ir

⁵⁹⁶ Balys Sruoga, „Literatūros mokslas ir jo metodai“, *op. cit.*, 2001, 148.

⁵⁹⁷ Balys Sruoga, „Literatūros mokslas ir jo metodai“, *Lietuva*, 1926, nr. 129, 4–5, nr. 130, 2–4, nr. 133, 2–3, nr. 134, 2, nr. 135, 3, nr. 138, 3–5, nr. 139, 2–3, nr. 140, 2–4; perspausdinta *Raštuose*, t. 7, 2001, 148–185. Čia bus cituojama iš *Raštų*.

⁵⁹⁸ Sruogos nuomone, literatūros istorijos „kaipo mokslo reikalą“ išplėtojo Herderio tradicijoje išaugę mokslininkai, išaukštinę tautosaką. XVII a. pabaigoje, kai atsirado naujas lingvistikos mokslas, lyginamoji mitologija, literatūros istorija įgavo „grynai istorinio pobūdžio“. Pirmosios tokios istorijos rodė kūrinių kilmę iš „laiko dvasios ir sąlygų“, t. y. buvo parašytos istoriniu lyginamuoju metodu. Prancūzų kritikas psichologinio metodo pradininkas Sainte-Beuve, atkreipęs dėmesį į kūrinių ir kūrėjo ryšius, literatūros istorija laikė eiles atskirų biografijų, todėl siekė literatūros istoriją paversti žmogaus dvasios istorija. Iš kūrinių suvokti autoriaus sielą rūpėjo ir Taine'ui, kuriam siela reiškė tam tikrą faktų rinkinį. Taine'as iš gamtos mokslo į literatūros mokslą įvedęs rasės, aplinkos ir istorinio momento sąvokas tikėjęs, kad tokiu mechanišku principu esą įmanoma suvokti „žmonijos dvasios išsirutuliojimo istoriją“, o drauge ir literatūros kūrinių istoriją. Vėliau Taine'o oponentai (danų kritikas Brandesas ir kt.) išvystė kritiką, paremtą intuicija, kuria vadovaujantis galima įsiskverbti į žmogaus sielą. Kritiką Brandesas iškėlė aukščiau už pačią kūrybą ir prilygino literatūros istorijai. Atskirą mokyklą sukūrė vokiečių Wilhelmas Schereris, naudojęs gamtos mokslų metodus ir vadovavęsis formule *erlebt, erlernt, ererbt* (pergyventa, išmokta, paveldėta). Schererio mokiniai išvystė tris kryptis: biografiką, filologiją, psichologiją. Vėliau atgijo neoromantikai, istoriją vaizdavę kaip dvasios ir idėjų istoriją, šia kryptimi pasuko Dilthey ir jo mokinys Walzelis, susirūpinę kultūros filosofija. Sruoga dar paminėjo marksistus sociologus, naujuosius biografikus, Austrijos mokslininko, parašiusio *Vokiečių literatūros istoriją* Nadlerio teoriją apie rašytojų priklausomybę landšaftui ir genčiai, stiliaus istorijos mokyklos atstovą Wölffliną ir šios metodikos dėsnius literatūroje pritaikiusį Strichą.

jam davė progos būti tokiam, koks jis yra [...] O daikto ar esimo (*das Sein*) tapimas (*stanovlenije, das Werden*) yra ne kas kita, kaip tik konkretus idėjos įvykdymas.⁵⁹⁹

Sruoga pateikė nuoseklų literatūros tyrimų aprašą, aptardamas biografinių duomenų rinkimą, rašytojo ir aplinkos, epochos, ideologijos santykį, žanrų vystymąsi, kūrinų vertinimo kriterijus, estetinės sąmonės svarbą. Jis literatūros istorijos rašymo principus suformulavo remdamasis Nadlerio rasės, laiko ir geografijos sąvokomis, Wölfflino stiliaus samprata, Dilthey kūrinų vertinimo sistema ir kitų teoretikų darbais. Iš visų šių teorijų Sruoga kūrė sinkretinį metodą, net sudarė brėžinį, kokiais aspektais kūrinys ir autorius turėtų būti nagrinėjami. Teigdamas, kad pagrindiniai metodologiniai elementai yra turinys (medžiaga) ir forma, Sruoga išskyrė septynias literatūros mokslo tyrimų kryptis: 1) analitinis medžiagos nagrinėjimas, 2) formos analitinis nagrinėjimas, 3) medžiagos biografinis nagrinėjimas, 4) formos biografinis nagrinėjimas, 5) medžiagos istorinis nagrinėjimas, 6) istorinis formos nagrinėjimas, 7) kūrinio įvertinimas. Šiems uždaviniams įgyvendinti, apibendrinamas istoriografijos tyrinėjimų istoriją, Sruoga nurodė keturis metodus: filologinis (teksto kritika, kūrinio atsiradimo istorija, egzegezė), estetinis (vertybės sprendimas, literatūros fakto kūrybinės galios lukštenimas, bendrų meno įstatymų išvedimas), biografinis-psichologinis (biografinė studija, šaltinių istorija, psichologinė studija), kultūrinis-istorinis (etnologinė studija, filosofinė studija, stilistinė studija, skonio istorija). Rašydamas apie skonio istoriją, Sruoga turėjo omeny skaitytojų auditoriją, į kurią sąmoningai ar nesąmoningai orientuojasi rašytojas. Todėl, pasak Sruogos, literatūros istoriko gili pareiga yra įsigyventi į to laiko, kai kūrinys buvo rašomas, skonį ir jį išreiškiančią kultūrą. Visi keturi išvardyti metodai, pasak Sruogos, yra tai, kas vadinama literatūros mokslu. Nors autorius minėjo literatūros istoriją ir literatūros mokslą, tačiau ypatingos skirties tarp šių dviejų sąvokų nedarė ir vartojo jas sinonimiškai: literatūros istorija kaip senesnis reiškinys, literatūros mokslas – besiformuojantis.

⁵⁹⁹ Balys Sruoga, „Literatūros mokslas ir jo metodai“, *op. cit.*, 2001, 166.

Galima teigti, kad iš visų Sruogos aptartų metodologinių prieigų svarbiausi ir lietuvių literatūros istoriografijoje naujai aktualizuoti buvo šie trys aspektai: 1) kūrinio (į)vertinimas („jau maždaug susitarta, kad negalima skirti faktų *aiškinimo nuo jų estetinio įvertinimo* [čia ir kitur išskirta Sruogos]. Nes ne tik meno kūrinį įvertinimas, bet ir jų aiškinimas yra estetinė problema. Nes faktas, nuo kurio atitaukta jo reikšmė, nebėra estetinis faktas, ir vertybė, nuo fakto atitaukta, jau nebėra vertybė. Jei mums kartais ir atrodo tokia, ji yra savališkai pramanyta. *Ir meno kūrinio forma, ir turinys yra nedalomas vienumas*“⁶⁰⁰), 2) dėmesys formos dalykams – kalbai ir stiliui („[j]uk literatūra – žodžio menas!“⁶⁰¹), 3) idėjos ar idėjinės tematikos išryškėjimas („norint pažinti kuris daiktas, visų pirma tenka susirūpinti ta idėja, kurią jis vykdo, tos idėjos kilme, tapimu. Jei šį dalyką mes aplenktumėm, kalbėdami apie literatūros faktus, – literatūros istorija, literatūros mokslas turėtų mažiau idealizmo negu, pavyzdžiui, dantų gydymo mokslas“⁶⁰²). Literatūra yra idėjų generuotoja, literatūros istorijoje tos idėjos turi būti atsekamos, kitaip literatūros istorija nesiskirtų nuo tikslųjų mokslų disciplinų.

Idėjiniai orientyrai buvo vieni svarbiausių Sruogos istoriografiniuose bandymuose: 1924–1929 m. laikotarpiu jis rašė keletą straipsnių, skirtų tuometinei lietuvių literatūrai. Istoriografijai aktualiausiai rankraščiai – *Lietuvių literatūros bruožai* ir *Naujausioji lietuvių literatūra*. Antrasis neužbaigtas, abu liko nepublikuoti, tik dalis minčių buvo panaudota kitiems straipsniais. Tekste *Lietuvių literatūros bruožai*, trumpai paminėjęs Mažvydą ir kitus smulkesnius Mažosios Lietuvos rašytojus, rašiusius praktiškas knygas liaudžiai, pirmuoju klasiku Sruoga vadino Donelaitį, atvedusį lietuvių literatūrą į „Europos literatūrų šeimą“. Be kita ko, pasak Sruogos, Donelaitis buvo literatūros krypties, vėliau pavadintos kūrybiniu realizmu, Europoje pradininku (sic!). Donelaitis – liaudies ideologijos atstovas, nubrėžęs kelią, kuriuo turinti eiti tautinė lietuvių literatūra: „išsivaduoti iš bažnytinės utilitarinės literatūros

⁶⁰⁰ *Ibid.*, 177.

⁶⁰¹ *Ibid.*, 167.

⁶⁰² *Ibid.*, 166–167.

įtakos, eiti kūrybinio realizmo keliu, siekti demokratybės idealų⁶⁰³. Šie Sruogos suformuluoti tikslai, galima numanyti, buvo paveikti rusų literatūros, kurios aukščiausia meninė branda sutapo su idealistiniu realizmu. Apskritai Sruogos tekstuose neretai literatūrinės srovės buvo nuspalvintos realizmo atspalviu (kūrybos realizmas, realistinis romantizmas ir kt.).

Taigi Sruogos iškeltos svarbiausios idėjos, vienijančios lietuvių literatūrą, buvo tautinis idealizmas bei „realizmo ir demokratizmo dvasia“. Dėl to Sruoga tendencingai paniekino Mickevičiaus vaidmenį lietuvių literatūroje, nes jo literatūra nepalietė lietuvių liaudies: „[n]iekas taip kilniai lietuvių praeities nedainavo ir niekas taip skaudžiai lietuvių tautos idealų neužvylė, kaip Adomas Mickevičius, nusprendęs, kad lietuvių tauta gyva tiktai praeity, ir patsai tapęs panlenkizmo (lenkų mesianizmo) apaštalas!“⁶⁰⁴ Pirmieji tautines idėjas išsakė beletristai Valančius, Baranauskas, Strazdas, Vienažindys ir kiti, ryškiausiai jos iškilo aušrininkų laikotarpiu. XIX a. pabaigos pagrindiniu rašytoju Sruoga laikė Kudirką, svarbiausiu jo kūrinium – himną, kuriame suformuluota kovojanti, idealistinė dvasia. Visus kitus to meto (taip pat ir XX a.) rašytojus Sruoga apibūdino kaip Kudirkos idealizmo gaivintojus. XX a. pradžioje, iki 1918 m., svarbiausia buvo Maironio figūra, išreiškusi tautinę idėją. Remdamasis idėjiniu principu, Sruoga ir kitus rašytojus (Žemaitę, Lazdynų Pelėdą, Lindę-Dobilą, Igną Šeinių, Antaną Vienuolį, Joną Biliūną ir kt.) iškėlė kaip tam tikras figūras, simbolizuojančias tas pačias idėjas, problemas. Kalbėdamas apie kultūrinės sąlygas (pvz., lietuviškos spaudos draudimą lotyniškais rašmenimis), Sruoga pažymėjo, kad literatūra negalėjo būti kitokia, t. y. ne realistiška ir nepersisunkusi „gilia demokratybės dvasia“, nes: „[k]iekviena tautos gyvenimo epocha turi tam tikros savo ideologijos, kiekvieną epochą vyrauja ir tam tikri literatūros motyvai bei formos. Jei, kalbėdami apie lietuvių literatūrą, mes paminėtume religinių motyvų periodus, sentimentalai patriotinių motyvų laikotarpius, – mūsų sąmonė tuojau šiuos

⁶⁰³ Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, *op. cit.*, 110.

⁶⁰⁴ *Ibid.*, 111.

požymius sujungtų su atitinkamais mūsų istorinio gyvenimo laikotarpiais“⁶⁰⁵. Laikydamasis šios metodikos, Sruoga galėjo aprioriškai spręsti, kad, pavyzdžiui, visa aušrininkų literatūra siekė tų pačių tikslų, kad rašytojų mintys nukreiptos „vėlei ir vėlei į sodžių, į vargstančią lietuvių liaudį“, literatūra negalėjusi būti kitokia, nes skelbė „paniekintos, tremiamos tautos prakeiktą būti, ir tiktai realizmas tegalėjo atverti akis tiems, kurie to nematė“; „prasčiokų sūnų“ kuriamoje literatūroje tegalėjo atsispindėti „asmens laisvė, tautos laisvės, teisybės, žmonių lygybės ir brolybės idealai, griežčiausias pasipriešinimas priespaudai ir žmogaus natūralinių teisių neigimui“⁶⁰⁶. Šios idėjos galėjo būti išreikštos tik su „idealistiniu realizmu“ – su „daugiau ar mažiau romantizmo požymių“. Ta pačia ideologija gyveno ir Maironis, ir Kudirka, ir daugelis jų pasekėjų. Tad naujo literatūrinio laikotarpio ribas Sruoga žymėjo šio revoliucinio periodo pabaiga – 1904 metais, kai prasidėjo „dabartinės literatūros periodas“. Šiuo metu vis dar kūrė senesnioji karta, tad neišvengiamai ją lydėjo tas pats idealistinis realizmas.

Be idealistinio realizmo ir demokratinės dvasios skleidimo idėjos, Sruogai buvo svarbu, kaip kūrėjo sąmonės turinys išreiškiamas meninėmis formomis. Estetiniais principais buvo įvertintas „gilus dailininkas“ Donelaitis, vėlesni „poetai menininkai“, einantys Donelaičio keliu (Strazdas, Poška, Valančius, Baranauskas) bei jų tipažai (pvz., Strazdelio tipo Vienažindys), literatūrinę mokyklą išvystęs Maironis ir jo mokiniai. Jaunėsniosios kartos formavo naują literatūrinę kokybę, literatūra pradėta periodizuoti nebe istorinėmis datomis, bet literatūriniais reiškiniiais, rūšimis (lyrika, beletristika, drama), srovėmis: realistinis romantizmas (Liudas Gira), neoromantizmas (Petras Vaičiūnas, Putinas), simbolizmas (Motiejus Gustaitis, Čiurlionienė, Faustas Kirša), neorealizmas (Adomas Lastas), ekspresionizmas (Kazys Binkis, Salys Šemerys, Juozas Tysliava, Antanas Rymdis). Į jokią kryptį Sruogai netilpo „pašėlusio temperamento dainius“ Herbačiauskas, nes „[t]ai yra Strindbergas,

⁶⁰⁵ Balys Sruoga, „Literatūros mokslas ir jo metodai“, *op. cit.*, 175.

⁶⁰⁶ Balys Sruoga, „Lietuvių literatūros bruožai“, *op. cit.*, 114.

aukštyn kojomis vaikščiojantis“⁶⁰⁷. Anot Sruogos, ši klasifikacija neišsėmė visos lietuvių lyrikos, tačiau tai buvo naujos gairės lietuvių literatūros siužetui.

Sruoga detaliau neanalizavo, kas atskleidžia kūrinių meninę vertę. Rašytojus dažniausiai jis apibūdindavo lakoniškais epitetais (gilus lyrikas Maironis, talentingas publicistas Kudirka ir pan.). Kiti vertinimo kriterijai pradėti taikyti „dabartinei lietuvių literatūrai“. Daugelis šio laikotarpio rašytojų, ypač lyrikų, Sruogai atrodė tik smulkios figūrėlės – neaiškūs, „apsiniaukusio veido“ poetai, visus juos Sruoga vadino žemesniaisiais rašytojais. Didieji rašytojai – tai „ypatingai raiškios figūros“: Baltrušaitis, Vydūnas, Vaižgantas ir Krėvė. Šiuos rašytojus Sruoga aptarė plačiau, pažymėdamas jų originalumą, kūrinių minties gilumą, vaizdų stiprumą ir raiškumą (Baltrušaitis, Vaižgantas), savaimingą stilių, siužetus ir jų dvasią (Vydūnas), stiliaus grakštumą (Krėvė). Sruogos teigimu, Vaižgantas ir Vydūnas stipriai skleidė istorinę lietuvių sąmonę, o Baltrušaitis ir Krėvė sukūrė pasaulinės reikšmės kūrinių.

Apibendrinant galima teigti, kad rankraštyje „Lietuvių literatūros bruožai“ Sruoga rėmėsi keliais metodologiniais šaltiniais. Svarbiausi vertinimo principai – literatūros istoriją vienijanti tautinė idėja ir estetiniai raiškos kriterijai. Mintys apie literatūros istoriją jungiančias idėjas, kurios padeda suvokti žmonijos pažangos istoriją, atėjo iš vokiečių istoriografijos tradicijos. Gervino teigimu, literatūros istorikas tik tada tampa literatūros istorijos rašytoju, „kai tirdamas savo objektą surandąs svarbiausią idėją, kuri persmelkia visą įvykių seką, kuri nė akimirksniui neapleidžia ir atsiskleidžia visuose įvykiuose bei susieja juos su pasauliniais įvykiais“⁶⁰⁸. Svarbiausioji idėja (Schillerio vadinta teleologiniu principu) padeda suvokti žmonijos pažangos istoriją. Persmelkdama visą įvykių seką, idėja koncentruoja ir struktūruoja pasakojimą, vedantį į galutinį tikslą. Sruoga rašė: „[m]es tautos gyvenimo epochas ar periodus suskirstome kulminaciniais kultūros reiškinių punktais,

⁶⁰⁷ *Ibid.*, 119.

⁶⁰⁸ Hans Robert Jauß, *op. cit.*, 2004, 194–195.

juos padarydami epochos centru⁶⁰⁹. Gervinui buvo svarbu ne tyrinėti atskirus kūrinius (šito nedarė ir Sruoga), bet parodyti tam tikro laikotarpio kūrinių kilmę iš laiko dvasios ir sąlygų, nurodyti jų reikšmę ir įtaką – pagal šiuos principus buvo sprendžiama ir apie kūrinių vertę. Tokius vertybinius kriterijus literatūrai iki 1904 m. taikė ir Sruoga.

Kitas Sruogos naratyvo aspektas – gyvenamosios epochos ir literatūros ryšys bei iš jo kylantis apriorinis literatūros vertinimas. Tai buvo Bacono mintys⁶¹⁰, kurios taikytos ne literatūrai, bet apskritai mokslui: literatūros istorija buvo suvokiama kaip žmonijos išsilaisvinimo ir dvasinio tobulėjimo istorija. Vėliau šias nuostatas iš dalies perims romantikai (Herderis teigė, kad literatūros istorijai reikalinga atsižvelgti į tautos kultūrinį lygmenį, dvasią ir charakterį) ir pozityvistai, daug dėmesio teikę kultūrinei aplinkai.

Dar labiau metodologizuotas buvo nebaigtas Sruogos rankraštis „Naujausioji lietuvių literatūra“, nors jame daug kas pakartota, tačiau žinios labiau susistemintos. Remiantis Nadleriu, teigiama, kad visą lietuvių literatūrą nulemia landšafto charakteris (kaip pavyzdys pasitelkta Baltrušaičio eilutė: „Motina Žemė, kryžiais nustatyta“), todėl rašytojai, kaip vienos psichologinės šeimos nariai, yra skirtingo sąmonės turinio, bet vienodos sąmonės formos. Sruoga čia vietoje lietuvių literatūros skirstymo kryptimis pasirinko kitą variantą – literatūros klasifikavimą generacijomis. Naujausią literatūrą Sruoga suskirstė trimis kartomis: pirmoji karta siejama su žurnalu *Aušra* (kartos ribos 1889–1904), po 1904 metų greta dar tebedirbančios pirmosios kartos atsirado nauja karta, aktyviausiai veikusi iki Lietuvos Nepriklausomybės „pirmųjų žygių“, trečioji karta susiformavo po 1918 metų. Sruoga pripažino, kad tokia literatūros klasifikacija yra schematiška, nes tuo pačiu metu kuria kelių kartų rašytojai. Vis dėlto literatūros skirstymas kartomis leido Sruogai „fiksoti naujų jėgų pasikėlimą“ ir „formuluoti tolydžiu įvairėjančius ir augančius literatūros gyvenimo reiškinius“⁶¹¹. Pirmoji karta – idealizmo gaivintojai, antroji – Maironio mokyklos sekėjai, trečiajai kartai bendro apibūdimo dar

⁶⁰⁹ Balys Sruoga, „Literatūros mokslas ir jo metodai“, *op. cit.*, 175.

⁶¹⁰ Pats Sruoga pažymėjo, kad Bacono mintys dar ir „šiandien tebeturi prasmę“. *Ibid.*, 152.

⁶¹¹ Balys Sruoga, „Naujausioji lietuvių literatūra“, *op. cit.*, 2001, 347.

nebuvo, nes rašytojai labai įvairūs ir „nenuisistovėję“. Netgi ir tokiame schematiškume, generaciniu pagrindu sudėliotame naratyve Sruoga vėlgi sąmoningai nuo visų kartų atskyrė keturias figūras (Krėvę, Vaižgantą, Vydūną, Baltrušaitį), kurios „per daug stambios, lietuvių dvasios gyvenimui per daug reikšmingos, kad būtų galima jų neišskirti iš bendros apžvalgos į atskirą abzacą“⁶¹². Rašytojų skirstymą į žemesnius ir didesnius Sruoga galėjo pasiskolinti iš W. Schererio, kuris literatūros istorijoje stengėsi iškelti „didžiuosius“ asmenis „mažųjų skriaudai“⁶¹³, ir Crose's, propagavusio monumentalią žymių asmenybių istoriją.

Taigi Sruoga literatūros istoriją bandė dėlioti istoriniais periodais, kryptimis, rūšimis, kartomis ir ryškiausiomis figūromis. Tipologiškai Sruogos istoriją pavadintume organiško vystymosi istorija, monumentalia istorija, fiksuojančia nebe tai, kas žinoma, bet tik didžiuosius faktus ir įvykius. Aptarti Sruogos rankraščiai, savo apimtimi primenantys Kymantaitės-Čiurlionienės trumpą konspektą ar Biržiškos santrauką, galėjo būti eskiziški apmatai numatytos akademinės „plačios literatūros istorijos“. Sruoga su tokiu teoriniu pasirengimu galėjo parašyti metodišką literatūros istoriją. Sruogos užmojus ir ambicijas įrodo jo parašyta plati *Rusų literatūros istorija*, kurioje, remdamasis panašiais metodologiniais principais, autorius eksplikavo rusų tautos kultūrinę evoliuciją. Kita vertus, jo metodas galėjo būti taikomas tik jau praeitai epochai, t. y. senajai literatūrai, kuri nebuvo Sruogos interesų lauke. Todėl autorius, galima numanyti, pasirinko ne istoriją, bet į dabarties literatūros procesus nukreiptą kritiką.

1929 m. žurnale *Logos Eretas* publikavo straipsnį „Literatūros nagrinėjimo metodai“. Tam pačiame numeryje buvo įdėtas ir vokiečių mokslininko Maurice'o de Munnyncko straipsnis „Literatūros mokslas“. Pasak Ereto, Munnyncko straipsnis atsirado neatsitiktinai – „mokslo krizio“ laikais Lietuvoje buvo nemažai žinovų ir mėgėjų, besidominčių literatūros mokslo

⁶¹² *Ibid.*, 352.

⁶¹³ Balys Sruoga, „Literatūros mokslas ir jo metodai“, *op. cit.*, 159.

klausimais. Tuo metu Vidurio Europoje (Austrijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje) literatūros mokslas buvo labai išpopuliarėjęs, tačiau, anot Ereto, nukrypo nuo tikrojo mokslo kelio. Munnyncko straipsnio tikslas buvo kritiškai įvertinti literatūros mokslą, nes, anot jo, literatūros tyrinėtojai užsiėmė metafizika, biologija, geografija, priešistorija ir „tik kartais literatūra“. Munnynckas siekė apginti literatūros mokslą nuo išnykimo, pagrindine problema laikydamas teorijos ir praktikos konfliktą.

Munnyncko teigimu, literatūros istorija „nėra dar visas literatūros mokslas, bet tik viena svarbiųjų dalių. Ji pastato kūrinį jo tautinėj, politinėj, socialinėj plotmėj ir žiūri į jį, kaip į charakteringą kultūros apraišką, dokumentą, kaip į žmonijos evoliucijos paminklą“⁶¹⁴. Taigi profesorius nuo literatūros mokslo (kaip pretenduojančio į mokslą) jau atskyrė literatūros istoriją, tiriančią kūrybos raidą ir kartu žmonijos evoliuciją.

Eretas, komentuodamas Munnyncko straipsnį, pateikė atskirų literatūros mokslų metodų nuo pozityvizmo iki „dvasinio persilaužymo laikų“ istorinę raidą ir nurodė Munnyncko vietą joje. Munnynckas apibūdintas kaip kovotojas prieš uolius filosofinio metodo pasekėjus – prieš „perdėm *Geistesgeschichte*“⁶¹⁵. Didžiausią įtaką Munnyncko idėjos (ypač apie kūrybą, kaip žmogiškąjį faktorių) turėjo Mykolaičiui-Putinui, kuris 1918–1922 m. profesoriaus paskaitų klausė Freiburgo universitete Šveicarijoje, ten Munnyncko vadovaujamas parašė disertaciją apie Vladimirovo Solovjovo estetiką.

Eretas parašė *Vokiečių literatūros istoriją* (1931) ir jau daug vėliau, 1972 m., Romoje išleido studiją *Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje*, kurioje sociologiniu metodu tyrė dvi XX a. pradžios generacijas. Ereto nuomone, generacijai išryškinti reikalinga apie 30 metų (pats kūrybiškiausias žmogaus amžius apie 40 metų), per tą laiką kartos keičiasi, kinta jų charakteris ir ideologijos, kurias dažnai formuoja vienas kuris

⁶¹⁴ M[aurice] de Munnynck, „Literatūros mokslas“, *Logos*, 1929, nr. 2, 151–152.

⁶¹⁵ Juozas Eretas, „Literatūros nagrinėjimo metodai“, *Logos*, 1929, nr. 2, 157.

nors mąstytojas⁶¹⁶. Ereto *Vokiečių literatūros istorija* buvo pozityvistinė („išskeldamas tik neginčijamus duomenis, stengiausi juos nušviesti objektyviai ir blaiviai“⁶¹⁷) ir, galima teigti, paremta Nadlerio landšaftine gentine teorija, nors pats autorius įžangoje teigė palikęs „nuošaliai visas tas metodines naujenybes“⁶¹⁸. Istorijos pabaigoje Eretas net pateikė schematišką etnografinę ir chronologinę vokiečių literatūros lentelę. Įdomu tai, kad ši istorija pagrįsta lingvistiniu nacionalizmu, tačiau etnografiškai praplėsta į kitas šalis („ji nėra ištiesai susijusi su vienu kuriuo politiniu vienetu, bet apima, be Vokietijos, dar kitus plotus, kaip antai, Austriją ir (bent iš dalies) Šveicariją, ir net atskiras Prancūzijos, Belgijos, Danijos, Vengrijos ir Rumunijos dalis; be to, ji gyva Amerikoj ir kuriama žydų kuone visuose pasaulio kampuose“⁶¹⁹). Didžiudamasis tokiu plačiu arealu ir tarsi potekstėje su pašaipą žvelgdamas į siaurą etninį regionalizmą, autorius pabrėžė, kad vokiečių literatūros istorija „ne kokia ‚Nationalliteratur‘, o bendra žmogaus kūryba, išreiškiama vokiečių kalba“⁶²⁰.

Literatūros metodikos temomis rašė mokytojas kunigas Julijonas Lindė-Dobilas – ne akademikas, bet įtaigiai polemizavęs su Eretu literatūros mokslo klausimais (1927 m. Lindė-Dobilas išspausdino studiją „Ar paseno Tenas?“⁶²¹, į kurią kritiškai reagavo Eretas). Daugiausia Lindė-Dobilas gilinosi į Taine'o, Dilthey ir Croce's filosofijos mokyklas, teigdamas, kad kiekviena jų turi privalumų ir trūkumų, tad idealiausias metodas, tinkamas nagrinėti literatūrai – jų visų (Taine'o realizmo ir Dilthey romantizmo) sintezė. Tai buvo savita Lindės-Dobilo fenomenologija: priėjęs prie išvados, kad visi metodai yra „diametraliai priešingi“, autorius šias tendencijas pritaikė individo prigimčiai – diametraliai priešinga jo asmenybei buvo Ereto asmenybė („Mano kritikas – didelis šalto proto, tikslumo ir metodingumo šalininkas, vadinas, turįs visus

⁶¹⁶ Juozas Eretas, *Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1972.

⁶¹⁷ Juozas Eretas, *Vokiečių literatūros istorija*, Kaunas: VDU, Šviesos sp., 1931, 5.

⁶¹⁸ *Ibid.*

⁶¹⁹ *Ibid.*

⁶²⁰ *Ibid.*

⁶²¹ Atskira brošiūrėle išleista: J. Dobilas „Ar paseno Tenas? / Jo „Meno filosofijos“ kritika, Marijampolė, 1927.

tikro mokslininko savumus⁶²²). Meną Lindė-Dobilas laikė dvasios išraiška, todėl „mūsų dvasia nesiduoda suskirstoma, ji tik, pagal reikalą, priima tam tikrą formą“⁶²³. Todėl, jo teigimu, kitaip nei tiksluosiuose moksluose, literatūroje (dvasios evoliuciją liudijančiame vaizde) jokių metodų negali būti, yra tik estetikos sistemos.

Ignas Skrupskelis, gilindamas studijas Karaliaučiuje⁶²⁴, parašė studiją „Literatūros mokslas: jo esmė, istorija ir metodai“. Straipsnis 1930 m. buvo išspausdintas leidinyje *Athenaeum*. Autorius rašė apie literatūros mokslo ir literatūros istorijos sąvokų skirtumą. Pasak Skrupskelio, kartais šios sąvokos vartojamos sinonimiškai, tačiau esama skirtumo. Pati literatūros istorija dažnai suvokiama skirtingomis reikšmėmis (kaip raštija laiko kategorijoje arba knygos, kuriose surašytos raštijos tyrinėtojų pažintys). Antruoju atveju, literatūros istorija vadinama „sistemiškai suorganizuota protinių pažinčių visuma, kurią trumpai galima pavadinti mokslu“⁶²⁵. Literatūros istorija, Skrupskelio nuomone, niekaip neatsiejama nuo filosofijos. Literatūros mokslo sąvoka platesnė už literatūros istorijos, nes į literatūros istoriją neįeina metodologinis pagrindas (arba dar kitaip vadinama įžanga į literatūros istoriją), kuris priklauso filosofijos mokslui.

Straipsnį Skrupskelis pavadino būtent „Literatūros mokslas“, nes norėjo parodyti, kad literatūros istorija yra mokslas, turintis savo praeitį ir darbo metodus. Literatūros istorijos ir mokslo sąvokas autorius vartojo beveik sinonimiškai, t. y. kalbėjo ne apie literatūros mokslą, o apie literatūros istoriją kaip mokslą. Jis savo samprotavimus pradėjo nuo klausimo, kas yra literatūra. Literatūra plačiąja prasme – visi rašto paminklai, siauresne – tai žodžio menas. Remdamasis Munnyncku, Skrupskelis rašė apie literatūros mokslo subjektyvumą ir neišvengiamą objektyvumą, estetinį gėrėjimąsi. Autorius suformulavo literatūros istoriko uždavinius: susipažinti su tekstu (išsiaiškinti

⁶²² Julijonas Lindė-Dobilas, „Atsakymas p. prof. Eretui“, *Į slėpiningąjį dvasios pasaulį*, Vilnius: Vaga, 1996, 320.

⁶²³ Julijonas Lindė-Dobilas, „Literatūros metodika“, *op. cit.*, 1996, 203.

⁶²⁴ Ignas Skrupskelis (1903–1943) 1929 m. baigė Lietuvos universitetą, studijas gilino Karaliaučiuje, Vienoje; 1932 m. daktaras.

⁶²⁵ Ignas Skrupskelis, „Literatūros mokslas: Jo esmė, istorija, metodai“, *Athenaeum*, 1930, nr. 1, 161.

kalbos, stiliaus, eiliavimo techniko ypatybes ir psichologinius elementus, randamus kūrinyje), sutvarkyti kūrinius pagal pasirodymo vietą ir laiką, sekti kūrėjo ir kūrinio priežastis, kūrėją susieti su šeima, tauta, iš kurios kilęs, ir visa gyvenimo aplinka (Taine'o principai). Literatūros istoriko aukščiausias tikslas – parašyti visuotinės literatūros istoriją. Tiesa, šio tikslo istorikas neprivalo siekti, gali pasitenkinti vienos tautos literatūra. Galiausiai viską suvedęs į vieną, Skrupskelis pateikė tokį literatūros istorijos apibrėžimą:

Literatūros istorija yra mokslas, kuris tyrinėja literatūros meno veikalus formas ir turinio atžvilgiu; jo tikslas yra aukščiausioji sąvoka – visuotinė literatūra; jo logikos priemonės – analitinis induktyviais protavimo vyksmas ir sąvokų apibendrinimas, mokslo kuriamasis, mokslo randamasis arba euristinis ir mokslo tvarkomasis arba sisteminis metodai; istorinė priemonė – šaltiniai, kurie duoda žinių apie tyrinjamą objektą ir autorių; pagalbiniai mokslai – kalbos mokslas, istorija, psichologija, šeimynų istorija, etnografija, tautotyra, geografija.⁶²⁶

Vienas perspektyviausių jaunesniosios tarpukario kartos, pradėjusios reikštis trečiojo dešimtmečio pabaigoje (Vaičiulaičio, Griniaus, Bernardo Brazdžionio, Juozo Keliuočio, Juozo Grušo karta), autorių buvo Juozas Ambrazevičius-Brazaitis. 1922–1927 m. Lietuvos universitete Ambrazevičius studijavo lietuvių literatūrą, 1931–32 m. Bonnos universitete lankė Walzelio seminarą. Kartu su Vaičiulaičiu ir Skrupskeliene paruošė *Naujuosius skaitymus* (1936–1939, 3 d.) gimnazijoms, su Vaičiulaičiu ir Griniumi išleido *Visuotinės literatūros istoriją* (1931–1933, 2 d.) – vadovėlį aukštesniosiems mokykloms. Jame literatūros faktai aiškinami naudojantis net keliais metodais: istoriniu, socialiniu, filosofiniu, geografiniu ir estetiniu. Pastarasis Ambrazevičiui reiškė labiau formos (stiliaus) tyrimą, iš kurio paaiškėja objektyvios žodžio vertybės, subjektyvus kūrėjo nusiteikimas ir netgi kūrimo sąlygos⁶²⁷.

Ambrazevičius buvo vienas produktyviausių literatūros mokslininkų. *Poetikos* prakalboje jis akcentavo, kad aukštesniojoje mokykloje literatūros

⁶²⁶ Ignas Skrupskelis, *op. cit.*, 167.

⁶²⁷ Juozas Ambrazevičius, „Pietario stiliaus analizės eksperimentas, *Židinys*, 1932, nr. 11 (95), 345.

teorijos dalykai yra sujungiami su literatūros istorija. Kadangi jo vadovėlis skiriamas mokykloms, autorius literatūros ir literatūros teorijos sąvokas aiškino paprasčiau: literatūra yra ne tik rašyti, bet ir žodžiu sakomi dalykai – „visumą žmogaus minčių ir jausmų, išreikštų pastovia žodžio ar rašto forma, vadiname literatūra“⁶²⁸. Į literatūros sąvoką įtraukiama ir žodinė literatūra (tautosaka). Pasak Ambrazevičiaus, platesne prasme literatūrą sudaro visi žodžio veikalai, siauresne – tik dailioji literatūra. Literatūros veikalų nagrinėjimas, Ambrazevičiaus vadintas literatūros mokslu, išskirtas į literatūros istoriją ir literatūros teoriją. Literatūros istorija tiria, kaip literatūra atsirado ir kaip vystėsi iki rašančiojo istoriją laikų. Istorikui svarbu nagrinėti kūrinio atsiradimo priežastis (socialinės aplinkybės, filosofiniai įsitikinimai, geografinė vieta, asmens privatus gyvenimas), ką kūrinys turi bendro su ankstesniais veikalais, kokią įtaką padarė savo laikų visuomenei ir literatūrai ir kokia reikšmė ateinančioms kartoms.

Ambrazevičius aiškiau už kitus atskyrė literatūros istoriją (kaip literatūros mokslo dalį), nors literatūros teorijos ir istorijos santykį bandė apibrėžti ankstesni stilistikos vadovėlių autoriai (Kazys Bizauskas *Raštijos bei literatūros teorijoje*, 1918, Motiejus Gustaitis *Stilistikoje*, 1923). Ambrazevičius neparašė vientisos literatūros istorijos, tačiau paskelbė nemažai straipsnių apie atskirus rašytojus, susitelkdamas į jų kūrybos studijas. Čikagoje išleistus *Raštų* tomus (6 t. 1980–1985) galima skaityti kaip literatūros istoriją. Remdamasis Walzeliu ir Dilthey, Ambrazevičius derino formą ir turinį: kūrinio vertė priklauso nuo to, kaip žodis (forma) tinka išreikšti išgyvenimams (turiniui); kūrinys privalo ne kopijuoti tikrovę, bet atskleisti gilesnę esmę (psichologinius, istorinius ir kt. aspektus), tačiau turi būti motyvuotas ir įtikinantis, išlaikantis psichologinį tikrumą.

Maciūnas straipsnyje „Naujojo literatūros mokslo srovės Vokietijoje“ (1934)⁶²⁹ teigdamas, kad vokiečiams literatūros mokslas svarbesnis už pačią literatūrą, problemiška aptarė metodologinių mokyklų raidą, išryškindamas

⁶²⁸ Juozas Ambrazevičius, *Literatūros teorija. Poetika*, Kaunas: Sakalas, 1930, 7.

⁶²⁹ Vincas Maciūnas, „Naujojo literatūros mokslo srovės Vokietijoje“, *Vairas*, 1934, nr. 6, 162–168, nr. 7, 311–318.

pozityvistinės ir jam oponuojančių naujausių filologinių mokyklų privalumus ir ydas. Pozityvizmas jau buvo vadinamas „senąja mokykla“, kurios dėka rūpestingai pradėti rengti rašytojų raštų rinkiniai, stropiai rankioti įvairūs faktai antikvarinės istorijos modeliui. Tačiau šios mokyklos ydos – siauras intelektualizmas, pedantiškumas, dvasinio prado neigimas, minties plokštumas ir paviršutiniškumas⁶³⁰. Naujoji srovė, dar vadinta ekspresionistine, dvasios mokslų, idealistine mokykla, Dilthey pradėta ir jo pasekėjų išplėtota, paneigė istorinį objektyvumą ir pasinėrė į literatūrą, kaip gyvenimo prasmės aiškintoją. Šios srovės ydos: istorijos stilizavimas, poezijos istorijos pavertimas istorijos poezija, gražiai skambančios, bet tuščios frazės, patetiškas ekspresionistinis stilius, pridengiantis menką erudiciją⁶³¹. Vienas žymiausių šios mokyklos atstovų Ungeris į literatūros istoriją žvelgė kaip į problemų istoriją, tačiau jis per daug priartėjo prie filosofijos. Pasak Maciūno, kai literatūros „kūrinyse padaromas tikrai rašytojo pasaulėžiūros liudijimu ar tam tikro laiko dvasios istorine iliustracija“⁶³², vienodai svarbūs tampa ir genialieji, ir menkaverčiai literatūros kūriniai, nes jie visi atskleidžia rašytojo pasaulėžiūrą ir laikotarpio dvasią. Todėl reikėtų žvelgti ne tik į pasaulėžiūrą, bet ir į „specifišką literatūrinio veikalo požymį, jo esmę, būtent tai, kas literatūros veikalą padaro meno kūrinium“⁶³³. Meno kūrinio esmę pildė formos tyrimai (Walcelis, Strichas) ir gilinimasis į stilistiką (Leo Spitzeris). Tačiau ir pastarieji metodai turėjo trūkumų – imanentiški tyrimai visiškai atmetė socialinį kontekstą, todėl atsirado kūrybos sociologiją tirianti metodologija (Levinas Ludwigas Schückingas), kuri kūrybą pavertė visuomenės gyvenimo funkcija. Schückingas sukritikavo esmine laikytą laiko dvasios sąvoką: „nesą vientisos laiko dvasios, o ištisa ‚laiko dvasių‘ aibė vienu laiku pareinama nuo įvairių socialinio gyvenimo grupių ir klasių“⁶³⁴.

Maciūnas, aprašydamas visas šias Vokietijoje gyvavusias metodologines mokyklas, rėmėsi pačių vokiečių apžvalgomis, tad jo paties pozicija liko tarsi

⁶³⁰ Citata iš: Vincas Maciūnas, *Rinkiniai raštai*, sud. Jonas Šlekys, Vilnius: LLTI, 2003, 12.

⁶³¹ *Idid.*

⁶³² *Idid.*, 13.

⁶³³ *Ibid.*

⁶³⁴ *Ibid.*, 18.

neutrali. Kita vertus, Maciūnas išsakė kiekvienos istoriografinės mokyklos trūkumus – neigiamus bruožus („negerumus“) ir išryškino teigiamus, taip sudarydamas galimybę susikurti savo sintetinį gerųjų savybių metodą.

Peržvelgus metodinių prieigų aptarimą ir pasirinkimą, galima daryti išvadą, kad literatūros istorija šiuo laikotarpiu (3–4-asis dešimtmetis) buvo teorizuojama, vyko aktyvi pažintis su metodologijomis ir savita metodologinė polemika (jos specifika aptarsime kituose skyriuose). Kiekvienas autorius, įžvelgdamas vieno kurio nors metodo trūkumus, propagavo kelių metodų sintezę. Istoriografiniai rašymai buvo dar tik bandymai, eksperimentai (pvz., Ambrazevičius savo straipsnį pavadino „Pietario stiliaus analizės eksperimentas“). Taip pat išryškėjo kita svarbi tendencija: literatūros istorijos (kaip literatūros mokslo) funkcijas pradėjo perimti literatūros teorija ir kritika, tad literatūros istorija vystėsi į atskirą literatūros mokslo šaką, nors ribos kol kas dar buvo nežymios.

5.2. Akademinio literatūros pasakojimo formos: *istorinis romanas*

Toliau aptarsimus pasakojimus pagrįsti istorinio romano žanru leistų istorinio naratyvo konvencijos. Istorikai netgi turi terminą „novelistinė“ arba „epinė istoriografija“, kuria įvardija klasikinės (antikinės) istoriografijos etaloną⁶³⁵. Istoriniuose romanuose vyrauja solidūs epiniai siužetai, kuriuos būtų adekvatu prilyginti akademinė literatūros istorijų siužetams. Istorikas, kaip ir istorinio romano rašytojas, aprašydamas istorines aplinkybes, kelia (hipo)tezes, kodėl įvyko tai, kas įvyko, ir kokia tų įvykių prasmė. Keliamos hipotezės lemia faktų atranką, atmetimą ir jungimą. Literatūros istorijų ir istorinių romanų (kaip ir kitų žanrų) rašytojai naikina faktų ir fikcijos skirtumus, nes abiejuose naratyvuose tas pats faktas gali būti aprašytas iš skirtingos perspektyvos, kurią determinuoja rašančiojo gebėjimas faktus jungti,

⁶³⁵ Nijolė Juchnevičienė, *Senovės Graikijos istoriografija: Archajinis ir klasikinis laikotarpiai*, Vilnius: VU, 1998, 23.

jo vaizduotė, pasaulėžiūra, ideologinės, visuomeninės, konfesinės orientacijos. Pasak Iggerso, fikcijos elementai įeina į kiekvieną istorinį diskursą⁶³⁶.

Kaip ir istoriniame romane, literatūros istorijose pasakotojas paprastai nekalba savo balsu, bet transliuoja įvykius, sudarydamas įspūdį, kad nėra subjektyvaus sprendimo ir jo identifikuojančio asmens.

Visų toliau aptarsiamų autorių (Biržiškos, Mykolaičio-Putino, Vaižganto) akademiniai literatūros istorijos pasakojimai buvo paveikti kultūrinės istorinės mokyklos, kuri tarsi savaime apibrėžia mokslinį, iš gamtos mokslų perimtą rašymo metodą – siekį įsijausti į aprašomą epochą, t. y. žvelgti į ją istoriškai, pažinti epochą „per ją pačią“ ir parodyti skaitytojui dokumentuojamus faktus *per se*. Vis dėlto matėme, kad metodologinės polemikos erdvėje buvo išryškėję pakankamai skirtingi istorijos suvokimo ir rašymo būdai. Akademinės istoriografijos moksliskumas turėtų formuoti korektiškiausią (objektyviausią, teisingausią) faktų ir įvykių traktavimą. Pažvelgsime, kokie šių pasakojimų metodologiniai ypatumai ir jų poetinės (di)versijos.

5.2.1. Pozityvistinė istorija (Biržiška)

*Lietuviai turi gerą savo literatūros žinovą M. Biržišką, kuris galėtų parašyti vykusią literatūros istoriją.*⁶³⁷

Metanaratyvo tipai, kurie tradiciškai priskiriami kultūrinės istorinės istoriografijos mokyklai, yra pagrįsti faktografinė, biografinė ir psichologine metodologija. Šiame skyriuje aptarsime istoriografijos tėvu vadinamo Mykolo Biržiškos pavyzdinį pozityvistinį⁶³⁸ pasakojimą, kuris pagal Croce's istoriografinio naratyvo tipologiją būtų pavadintas filologiniu, t. y. istorinių faktų rinkiniu.

⁶³⁶ Georg Gerson Iggers, *op. cit.*, 2.

⁶³⁷ Georg Gerullis, „Baltica“, *Archiv für slavische Philologie*, bd. 39, h. 1–2, 1924–1925, 44–69. Citata iš: LLICH, 382.

⁶³⁸ Kadangi istorikai skiria tris istorinės minties mokyklas – romantinę (idealistinę), istoristinę ir pozityvistinę, pastarąsias dvi neretai tapatindami, Biržiškos istoriografiją pavadinsime pozityvistine, nes vienas iš skiriamųjų istoristinės ir pozityvistinės mokyklų požymių yra pozityvistinės polinkis tyrinėti socialines grupes, luomus, klases; plačiau Valdas Selenis, *op. cit.*, 23.

Biržiška visu tarpukario laikotarpiu buvo svarbiausias ir produktyviausias literatūros istorikas (profesorius, Humanitarių fakulteto dekanas, prorektorius, 1926–1927 m. universiteto rektorius), nuolat rašęs literatūros istorijos ir mokslo temomis straipsnius, kuriuos sudėjo į 2 tomų rinkinius *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos* (1931–1938). Savo nuomonę jis buvo išsakęs beveik apie visus lietuvių literatūros istorikų darbus, nes jie vienaip ar kitaip buvo susiję su jo paties darbais: vieni kompiliatoriai, perrašinėtojai, kiti sekėjai, gilintojai. Biržiška (str. „Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas““, 1910), visus bibliografinius darbus vadinęs pagalbinais literatūros istorijų veikalais, skeptiškai žiūrėjo į Šliūpo ir Maironio istorijas teigdamas, kad jose esama ne ką daugiau nei bibliografiniuose raštuose ar Römerio istoriniame veikale *Litwa*. Po penkiolikos metų situacija nelabai pasikeitė: „literatūros istorijos tyrinėjime tebeskurstame, tebevargstame, vis dar nepajėgdami nusikratyti sunkių prieškarinio kultūros palikimų ir dičkario vaisių, išaugę iš baudžiauninkų vaikų, be gyvų stiprių istorijos tradicijų⁶³⁹“. 1924 m. pasirodžius antram papildytam Gabrio-Paršaičio *Lietuvių literatūros apžvalgos* leidimui, Biržiška nebegalėjo tylėti dėl plagijavimo (pirmąjį leidimą mokykloje reikėję skaityti sukandus dantis): knyga nedaro garbės nei „kriaučiui“, nei lietuvių literatūrai. Dar vienas senajai *viskądirbių* kartai priklausęs autorius kunigas Zajančkauskas tais pačiais metais išleido *Lietuvių literatūros vadovėlį (1400–1904)*, kurį Biržiška taip pat pavadino kompiliacija. Buvo laukiama tikrų specialistų iš universiteto (jie ruošti sisteminėmis paskaitomis, kursais ir seminarų darbais, tačiau tų kursų dar niekas nebuvo baigęs) ir svarių tyrinėjimų, kurie pakeltų lietuvių literatūros istoriją iki Europos mokslo lygio⁶⁴⁰. Perspektyviu literatūros istoriku laikytas Kuzmickis (1926 m. baigė Humanitarinių mokslų fakultetą) spaudoje skelbė straipsnius apie Mickevičių, Baranauską, Kudirką, 1931–1934 m. išleido 5 dalių *Lietuvių literatūrą*, tačiau,

⁶³⁹ Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *op. cit.*, 61.

⁶⁴⁰ Pats Biržiška nebuvo savo srities specialistas. Apie save rašė, kad „nėra išvengęs bendro mūsų prieškarinio šviesuomenės prakeikimo – dėl politinių bei tautinių kliūčių išėjo ne istorijos ar filologijos mokslus, kuriems visados buvo palinkęs, bet duoningą (?) amatą“. Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, Kaunas: VDU, 1938, 326.

pasak Biržiškos, Kuzmickio „pasiskyrimas publicistikai ir praktinei pedagogikai neleido jam virsti žymesniu kritiku ir literatūros istoriku“⁶⁴¹.

Taigi Biržiškos pozicija byloja: visos rašytos literatūros istorijos – tik „neva“ istorijos. Tikroji literatūros istorija – tai istorijos mokslų šaka, visuomenės santykių istorija, kurioje tyrinėjama, kiek tie santykiai atsispindi rašomojoje kultūroje⁶⁴². Biržiška buvo ryškus kultūrinės istorinės mokyklos atstovas, literatūros istoriją traktavęs kaip visuomenės santykių istoriją. Tokią sampratą jis grindė žymiausiai pozityvistinės literatūros istorijos autoriais – Taine’u, Brandesu, Chmielowskiu, Hermannu Hettneriu. Visuomeninių santykių reikšmę literatūros įvykiams Biržiška išryškino komentuodamas Augustaičio minėtą veikalą *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim (Lietuvybės elementai lenkų romantizme, 1911)*. Augustaitį Biržiška sukritikavo už tai, kad savo temoje atsisakė remtis visuomeniniais santykiais, kurie būtų iškėlę kitus aptariamąs temas aspektus:

Ypatingą domą būtų reikėję atkreipti į santykius tarp bajorų ir baudžiauninkų, į bajorų ir kunigų darbavimąsi (ir veikimo pamatus) žmonių tarpe, į bajorų seimelius 1817–18 m., į studentų judėjimą, į kultūros santykius tarp Varšuvos ir Vilniaus, tarp Vilniaus ir provincijos ir t.t. Nutraukiu, idant „grynosios dailės“ estetininkų bei „grynujų“ literatūros tyrinėjimo metodų mėgėjų nesuerzinus savo „vulgarišku“ visuomenės materijalizmu... O dar mūsų gryno idealizmo laiku!⁶⁴³

Iš citatos matome, kaip Biržiška pašiepė estetizmo ir idealizmo šalininkus, literatūros tyrinėtojus vadino mėgėjais. Visuomeninių santykių tyrinėjimas literatūros istoriografijoje atrodė moksliskai pagrįstesnė metodologija nei propagavimas idealistinių literatūros pradų. Tokią poziciją autorius siekė įgyvendinti savo literatūros istorijose. Biržiškos istoriografinis objektas (*Lietuvių literatūros istorijos santrauka, 1919, Mūsų raštų istorija: 1547 m.–1904 m., 1920, 1925*) netgi nebuvo literatūra, bet „rašomoji

⁶⁴¹ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1938, 330.

⁶⁴² Mykolas Biržiška, „Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas““, *op. cit.*, 46.

⁶⁴³ Mykolas Biržiška, „Apie Pr. Augustaičio raštą iš literatūros istorijos“, *Lietuvos žinios*, 1912, nr. 61, 2–3.

kultūra⁶⁴⁴. Anot Gineičio, Biržiškos istorijose vyko „kova dėl vietos“ tarp kultūros ir literatūros istorijos faktų bei interpretacijų [...] Biržiškos asmenyje anksti ir smarkiai pasireiškė visai kryptiai būdingas polinkis į bendrą kultūristorinę stichiją vietoje literatūrinės interpretacijos⁶⁴⁵. Biržiškos pozityvistinių darbų sekėju vadinamas Maciūnas savo disertacijoje⁶⁴⁶ objektą dar labiau susiaurino, tirdamas tik filologinius ir istorinius faktus. Literatūros istoriją, anot Mykolaičio-Putino, Maciūnas paliko atskiram darbui⁶⁴⁷, tačiau jis taip ir nebuvo parašytas.

Kultūrinės istorinės mokyklos vienas svarbiausių principų buvo istorinių faktų pažinimas aprašomos epochos kontekste. Biržiškos istorijos daugiausia apima senuosius raštus, todėl jam teko nusikelti į XVI–XIX a. kultūrinės epochas. Istorikas savikritiškai teigė, kad turėjo „prisiversti“ suprasti šį jam svetimą reiškinių:

[...] kun. Tumas buvo mane kiek pabaręs, kad aš per išdidžiai apsidirbęs su XVIII a. Didžiosios Lietuvos raštija. Aš save patikrinau – ir turėjau su juo sutikti: ne tik XVI–XVIII a. mūsų protestantų ir XVII a. reformatų giesmės, bet ir mūsų katalikiškieji Balsas širdies ar Broma atverta ing viečnastį nustatė ir atitiko tiek tikybinius anų laikų visuomenės reikalus, tiek ir jos kultūrinius-estetinius palinkimus ir skonį. Iš pradžių prisiverčiau kaip tyrinėtojas suprasti šį prieš tai man svetimą (dėl mano visuomeninės krypties ir t.t.) reiškinių, o paskui tatai savai man priartėjo ir aš ėmiau grožėtis tomis praeities neįdomybėmis, nė kiek nesijausdamas tuo bent kiek nusidedęs rafinuotai (mano pajautimu) mano amžiaus kultūrai, ar estetiniam skoniui ir atlaidžiai nusileidžias prie mūsų tamsių senuolių... Mes nuolat save pagauname savo subjektyvųjų skonį pakeliant bendrine kategorija ir ta lytimi patiekiant visuomenei.⁶⁴⁸

⁶⁴⁴ *Rašomosios kultūros* terminas buvo populiarus ir kitų tautų literatūros / kultūros istorijose. Pvz., vokiečio Ludwigo Wachlerio *Handbuch der allgemeinen Geschichte der litterarischen Cultur*, 1804–1805.

⁶⁴⁵ Leonas Gineitis, *op. cit.*, 1982, 252.

⁶⁴⁶ Vincas Maciūnas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautyra*: Disertacija, Kaunas: Varpas, 1939.

⁶⁴⁷ „Vincas Maciūno disertacijos „Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautosaka XIX a. pradžioje“ vertinimas“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 12, d. 2: Literatūros istorija, Vilnius: LLTI, 2013, 86.

⁶⁴⁸ Mykolas Biržiška, „V. Mykolaitis-Putinas...“, *op. cit.*, 1936, 69.

Vaižganto priekaištai dėl „išdidaus apsidirbimo“ buvo skirti keliems Biržiškos epitetais – minėtus populiarius veikalus Biržiška pavadino menkiausio turinio ir pilnais „baisiausių makaronizmu“. Tokią nuomonę jau buvo išsakęs Jucevičius rankraštyje *Bibliografinės žinios apie mokytus žemaičius* (1841): veikalėlių *Broma, atverta ing wiecznasti* (1753) „sudaro maldos ir šventųjų gyvenimo pavyzdžiai, jis visai nekritiškai parašytas, seniai jį verta sudeginti dėl daugybės beprasmiškų paistalų, kuriuos pateikia kaip religinę tiesą“⁶⁴⁹. Anot Valančiaus, knyga „ira nieka lieczes, nes tur sawiep daug netikimu pasaku“⁶⁵⁰. Šliūpas taip pat šią knygą laikė „nenaude“, aptemdžiusia daugybei lietuvių protą. Tiesa, šie autoriai neaiškino dėl kokių priežasčių „mūsų dienose ir patys kunigai deginti pradėjo“⁶⁵¹ šią knygą, tai buvo daugiau konfesiniai dalykai. Tik Maironis savo istorijoje moralizavo, kad tokios knygos prisidėjo prie sudarkymo lietuviškos kalbos – jose „barbarizmai ir makaronizmas kas kartą daugiau platinas“⁶⁵². Tokią nuomonę per daug nesigilindami iš Maironio perėmė Kymantaitė-Čiurlionienė, Biržiška, vėliau Biržišką atkartoję Zajančkauskas ir t. t. Iš šio pavyzdžio matome, kaip subjektyviu buvęs skonis tampa objektyvia „bendrine kategorija“, ypač proteguota marksistinėje historiografijoje, turint omeny ir tai, kad naujausioje XVIII amžiaus *Lietuvių literatūros istorijoje*⁶⁵³ šis amžius tradiciškai vadinamas sąstingio laikotarpiu, nors filologiniai moksliniai tyrimai pripažįsta šios ir kitų to laikotarpio knygų meninę barokinę vertę. Netgi dabartinių dvasininkų pozicija rodo, kad *Broma, atverta ing wiecznasti* „[t]eologiniu požiūriu [...] tikrai nepriekaištinga“⁶⁵⁴.

Grįžkime prie Biržiškos citatos ir autoriaus pripažinimo, kad tų veikalų lygis atitiko anų laikų visuomenės kultūrinius poreikius bei estetinį skonį. Biržiška nuolankiai priėmė aprašomo laikotarpio raštiją kaip duotybę ir net

⁶⁴⁹ Liudvikas Jucevičius, *op. cit.*, 1975, 111.

⁶⁵⁰ Motiejus Valančius, *op. cit.*, 2013, 410.

⁶⁵¹ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1977, 51.

⁶⁵² Maironis, *op. cit.*, 1992, 707.

⁶⁵³ Eugenija Ulčinitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: LLTI, 2003.

⁶⁵⁴ Edmundas Naujokaitis, *Mykolas Olševskis ir „Broma, atverta ing wiecznasti“*, in: http://www.fsspx.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=493&Itemid=40 [žiūrėta 2015]

ėmė grožėtis „praeities neįdomybėmis“. Taigi autorius, remdamasis pozityvistinės istoriografijos pažiūromis, aptariamą epochą siekė „pažinti per ją pačią“, todėl „suskliaudė“ savo retrospektyvų kritinį žvilgsnį ir net savo visuomenines pažiūras. Tačiau šią metodologinę savivoką išprovokavo tik minėta Vaižganto pastaba. Tokia situacija rodo, jog autorius turėjo save nuolat tikrinti, kad subjektyvus skonis neužgožtų objektyvaus, t. y. autorius *įsivaizdavo* rašantis istoristinę objektyvią literatūros istoriją.

Biržiška, stengdamasis būti oriai objektyvus, sausai dėstė faktus, todėl pasakojimas atrodė faktografiškas, monotoniškas, moksliškas, tačiau neįdomus tam skaitytojui, kuriam jis buvo skirtas, – pirmiausia šviesuomenei ir konkretesnei auditorijai – mokiniam. „Leisdamas šitą savo darbą, turiu galvoje ir mūsų mokyklas: šitą savo rašinį ir jai skiriu“,⁶⁵⁵ – rašė Biržiška literatūros istorijos pirmojo leidimo pratarmėje. Antrajame leidime istoriją siekė dar labiau priartinti prie mokyklos. Istorija-vadovėlis tuo metu susilaukė kritiškų recenzijų:

Labiau gal tiktu šiam veikalėliui „Mūsų raštų inventoriūs bei katalogas“, nes autoriui labiau, matyt, rūpėjo paminėti visi mūsų raštai, nei vieno neapleidžiant, negu duoti tikras jų supratimas, kaip tai daroma *tikrose* [išskirta RD] by kokios literatūros istorijose. Todel kaipo mokykloms – Biržiškos knygele maž tetinka. Išdėstymas joje sausas, monotoniškas, nuobodus, nes mokiniui tenka daugiausia dirbti atmintimi, kalant sau galvon šimtus įvairių vardų ir knygų antgalvių⁶⁵⁶.

Galima numanyti, kad Biržiškos istorija buvo sukritikuota dėl interpretacijos stokos („duoti tikras jų supratimas“), kuriai autorius iš savo metodologinių pozicijų priešinosi. Beje, kokią *tikrą* istoriją galėjo turėti omeny Jakštas? Gal savo paties rašymus, kritikos straipsnius, sudėtus į du tomus ir pavadintus *Mūsų naujoji literatūra* (1904–1923)⁶⁵⁷, kuriuos išleido Švietimo

⁶⁵⁵ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 2.

⁶⁵⁶ X. Y. [Adomas Jakštas], „M. Biržiškos Mūsų raštų istorija 1547–1904 m.“, *Draugija*, 1920, nr. 9–10, 394.

⁶⁵⁷ A. [Adomas] Jakštas, *Mūsų naujoji poezija (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos leidinys, 1923. Idem, *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos leidinys, 1923.

ministerija (sic!), ir kuriuose pateiktas „tikras supratimas“ apie naująją literatūrą. Tačiau į tokį supratimą, be abejo, Biržiška žvelgė nepatikliai, sakydamas, kad Jakšto raštai „nepadėjo mums jo išnagrinėtos gadynės poezijos istorijos pažinti, bet tiktai patį Jakštą kaip, be abejo, mūsų žymiausią kritiką ir indėmų protautoją, ir tąją šviesuomenės dalį, kurią jo kritikos tenkino“⁶⁵⁸.

Anksčiau jau buvo minėta, kad Biržiška Maironio ir Šliūpo istorijų nelaikė rimtomis, vadino jas tik bibliografiniais pagalbiniais veikalais. Kita vertus, ir paties Biržiškos istorija, pavadinta raštų inventoriumi bei katalogu, atliko medžiagos literatūros istorijai vaidmenį. Recenzentai Biržiškos istorijas laikė „pakenčiamais“ vadovėliais mokyklai, teigdami, kad „partijų barniai“ netinka vadovėliui, ir vildamiesi, kad Biržiškos „rašiniai“ duos pradžių kitokios rūšies vadovėliams. Todėl tarsi teisindamasis Biržiška prisipažino, kad tikros literatūros istorijos ir jis dar neparašė:

Yra mano „Mūsų raštų istorija“. Ji pavadinta – raštų, ne literatūros. Literatūros istorijos aš nėsu dar parašęs ir nežinau, ar bepajėgsiu parašyti. Žinau, jog šiomis knygelėmis tenka literatūros mokytojams, man pačiam, mokykloje ir kaip literatūros istorijos vadovėliu verstis, bent jo pagalbos šauktis einant iš Zajančkausko ar Gabrio. Ir vis dėlto visi trys mes išeiname iš literatūros istorijos ribų, artindamiesi į rašomosios kultūros istoriją. Imame plačiau negu literatūrą, bet nustojame reikalingo literatūros reiškiniams nagrinėti tikslumo, neiškeliame literatūrinių literatūros pradų ir vertybių. „Aušros“ ir „Varpo“ laikotarpis mums stoja kaip publicistika, kurioje literatūros kūrėjai negauna ryškiau pasireikšti. XVI–XVIII amž. raštai kaip raštai kalbos mokslui teduoda medžiagos, skandina gyvą, įvairią bažnytinę poeziją [...] literatūros mokslo tobulinimas mokykloje reikalauja iš mūs išskirti iš raštų istorijos literatūros istoriją.⁶⁵⁹

Siekis atspindėti visuomeninius santykius vertė literatūros istorikus rašyti daug plačiau – apie rašomąją kultūrą. Tai nebuvo lietuviškos istoriografijos išimtis (rašomajai kultūrai skirti rusų Pypino ar lenkų Chmielowskio literatūros istorijų tomai). Biržiškai buvo svarbu pateikti išsamią kultūros raidos ir raštų panoramą. Istoriniai ir sociologiniai veiksniai turėjo didelės įtakos XVI–XIX a.

⁶⁵⁸ Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *op. cit.*, 64.

⁶⁵⁹ Mykolas Biržiška, „Literatūra ir jos istorija aukštesniojoje mūsų mokykloje“, *op. cit.*, 1057.

lietuviškai raštijai, todėl istoriografai lengvai pasiduodavo pagundai ir poreikiui aprašyti priežastis, kodėl būta tokios raštijos, kokios aplinkybės išaugino tokią kultūrą, kurioje lietuvių literatūra išgyveno pakilimų ir sąstingio laikotarpius. Tik XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, išryškėjus meninėms srovėms, augant naujoms rašytojų kartoms, buvo galima literatūrai kelti didesnius meninius reikalavimus (tai ir darė vėlesni istoriografai – Sruoga, Mykolaitis-Putinas) ir, remiantis jau ne kiekybiniais, bet kokybiniais (vertybiniais) kriterijais, formuoti literatūros kanoną. Tačiau XX a. literatūrinis procesas dar buvo gyvas ir nenusistovėjęs, jį labiau reflektavo literatūros kritika, bet ne istorija. Anot Biržiškos, „[v]argu ar galima būtų koki pastovų vadovėlį paruošti, nes nuolatos gauname naujos medžiagos, kuri verčia mus kartais visai kitaip nušviesti tą ar kitą literatūros dalyką“⁶⁶⁰.

Biržiška neperrašinėjo kitų (kaip jį perrašinėjo Gabrys-Paršaitis, Zajančkauskas, Iešmantas, Kuzmickis ir savitai Vaižgantas), bet pats rinko medžiagą ir dirbo su archyvais (parašė straipsnių apie Klementą, ankstyvąją Baranausko poeziją, Poškos raštus, Daukšos *Postilę*, Ivinskio ir kt. autorių tekstus). Jo nuobodžiu įvardytas rašymo stilius buvo akademinis kultūrinės istorinės istoriografijos naratyvas, kuriame literatūriniai faktai atsiskleidė visuomeninių santykių kontekste. Biržiška (vėliau jį sekė Gabrys-Paršaitis), remdamasis visuomenės santykiais, literatūros procese ieškojo įvairių (politinių, luominių, konfesinių) kovos atspindžių: „L. diduomenės prieš lenkų valstybinę politiką ir prieš politiškai kylančius Lietuvoje bajorus, pasauliečių prieš kunigus, katalikų prieš nekatalikus [...] pasauliečių su kunigais kova pasireiškė tikiybiniame polemikoje lenkų ir lotynų kalbomis, politinė ir kultūrinė prieš lenkus kova ir kultūrinis katalikų su reformatais varžymasis pagimdė raštus lietuvių kalba“⁶⁶¹. Autoriui svarbu buvo akcentuoti, kokia visuomenė dalyvavo kultūriniame procese: žemininkai (dvarininkai) ar sodiečių vaikai, lenkai ar lietuviai, žemaičiai ar aukštaičiai. Dėl to Biržiškos pasakojimas atrodo racionaliai rišlus, atsakantis į istorinio pasakojimo klausimus, *kodėl* ir *kaip*

⁶⁶⁰ Biržiška, Mykolas, *op. cit.*, 1938, 334.

⁶⁶¹ Mykolas Biržiška, „Lietuvių literatūros istorijos 1909 m. Vilniaus paskaitų santrauka“, in: *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, Kaunas: VDU, 1931, 84–85.

viskas vyko. Išskeldamas raštiją lotynų ir rutėnų (gudų) kalbomis, stengėsi akcentuoti nepertraukiamą lietuvių raštijos tradiciją nuo XIV a. kronikų, metraščių, valstybinės reikšmės raštų iki grožinės literatūros lotynų (Sarbievijaus) ir lenkų kalbomis (Mickevičiaus). Argumentuotai aiškino, kaip tos kalbos tapo *savomis*, *tautinėmis*, kaip tomis kalbomis buvo ginamos tautinės, kultūrinės teisės bei patriotiniai jausmai. Taip Biržiška rado pretekstą iškelti lenkiškąją literatūrą su Mikevičiumi priešakyje – „Mickevičiaus gadyne lenkų kalbos lietuviškųjų veikalų“⁶⁶². Sulenkėję bajorai (*natione lituani, lingua poloni*) lenkų kalba išsakė lietuviškos dvasios jausmus („išreiškė daugelyje poezijos ir istorijos veikalų, kurių neturi teisės nutylėti nė vienas lietuvių kultūros ar literatūros istorikas“⁶⁶³), todėl į tautinį lietuvių literatūros kanoną bandyta įtraukti Mickevičių, Kondratowiczų, Kraszewski, Bernatowiczų. Jam rūpėjo pabrėžti, kad lietuvių raštija neatsirado staiga, kad tai buvo ilgo proceso rezultatas, nulemtas priežasčių ir pasekmių grandinės (lietuvių raštija „remiasi garsiosios Lietuvos praeities tradicijomis, iš gudų, lotynų ir lenkų gadynės paveldėtais rašto kultūros turtais, o užvis daugiausia – plačiųjų sluoksnių, ypačiai valstiečių ir darbininkų, mūsų gadynės visuomenės, politikos bei kultūros reikalais“⁶⁶⁴).

Greta Mickevičiaus lenkiškosios literatūros Biržiška išryškino žemaičių bajorų (Poška, Valiūnas, Stanevičius, Klementas) poezijos klestėjimo laikotarpį (1801–1832), pavadintą *žemaičių romantizmu*⁶⁶⁵, perėmusį nemažai lenkiškosios literatūros elementų (pvz., žanrus). Šie rašytojai sėmėsi įkvėpimo ne iš liaudies, bet iš lenkiškos kūrybos, tačiau, lyginant su lenkiškąja literatūra, žemaičių romantizmo vaisiai tebuvo sekimai, vertimai, epigramos ir kiti „niekeliai“. Kita vertus, žemaičių bajorai, anot Biržiškos, sukūrė „dailiąją žemaičių literatūrą“, ir tai jau buvo ne vien visuomeniniais, bet ir estetiniais kriterijais pagrįstas literatūrinis periodas. Biržiška į literatūros kanoną vėl įtraukė Klementą ir literatūrinių laiškų terminą, periodizavo Giedraičio ir

⁶⁶² Mykolas Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, Kaunas: VDU, 1931, 66.

⁶⁶³ *Ibid.*, 67.

⁶⁶⁴ *Ibid.*, 69.

⁶⁶⁵ Mykolas Biržiška, *Mūsų raštų istorija, op. cit.*, 1925, 64.

Valančiaus raštų epochą, neužmiršo ir lietuviškos spaudos kitose šalyse bei kitų šalių mokslininkų domėjimosi lietuvių kultūra.

Metanaratyvo siužetą Biržiška periodizavo remdamasis visuomeniniais santykiais. Dažniausiai tai buvo įvairios luominės, ideologinės, konfesinės kovos. Autorius laisvai žongliravo faktais ir jų sąryšiais („dažnai studentus po dvi valandas be pertraukos ir be sustojimo užberdamas vardais, datomis ir faktais – be jokių užrašų!“⁶⁶⁶). Visuomeninio judėjimo sąjūdžius jis netgi suskirstė kartomis: „[a]ušrininkai pasitraukia į šalį, nebevarydami pirmosios vagos. Sąjūdžio priešakyje stoja dabar jaunesnioji mokytinių karta [...] Jaunesnioji dvasininkų karta ima kovoti su nepatinkama pasaulininkų įtaka“⁶⁶⁷. 1886–1896 m. laikotarpio kovos (šliūpininkų ir burbininkų) daugiausia vyko JAV. Intensyviausias buvo 1896–1904 m. laikotarpis, kuriame „Lietuvių mokytiniai savo darbe, besirūpindami visuomenės sąmoningumu, bežadindami savo visuomenę, sutikdavo rimtų kliūčių vyriausybės ir administracijos darbuose ir siekimuose“⁶⁶⁸. Biržiška, išskirdamas pagrindines lietuvių minties linkmes pagal periodinius leidinius ir visuomenines idėjines orientacijas, iš akiračio neišleisdo ir tautybinių santykių: „giliai skyrėsi tarp savęs trys didžiosios lietuvių minties linkmės – klerikalinė (kuniginė), demokratinė ir socialistinė (socialistinė demokratinė). Bet lenkų visuomenėje, kuri tų mūsų linkmių nežinojo ir neskyrė, visus lietuvių veikėjus pažymėdavo tiksliai bendru ‚litvomanų‘ vardu, visus mus laikydavo nesukalbamais lietuvių nacionalistais“⁶⁶⁹.

Visas Biržiškos istoriografinis rašymas pagrįstas visuomeninių, konfesinių ir tautinių santykių aiškinimu („[k]ova su nekatalikais ir įtemptiniai politikos santykiai Lietuvos diduomenės su Lenkais padeda susidaryti kaip ir kultūrinei lietuvių srovei“⁶⁷⁰). Autoriui rūpėjo paminėti net finansinius dalykus (pvz., Akelaičio knygelėlių leidimo „kaštus sumokėjo žemininkai, iš dalies ir

⁶⁶⁶ A. Karazijienė, „Kad nebūtų lyg sudžiūvęs lapas“, *Atolas*, Melbourn, 1954, 179.

⁶⁶⁷ Mykolas Biržiška, *Mūsų raštų istorija*, *op. cit.*, 1920, 64.

⁶⁶⁸ *Ibid.*, 84.

⁶⁶⁹ *Ibid.*, 101.

⁶⁷⁰ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 8.

Gudų žemininkai⁶⁷¹; *Aušros* laikotarpiu žmonės pirkdavo lenkiškas maldaknyges, nes negalėjo įpirkti lietuviškų). Todėl literatūra kaip estetinis objektas neretai figūravo tik *aiškinimo* paraštėse, ypač marginalinį vaidmenį grožinė literatūra atliko pasakojime apie lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpį. Tiesa, kai kuriuos autorius ir kūrinius Biržiška įvertino ir meniniu požiūriu (pvz., Juozapo Želvavičiaus: „stilius posunkis, eilesiai silpnoki, bet, ypačiai pasakėčių, pilni gražių, tikslių reiškinių“⁶⁷²), tačiau tie vertinimai epizodiški, be jokių argumentų. Plačiau apie grožinę kūrybą rašyta antrajame *Mūsų raštų istorijos* leidime.

Biržiška pirmasis pradėjo rašyti apie bendrų bruožų turinčias rašytojų kartas, formuodamas generacinės literatūros istorijos užuomazgas. *Lietuvių literatūros istorijos santraukoje* (1919) išskirta Kudirkos, Vaičičio, Jakšto, Maironio pavyzdinė karta, dariusi įtakos jauniems rašytojams: „90-aisiais metais įsivyrėja naujų gabių poetų įtaka [...] *Maironis* [...] savo tautinėmis ‚Pavasario balsų‘ lyrikomis, ypač jaunuomenės tarpe, įgyja nemaža garso“⁶⁷³. Rašydamas apie naujausią laikotarpį (nuo 1896 m.), į literatūros kanoną įtraukė jau žinomus ir naujus vardus: Kudirką, Vaičaitį, Žemaitę, Lazdynų Pelėdą, Šatrijos Raganą, Petkevičaitę-Bitę, Biliūną, Vydūną, Krėvę, Šeinių, Vienuolį, Girą, Mykolaitį-Putiną. Moterų rašytojų socialinę grupę paminėjo atskirai. Apžvelgdamas naujausią laikotarpį, Biržiška vis dar rašė ne apie grožinę literatūrą, bet „rašomosios kultūros istoriją“. Todėl greta Biliūno „gražių knygelių“ minimas ekonomikos ir gamtos mokslų temomis rašęs Stasys Matulaitis, medicinos temomis – Antanas Vileišis.

Istoristiniuose pasakojimuose idealiausia forma, įgijusi sistemingą tvarką, buvo dabartis. Apie tokias išbaigtas formas mąstė ir Biržiška teigdamas, kad lietuvių visuomenės gyvenimas nuo 1904 m. įėjo į „paprastąsias („normalines“) vėžes“⁶⁷⁴. Pagal pozityvistinio mąstymo taisyklės, stabilūs visuomeniniai

⁶⁷¹ *Ibid.*, 34.

⁶⁷² *Ibid.*, 36.

⁶⁷³ Mykolas Biržiška, *Lietuvių literatūros istorijos santrauka*, Vilnius: Švyturio spaustuvė, 1919, 11.

⁶⁷⁴ *Ibid.*, 12.

santykiai sutvarko gamtos chaosą, tad ateityje numatomas tik tvarkingas sistemingai sutvarkytų visuomeninių santykių judėjimas.

Tai, kad Biržiška sukūrė pavyzdinį kanoninį literatūros istorijos naratyvą, įrodo kompiliatorių darbų gausa, jo literatūrą periodizuojančių sąvokų (žemaičių bajorų romantizmas, Valančiaus, Daukanto, Baranausko naujos meninės kokybės kryptys) išplitimas literatūros istorijos vadovėliuose, kurie įtvirtino lietuvių literatūros kanoną.

Visi aptarti aspektai byloja, kad Biržiška išties siekė rašyti kultūrinės istorinės mokyklos metodu paremtą literatūros istoriją, t. y. įsivaizdavo rašantis objektyvią literatūros istoriją, kurios vieninteliu trūkumu nurodė tai, kad jo objektas buvo ne gryna literatūros istorija, bet daug platesnė rašomosios kultūros istorija. Biržiškos raštų mokslinę vertę įrodo ir tai, kad jo laiku tik pakenčiamais rašiniiais mokykloms vadinti vadovėliai, žiūrint iš šių dienų perspektyvos, laikomi rimčiausiomis iki sovietinės okupacijos metų parašytomis senosios literatūros istorijomis. Siekdamas faktų tikslumo ir aiškumo, Biržiška nurodė net autorių slapyvardžius. Prie rašybos, spėjama, buvo prisidėjęs Jablonskis. Biržiškos istoristinė laikysena rodė, kad poetizuota (idealizuota) istorinio pasakojimo kalba nėra mokslinė. Objektyviuoju pradū jis laikė moksliskai ir kritiskai, naudojantis pirminiais šaltiniais, atliktus istorinius tyrimus. Dėl to prie sentimentalaus idealistinio priskirtas Daukanto istorijos pasakojimas Biržiškai buvo pavyzdys, kaip nereikia rašyti istorijos: „[k]aršta meilė savo šaliai neleido Daukantui šaltai, kritiskai tyrinėti jos praeitį“⁶⁷⁵. Kaip Daukanto antitezė laikytas Valančius: „kritiskas, ramus, nesikarščiuojas veikėjas, rašytojas ir istorijos tyrinėtojas, neptritardamas Daukanto karščiaivimui praeitį aiškinant, sako, šiaip jam prikišęs: „Ar tu girtas buvai, kad tą istoriją rašei!“⁶⁷⁶. Tačiau, ar išties pats Biržiška buvo toks objektyvus literatūros istorijos rašytojas? Ar jo sukurtas, sakytume, pavyzdinis istorinis pasakojimas, kuriuo žavėjosi ir perrašinėjo kiti literatūros istorikai (Gabrys-

⁶⁷⁵ Mykolas Biržiška, op. cit., 1925, 90.

⁶⁷⁶ *Ibid.*

Paršaitis, Zajančkauskas, Iešmantai), buvo objektyviai mokslinis? Pasak White'o, Ranke's produktyvumą, aukštą tyrimų standartą ir pasakojamojo vaizdavimo talentą lydėjo istoriko pasitikėjimas savimi ir tikėjimas pasirinktais kriterijais: „[b]ūtent šis tikėjimas savo kriterijumi, kurio pobūdis, jo manymu, iš principo skyrė jo istorinį metodą nuo pozityvistinio, romantinio ir idealistinio, sužavėjo to meto istorikus – konservatorius ir liberalus, profesionalus ir mėgėjus – ir taip sužavėjo, jog jis tapo ‚realistinės‘ istorinės sąmonės modeliu“⁶⁷⁷. Tokias žodžiais būtų galima pasakyti ir apie Biržišką. Jo pasišaipymas iš „idealistinių“ rašymo būdų ir jo paties istorinė laikysena yra artima White'o aprašytam Ranke's istorinio realizmo metodui: „tirti istorinius įvykius veikiančius faktorius ir suprasti universalius jų santykius“⁶⁷⁸. Biržiška taip pat aprašė istorinius įvykius lemiančius faktorius ir jų įtaką kultūrai (pvz., „[a]tmainos Lietuvos visuomenės ir ekonomijos gyvenime [1864], susidariusios dėl valstiečių atleidimo ir atidavimo jiems dalies žemės, turėjo netrukus padaryti savo įtaką lietuvių to laiko kultūrai ir raštams – juos turėjo žymiai sudemokratizuoti“⁶⁷⁹).

Išlaisvinta žmogiška prigimtimi pagrįstą judėjimą Ranke laikė „sentimentaliu humanitarizmu“. Tačiau simpatijos realizmui ir antipatijos romantizmui jau savaime pažeidžia objektyvaus ir neutralaus istoriko laikyseną. Biržiška didesnę simpatiją rodė pozityvizmo paveiktiems judėjimams ir „teisingus visuomeninius santykius“ vaizdavusiems rašytojams. Pvz., *Lietuvių literatūros istorijos santraukoje*, rašydamas apie XIX a. pabaigos atgimimo laikotarpį, *Aušrą* vadino „sentimentaliniu ir romantiniu“ leidiniu, apie kurį būrėsi „[n]eskaitlingi Mažosios Lietuvos šviesuoliai-pasaulininkai tenkinosi ‚Aušros‘ sentimentaliniu patriotizmu ir į minias įtakos neturėjo“⁶⁸⁰. Tiesa, kitose praplėstose istorijose (1920, 1925 leidimuose) Biržiška „save patikrinęs“ *Aušros* ir kitų to meto leidinių specifiką bei tarpusavio polemines kovas aiškino jau daug plačiau, išsamiau ir neutraliau, iš

⁶⁷⁷ Hayden White, *op. cit.*, 2003, 194.

⁶⁷⁸ *Ibid.*, 193.

⁶⁷⁹ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 40.

⁶⁸⁰ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1919, 10–11.

akiračio beveik net išleisdamas grožinę literatūrą, retkarčiais tik paminėdamas, kad „[v]isuomenės revoliucinė nata girdėti dabar (1900–1904) kaitriojo laikraščių poezijoje, monologuose, vaizdeliuose ir kitur“⁶⁸¹ ir kad rašytojai spausdino „tendentingus“ kūrinėlius, kurių tendencingumas priklausė nuo religinių vs pasaulietinių (demokratinių, socialistinių) pažiūrų reiškimo.

Rašančiojo sąmonė praeitį gali perskaityti tik kaip tekstą, jo siužetą kurdamą dabartyje (tai procesas, kurį Ricoeuras vadino prefiguracija, konfiguracija ir refiguracija). Biržiška turėjo save nuolat disciplinuoti ir tikrinti (tai įrodo jo istorijų koregavimas, pildymas, pasiaiškinimai, pasiteisinimai) ir pagauti savo subjektyvų skonį, kad į „tamsių senuolių laikus“ nebūtų žvelgiama su rafinuotu šiandienos estetiniu žvilgsniu.

Biržiškos prielankumas lenkų kalba rašyti literatūrai taip pat neišvengiamai buvo paveiktas subjektyviųjų veiksnių – lenkiškos jo kilmės⁶⁸². Anot liudininkų, motinos jis buvo ugdytas lenkiška dvasia⁶⁸³, save vadino mickomanu⁶⁸⁴, buvo „aistringas publicistas, lenkiškai rašęs daug geriau už tikrus lenkus“⁶⁸⁵. Dėl to ir Baranausko prolenkiškas pažiūras, kurias Vaižgantas sukritikavo (plačiau žr. skyriuje „Monografijos: herojų deheroizavimas“), Biržiška bandė pateisinti Baranausko brendimu tarp bajorų ir kompensavimu gausia meile tėvynei („O toji ‚Aušros‘ karta, kad ir nebesilaikė Lietuvos ir Lenkų ūnijos tradicijų, kurios Baroną yra veikusios, brangino jį ir mylėjo dėl jo karštos meilės tėvynei ir žmonėms, kuri skambiai reišėsi jo graudžiomis giesmėmis“⁶⁸⁶). Šliūpas baudžiatvės panaikinimą džiaugsmingai laikė lietuvių literatūros suklestėjimo pradžia, Biržiška šį istorinį įvykį pažymėjo kaip lenkiškosios lietuvių literatūros gaidynės nuosmukiu, tiesa, davusiu pradžia lietuvių raštijai.

⁶⁸¹ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 94.

⁶⁸² Iš tėvo pusės Biržiškos giminė siejama giminyste su Piłsudskiais, iš motinos – su Kościuszka. Iki 20 metų M. Biržiška nemokėjo kalbėti lietuviškai.

⁶⁸³ Pšibilskis, Vygintas Bronius, *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas: veiklos studija ir atsiminimų publikacija*, Vilnius: VU leidykla, 2005, 18.

⁶⁸⁴ Stasys Šemerys, *Žmonės mano gyvenime*, sudarė Juozas Marcinkus, Klaipėda: Eldija, 1997.

⁶⁸⁵ Rapolas Mackonis, *Senoji vilniečių karta: Portretų eskizai*, sudarė Birutė Mackonytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, 47.

⁶⁸⁶ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1925, 138.

Net jeigu nepaisydami šių subjektyvių nukrypimų, laikytume Biržiškos istorinių faktų tyrimo aprašymą konkrečiu bei moksliniu, jo pasakojimo stiliumi, kaip ir kiekvieno pasakojimą kuriančio, neišvengė beletristikos bruožų. Pažvelkime, kokiomis metaforomis Biržiška rašė: „Lietuvių raštų *lopšys* yra Mažoji (Prūsų) Lietuva [...] jų *motina* [čia ir kitur iškirta R.D.] buvo – reformacija“⁶⁸⁷; „Vilnius palengva tampa rodomąja lietuvių darbo žvaigžde, to darbo bokšteliu“⁶⁸⁸; „Antroje XVI-jo amžiaus pusėje reformacija pasiekia ir Didžiąją Lietuvą ir tuoj patraukia į savo pusę bajorų ir didikų minias, net kunigus. Su žmonėmis (liaudim) *išdykėliai* dvasininkai elgėsi ilgą laiką, *kaip pasakų pamotės su savo povaikiais*; jie nebuvo supratę nei savo siuntybos, nei žmonių reikalų ir kalbos“⁶⁸⁹. Toliau cituojamą vietą galėtume supainioti net su Šliūpo rašymo stiliumi:

Rėmė žemininkai žemaičių dvasininkų švietimo darbą, steigė mokyklėles žmonėms ir t.t., ir tuo būdu ir toliau turėjo įtakos žmonėse, bet sykiu ir su baime žvalgėsi į vadinamuosius „chlopomanus“ (žmonininkus, liaudininkus), kurių ne stoka buvo tarp studentijos (pav. Maskvoje), kunigų ir net žemininkų. Galvodami apie „chlopomaniją ir demagogines tendencijas“, žiūrėjo jie šnairuodamiesi ir į vyskupą Valančių su jo aplinkybe. Bet liaudininkų tendencijos buvo dar labai silpnos ir nesąmoningos, su jomis nereikėjo rimtai skaitytis, jos ėjo tiktai pabaisomis, kurias vartojo nesukalbami pelėsininkai („pleśniowcy“) prieš demokratinius žemininkų šviesuomenės argumentus.⁶⁹⁰

Jau Humboldtas mąstė apie tai, kad nepakanka faktus konstatuoti, juos reikia sujungti, o gebėjimas jungti, kaip ir poezijoje, priklauso nuo istoriko vaizduotės. Tik istorikas vaizduotę pajungia istoriniams dėsniams: teisingai, objektyviai, kritiškai tirti faktus ir, aiškinant jų prasmę, sujungti į rišlų pasakojimą. Kitaip sakant, rašantysis pateikia idėją, kaip duomenų srautą paversti formaliuoju rišlumu. Tačiau idėjos esmė gali būti išreikšta tik pasakojamosios prozos pavidalu. White’as Ranke’s istoriografinius

⁶⁸⁷ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 4.

⁶⁸⁸ *Ibid.*, 91.

⁶⁸⁹ *Ibid.*, 7.

⁶⁹⁰ *Ibid.*, 33.

pasakojimus pagal siužeto struktūrą priskyre komedijos žanrui, pagal tropologinę charakterizaciją – sinekdochai, kuri įprasmina istoristinį organicistinį rašymo principą: aiškinti, kodėl viskas vyko taip, kaip įvyko. Ranke's ir kitų istoristų darbuose atskiri epizodai buvo integruoti į Europos civilizacijos visumos kontekstą. Todėl mūsų aptariamai tekstai pernelyg lokaliniai tokiems apibendrinimams, nors, susiaurinus mintį, galima teigti, kad lietuvių literatūros istorijos procesai Biržiškos pasakojimuose buvo įjungti į bendrą Lietuvos kultūros istoriją, todėl pateisina sinekdochišką organicistinį rašymo būdą.

5.2.2. Antipozityvistinė literatūros istorija (Mykolaitis-Putinas)

*Opus magnum et arduum. Taip plačiai ir giliai lig šiol dar niekas nebuvo nagrinėjęs mūsų naujosios literatūros, išskyrus gal tik paskiras monografijas.*⁶⁹¹

Vienas svarbiausių Biržiškos pasakojimo trūkumų buvo estetinio vertinimo stoka, kurią sėkmingai kompensavo literatūros profesorius Mykolaitis-Putinas. *Naujoji lietuvių literatūra* (1936, d. 1) buvo idėjinio sumanymo parašyti akademinę literatūros istoriją viena dalių. Mykolaičio-Putino literatūros istorijos idėja brendo akademinėje aplinkoje, tad istorija turėjo tenkinti pastarosios auditorijos poreikius ir lūkesčius, tačiau vienas svarbiausių akstinių jai atsirasti vis dėlto buvo lietuvių literatūros metanaratyvo stoka. Klausimų apie tautinės literatūros istorijos reikalingumą nekilo, nes nacionalinė literatūros istorija su visu jos struktūriniu modusu – bendra istorine idėja, epochos, istorinių kartų, žanrų ir stilių, psichologinių portretų bei aplinkos poveikio tyrimu – atrodė vertybiškai būtina. Kilo tik klausimas apie gebėjimą mąstyti istoriškai. Tautiškumo jausmas buvo stiprus, tačiau istorinis pojūtis valstietiškoje visuomenėje silpnas. Praeitis apskritai vis dar buvo romantizmu persmelktas utopinis reiškiny: „[k]elio susivienijusiai tautai

⁶⁹¹ Vincas Zajančkauskas, „V. Mykolaitis-Putinas *Naujoji lietuvių literatūra*“, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 21–22, 487.

ieškota istorijoje, įsitikinus, kad ten glūdi jos metafizinė idėja⁶⁹². Istorijos tradicijos stoka – istorinio pažinimo, istorinės sąmonės problema, iškelta Nietzsche's laikais, žymėjo jau moderniojo mąstymo paradigmas.

Kaip žvelgti į praeitį ir kaip ją perteikti, buvo ne vieno istoriografo keliami klausimai. Mykolaičio-Putino aprašomo laikotarpio vientisos istorijos nebuvo, nes tai buvo dar gyvybingas „neistoriškas“ literatūrinis procesas, medžiaga sunkiai apdorojama, todėl ne visur išlaikytos proporcijos, pats autorius kai kuriuos skyrius vadino atskiromis monografijėlėmis. Apskritai „monografijėlės“ buvo vienas populiariausių lietuvių literatūros istoriografinių formų, kurių pagrindu buvo dėliojamas metanaratyvas.

Vienas pagrindinių didžiojo pasakojimų bruožų yra faktų jungimas (atranka, atmetimas). Tautiniuose naratyvuose dažniausiai literatūriniai (ar veikiau kultūriniai) reiškiniai buvo telkiami apie idėjinį branduolį – tautos konceptą. Ne išimtis buvo ir Mykolaičio-Putino istorija. Jo literatūros istorijos pasakojimo eigą lėmė kultūrinė tautinė savastis – autorius rašė daugiaplanę istorinę tautinio sąmoningumo ir estetinio vertinimo istoriją. Pamatiniai naujosios literatūros istorijos klausimai buvo tokie: „kas tokia savaimė yra tauta, kokia dvasia ją įkvepia, kokia jos siela, kuo ji skiriasi nuo kitų tautų ir kaip randa savitą išraišką jų tarpe“⁶⁹³. Prisiminkime Sruogą, perėmusį iš Gervino koncepciją apie literatūros istoriją vienijančias idėjas. Mykolaitis-Putinas tokia orientyrine idėja pasirinko *Aušros* ideologiją ir literatūrą, išreiškusią tautos siekius, nes tautinės vertybės tiesiogiai veikė kūrybą: „visuomeninio patriotinio dinamizmo išdava yra ir Kudirka ir Vaičaitis ir Mačys-Kėkštas ir Maironis ir visa eilė kitų mūsų to laikotarpio literatūros kūrėjų“⁶⁹⁴. Todėl Mykolaičio-Putino istorija skirstoma iki ir nuo aušrininkų – tautinio sąmoningumo viršūnės. Tiesa, prieš tai dar parašyti du skyriai apie aušrininkų priešistoriją – XIX a. antrosios pusės literatūrą.

⁶⁹² Vincas Mykolaitis-Putinas, „Keletas žodžių apie lietuvių literatūrą“, iš švedų k. vertė Raimonda Jonkutė, in: *Litauiska noveller*, Stocholm: Victor Petterson Bokindustri, 1940, 5–28. Citata iš: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 10: Literatūrinė publicistika, parengė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: LLTI, 2007, 26.

⁶⁹³ *Ibid.*

⁶⁹⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Naujosios lietuvių literatūros angoje“, *Židinys*, 1928, nr. 10 (46), 212–213.

Pirmieji du istorijos skyriai atlieka įvadinę funkciją, juose aptariamas pasiruošimas didžiai (tautinei) literatūrai. XIX a. literatūrą Mykolaitis-Putinas kritiškai vadino tik „negudriomis dainomis“, skirtomis sau ir artimiesiems, tai tebuvę „pusiau darbiniai“, „pusiau žaisminiai“ raštai, kuriuos suskirstė į penkias grupes: patriotinę, visuomeninę, liaudiškai gamtinę, individualinę ir didaktinę⁶⁹⁵. Šio laikotarpio „beveik modernišką“ poezijos bruožais Mykolaitis-Putinas laikė kūryboje keliamus visuomeninius klausimus ir agitacinius tonus dėl šviesesnės ateities (pvz., Poškos „Giesmė muzikėlio“). *Aušros* ideologijai artimiausi rašytojai buvo patriotinė grupė, propagavusi ir idealizavusi „garbingą lietuvių tautos senovę“. Su *Aušra* pasigirdo tikrasis tautinės sąmonės balsas: jos autoriai ir kūryba skirstoma ir vertinama idėjinio patriotiškumo ir visuomeniško turinio atžvilgiu. Antrosios dalies plačiame įvade aptariama lietuvių visuomenė, spauda, uždaviniai ir šūkių nuo 1904 m. iki 1940 m., baigiant (bet neužbaigiant) Sruoga. Šiuo laikotarpiu Mykolaičiui-Putinui taip pat buvo svarbu kūrinių visuomeniškumo laipsnis. Nekeldamas pernelyg didelių reikalavimų (poaušrinė visuomenė dar buvo „negausi, o jos kultūrinis lygis gana žemas“⁶⁹⁶), visuomene Mykolaitis-Putinas vadino „susipratusių sąmoningų lietuvių visumą“⁶⁹⁷, kurių liaudiškumas laimingai sutapo su laikotarpio pradžios idėjiniais ir formaliniais literatūros uždaviniais. Tiesa, vėliau tuos uždavinius perėmė inteligentijos sluoksnis, kuris išsakė nepasitenkinimą „liaudies skaitymėliais“. Čia atkreipsime dėmesį, kad Mykolaičiui-Putinui buvo labai svarbu apibrėžti, kas yra visuomenė, nes jos samprata nuo XIX a. pradžios keitėsi, keldama tautinio identiteto klausimą.

Aušrinio ir poaušrinio laikotarpio literatūrai jau buvo keliami visai kiti uždaviniai, nes „atrodė, jau atėjo metas [...] atsikreipti į savo meninę esmę, paieškoti savo išraiškos. Išraiškos, kuri ją susietų su Europos literatūriniu gyvenimu ir kartu parodytų, kad tai yra lietuvių, o ne kieno kito kūryba“⁶⁹⁸. Kita vertus, nors daugiau dėmesio pažadėta skirti meninei raiškai, tačiau

⁶⁹⁵ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, d. 1, 12–13.

⁶⁹⁶ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, d. 2: Naujoji lietuvių literatūra, II dalis, Vilnius: LLTI, 2009, 10.

⁶⁹⁷ *Ibid.*, 10.

⁶⁹⁸ *Ibid.*, 41.

estetinis suvokimas daugeliu atveju buvo susietas su lietuviškos savasties paieškomis. Mykolaitis-Putinas, suvokdamas, kad aprašomo meto literatūros istorijai kultūrinis ir socialinis kontekstas yra svarbus ir neišvengiamas literatūros veiksnys, ieškojo, jo žodžiais tariant, „savaimingos kūrybos“, kuri keletą amžių save aukojo „elementariai paprastais, tautos reikalams“⁶⁹⁹. „Tautiniai reikalai“ vis dar buvo pirmoje vietoje, tik poaušrinio laikotarpio kūryboje jau iškilo tautinio savaimingumo formos problemų – kur ir kaip ieškoti tautinės tapatybės? Rašydamas istorijos antrąją dalį, autorius išsikėlė sau keletą uždavinių: atskleisti tautinės tapatybės literatūroje (kaip tam tikros ideologijos ar programos) pobūdį bei išryškinti „savaiminės literatūros“ laimėjimus, o tai jau buvo naujos estetiškos kokybės paieškos, viršijančios tautinės ideologijos programą. Pavyzdžiui, rašydamas apie Vydūną, tautinės programos bruožų Mykolaitis-Putinas ieškojo rašytojo pasaulėžiūroje, filosofijoje, dramose. Tačiau tautinė programa neapsiribojo: apžvelgdamas kūrybą, aptarė stiliaus originalumą, nuotaiką, retoriką, dramatiškumą, psichologizmą ir kitus „savaiminės literatūros laimėjimus“.

Būdamas ištikimas išsikeltai idėjai, poaušrio literatūrą Mykolaitis-Putinas skirstė pagal ryškiausias literatūros ideologus: pirmojo dešimtmečio ryškiausi ideologai – Vydūnas, Herbačiauskas, po Nepriklausomybės – Lindė-Dobilas ir Stasys Šalkauskis. Literatūriniu laikotarpiu iki Lietuvos Nepriklausomybės pradžios buvo bandoma apibrėžti literatūros kryptis, tiksliau tariant, „rasti apčiuopiamus tam tikrų kryptų elementus bei reiškinius“⁷⁰⁰. Iki Mykolaičio-Putino rašytose vadovėlinėse literatūros istorijose literatūros skirstymas neturėjo aiškių apibrėžčių, dažniausiai buvo „klasiškos poezijos“ ir „naujų kelių šalininkai“ (pagal Iešmantą). Mykolaičiui-Putinui kryptys buvo tautinės programos dalis. Viena jų – patriotinis idealizmas arba tautinis romantizmas, pradėtas Daukanto, įtvirtintas Maironio. Šios krypties svarbiausias tikslas – tauta. Kita kryptis – realizmas, pradėtas Donelaičio, išplėtotas Valančiaus, Kudirkos, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Vaižganto. Senųjų realistų siekis buvo

⁶⁹⁹ *Ibid.*

⁷⁰⁰ *Ibid.*, 100.

artimas patriotiniam idealizmui: ugdyti skaitytojus, skiepyti dorovines, pilietines bei tautines idėjas. Naujojo laikotarpio realizmo šalininkai prie viso to dar priderino visuomeninę politinę programą, kuriai artimas Biliūnas, Vienuolis, Krėvė, Šeinius. Tačiau pastarųjų kūrybą jau nustelbė neoromantizmo elementai. Jaunąją literatūros kartą (formuojasi literatūrinės kartos) Mykolaitis-Putinas įvardijo neoromantizmo terminu, kuriam suteikė gana plačią reikšmę: „[n]eoromantizmo sąvoka to laiko mūsų literatūroje apims visus tuos reiškinius, kurie kartais žymimi simbolizmo, estetizmo, dekadentizmo ir net impresionizmo pavadinimais“⁷⁰¹. Į neoromantizmo rėmus tilpo beveik visa literatūra nuo spaudos gražinimo iki *Keturių vėjų* pasirodymo. Pagrindiniai neoromantinės literatūros bruožai – jau ne protiškai, bet intuityviai, emociškai, filosofškai patiriama ir pažįstama tikrovė. Svarbiausia čia individualus matymas, tačiau netgi ir šiuo atveju tauta niekur nedingo: tautos individualybė, ypač liaudies kūryba, diktavo literatūrines formas ir sąlygas asmens individualybei. Mykolaitis-Putinas pabrėžė, kad neoromantizmo kūryba nebuvo griežtai atsiribojusi nuo pilietinio patriotizmo (tai ryšku Vydūno, Krėvės, Šeinaus, Kymantaitės-Čiurlionienės, Puidos, Sruogos ir paties Mykolaičio-Putino tekstuose). Net ir rašydamas apie tikrus individualistus (pvz., apie „simbolinio impresionizmo“ atstovą Šeinių), Mykolaitis-Putinas pažymėjo ne tik kokiomis stiliaus formomis ir nauju turiniu jie praturtino lietuvių literatūrą, kokias atskleidė žmogiškąsias sielos apraiškas, bet ir kokius kėlė socialinius klausimus ir kurie kūriniai turi daugiausia „visuomeninio elemento“. Ideologinės programos paieškos buvo nuolat istoriografo akiratyje, kiekvieno autoriaus kūryboje akcentuota istorinių įvykių reikšmė literatūrai. Autorius pabrėžė, kad XIX a. prasidėjęs ir XX a. pradžioje suklestėjęs materialinis ir kultūrinis lietuvių tautos pakilimas suteikė literatūrai sudėtingesnių ir įmantresnių raiškos formų. Neoromantizmas atsirado ne tik todėl, kad jis jau buvo pasiekęs laimėjimų kaimyninių šalių literatūrose, bet ir dėl to, kad tai buvo natūralus literatūros raidos procesas. (Mykolaičio-Putino

⁷⁰¹ *Ibid.*, 103.

istoriografija priklausė dar tai tradicijai, laikiusiai literatūrą kultūrinės visuomeninės raidos atspindžiu.)

Ryškiausiu individualistu, paneigusiu visuomeniškumą ir kūrusiu metafizinę lietuvių tautos idėją, Mykolaitis-Putinas vadino Herbačiauską, tačiau labiau vertino jo eseistinius raštus ir tuos tekstus, kuriuose interpretuojamos tautinės literatūros ir kultūros temos. Kitokio turinio kūrybą, turinčią „tarptautinį pobūdį“ („veiksmo vieta – svetimi miestai, turinys – visoki okultizmo, spiritizmo bei demonizmo reiškiniai, kabala, liaudies prietarai“⁷⁰²), Mykolaitis-Putinas vadino išsigimusia romantika. Šiuo požiūriu istorikas reikšmingesne laikė tautinės ideologijos klausimus gvildenančią literatūrą, t. y. savąją kultūrą nei tarptautinę, kitokią, neįprastą, svetimą. Lietuviškos savasties stiprumu buvo pateisinami ir, Mykolaičio-Putino manymu, silpnoki tekstai. Pavyzdžiui, Vienuolio tekstuose „[n]ieko ypatingai prašmatnaus šiuose aprašymuose nerandame. Viskas čia paprasta ir „senoviška“. Vis dėlto juose jauti ir gyvą lietuvišką gamtą, ir gyvą rašytojo širdį bei temperamentą, ir tik šis dvejopas gyvumas patraukia mus tuos šiaip jau silpnokus vaizdelius skaityti“⁷⁰³.

Aptardamas rašytojus, Mykolaitis-Putinas pirmiausia keliais sakiniais apibūdino jų kūrybą ir pateikė biografiją, kartais susiedamas su kūryba, tačiau ne visur tos sąsajos adekvačios. Anot Griniaus, nereikšmingų autorių biografijas Mykolaitis-Putinas galėjo palikti paraštėse, kaip tai padaryta Lansonio *Prancūzų literatūros istorijoje*. Mykolaičio-Putino biografijos schematiškos: gyvenimo aprašymas, charakterio bruožai, kurie pateikiami objektyviu tonu, neretai kalbant visų vardu: „[v]isi [...] biografai sutaria jį buvus...“⁷⁰⁴. Šios schemas rodo, kad pats autorius nebuvo faktų rinkėjas (kaip, pvz., Biržiška ar Vaižgantas), Mykolaitis-Putinas naudojosi kitų sukauptais faktais. Beje, Lansonas aprašė ne vien faktus, bet pateikė ir istorinių generacijų psichologinius portretus, suformulavo charakteristiką ir kritišką vertinimą, charakterizavo idėjas, jausmus, nuotaikas, požiūrius – aprašinėjo, aiškino,

⁷⁰² *Ibid.*, 99.

⁷⁰³ *Ibid.*, 179.

⁷⁰⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 222.

interpretavo ir kritikavo. Dėmesio centre buvo ne autoriaus biografija ar socialinis kontekstas, bet literatūros fenomenas – Lansonui buvo svarbu tai, kas atskleidė Prancūzijos dvasią. Panašiai būtų galima pasakyti ir apie Mykolaičio-Putino istoriją (nors jo istoriografinę biblioteką daugiausia sudarė vokiečių antipozityvistų darbai⁷⁰⁵) – jam buvo svarbu išryškinti ankstesnės ir savo neoromantikų kartos lietuviškos dvasios atspindžius literatūroje.

Didžiojo pasakojimo užmojai buvo realizuojami aplinkos poveikio literatūrai aprašymu, epochos charakteristikomis, generacijų išryškinimu. Istorijoje nežymiai skiriama literatūrinių kartų kaita, pažymint, kad kartų susiformavimą lėmė spaudos ideologinės programos. Spaudos draudimas, atgavimas (priešaušrio, poaušrio literatūra), 1904–1905 m. revoliucija, I Pasaulinis karas (Didysis karas), Lietuvos Nepriklausomybė – tai įvykiai, kurie periodizavo kultūrinės raidos, o kartu ir literatūros procesą. Rašytojai priskiriami programinėms (*Aušros*, *Varpo* ir kt.) ideologijoms, istoriniuose tarpsniuose jie skirstyti pagal literatūros rūšis: poetai, apysakininkai ir dramaturgai. Istorinio pasakojimo pradžiūs ir pabaigos sąsajos su idėjiniais reiškiniiais (idealiaisiais subjektais), bet ne konkrečiais autoriais ar juolab kūriniais buvo dar idealistinės romantinės istoriografijos liekanos. Kita vertus, Mykolaitis-Putinas pastebėjo, kad istoriniai rėmai nėra tikslingi, nes ir „naujojo“, ir „senojo“ laikotarpio kūryba eina paraleliai. Tačiau reikėjo pripažinti, kad „metodologiniais sumetimais“ pirmiausia reikalinga laikotarpio bendra apžvalga, tik tuomet gilintasi į atskirus autorius (pvz., apie poaušrio literatūrą: „išnagrinėsime visą iš draudžiamosios gadynės kilusių ir joje pasireiškusių rašytojų kūrybą ir tik paskui grįšime prie tų naujų mūsų literatūros gyvenime pradų, kuriuos išugdė 1904–1905 metų įvykiai“⁷⁰⁶).

Kokie gi buvo Mykolaičio-Putino „metodologiniai sumetimai“, vertę laikyti tikslų istorinių rėmų? Profesionaliam lietuvių literatūros mokslininkui

⁷⁰⁵ Emil Ermatinger, *Poezijos meno kūrinys (Das dichterische Kunstwerk, 1921)*, Fritz Strich, *Vokiečių klasika ir romantika (Deutsche Klassik und Romantik, 1922)*, Richard Müller-Freienfel, *Meno psichologija (Psychologie der Kunst, 1922–1923)*, Oskar Franz Walzel, *Turinys ir forma meno kūrinyje (Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters, 1923)*, Rudolf Unger, *Literatūros istorija kaip problemų istorija (Literaturgeschichte als Problemgeschichte, 1924)*.

⁷⁰⁶ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 277.

didelės įtakos turėjo klausytos paskaitos Freiburgo ir Miuncheno universitetuose. Pasak Jurgutienės, „[n]ors Mykolaitis-Putinas [...] domėjosi reikšmingais Benedetto Croce's ir Henricho Wölfflino darbais, prancūzų, lenkų ir rusų literatūros kritikų tekstais, bet vokiečių literatūrologija su dominavusiomis Dilthey hermeneutikos idėjomis, regis, iš tiesų buvo pats tvirčiausias teorinis jo literatūrologinių tyrimų ir diskusijų pagrindas“⁷⁰⁷. Diltėjiškos Mykolaičio-Putino pažiūros atsiskleidžia estetikos darbuose, jos aptartos Jurgutienės, Irenos Kostkevičiūtės, Kubiliaus, Zaborskaitės ir kt., todėl plačiau jų čia neminėsime ir neabejosime Mykolaičio-Putino prielankumu interpretacinei suvokimo mokyklai. Literatūros istorijos rašymo procese veikė dar ir kiti veiksniai, struktūravę siekį pateikti „schematinį pakrikusios to laikotarpio literatūros vaizdą“⁷⁰⁸, kuriam reikėjo griežtesnio metodologinio pagrindo. Pasak Griniaus, recenzavusio Mykolaičio-Putino literatūros istoriją, autorius joje atsisako „stipriai mėgto estetinio metodo ir nusileidžia į istorinį ir visuomeninį“⁷⁰⁹. Gineitis Mykolaitį-Putiną priskyrė prie kultūrinės istorinės mokyklos su pastangomis ją praplėsti estetiniais kriterijais – sintetiniu metodu.

Užsibrėžtas literatūros istorijos visumos siekis, atskleidžiantis tautinio sąmoningumo tapsmą ir vystymąsi, neretu atveju riboja istoriografo metodologinius pasirinkimus. Istoriografas, siekdamas aprašyti visumą, tarsi tampa kultūrinio istorinio metodo įkaitu, nors Mykolaitis-Putinas vykusiai jį bandė praplėsti biografiniu-psichologiniu (Ermatingeris, Dilthey), estetiniu (Croce), formaliniu (Walzelis) metodu. Mykolaičio-Putino pažiūros, pasak Zaborskaitės, formavosi vadinamojo „postpozityvistinio lūžio metu, kai vyko metodologinis mokslų persiorientavimas“⁷¹⁰. Čia turima omeny, kad atsisakyta griežto gamtos mokslų metodologiškumo, siekio viską racionaliai paaiškinti, kaip tai darė Biržiška, ir pereita prie interpretacinio intelektualinio, intuícinio siekio suprasti. Mykolaičiui-Putinui, nors ir jaučiančiam palankumą hermeneutinei teksto suvokimo mokyklai, sunku buvo išsivaduoti iš kultūrinės

⁷⁰⁷ Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, 2013, 308.

⁷⁰⁸ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 5.

⁷⁰⁹ Jonas Grinius, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, *Židinys*, 1936, nr. 5–6, 613.

⁷¹⁰ Vanda Zaborskaitė, *Tarp istorijos ir dabarties*, Vilnius: Tyto alba, 2002, 119.

istorinės istoriografijos griežto modelio, nes medžiaga, kurią istoriografas turėjo apdoroti, tarsi savaime diktavo istorijos rašymo pobūdį, juk esmė turėjo pasirodyti *istoriškai*. Jau pačiame įžanginiame „Autoriaus žodyje“ Mykolaitis-Putinas pabrėžė, kad ne visą medžiagą galės aprėpti „istoriniu atžvilgiu“, nes kita pusė dar esanti taip gyva, kad „padaryti iš jos istoriją dar niekaip negalima“⁷¹¹. Vadinasi, autoriui, tarkim, kaip kultūrinės istorinės mokyklos atstovui, buvo svarbi tik užbaigta epocha, kurią įmanu pažinti tik „per ją pačią“. Mykolaitis-Putinas stengėsi į literatūros artefaktus žvelgti istoriškai ir praeities literatūros reiškinius vertinti „reliatyviu, su epochos charakteriu suderintu matu“⁷¹². Pažvelgsime, kaip jam pavyko įgyvendinti šį pozityvistinį nusistatymą.

Rašydamas tautinio sąmoningumo istoriją, Mykolaitis-Putinas, kaip ir Kymantaitė-Čiurlionienė, buvo subjektyviai kritiškas turinio, dar labiau – formos atžvilgiu: „[k]iekvienas didesnis kūrinys privalo turėti savo planą, dalių proporciją, vidaus architektoniką. Tai sena, kaip pats menas, taisyklė“⁷¹³. Kritinį Mykolaičio-Putino žvilgsnį provokavo estetiškos idėjos, perimtos iš Croce’s ir Dilthey mokyklos⁷¹⁴. Ne svetimos jam buvo Walzelio mintys, kad „[r]eikia imti dvasinį pradą kaip prielaidą poetinio kūrinio pavidalui, o į poetinio kūrinio pavidalą žiūrėti kaip į jo dvasinio turinio išraišką“⁷¹⁵. Tačiau tokius dvasinius kriterijus taikyti primityviai literatūrai buvo keblu, nes didžioji dalis tekstų, Croce’s terminais tariant, buvo ne poezija (*non poesia*), jų vertė tik kultūrinė, bet ne meninė. Net ryškiausių *Aušros* laikotarpio rašytojų kūrybą Mykolaitis-Putinas vis dar laikė „skaitymėliais“, reikšmingais tik tautinio sąmoningumo augimui ir ne pernelyg estetiškai vertingais:

Charakteringa poaušrinės literatūros savybė yra ta, kad jos turinio ir formos santykis vis dar nepatenkina meno kūrybos reikalavimų. Ta literatūra mums labai svarbi ir reikšminga idėjiniai, visuomeniniu patriotiniu atžvilgiu, bet formaliniai vis dar pasilieka

⁷¹¹ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 5.

⁷¹² *Ibid.*

⁷¹³ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 2, 191.

⁷¹⁴ Plačiau apie estetiškas Mykolaičio-Putino idėjas žr. Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, 2013, 305–325.

⁷¹⁵ Oskaras Valcelis, „Turinys ir pavidalas grožiniame kūrinyje“, in: *Poetika ir literatūros estetika II*, Vilnius: Vaga, 1989, 219.

elementarinių rašinių ir liaudies skaitymėlių plotmėj. Net ir aukštos kultūros rašytojai, kaip pav., M. Pečkauskaitė, Maironis, Vydūnas, dažnai visą dėmesį nukreipę į idėjinius, visuomeninius, arba pedagoginius tikslus, per maža rūpinasi formalinėmis savo kūrinių savybėmis.⁷¹⁶

Aušros romantika, būdama naudinga tik plačiosioms masėms, autoriaus nuomone, buvo „pernelyg elementari ir primityvi, kad patenkintų elitą ir pasitarnautų tolimesnei kultūrinei raidai“⁷¹⁷. Kita vertus, ji negalėjo būti kitokia, nes skaitytojas buvo ta pati masinė liaudis.

Mykolaitis-Putinas kritikavo ne vieno rašytojo kūrybos ir turinį, ir stilių (formą), nerasdamas „įdomesnių stiliaus puošmenų“ ar bardamas už tai, kad turiniui poetas nesugeba duoti „įmanomos literatūrinės išraiškos“. Neretai pyktelejęs teigė, kad eilės „nebepatenkinančios elementariausių literatūrinio skonio reikalavimų“⁷¹⁸ (pvz., Prano Vaičičio poezijoje). Čia jau pasireiškė Putino-esteto temperamentas, tačiau kitose vietose save stabdydamas ir stengdamasis išlikti objektyviai orus ir nuolaidus, įjungęs istorinio vertinimo saugiklį, rašė nuosaikiau pabrėždamas, kad kūrybą įmanu vertinti tik iš to laikotarpio pozicijų (pvz., apie Petkevičaitę-Bitę: jos raštai „tegalai būti vertinami vis dar anuo elementariu poušrio literatūros matu“⁷¹⁹, o dabarčiai ji svarbi ir reikšminga tik istoriškai – kaip vargingos literatūros vystymuisi reikalingas papildymas). Tokia praeities ir dabarties derinimo pozicija kritiko ir esteto žvilgsniu buvo artima Lanson, Dilthey ir Walzelio interpretacinei tradicijai. Mykolaitis-Putinas stengėsi kūrėjo gyvenimą ir kūrybą suvokti per to laikotarpio dvasią pabrėždamas, kad rašytojo (pvz., Vaičičio) gyvenimas primena „tą vargingą mūsų kultūrinio gyvenimo epochą“⁷²⁰, ir ta varginga epocha teisindamas kūrybą: „Laiko dvasia nebuvo palanki Vaičičio talentui. Laiko dvasia pareikalavo, kad jis būtų poetas patriotas visuomenininkas,

⁷¹⁶ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 277.

⁷¹⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 10, 26.

⁷¹⁸ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 298.

⁷¹⁹ *Ibid.*, 456.

⁷²⁰ *Ibid.*, 291.

paaukojęs intymius savo širdies virpėjimus tautos ir visuomenės reikalams⁷²¹. Panašiai buvo rašoma ir apie kitus rašytojus, – to meto kūrybos tikslas buvo budinti tautinę sąmonę, todėl ne itin įdomiu turiniu Mykolaitis-Putinas pateisino nevykusias išraiškos formas. Vadinas, tautiškumo tendencijai tik iš dalies pasidavė literatūros vertinimo kriterijai (idėjinė tautiškumo programa, istoriniai ženklai). Pvz., Vienuolio raštai naudingi tuo, kad juose „galime pasekti mūsų visuomenės evoliuciją nuo 1905 m. revoliucijos ligi antrojo Nepriklausomosios Lietuvos dešimtmečio“⁷²². Kita vertus, Mykolaitis-Putinas negalėjo nuslopinti savo estetinio interpretacinio balso ir kritiškumo. Literatūros faktas įgavo ambivalentišką vertinimo skalę – teigiamai vertintas turinys ir jo visuotinės idėjos, bet neigiamai – meninė forma. Lindės-Dobilo *Blūdas* įvertintas itin neigiamai (nevykusi forma, neturtinga fabula, intrigos stoka, neproporcingos digresijos ir epizodai, per ilgi samprotavimai), tačiau šalia ydų išvardytos ir teigiamybės: aktuali tema, idėjinis svoris, gyvi ryškiai apibrėžti personažai, autentiškai ir spalvingai pavaizduota Lietuvos gyvenimo, gamtos ir žmonių „atkarpa“⁷²³.

Mažiau žinomus rašytojus Mykolaitis-Putinas laikė neįdomiais, vertais minėti tik todėl, kad yra svarbūs istorijai: „buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią visuomeninę mintį, davė pradų visuomeninei raidai“⁷²⁴. Visi jie pažymėtini istoriniu reikšmingumu praeičiai ir nebeaktualumu dabarčiai (pvz., apie Joną Žilių-Jonilą: „kūryba šiandien nebepatenkina mūsų reikalavimų ir turi daugiau istorinės reikšmės“⁷²⁵). Margaliniai autoriai ir tekstai atliko tik literatūros istoriją papildančią funkciją (pvz., Margalio eilėraščiai papildė patriotinę to laiko lyriką: „bent kiek pajvairino neturtingą to laiko mūsų literatūrą ir papildė jos ideologiją“⁷²⁶; Dagilėlio kūryba „papildo vien tai, kas buvo, ir pagausina kuklių liaudies dainelių eilę“⁷²⁷).

⁷²¹ *Ibid.*, 303.

⁷²² Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 2, 184.

⁷²³ *Ibid.*, 289.

⁷²⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 6.

⁷²⁵ *Ibid.*, 306.

⁷²⁶ *Ibid.*, 388.

⁷²⁷ *Ibid.*, 392.

Istorinį tautinį požiūrį į literatūrą (vertinti ją iš aprašomojo laikotarpio pozicijų) Mykolaitis-Putinas išplėtė meninio vertinimo kriterijumi, taip tęsdamas Kymantaitės-Čiurlionienės ir Sruogos tradiciją. Aiškiai savo poziciją Mykolaitis-Putinas išdėstė vertindamas jau klasikinius tapusius kūrinius (apie Baranausko *Anykščių šilėlį* rašė: „Yra tai vertingas kūrinys ne tik reliatyviu to laiko kriterijum sveriant, bet ir iš viso jau pastovi estetinė vertybė mūsų literatūroj“⁷²⁸). Mykolaitis-Putinas buvo reiklus ir tiems autoriams bei tekstams, kurių vertė buvo reliatyvi ir nekintanti. Pavyzdžiui, akcentuodamas, kad Žemaitės „veikalai dar ir šiandien yra įdomūs visuomeniniu ir estetiniu atžvilgiu“⁷²⁹, kitoje vietoje pabrėžė, kad „Žemaitė neturėjo pakankamo išmokslinimo ir literatūrinio pasiruošimo, kad būtų galėjusi harmoningai, meniškai derinti idėją su kūrinio medžiaga, kad būtų sugebėjusi įtikinti, nenusidėdama nei gyvenimo, nei meno tiesai“⁷³⁰.

Kas yra gyvenimo ir meno tiesa, galėjo spręsti tik objektyvus istoriografas, net ne istorijos rašytojas, o „pati istorija“, nes autorius mokslininkas slepiasi už teksto. Mykolaičio-Putino autoritetą liudija ir recenzentų pritarimas (anot Griniaus, „[d]aug aspektų, niuansų, ypatybių iškelta ir nemaža jų gana teisingai įvertinta“⁷³¹). Vis dėlto, žinant autoriaus estetines pažiūras, galima teigti, kad Mykolaitis-Putinas veikiau vadovavosi absoliutaus estetinio vertinimo universalia tiesa, apie kurios egzistavimą mąstė Croce. Ypač tuo atveju, kai istorikas leidžia sau pasakyti, jog rašytojas, pavyzdžiui, Jakštas „žiauriai klysta vertindamas mūsų meną ir literatūrą“⁷³².

Taigi, nors Mykolaitis-Putinas metodologiškai siekė literatūrą vertinti iš aprašomo laikotarpio pozicijų, t. y. istoriškai, nuolat pabrėždamas tekstų istorinę vertę, tačiau šalia buvo ir juslusis estetinis vertinimas „iš savo epochos“ bei individualus žmogiškosios kūrybos faktorius (*menas yra žmogiškoji kūryba*), kreipęs į praktinę orientavimo funkciją ir psichologinį kito suvokimo momentą. Mykolaičiui-Putinui buvo svarbu ne tik surinkti ir pateikti

⁷²⁸ *Ibid.*, 54.

⁷²⁹ *Ibid.*, 464.

⁷³⁰ *Ibid.*, 469.

⁷³¹ Jonas Grinius, *op. cit.*, 614.

⁷³² Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 423.

„visus žinotinus“ naujosios literatūros faktus, bet juos aiškinti ir vertinti. Įtampa tarp tekstų kultūrinės reikšmės ir estetinės vertės rodė suvaržytą literatūros istoriko diskursą. Pasak Griniaus, Mykolaitis-Putinas „kai kuriuos dalykus dėsto lyg anatomas, o kartais lyg chirurgas, kuris atlieka nelabai malonią operaciją“⁷³³. Tokia Mykolaičio-Putino, literatūros istoriko, pozicija atitiko „pavojingai“ subjektyvią Lansono laikyseną.

Anot Croce's, faktas, iš kurio kuriama istorija, turi gyventi istoriko dvasioje, kitaip tariant, istorikas turi suprasti istorinius dokumentus ir papasakoti dokumentišką istoriją, kylančią iš dabarties problemų⁷³⁴. Tik tokia apmąstanti istorija yra gyva ir tikra, o į praeitį orientuota istoriografija virsta dabarčiai nebeaktualia kronika. Tokias filologines kronikas rašė Biržiška, todėl Mykolaičio-Putino metodologinis nusiteikimas Biržiškos neįtikino. Recenzuodamas pirmąją Mykolaičio-Putino istorijos dalį, jis priekaištavo autoriui dėl *Aušros* laikotarpio literatūros sumenkinimo: „Ar vien tik tematika čia svėrė, o gal ir forminės savybės, tiesa, mums gal jau svetimos? Ar šitokis autoriaus anų laikų poezijos pasmerkimas nebus tik estetinio mato laikutinio reliatyvumo neišlaikymas, nukrypimas nuo jo, taigi istoriko nusileidimas poetui, prof. Mykolaičio – Putinui?“⁷³⁵. Pats Biržiška, rašydamas istorijas, buvo labiau „objektyvistas“, netaikęs estetinio vertinimo kriterijaus, kaip matėme, suskiliaudęs savąją retrospekciją į skliaustus ir prisivertęs vien tik grožėtis tomis „praeities neįdomybėmis“. Mykolaitis-Putinas nebuvo toks nuolaidus, jo naratyve prisitaikymo ar atmetimo funkciją keitė kritika.

Su „istoriko nusileidimu poetui“ būtų sutikęs ir vokiečių profesorius, Mykolaičio-Putino mokytojas, Munnynckas, teigęs, jei literatūros tyrinėtojas „neturi jokio patyrimo literariškoj kūryboj, jei jam bus svetima meno technika, kurią pažinti ir išspręsti jis pretenduoja, jis jokiū būdu neįstengs tiksliau išspręsti klausimo, ar koks nors veikalas yra literariškas ir vertas jo tyrinėjimo“⁷³⁶. Kita vertus, Munnynckas pripažino, kad literatūros meno

⁷³³ Jonas Grinius, *op. cit.*, 1936, 614.

⁷³⁴ Бенедетто Кроче, *op. cit.*, 1998, 9.

⁷³⁵ Mykolas Biržiška, „V. Mykolaitis-Putinas...“, *op. cit.*, 1936, 68.

⁷³⁶ Maurice de Munnyncko, *op. cit.*, 150.

traktatas pats gali būti meno veikalas, tačiau tuo atveju jis visuomet bus „kiek įtartinas“. Jeigu įtartinas, vadinasi, artimas fikcijai (sic!). Pavyzdžiui, Mykolaičio-Putino istorija „kiek įtartina“ pasirodė Biržiškai, nors, kaip rodo to meto percepcija, vertinimų būta įvairių – vieni Mykolaičio-Putino veikalą laikė grynai moksliniu (Grinius), kiti – poetiniu (Biržiška), treči – kritiniu (Zajančkauskas).

Mykolaitis-Putinas laikėsi vidurio pozicijos tarp istoriko ir esteto. Tai Lansono ir vokiečių interpretacinės mokyklos metodologinė tradicija. Tokią poziciją Croce vadino kartu absoliučia ir reliatyvia: estetiniam vertinimui yra būtina pažinti laikus, kuriuose tas kūrinys atsirado, nes tai „kitokios dvasios“ laikas, tad neteisūs nei gryniesiems istorikams, nei gryniesiems estetais, norintys kūrinių vertinti atskirai nuo istorijos⁷³⁷. Mykolaitis-Putinas savaimingos kūrybos pradus ir rašytojų originalumą puikiai jautė. Pavyzdžiui, rašydamas apie realisto Krėvės kūrybą, pabrėžė, kad tie pasakojimai yra „ne vien gyvenimo tikrovės, bet ir Krėvės padariniai, nes *tik vienas Krėvė* [išskirta R.D.] galėjo pastebėti ir išgirsti juose tai, ką aprašė“⁷³⁸. Istorikas rodė dėmesį rašytojo individualybei ir eksplikavo psichologinę persikėlimo į *kitą* ir suvokimo būtinybę. Vienas „savaimingiausių“ rašytojų buvo Sruoga, kurio gamtos motyvais parašytuose eilėraščiuose „jaučiamas tobulas susilietimas ir tarpusavinė sąveika gamtos gaivalo ir poeto emocijų bangavimo“⁷³⁹. Pasak Mykolaičio-Putino, Sruoga savo literatūrinio darbo pradžioje jau buvo „įsisąmoninęs kūrybinio individualumo svarbą, poezijos formų raidos bei pažangos dėsnį, kritiškai pažvelgęs į pasiektus lietuvių lyrikos rezultatus ir pasiryžęs ieškoti savo kūrybai naujų horizontų, naujų išgyvenimų, temų, motyvų ir formų, atmetė maironinės ir apskritai tradicinės mokyklos metodą“⁷⁴⁰. Šie bruožai buvo aukščiausi vertinimo kriterijai, bene vienintelis Sruoga juos ir atitiko, nors istorijos tęsinyje (antroji istorijos dalis liko nebaigta) gal būtų buvę ir daugiau rašytojų.

⁷³⁷ Benedetas Kročė, „Aesthetica in nuce“, in: *Poetika ir literatūros estetika II, op. cit.*, 233.

⁷³⁸ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 2, 246–247.

⁷³⁹ *Ibid.*, 297.

⁷⁴⁰ *Ibid.*, 296.

Apibendrintai galime sakyti, kad vertindamas literatūrą Mykolaitis-Putinas buvo artimesnis hermeneutinei interpretacinei mokyklai (istorinis faktas siejamas su dabarties vertinimu) nei pozityvistinei. Tuomet kyla klausimas, ar galėjo Mykolaitis-Putinas parašyti kitokią istoriją, paremtą vien Dilthey dvasios mokyklos sampratos, pagal kurią istoriografas intersubjektyviai suvokdamas kūrinį, pasak Dilthey, „pasijus atsidūręs už savo tikrosios egzistencijos būtinybių ribos“, kūrinys padidins „suvokėjo esaties jausmą“, padės „pažvelgti į aukštesnį ir galingesnį pasaulį“, įtrauks į „pakartotinį išgyvenimą visą suvokėjo esybę, pereidamas vieną po kitos pastarajam būdingas psichinių procesų pakopas, pradedant nuo gėrėjimosi skambesiu, ritmu, jusliniu apčiuopiamumu ir baigiant giliausiu vaizduojamojo įvykio ir jo sąsajų su visa gyvenimo pilnatve supratimu“⁷⁴¹. Jei nebuvo tokių estetinių kriterijų atitinkančios kūrybos, tai negalėjo būti ir vien tokiu mąstymu paremtos literatūros istorijos. Jeigu būtų buvusi kita epocha, kitokios istorinės aplinkybės (aplinka, rasė, momentas), būtų buvusi kitokia literatūra. Apie tai mąstė ir Mykolaitis-Putinas:

Kalbant apie kūrybos priemonių įdomumą ir naujumą, galima vien gan tikrai spėti, kad jeigu tie patys mūsų rašytojai su tais pačiais talentais kurtų kuriai nors kitai Vakarų Europos literatūrai, tai jų kūryba reikštųsi visai kitokiomis formomis – tokiomis, kokių reikalauja tų literatūrų meninis „kontekstas“. Bet ką padarysi, kad tas „kontekstas“ šiandien laiko mus pora istorijos lapų atgal.⁷⁴²

Autorius akivaizdžiai atskleidė kultūrinės istorinės mokyklos ribas ir metodologinius trūkumus: istoriškas objektyvus kūrinio vertinimas „per jo paties epochą“ neišvengiamai susikerta su istoriją rašančiojo epochos idėjomis, praktine orientacija ir estetiniu individualiu skoniu. Pozityvistinė literatūros istorija baigiasi tada, kai jai pradedamas taikyti estetinis vertinimas, nes menas nėra pavaldus laikui. Įtampa tarp tekstų kultūrinės reikšmės ir estetiškos vertės provokavo autoriaus subjektyvų interpretacinį kritinį vertinimą, kuris

⁷⁴¹ Vilhelmas Diltėjus, „Išgyvenimas ir kūryba“, in: *Poetika ir literatūros estetika II, op. cit.*, 188–189.

⁷⁴² Vincas Mykolaitis-Putinas, „Kultūros gyvenimas...“, *op. cit.*, 56.

pozityvistinei metodologijai nebūdingas. Mykolaitis-Putinas, nors ir stengėsi literatūrą vertinti iš aprašomo laikotarpio pozicijų, tačiau demonstravo (subjektyvų) estetinį vertinimą ir psichologinį suvokimą, todėl buvo sukritikuoti visi „elementariausių literatūrinio skonio reikalavimų“ netenkinę tekstai ir aktualizuoti nekintantys savaiminės estetiškos vertės tekstai.

Mykolaičio-Putino literatūros istorija atitinka didžiojo tautinio naratyvo koncepciją, nes istoriją vienija autoriaus suformuluota ideologinė tautiškumo programa: 1) literatūra – visuomenės kultūrinės raidos atspindys; 2) tautinės idėjos turi tęstinumą („[l]aikydamas senovę ir tautinius papročius dorovingumo saugotojais, Baranauskas tęsia Daukanto darbą ir net Duonelaičio tradicijas, kurių vėl naują suklestėjimą šiandien turime Vydūno moksle ir kūryboj“⁷⁴³); 3) istorija tautinė (nerasime literatūros kitomis kalbomis – teritorinis ir kalbinis apibrėžtumas); 4) istorija ideologinė, apibendrinanti lietuvių tautos literatūros charakteristikas, rašytojų psichologinius portretus ir aplinkos poveikį rašytojų gyvenimui bei kūrybai. Autorius akcentavo šios programos sklaidą kiekvieno rašytojo kūryboje. Ja paremtas rašytojų skirstymas tam tikromis grupėmis, kartomis bei literatūrinių krypčių apibrėžimai. Kita vertus, literatūros istorijos struktūra, be idealiųjų subjektų (istorinių, kultūrinių įvykių), buvo grindžiama ir literatūriniais faktais, kuriuos suponavo estetinis literatūros vertinimo principas, leidęs išskirti kanonines literatūros istorijos asmenybes. Pavyzdžiui, Maironis laikytas didžiausiu poetu, žymiausiu kūrėju klasiku, lyrinio žanro pradininku, autoritetingu pavyzdiniu autoriumi, turėjusiu didelės įtakos visai lyrikų kartai. Tokiai įtakai reikėjo ypatingos kūrėjo charakteristikos, kurias puikiai Mykolaitis-Putinas perteikė (Maironis iškilmingas, Jakštas sausas, Gustaitis sunkus, Gira susisielojęs, Vaitkus atostoginis⁷⁴⁴). Be to, Maironio kūryba buvo tobula tautinės programos įgyvendinimo pavyzdys.

Naujausios literatūros istoriją iš dalies būtų galima priskirti kritiniam naratyvo tipui, tačiau kritinis pasakojimas formuoja neigdamas, Mykolaičio-Putino istorija – modernesnio suvokimo diskursas, genetinis pasakojimas,

⁷⁴³ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 1, 24.

⁷⁴⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, t. 11, d. 2, 162–163.

kuriam svarbu tautinio sąmoningumo ir literatūrinės išraiškos brandos raida. Literatūros istorija dažnai tampa istorijos (objektyvumas) ir kritikos (subjektyvumas) sinteze, daug įtaigesne nei kiekviena šių disciplinų atskirai. Mykolaičio-Putino literatūros istorija yra kelių istoriografinių modelių sintezė: romantinis ideologinis literatūros istorijų modelis žymėjo tautos dvasinį vystymąsi, istoristinis pozityvistinis – epochos pažinimą, žanrų, krypčių vystymąsi, priežastinius kultūrinius (aplinkos) sąryšius, kultūrinę aplinką. Interpretacinis modelis suponavo estetinį suvokimą ir „savaimingos literatūros“ paieškas.

5.2.3. Monografijos: herojų deheroizavimas (Vaižgantas)

*Iš M. Biržiškos tyrinėjimų sužino praeities faktus, kai kas mokosi; bet iš Tumo raštų – tą praeitį pamylė*⁷⁴⁵

Monumentaliąją literatūros istorijų dalį sudarė didžiųjų rašytojų biografijos, kurios, rašytos atskirais straipsniais ar išplėtos į monografijas, atliko faktografinę ir tiriamąją literatūros mokslo funkciją. 3–4-ajame dešimtmetyje suskubta rašyti ne tik apie XIX a., bet ir apie XX a. monumentaliuosius autorius – išleista monografijų apie Donelaitį, Baranauską, Žemaitę, Kudirką, Mykolaitį-Putiną, Vaižgantą⁷⁴⁶, periodiniuose leidiniuose skelbta archyvinė medžiaga. Monografijos („monografijėlės“) buvo suvokiamos kaip pirminė susisteminta tiriamoji medžiaga literatūros istorijai⁷⁴⁷. Pasak Gabrio-Paršaičio, „[k]ol nebus rimtų monografijų visose

⁷⁴⁵ Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais, *op. cit.*, 66.

⁷⁴⁶ 3–4-ajame dešimtmetyje išleista studijų apie rašytojus: Antano Alekno *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius* (1922), Mykolo Biržiškos *Barono gyvenimas ir raštai* (1924), *Duonelaičio gyvenimas ir raštai* (1927), Jono Griniaus *O. V. Milašius – poetas* (1930), *Putino lyrika* (1932), Aleksandro Merkelio *Juozas Tumas-Vaižgantas* (1934), Juozo Žiugždos *Žemaitės kūryba* (1935), Juliaus Būtėno *Povilas Višinskis* (1936), *Vincas Kudirka* (1937), *Žemaitė* (1938), Juozo Ambrazevičiaus *Vaižgantas* (1936), straipsnių rinkinys *Lietuvių rašytojai* (1938). Archyvinės ir tiriamosios medžiagos paskelbta periodiniuose leidiniuose *Židinys*, *Naujoji Romuva*, *Tiesos kelias*, *Mūsų senovė*, *Vairas*, moksliniuose – *Athenaeum*, *Darbai ir dienos*, *Logos*, *Tauta ir žodis* ir kituose.

⁷⁴⁷ Jonas Grinius monografijos apie Mykolaitį-Putiną pratarmėje skundėsi: „Mūsų valstybės universitete šalia gimtosios kalbos ir literatūros yra taip pat dėstomos svetimos kalbos ir literatūros. Jų profesoriai, turėdami didelę gausybę monografijų ir studijų specialiais klausimais, galėjo pagaminti svetimųjų literatūrų istorijas greičiau negu mūsų lituanistai. Žmonės, kurie literatūros mokslo darbo nedirba, kartais net lituanistams prikaišioja neva neveiklumą. O iš tikrųjų jie nesupranta, kad gera pilna lietuvių literatūros istorija gali tada atsirasti, kada bus daugiau studijų iš mūsų žodžio meno specialiais

musų literatūros istorijos srityse, tol neturėsime mes istorijos musų literatūros“⁷⁴⁸.

Monografijos buvo rašomos dvejopo pobūdžio. Vienos vadintos biografinėmis apybraižomis (Vaižganto, Juliaus Būtėno), jose rašytojų biografijos faktai buvo jungiami į vientisą siužetą – herojaus gyvenimo ir darbų papasakojimą („gyvenimas, darbai ir vargai“). Kitos labiau priskirtinos literatūros kritikai ir vadintos kūrybos studijomis, kuriose evoliuciniu principu stebimas rašytojų kūrybos brandumas (Griniaus apie Mykolaitį-Putiną, Ambrazevičiaus apie Vaižgantą).

Monografijos yra svarbi literatūros istorijos (kaip literatūros mokslo šakos) dalis, reikalaujanti atskiro dėmesio. Laikysime jas vienu literatūros istorijos metanaratyvo raiškos būdų, įprasminančiu biografinį psichologinį pasakojimą. Ryškiausią šios metodologijos atstovą išskirsime Vaižgantą, perpasakojusį ir oponavusį Biržiškos istoriografiniam naratyvui, ir vaizdžiai gebėjusiam perteikti istorinės atminties faktus.

Potencialus lietuvių literatūros metanaratyvo autorius Vaižgantas, dėstydamas universitete⁷⁴⁹ ir rinkdamas archyvinę medžiagą, leido paskaitų medžiagą, kurią sistemingai sudėjus galima pavadinti literatūros istorija. Pasitelkęs *kitų* pasakojimus (iš įvairių Lietuvos vietovių surinktus liudijimus), Vaižgantas kūrė rašytojų psichologines biografijas, išvystydamas jas iki monografijų: „jei kuriam dalykui pakaks medžiagos, tai bus atskira monografijėlė, jei kuriam bus mažiau medžiagos, tai bus tik monografijėlės santrauka – teduota tiek, kiek tesėta, kiek žinota ir išmanyta“⁷⁵⁰. Pasak Zaborskaitės, Vaižgantas buvo „nepriylgstamas medžiagos rinkėjas,

klausimais“; Jonas Grinius, *Putino lyrika*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-Filosofijos fakulteto leidinys, 1932, 5.

⁷⁴⁸ Jonas Gabrys-Paršaitis, *op. cit.*, 1913, 4.

⁷⁴⁹ Vaižgantas 1916 m. Voroneže per vasaros atostogų kursus vidurinių mokyklų mokytojams skaitė 12–18 lietuvių literatūros paskaitų. 1921–1922 m. Kaune aukštuosiuose karininkų kursuose dėstė tėvynės pažinimą ir tautybę literatūroje ir istorijoje. 1921 m. lietuvių literatūrą dėstė aukštesniųjų mokyklų mokytojų ir kareivių mokytojų kursuose, 1929 m. – Švietimo ministerijos aukštuosiuose lietuvių kalbos kursuose. 1922–1929 dėstė VDU Humanitarinių mokslų fakultete literatūros istorijos kursas.

⁷⁵⁰ Vaižgantas, „Lietuvių literatūra rusų raidėmis“, in: *Raštai*, t. 17: Literatūros istorija 1913–1925, parengė Eligijus Daugnora, Vilnius: LLTI, 2006, 17.

asmeniškai pažinojęs daugelį to laikotarpio rašto žmonių, apmetęs puikių, ryškių literatūrinių portretų⁷⁵¹. Kunigystė buvo palankus amatas pažintims su reikiamais žmonėmis, suteikusiai literatūros istorijai faktografinių duomenų. Vaižgantas medžiagą rinko chaotiškai, nesirūpino faktus tikslinti ir mokliškai sisteminti, jo, kaip istoriko, funkcija buvo labiau archyvinė muziejinė (Vaižgantas buvo ir Humanitarinių mokslo fakulteto muziejaus faktinasis organizatorius), literatūros istorijai skirti tekstai rašyti publicistiniu stiliumi, pirmiausia skirti periodinei spaudai⁷⁵². Renkamą medžiagą Vaižgantas vadino tyrimo iliustracija, galinčia apibūdinti autentišką kūrėjo intenciją ir ideologiją.

Imdamasis rašyti apie raštijos draudimo lotyniškais rašmenimis laikotarpį, Vaižgantas sąmoningai pasirinko psichologinį aspektą: „Aš imu psichologišką šios nelemtos rusų priemonės piliečių laisvei varžyti momentą. Būtent, kaip kultūros priespaudoje kito lietuvių siela: 1, inteligentų-idėjininkų, 2, paprastų žmonių, spekuliantų ir nespekuliantų“⁷⁵³. Lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu buvo daug rašytojų, tačiau mažai raštų, šios aplinkybės lėmė istoriko antikvarinį siekį juos visus kruopščiai ir su meile įtraukti į literatūros istoriją. Kaip ir Biržiška bei Mykolaitis-Putinas, Vaižgantas į aptariamą autorių žvelgė istoriškai, tik labiau pabrėždamas psichologinį rašytojų biografijos momentą: nors veikalai ne „taip sumaningai parašyti, vis dėlto jie pareiškia bent jų autorius buvus didžiū ir gražių norų“⁷⁵⁴. Garbingomis intencijomis buvo kompensuojamas meninės kokybės trūkumas. Simptomiška tai, kad Vaižgantui labiau rūpėjo ir buvo įdomiau pasakoti apie gyvenimą nei apie pačią kūrybą, kuri jo aprašomų autorių ne visa buvo meniškai vertinga. Neretai kūrybą pateikdavo kaip iliustraciją rašytojo psichologiniam portretui. Pavyzdžiui, pasakodamas apie Maironio „poemų sudėtį“, tiesiog surašė poemų ištraukas pasiteisinęs tuo, jog „85 puslapiai [poemos *Lietuva*] ne taip lengva

⁷⁵¹ Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*, 2002, 124.

⁷⁵² Pasak Aleksandro Merkelio, Vaižganto raštų paskirstymas „yra visai atsitiktinis, neturįs jokio vidujo sąryšio ir nesilaikąs klasifikacijos taisyklių [...] juos skirstydamas, nesilaikė nei chronologinio, nei srovinio, nei žanrinio, nei pagaliau kurio kito metodo [...] toks paskirstymas nemokliškas, ir su juo literatūros istorininkas negali sutikti“. Aleksandras Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, Kaunas: Pažangos b-vė, 1934, 344.

⁷⁵³ Vaižgantas, „Kokių lietuvių davė draudžiamasis laikas“, in: *Raštai*, t. 17, 90.

⁷⁵⁴ Vaižgantas, „Lietuvių literatūra rusų raidėmis“, *op. cit.*, 15.

atpasakoti: suprozinta poezija gali menkai duoti kūrėjo kvapo. Tai šitai mėginu apibūdinti ją vienomis ištraukomis⁷⁵⁵. Todėl jam svarbiau buvo formalieji, visuomeniniai, dvasiniai kūrinio rašymo kriterijai: „istorija užgriebia ir pragmatizmo dalykų, būtent ne tik tai, kas ir kaip parašyta, bet ir kam ir dėl ko taip, ne kitaip, parašyta“⁷⁵⁶. Istorine prasme estetinius kriterijus (formas, kompozicijos kūrimo principus) Vaižgantas laikė netgi žemesniais už pragmatinius – klausimai, *kaip* parašyta, buvo nagrinėjami gimnazijos kursuose (todėl Iešmantų, Kuzmickio, Miškinio vadovėliai labiau orientuoti į kūrybos nagrinėjimą), universitetinis lietuvių raštų istorijos kursas turėjo apimti tuos formaliuosius kriterijus, kurie buvo paremti Biržiškos eksplikuotais visuomeniniais santykiais ir visa rašomąja kultūra. Vaižganto teigimu, literatūros istorija turėtų apimti „visuomeninę nagrinėjamo autoriaus laiko istoriją“, todėl „mano paskaitos dar nebus nei ‚istorija‘, nei ‚literatūra‘, griežtai imant tas sąvokas, kad atitektų pilnam mokslo reikalavimui“⁷⁵⁷.

Literatūros istorijų paskaitų raštai visų pirma buvo skirti tikslinei auditorijai, studentams, t. y. orientuoti į klausytoją, todėl Vaižganto literatūros istorija atliko praktinę orientavimo funkciją – praeities faktai buvo pateikiami tokie ir taip, kad jie būtų įdomūs klausytojui ir verstų „nuobodžią praeitį pamilti“. Šis veiksnys turėjo įtakos pasakojimo ypatumui, nes oratorius siekė sudominti savo auditoriją. Dėl tos priežasties daugiau pasakota ne apie meniškai silpną kūrybą, bet apie jų autorius: rašytojų gyvenimo smulkmenas, lėmusias jų charakterius, vaidmenį visuomenėje, kūrybos pobūdį ir populiarumą. Pasakota apie vaikystės peizažus, formavusius rašytojų dvasią, apie įvykius, lėmusius rašytojų dvasios pokyčius. Istoriografinis naratyvas beletrizuotas, kupinas anekdotinių nuotykių, nors ir „moksliškai“ paremtas citatomis bei nuorodomis (pvz., pasakojime apie Biliūną primenama, kad „Poetingąjį aukštaičio kaimiečio tipą aš mėginau duoti ‚Pragiedruliuose‘

⁷⁵⁵ Vaižgantas, „Jonas Mačiulis-Maironis“, in: *Raštai*, t. 18: Literatūros istorija 1913–1928, parengė Iona Čiužauskaitė, Vilnius: LLTI, 2007, 247–248.

⁷⁵⁶ Vaižgantas, „Lietuvių literatūra rusų raidėmis“, *op. cit.*, 14.

⁷⁵⁷ *Ibid.*, 14–17.

aštuntame savo Raštų tomelyje⁷⁵⁸; čia pat pacituotas Herbačiausko dzūkų ir aukštaičių psichologinio tipo apibūdinimas pagal Mėnulio įtaką). Kūryba liečiama tiek, kiek ji atspindi rašytojo pasaulėžiūrą, charakterį, asmens savybes, pateikiami pavyzdžiai, iliustruojantys tekstų visuomeninę ideologinę sklaidą, tačiau vengiama detaliau kalbėti apie kūrinių kompoziciją ir kitus formaliuosius dalykus, kuriuos Vaižgantas nurašė gimnazijos kursui, nes jį labiau domino „psichinės paslaptys“, lėmusios rašytojų kūrybos pobūdį. Kita vertus, Vaižgantas nekvestionavo estetinio vertinimo kriterijaus, jam užteko keliomis frazėmis („ne taip sumaniai parašyta“) ar sakiniais apibūdinti kūrybos vertę („[d]rama tačiau meno atžvilgiu silpna, jos dalys neproporcingos, jos veikėjai nevienodai pakankamai apibūdinami; visa tai daro įspūdžio gerų apmatų, kuriems atausti neteko kantrybės“⁷⁵⁹). Tai pat svarbu, kad Vaižgantas sekė ne (tik) visuomeninę, bet ir kūrybinę rašytojų brandą.

Nebūdamas profesionalus istoriografas, Vaižgantas, anot Biržiškos, puikiai apgynė kunigų luomą (Biržiškai atrodė, kad kunigijos garbę reikėjo apginti nuo literatūros „kenkėjo“ Jakšto). Panašiai kaip Valančius ar Jucevičius, Vaižgantas į literatūros istorijos versiją įtraukė nemažai mažųjų autorių, kunigijos luomo atstovų (pvz., pretendentę į palaimintąsias – Žagarės Barbora). Daugelis literatūros istorijos dalyvių, be jau žinomų ir tapusių kanoniniais (Baranauskas, Kudirka, Maironis), buvo kunigijos luomo atstovai, kurie be Vaižganto gal net nebūtų tapę literatūros istorijos dalyviais. Be to, marginaliniai, mažieji autoriai buvo paversti tikrais herojais. Pavyzdžiui, Vaižgantas itin didžiavosi kunigo Anupro Jasevičiaus atrastais gausiais rankraščiais, kuriuos bent jau kiekybe prilygino Kraszewskio tomams: „pasididžiavau, kad ir lietuvių literatūros turėta autorių poetų, kurie tomiais seikėjo savo kūrybą“⁷⁶⁰. Taip Vaižgantas kūrė savo autorių kanoną⁷⁶¹, apibrėžtą lietuviškos spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis laikotarpiu.

⁷⁵⁸ Vaižgantas, „Jonas Biliūnas“, in: *Raštai*, t. 18, 435.

⁷⁵⁹ Vaižgantas, „Pijus Mičiulis“, in: *Raštai*, t. 16: Literatūros istorija 1896–1933, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: LLTI, 2005, 80.

⁷⁶⁰ Vaižgantas, „Anupras Jasevičius“, *Raštai*, t. 15: Literatūros istorija 1899–1929, parengė Eglė Bielskytė ir kt., Vilnius: LLTI, 2004, 104.

Paradoksalu, tačiau ne vienas didysis autorius buvo deheroizuotas – pasakojimo būdas (anekdotiniai pasakojimai), autentiškos rašytojų gyvenimo smulkmenos, asmeninė tiesioginė pažintis⁷⁶² istorijos dalyvius pavertė ne monumentaliais autoriais, bet „žemiškomis“, kartais net komiškomis ir atgrasiomis asmenybėmis, be monumentalumo auros. Viena tokių deheroizavimo aukų buvo Baranauskas:

Visados susirūpinęs, vis ką nors dirbęs, skaitęs ir rašęs, nelaiku nusitverdamas tų darbų ir nebenorėdamas jų beišleisti iš savo rankų. Taip dažnai likdavęs nesipraušęs, dar dažniau pasišiaušęs, nesišukavęs, skalbinių nemainęs, pirtin nėjęs. Jis taip dvokdavęs, ypač jo kojos, kai nusiaudavo, jog dėl to vieno niekas nenorėdavęs viename kambaryje gyventi.⁷⁶³

Panašios detalės lydėjo ir pasakojimą apie Kudirką („[d]ieną pralėbavęs, naktį dirbo“⁷⁶⁴). Vaižgantas nekvestionavo jau pripažintų autorių ir kūrinių reikšmės, tačiau nevengė parodyti ir jų silpnųjų pusių – aptardamas Baranausko smulkiosios poezijos tekstus (dainas), kritikavo autorių už poetinio talento neturėjimą – „banališkas eiles“, kuriomis negalėtų pasigirti net sodžiaus bernas⁷⁶⁵ arba tokias, kurias „lygiai gražiai prirauda bet kuri lietuvė bobelė“⁷⁶⁶. Vaižgantas, įsivaizduojantis, kad yra objektyvus įvykius transliuojantis pasakotojas, nesiekė rašytojų sumenkinti, jis faktus pateikė tarsi bylojančius

⁷⁶¹ Vaižganto aprašyti mažieji autoriai: Juozas Andziulaitis (Kalnėnas), Julijus Anusevičius, Pranciškus Butkevičius, Kazimieras Jasėnas, Aloyzas Kareiva, Kalikstas Kasakauskis, Jonas Katelė, Serafinas Laurynas Kušeliauskas, Pijus Mičiulis, Stanislava Paškevičienė, Petras Pundzevičius, Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, Angaras Rožėnas, Antanas Savickis, Pranciškus Savickis, Martynas Sederevičius, Marcelinas Šikšnys, Antanas Vytartas, Juozapas Želvys ir kt.

⁷⁶² „Aš pats pavyskupį Baranauską atmenu kaip susiraukėlį, dažnai neskusta žila barzda. Taip jis ir atėjo į mūsų kursinę grupę fotografuotis. Atsisėdo piktas, kad jam pertraukiau darbą, persikreipė sėdomis, taip jį ir nufotografavo žydėlis, nedrįsdamas taisyti. Buvo įsikūnijęs rimtumas ir šaltumas, kurie iš tolo baidė nuo jo jaunuomenę, net tuos pat kunigus. Ir gyveno – vienišas“. Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, in: *Raštai*, t. 17, 265.

⁷⁶³ Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, in: *Raštai*, t. 17, 262.

⁷⁶⁴ Vaižgantas, „Vincas Kapsas – žmogus“, in: *Raštai*, t. 18, 412.

⁷⁶⁵ Vaižgantas apie Baranausko smulkiuosius žanrus: „kai mėgino iš to savo, taip sakant, įgimto žanro iškrypti, rašė tokias banališkas eiles, kuriomis negalėtų pasigirti nė sodžiaus bernas. Tokių didžiuma. Jos tiek kerėpliškos, menkais veiksmažodžių rimais, be jokios fantazijos, nuobodžiai pamokslinės, jog nevertos padėti net greta labiausiai nevykusių makaronizmo, literatūros nupuolimo laiko eilėpalaikių“. Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 271.

⁷⁶⁶ Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 286–287.

pačius savaimė: „[m]es skaitomės su faktu“⁷⁶⁷. Monumentaliosios istorijos rašytojas kai kuriuos faktus būtų atmetęs – tokių pikantiškų detalių nerasime jokioje literatūros istorijoje. Tačiau faktų atranka visuomet priklauso nuo istoriko sąmonės – atrenkami tie faktai, kurie išryškina norimas parodyti gerąsias arba blogąsias aprašomų autorių savybes. Tą patį procesą atlieka ir romanistas, rašydamas istorinį romaną: siužeto vystymasis ir išsikeltos idėjos determinuoja, kurie faktai bus atrenkami ir sujungti tarpusavyje. Pavyzdžiui, Mykolaitis-Putinas subtiliai užsiminė, kad „[n]eliesime čia tų šešėlių, kuriuos meta ant vyskupo Baranausko jo nepalankus nusistatymas į jaunosios Lietuvos idealus, – mums Antanas Baranauskas – tai didelis priešaušrinės gadinės poetas patriotas“⁷⁶⁸. Taigi Mykolaitis-Putinas, nors ir būdamas labai kritiškas, tačiau nedrįso nuo Baranausko nuimti šlovės karūnos.

Vaižgantas, galima sakyti, deheroizavo Baranauską („įgimtasis jo uvėrumas užmušė šitą liaudies herojų“⁷⁶⁹), Miškinis vėliau jį reabilituos, laikydamas pirmuoju lyriku po Donelaičio. Baranausko prielankumas lenkams kliuvo ne vienam literatūros istorikui⁷⁷⁰. Miškinis prolenkiškas dainiaus pažiūras laikė jo gyvenimo klaida ir nuopoliu: tekste „Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva“ Baranauskas „atsisakė nuo tautinio atgimimo pranašo vardo“, tai buvusi jo asmens tragedija, kuri „neleido jam suvaidinti aukštesnės lietuvių kultūros iniciatoriaus vaidmens“⁷⁷¹. Taigi sklandžiam tautiniam pasakojimui trukdė nepatogūs faktai, todėl jie buvo atmesti arba laikomi herojų gyvenimo klaida.

Iš Vaižganto pasakojimų sužinome ne tik apie „prakaituotas“ Baranausko kojas, jo išvaizdą, bet ir apie psichologines charakterio ypatybes („Koks begalinis pasitikėjimas savimi! Koks egoistinis sausumas! Kokia kitokia

⁷⁶⁷ Vaižgantas, „Lietuvių gyvybės pulsavimai literatūroje“, *Raštai*, t. 15, 21.

⁷⁶⁸ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, d. 1, 20.

⁷⁶⁹ Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 298.

⁷⁷⁰ „patriotinėje XIX amžiaus literatūros ideologijoje Baranauskas agresingai nusiteikęs į maskolius, daro didelį žingsnį pirmyn, bet pasiduodamas lenkų įtakai, nenorėdamas nuo jų atsiskirti ir išsižadėdamas savosios kultūros, žengia atgal. Atrodo, kad ir garbinga senovė miela jam tik dėl to, kad ji atvedė lietuvius į katalikiškos lenkystės prieglobstį“. Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, d. 1, 24–25.

⁷⁷¹ Motiejus Miškinis, *op. cit.*, 263, 272.

Baranausko askeza neg šv. Pranciškaus Saleziečio!⁷⁷²) bei pedagoginius trūkumus („Baranauskas per dvidešimtį metų mokytojavimo tebuvo priešrevoliucinė (1864) mumija, nieko nauja nebesugebėjęs nei duoti jaunajam gyvenimui, nei bepasiimti iš jo. Visa jo vertybė bebuvo, kad jis buvo gyvas indas senai praskambėjusių ir dar nenutilusių tautinės sąmonės garsų“⁷⁷³).

Vaižganto naratyvas paremtas savitu tezės antitezės principu: Baranauskas gabus visose srityse (dainius, pamokslininkas, teologas, muzikas, filologas, pedagogas, matematikas), bet diletantas, savamokslis. Kudirka geras visuomenininkas, darbštus, bet prastas gydytojas, netvarkingas.

Vaižganto nuomone, „[p]usė ‚Anykščių šilelio‘ ir vienerios lyrikos eilutės jokiu būdu neprileidžia Antano Baranausko atsistoti ne tik pirmoje mūsų dainių eilėje, bet nei šalia Vienužio“⁷⁷⁴. Kita vertus, *Anykščių šilelio* autorius jau buvo tapęs kanoniniu rašytoju (Vaižgantui savitas autoritetas buvo Kymantaitė-Čiurlionienė, kuri Baranauską statė šalia Poškos; Biržiška jį laikė didžiausiu lietuvių poetu po Donelaičio, kuriuo nereikia dalintis su kitais, kaip Mickevičium, Kraszewskiu ar Kondratowiczium). Todėl Vaižgantas lyg teisindamasis ragino užmiršti Baranausko silpnas dainas, kad nebūtų sugadintas herojiškas dainiaus Baranausko vardas: „reikia kuo veikiausiai užmiršti, nes jų prisiskaičius įgyji žmogus tokios paniekos Baranauskui dainiui, jog imi nebematyti nei tų keleto, kurios sudarė jam dainiaus vardą“⁷⁷⁵.

Žinoma, be faktiškųjų faktorių prie Baranausko deheroizavimo prisidėjo ir subjektyvieji – pažiūrų neatitikimai, susikirtimai, pirmiausia Baranausko prielankumas lenkams.

Vaižganto konfesinės pažiūros, jo specifinė rašytojo pasaulėžiūra turėjo įtakos priešingam nei Biržiškos literatūros nuopuolio laiko (XVIII a.) suvokimui: „[š]ioms knygoms [*Broma, atverta ing viečnastį, Žyvatas Pono ir Dievo mūsų Jėzaus Kristaus, Aukso altorius*] nebetiko M. Biržiškos bendras pasakymas: ‚menkiausio turinio‘. Kaip tik priešingai – turiniu laimėjo tai, ko

⁷⁷² Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 268.

⁷⁷³ *Ibid.*, 266.

⁷⁷⁴ *Ibid.*, 298.

⁷⁷⁵ *Ibid.*, 271.

nelaimėjo šimtas kitų tikrai menko turinio knygpalaikių⁷⁷⁶. Vaižgantas šias tris knygas laikė pavyzdinga dvasiška literatūra, nes jos parašytos talentingai, su religiniu įkvėpimu ir šiluma; Didžiojoje Lietuvoje jos suvaidino didesnę vaidmenį nei Mažojoje Lietuvoje 130 leidinių – žemaičių ir prūsų tarmėmis parašytų „mažmožių“. Populiarūs pasakojimai buvo perleisti keliolika kartų, todėl nors ir „prišiukšlino“ kalbą, daugelis žmonių išmoko skaityti lietuviškai, be to, „[š]ie kalbos šlamštai talentingai parašytu turiniu atitiko lietuvių religingumui ir su juo užnešė jiems skaitymo mokslo drauge su religine kultūra“⁷⁷⁷. Vaižgantas į praeities tekstus žvelgė istoriškai – kaip tai siekė daryti Biržiška. Pastarasis labiau akcentavo visuomeninius santykius, Vaižgantas – idėines rašytojų pozicijas. Paties Vaižganto teigimu, jam svarbiau buvo pats faktas, psichologinės jo pasekmės (veikalai buvo populiari, skatino skaitymą ir stiprino religinę kultūrą), o ne meniniai vertinimo kriterijai („menkesnis raštas kultūros istorijoje esti giliau išvaręs vagą neg prašmatnesnis. Ar gerai, kad makaroninė mūsų XVIII amž. literatūra sustiprino katalikybę, kitas klausimas. Mes skaitomės su faktu“⁷⁷⁸). Vaižgantas taip pat pabrėžė, kad aptariamose knygose platinami katalikiški idealai nieko bendra neturėjo su tautiškomis idėjomis. Netgi Donelaitis, lietuvių literatūrą „įstatęs į pasaulio literatūras“, sąmoningai jokios visuomeninės naudos nesiekė, nes rašė dėl įdomumo ar malonumo (*per curiositatem*), tad, „[b]espalvis tautybės atžvilgiu palieka ir garsiausias Prūsų lietuvių poetas“⁷⁷⁹.

Įdomu tai, kad Vaižgantas faktografinius duomenis daugeliu atvejų ėmė iš Biržiškos literatūros istorijų, tik juos savaip, kartais priešingai, iš konfesinės (dvasinės) perspektyvos traktavo, parodydamas, kad istorinis faktas gali turėti dvi priešingas reikšmes. Netolydumai ir požiūrių susikirtimai ypač išryškėjo, kaip matome, interpretuojant XVIII a. raštiją ir vertinant (ne)patriotines idėjas kėlusius rašytojus – asmenybes, kurios artikuliuo svarbius tautinę tapatybę liečiančius klausimus.

⁷⁷⁶ Vaižgantas, „Lietuvių gyvybės pulsavimai literatūroje“, *op. cit.*, 20.

⁷⁷⁷ *Ibid.*, 20.

⁷⁷⁸ *Ibid.*, 21.

⁷⁷⁹ *Ibid.*

Biržiška, literatūrą periodizavęs šimtmečiais, XVI–XVIII amžius suglaudė į vieną skyrelį. Tik Donelaitis jam buvo kaip atsvara visai trijų amžių raštijai. Vaižgantas, rašydamas apie Donelaitį, netgi žodį „bespalvis“ pasiskolino iš Biržiškos: „[n]uobodžioje, bespalvėje to laiko raštų dirvoje, kada buvo platinami žmonėse tikrai menki tikybos dalykų rašteliai ir šiokie tokie kalbotyros ir istorijos dalykėliai, iškyla XVIII amžiaus lietuvių raštuose, kaip kokia nepapratai didelė ir labai skaisti žvaigždė, ir ima šviesti asmenybė genialingojo mūsų poeto, Prūsų Lietuvos kunigo, Kristijono Duonelaičio“⁷⁸⁰. Matome akivaizdžią priešpriešą: Biržiška bespalve pavadino trijų amžių raštiją, kontrastui išreikšti ryškios žvaigždės epitetu apibūdino Donelaitį. Vaižgantas, palankiau vertindamas senąją raštiją, patį Donelaitį pavadino bespalviu. Nors kontekstas kitas, tačiau žodžių sąsąukos atskleidžia istoriografinių pasakojimų susidūrimus.

Vaižgantas nesistengė tikslinti istorinių faktų, tačiau jam rūpėjo juos kitaip interpretuoti, perrašyti. Pavyzdžiui, Šliūpas Baranauską vadino aitriu fanatiku, kuris „kelose vietose Žiamaicziu vyskupystės [...] sako pamokslus, įkalindamas žmonėms tamsų scholastikiszkąjį mokslą“⁷⁸¹. Vaižgantas jautė reikalą bedievį Šliūpą patikslinti, kad Baranauskas parapijose „nėra kunigavęs niekur. 1865–67 tebuvo katedros vikaru“, o scholastiškasis mokslas, atsiradęs iš Aristotelio ir Tomo Akviniečio, nėra jau toks tamsus⁷⁸².

Biržiškos ir Vaižganto istorinis metodas ir pasakojimas iš esmės buvo tas pats – kultūros kontekstas: biografija ir kūryba. Tik Biržiška pateikė bendresnes charakteristikas, orientuodamasis į visuomeninius socialinius santykius. Vaižgantas pozityvizmą apskritai laikė pasenusiu dalyku⁷⁸³, jis gilinosi į rašytojų biografijas ir tuos aplinkos veiksnius, kurie lėmė jų asmenybę ir kūrybos pobūdį, jos augimą ir brandą. Biografijos buvo psichologiškai intymios, pasak Merkelio, Vaižgantas „nemoka duoti bendros,

⁷⁸⁰ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 16.

⁷⁸¹ Jonas Šliūpas, *op. cit.*, 1890, 81.

⁷⁸² Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 236.

⁷⁸³ Vaižgantas: „ne nusidėjimas nesekti Spenceriu ir Comte, kurie laikomi pozityvistų dievukais. Jie šiandien yra jau likę ūksmėje, kaip ir jų padarai pozityvistai. Filosofija gyvas dalykas, auga ir kinta“. Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 263.

abstrakčios rašytojo asmens charakteristikos. Bet užtat jis labai vykusiai moka pagauti kai kuriuos konkrečius rašytojo bruožus ir duoti juos klausytojams ar skaitytojams taip, kaip jie yra pasireiškę tuo ar kitu momentu gyvenime“⁷⁸⁴. Vaižganto rašytojo talentas leido, anot Biržiškos, vienu sakiniu, kartais žodžiu išspręsti painiausius visuomenės ar literatūros istorijos klausimus⁷⁸⁵. Pavyzdžiui, neigiamai vertinęs Ksavero Sakalausko-Vanagėlio eiliavimus, išimtinai pasidžiaugė vienu eilėraščiu („Mylimajai“), tačiau čia pat pridūrė, kad tai ne originalios eilės, bet vertimas⁷⁸⁶. Rašydamas apie Maironio poetinio talento brendimą Vaižgantas paminėjo poemos *Lietuva* genezės istoriją, kurioje figūravo pirmasis Maironio autoritetas Baranauskas, dėl lenkomaniškų pažiūrų atlikęs priedangos vaidmenį⁷⁸⁷. Taip Vaižgantas paaiškino, kodėl tautinis poetas, nemėgęs lenkų, savo poemą dedikavo prielankumą lenkams reiškusiam Baranauskui.

Psichologinės asmens savybės ir socialinio lauko aprašymas (netgi sakytume – tyrimas) atskleidė ir rašytojų kanonizacijos procesą, t. y. priežastis, kodėl autoriai tapo herojais. Pavyzdžiui, Vaižgantas išdavė, kaip buvo heroizuotas Baranauskas. Prie šio „proceso“ prisidėjęs Maironis, kuris savo poemą *Lietuva* dedikavo Baranauskui, taip, pasak Vaižganto, Maironis paskolino jam būsimų savo nuopelnų: „[i]ma tada Maironis kun. A. Baranauską sau idealizuoti, teikdamas jam patį save, visus savo susidarytuosius privalumus, gaubdamas jį savo rūbu. Vadina jį tėvynės tėvu, ryto žvaigždele, milžinu, prikėlėju lietuvių dvasios, atidariusiu jiems akis, įkvėpusiu viltį, pavadinusiu į darbą. Ir vis už tai, kad parašė „Anykščių šilelį“ ir keletą giesmių, kurias Lietuva gieda. Aišku, kad to per maža, [t]ad Maironis gavo paskolinti būsimųjų savo nuopelnų“⁷⁸⁸.

Nors Vaižgantui labiau rūpėjo *kam* ir *kodėl* rašė, o ne *kaip* rašė, tačiau jo estetinė nuovoka leido jam pačiam spręsti apie klasikos vardo vertus tekstus. Palankiai vertindamas Šatrijos Raganos *Sename dvare*, Vaižgantas teigė, kad

⁷⁸⁴ Aleksandras Merkelis, *op. cit.*, 345.

⁷⁸⁵ Mykolas Biržiška, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *op. cit.*, 1925, 65.

⁷⁸⁶ Vaižgantas, „Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis“, *Raštai*, t. 17, 427.

⁷⁸⁷ Vaižgantas, „Jonas Maironis-Mačiulis“, in: *Raštai*, t. 18, 219.

⁷⁸⁸ *Ibid.*, 219–220.

tai „grynos poetinės kūrybos dalykas, be jokių pašalinių sumetimų, kam tai daroma. Moralinė jo prasmė labai gili; tačiau ji susidaro savaime, kad mamatės ir Irusios moralinė skaistybė per graži. Kad aš būčiau galingas, aš ‚Viktutė‘ su ‚Sename dvare‘ paleisčiau visoms mokykloms skaityti ir iš jų rašiniams temų imtis, nes tai – klasiniai dalykai savo forma ir turiniu [išskirta RD]“⁷⁸⁹.

Kita vertus, Vaižganto nuomone, literatūra yra jausmų kūryba, todėl jos tyrinėjimas bei vertinimas tegali būti subjektyvus. Literatūros analitikui jis kėlė uždavinius parodyti tai, kas verta mąstymo ir moralinio bei estetinio pasimėgavimo – „diemantais-diemanciukais pasidžiaugti ir savo klausytojus jais pradžiuginti“⁷⁹⁰. Net kritiką Vaižgantas sugebėjo išreikšti literatūriškai maloniai ir vaizdingai (pvz., „Kristaus mokslo profanatoriums – netikusiems rašytojams – turbūt yra tam tikra apygarda Pragare, kurios Dante nebuvo pasergėjęs“⁷⁹¹). Istoriografiniuose pasakojimuose skleidėsi Vaižganto-beletristo talentas, lėmęs kartais pernelyg subjektyvų aprašomo asmens vertinimą. Pavyzdžiui, palyginkime Biržiškos ir Vaižganto liudijimus apie Baranausko (ne)gebėjimą Kauno seminaristams dėstyti lietuvių kalbą:

Mokydamas joje klierikus gražiai sakyti lietuviškus pamokslus, kreipė jų dėmesį į gimtąją kalbą, vertė savo tarmėmis rašinius jam rašyti, pats kalbą gražiai pramoko ir plačiai, net užsieny, išgarsėjo giliu jos mokėjimu.⁷⁹² (Biržiška)

Baranauskas buvo savo būdu uvėrus, vokiškai – steif, toks nedoras, jog galėjo bet ką atgrasyti nuo puikiausio dalyko. Tai ir klierikus nuo lietuviškųjų dalykų, nuo savo pamokų atgrasydavęs savo būdu ir keistais reikalavimais.⁷⁹³ (Vaižgantas)

Dviejų autorių radikaliai skirtingas to paties įvykio traktavimas liudija fakto ir fikcijos skirtumų redukovimą. Tai reiškia, kad tą patį faktą galima visiškai skirtingai aprašyti ir nėra jokio atspirties taško, įrodančio, kuris iš šių autorių yra teisus ir objektyvesnis. Kalbos vaizdingumas, stilistinėmis

⁷⁸⁹ Vaižgantas, „Marija Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana)“, in: *Raštai*, t. 16, 171.

⁷⁹⁰ Vaižgantas, „Lietuvių literatūra rusų raidėmis“, *op. cit.*, 10.

⁷⁹¹ Vaižgantas, „Kunigas Juozapas Silvestras Dovydaitis“, in: *Raštai*, t. 17, 241.

⁷⁹² Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1925, 134.

⁷⁹³ Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 265.

priemonėmis išreikštas psichologinis Baranausko charakteris Vaižgantą verčia laikyti beletristu, tačiau lygiai tokiu pat beletristu galima pavadinti ir Biržišką, nors jo tekstas gerokai santūresnis. Pasakojimo objektyvumo neįmanoma pagrįsti netgi faktiškumu, nes šiuo atveju, sakytume, Vaižgantas atliko tankųjį aprašymą, remdamasis betarpiškais autentiškais faktais, o Biržiška, „objektyviai“ tyręs šaltinius, pateikė abstrakčius teiginius.

Literatūros istorijų rašymas buvo aktyvus procesas, autoriai medžiagą vieni iš kitų pasiskolindavo, kartais dėl jų polemizavo. Pavyzdžiui, Mykolaičio-Putino istorijoje esama ne viena nuoroda į Vaižganto *Raštus* – vienur Vaižgantą tiesiog pacituodavo, kitur jo vertinimą papildydavo ar pakoreguodavo laikydamas pernelyg nekritišku (pvz., pacitavęs Vaižganto žodžius apie Juliaus Anusavičiaus idilę „Viena pavasario diena“⁷⁹⁴, pastebėjo, kad „[i]vertinimas, be abejo, per daug entuziastiškas“⁷⁹⁵).

Vaižganto naratyvai tebuvo fragmentinės žinios, kai kurios net nereikalingos literatūros istorijai, kai kurie vertinimai ginčytini to meto recepcijoje (Biržiškai atrodė ginčytinas Baranausko vertinimas). Todėl iš Vaižganto literatūros istorijos galėjo būti tik „monografijėlės“ arba „monografijėlių santraukos“. Kaip ir Biržiškos naratyve, Vaižganto objektas buvo ne literatūra, bet rašomoji kultūra su plačiu istoriniu kontekstu (Vaižganto paskaitos suteikia nemažai medžiagos istorijos mokslui, pvz., jis pirmasis „atskleidė Muravjovo ir jo padėjėjo Ivano Kornilovo rusifikacinius kėslus“⁷⁹⁶). Kaip ir Mykolaitis-Putinas, Vaižgantas pabrėžė autorių istorinę vertę, kuri buvo susijusi su tautiškumo puoselėjimu (pvz., „[n]ei menininkas Vydūnas, nei mokslininkas nėra Europos mato“⁷⁹⁷, tačiau jis giliai jautė tautos sielą), todėl ir silpnesniems autoriams paskirta „kertelė“ jo literatūros istorijoje. Mykolaitis-Putinas kantrybės netekdavo, kai tekstai neatitikdavo menkiausią

⁷⁹⁴ „Doc. J. Tumo nuomone, esąs „tai tikras kūrinys, kuriam lygių meno atžvilgiu (pačia kompozicija, ne forma) (V. M.) beveik nėra mūsų poezijoje“. Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 11, d. 1, 57.

⁷⁹⁵ *Ibid.*

⁷⁹⁶ Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: baltos lankos, 2006, 33.

⁷⁹⁷ Vaižgantas, „Vilimas Vydūnas“, in: *Raštai*, t. 16, 103.

meninių reikalavimų, Vaižgantas – tuomet, kai autoriai neatitikdavo konfesinių ir pasaulėžiūrinių pozicijų.

Vaižganto rašymą pavadintume stipriai beletrizuotu istoriniu pasakojimu (faktų *perrašymu*), kuriame estetiškas kūrybos vertinimas buvo sumišęs su psichologinėmis rašytojų charakteristikomis, jų asmeninėmis savybėmis ir sociologiniu aprašomuoju lauku. Beletrizuoti istoriografinio pasakojimo ypatumai lėmė Vaižganto diskurso provokatyvumą ir įdomumą – dėl ko jo klausytojai „praeitį pamylė“. Jam pačiam nebuvo įdomūs jau žinomi faktai, todėl stengėsi pateikti dar nežinomas rašytojų „ilustracijas“, kurios apibūdintų psichologinį rašytojo portretą.

Skaitytojo istorinę sąmonę sužadina istorinio teksto retorika. Galima teigti, kad iš visų aptartų autorių Vaižganto retorika šiuo požiūriu efektyviausia.

3–4-ajame dešimtmetyje biografiniu principu buvo rašomi literatūros istorijos vadovėliai (Iešmantų, Kuzmickio, Miškinio), tačiau jie nebuvo tokie iškalbingi kaip Vaižganto naratyvas ne vien todėl, kad buvo skirti gimnazijos kursui, nagrinėjančiam, *kaip* parašyta. Biografinius psichologinius portretus savo istorijoje kūrė ir Miškinis, galima teigti, perrašydamas Vaižgantą, tik atsisakęs smulkmeniškumo⁷⁹⁸ ir daugiau dėmesio skyręs pačiai kūrybai. Miškinio istorija buvo paskutinė iki sovietinės okupacijos rašyta literatūros istorija-vadovėlis (1939). Naratyvas metaforizuotas, vaizdžiai išryškinantis lietuvių literatūros panoramą: „[p]irmas mūsų praeities periodas yra legendarinė, Daukanto vaizduotės sukurta ir Baranausko supoezinta Lietuva, užėmusi kadaise didelius miškais apaugusius plotus, nusitęsusi už Smolensko ir siekusi Dunojų“⁷⁹⁹. Plačiai komentuodamas kūrinius, Miškinis iš jų formavo

⁷⁹⁸ Pavyzdžiui, Miškinis rašydamas apie Baranauską užsiminė, kad susipažinęs su Karolina Praniauskaite patraukė jos brolio, Utenos klebono dėmesį, kuris Baranauskui nupirko keturių klasių pažymėjimą, kad galėtų įstoti į Varnių kunigų seminariją (Motiejus Miškinis, *op. cit.*, 242). Vaižgantas smulkmeniškai rašė, kad Baranauskas pats nusipirko Telšių progimnazijoje IV klasės liudijimą – „tam dalykui pritrūkęs 10 rublių, pasiskolina jų iš Krzywieco“ (Vaižgantas, „Antanas Baranauskas“, *op. cit.*, 259).

⁷⁹⁹ Motiejus Miškinis, *op. cit.*, 1939, 244.

praeities ir dabarties Lietuvos viziją. Todėl Mickevičius nesisavinamas, nes jis, nors ir įamžino „Lietuvą dainoje, bet paliko ją visiškai abejingą jos ateičiai“⁸⁰⁰.

Viena literatūros vadovėlių funkcijų – įtvirtinti lietuvių literatūros kanoninių monumentaliųjų autorių sąrašą ir pavaizduoti panoraminį lietuvių literatūros vaizdą nuo liaudies dainų iki naujosios literatūros. Iki pat Miškinio literatūros istorijos svarbiausias metanaratyvo uždavinys buvo sukurti (papasakoti) šviesų tautos praeities paveikslą, įkvepiantį dabarties ir viltingos ateities lūkesčiams.

⁸⁰⁰ *Ibid.*, 169.

6. Tautinio metanaratyvo provokacijos

6.1. Avangardinis tautinės istorijos pasakojimas

*Žiaurus istorikas, žiauri istorija.*⁸⁰¹

Toliau aptarsiami istoriografiniai pasakojimai ir jų epizodai priklauso kritiniam satyriniam istoriografijos tipui. Jie buvo nukreipti prieš pozityviają istoriografiją. Satyros vaizdavimo forma rodo, pasak White'o, kad „herojinio romano, komedijos ir tragedijos žanrų dramatiškai perteikiamos pasaulio vizijos esmiškai neatitinka tikrovės“⁸⁰². Tai ironiškas pasakojimas – istorinio sąmoningumo lygmuo, perėjęs antikvarinį, monumentalųjį, kritinį į antiistorinį, gaivališkai transcendentinį.

Benedikto Babrausko istoriografinį naratyvą *Lietuvių literatūros istorija: Gyvieji* (d. 2, 1932) laikyti provokatyviu verčia autoriaus ambicija eskiziškus ir eseistinius lietuvių literatūros apmąstymus pavadinti literatūros istorija, o save – literatūros istoriku. Gineitis šio autoriaus *Lietuvių literatūros istoriografijoje* net nepaminėjo. Gal laikė nerimtu ir nereikšmingu, gal dėl tendencingumo (Babrauskas – „dekadentinis“ autorius, išleido provokatyvių satyrinių eilėraščių rinkinį *Eilėraščių krautuvė*, 1931), tačiau veikiau dėl to, kad buvo išeivis⁸⁰³ (nors literatūros istoriją parašė ir išleido Lietuvoje dar būdamas studentu). Istoriografijos istorijoje Babrausko vardas liko paraštėse ar už jų⁸⁰⁴, todėl šis tekstas mums dar svarbesnis kaip alternatyvus naratyvas,

⁸⁰¹ Pulgis Andriušis, „Linija“, *Skynimai*, 1933, nr. 1, 42.

⁸⁰² Hayden White, *op. cit.*, 2003, 13.

⁸⁰³ Benediktas Babrauskas (1910–1968), 1928–32 m. studijavo VDU, 1944 m. emigravo į Vokietiją, 1949 m. – į JAV.

⁸⁰⁴ Babrausko literatūros istoriją kūrybiškai analizavęs ir aktualizavęs Ramutis Karmalavičius teigė: „Pernelyg kita ir kitokia šio autoriaus meninės patirties orbita, todėl gali būti ilgai nepastebėta, kaip ir paties Babrausko literatūros kritika [...] literatūros istorija apie *Gyvuosius*, tarkim, net 2001 m. išleistoje „Lietuvių literatūros enciklopedijoje“ sąmoningai neaparta“. Ramutis Karmalavičius, „(Ne)korektiškos XX amžiaus I pusės lietuvių „literatūrinės abėcėlės“ korekcijos“, in: *Mitai lietuvių kultūroje*, Šiauliai: ŠU, 2002, 152.

kuriuo nesiekama istoriškumo. Babrausko literatūros istorija apėmė autoriaus gyvenamąjį laikotarpį:

Biržiškai lietuvių literatūra prasideda Mažvydo verstomis giesmėmis. Maironiui – Donelaičiui. Naujų krypčių „sukūrėjams“ – jais pačiais. Mums, jėjusiems į dailaus žodžio apsigyvenimo vietą, neišvengiama susipažinti visų pirma su vietiniais, su kuriais teks aktualiai bendrauti: kurie *gyvena*.⁸⁰⁵

Babrauskas kreipėsi (lyg dialogui – bendravimui) ne į mirusius, bet į gyvuosius rašytojus ir vertino (interpretavo) gyvenamojo laiko literatūrą, nepretenduodamas į objektyvumą, tik – į originalų mąstymą. Ramutis Karmalavičius, analizavęs Babrausko fenomeną, jo istoriją epizodiškai siejo su diltėjiška mokykla ar bent su Lindės-Dobilo metafilosofija. Tačiau Babrausko rašymo (mąstymo) stilius pernelyg aštrus⁸⁰⁶, kad taikytume jam švelnios diltėjiškos interpretacijos tendencijas.

Aprašomasis objektas (-ai) ir kintanti jo vertė lėmė autoriaus metodologijos pasirinkimą:

Iš gausingos kūrybių medžiagos tu nesusidarysi šios literatūros pobūdžio vaizdo, „nagrinėdamas“ kiekvieną kūrėją paskirai, kaip Zajančkauskas kad yra daręs. Todėl čia buvo stebimos linkmės, charakteringesnieji bruožai. Aišku tam negalėjo tikti joks griežtas (apriorinis) metodas, kurį kiti pasirenka, kurį ir aš galėjau pasirinkti Literatūros istorijos, t. y. esamos literatūros vertinamojo apibūdinimo metodas yra kintamas.⁸⁰⁷

Babrausko metodas – avangardistinė provokacija. Autorius, kreipdamasis į skaitytoją, teigė, kad jeigu skaitytojas bus „toks įžūlus ir nemandagiai užsispyręs šio veikalo metodą krikštyti, tai pakrikštyk jį babrauskiškuoju“⁸⁰⁸.

⁸⁰⁵ Benediktas Babrauskas, *Lietuvių literatūros istorija: Gyvieji II dalis*, Kaunas, 1932, [3].

⁸⁰⁶ Pulgis Andriušis apie *Liniją* ir Babrausko istoriją: „net juoko dalykėlių yra. Va, kad ir Ben. Babrauskas. Parašė „Lietuvių literatūros II dalį. Ben Babrauskas, it koks raizbainykas, pereina pro mūsų naują literatūrą su lazda, kožną senį užkabindamas, o kitą negyvai nugalabydamas, o trečią muziejun padėdamas [...] Kaiką apspardo, kaiką apkolioja, o pagirt nieko ir nepagiria“. Pulgis Andriušis, *op. cit.*, 42.

⁸⁰⁷ Benediktas Babrauskas, *op. cit.*, [45].

⁸⁰⁸ *Ibid.*

Įsubjektinę literatūros istorijos rašymo metodą, Babrauskas pasirinko fragmentuotą rašymą apie XX a. 2–3-ojo dešimtmečio literatūrinio lauko reiškinius. Pasak autoriaus, „[d]augelis minčių originalios, nes pirmąkart pareikštos. Tikiu, kad vienas kitas jomis gyveno, buvo įsitikinęs, bet tik sau, nes nedrįso pareikšti, kaip ir iš viso, dar niekas nėra išdrįšęs išleisti lietuvių literatūros istorijos. Veikalas mano tendencingas, nes ir apie nerimtus dalykus rimtai kalbu“⁸⁰⁹. Babrausko teiginys, kad niekas nėra išdrįšęs išleisti lietuvių literatūros istorijos, reikštų, kad ankstesnių istoriografinių veikalų jis nelaikė literatūros istorijomis, todėl jo istoriją priskirsime kritiniam ir satyriniam naratyvo tipui, neigiančiam patį istoriografinį diskursą, tiksliau – herojiškas monumentaliasias literatūros istorijas („Kada jau tapsim saviškiai, teks nueiti ir į pogrindį, kuriame palaidoti žuvusių laikų inteligentai bei didikai, balzamuoti kuklių piliečių atsiminimais ir maldomis“⁸¹⁰).

Kad geriau suvoktume ir rekonstruotume babrauskiškąjį rašymo principą, panagrinėsime, ką jis kritikuoja ir kokią istoriją kuria – kaip formuoja pasakojimą (periodai, idėjos, tikslas), kas ir kokie yra jo istorijos dalyviai ir koks pasakotojo savitumas.

Babrausko pasakojimas atrodo kaip diskursyvinis žaidimas, todėl ir literatūros apibrėžimas išreikštas simboliškai kalba: „Literatūra – klubas, o rašytojai lošia šachmatais. Figūros simbolizuoja: kumetį, žydą su barzda ir būtinai dvokiantį, kekšę, Vytautą Didįjį, mergaritinį ir kit. Jas nuobodžiai kankina Vaižgantas, Krėvė, Vienuolis, Gira, Cvirka – – –. Pirmiau nugalėdavo baltieji, pastaruoju laiku juodieji ima atsilošti. Klubas prirūkytas – dėl to nesąmoningai miglotas“⁸¹¹. Autorius, pasitelkdamas vaizdingą žaidimo metaforą, literatūrai taikė originalumo ir psichologinio gilumo kriterijus, kurie neretai įgaudavo žaidimo ir atsitiktinumo prasmę, todėl kritikavo argumentacinį literatūros pasakojimą – visus rašytojus, imituojančius gyvenimą „kaip statiškąjį tautos reiškinį“, neturinčius kūrybinės fantazijos –

⁸⁰⁹ *Ibid.*

⁸¹⁰ *Ibid.*, [3].

⁸¹¹ *Ibid.*, [5].

„tik primityvią stebėjimo ir fiksavimo galią“⁸¹². Literatūros istorijos objektu buvo tiesiogiai su grožine literatūra susiję reiškiniai (be kelių išimčių, pvz., pamąstymo apie operą): literatūrinės srovės, literatūros ir gyvenimo santykio (mimetinio rašymo), tautiškumo idėjų reiškimo problema, stilius, kūrybinės mokyklos. Teminis rašymas (nors autorius savo rašymo būdą pavadino kronikiniu) lėmė neįprastą literatūros istorijos struktūrą: 43 literatūrinio gyvenimo eskizus, kurie turėjo sudaryti „jau esamos literatūros vaizdo bent siluetą“, kad skaitytojas galėtų vertinti „drąsiai pagal savo nusistatymą bei suvokimą“⁸¹³. Šitaip nusakomas istorijos tikslas, orientuotas į suardytą pasakojimą, vientisumo ir nuoseklumo atsisakymą ir į literatūroje pasimetusių sutrikdytą skaitytoją. XXI a. istoriografai Babrausko pasirinktą poziciją veikiausiai įvardytų rašymu per atstumą. Turint omeny, kad atstumas yra žinojimo forma, pateikianti abstraktų literatūros vaizdą tolimesnėms skaitytojų interpretacijoms.

Tipologiniu požiūriu Babrausko pasakojimą galima priskirti kritinei ir satyrinei literatūros istorijai, todėl labiau jį vadintume kritika nei istorija, jei pats autorius keliskart nepabrėžtų, kad jis yra literatūros istorikas. Autorius siekė parašyti tokią literatūros istoriją, kurios dar niekas neparašė – išdrįsti kritiškai pažvelgti į literatūrinius reiškinius ir literatūros rašymo įpročius (tai leido literatūros istorijos objektas ir pasirinkta subjektyvi interpretacija). Pasakojimas organizuojamas metanaratyvo neigimu ir transformacija, kurią atskleidžia ne tik turinys, bet ir forma⁸¹⁴. Iš pasakojimo būdo, poetinės formos ir rašančiojo sąmonėje slypinčių vaizdinių Babrausko istorinį diskursą pagal White'o tipologiją priskirtume satyrai, kupinai ironijos. Pvz., ironiją iliustruoja tokia Babrausko mintis apie poetų nesugebėjimą būti socialiais, t. y. reflektuoti gyvenamojo meto įvykių („dienos reikalų“):

⁸¹² *Ibid.*, [7].

⁸¹³ *Ibid.*, [45].

⁸¹⁴ Viktoras Katilius apie Babrausko literatūros istoriją: „Tos knygeliukės grafinė išvaizda: vienos raidės riebios, kitos liesos, trečios išretintos, dar kitos tokios smulkutės, kad įžiūrėti nebegalima, tarpais tekstas išspausdintas aukštyn kojom – skaityti turi kitu galu apgręžęs; apie normalią skyrybą – nė kalbos, palyginimai – su vaikais, su žilais seniais, kitur visai nieko nesuprasi...“. Viktoras Katilius, *Židiniai ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1997, 83–84.

Jei „po amžių kada“ istorikas kuris pažvelgs į mūsų literatūrą, norėdamas surasti karo meto lietuvių dvasinės veiklos pobūdį, turės konstatuoti: arba Lietuvoj karo nebuvo, arba poetai tapo užmušti, arba už giriose slapstymosi nuodėmę Dievas jiems „dainavimo dvasią“ atėmė [...] Tautos istorikas aprašymų ras, be abejonės, pakankamai [...] Bet užvis didžiausiai dėkos jis J. Šiliečiui už „Vokiečių okupaciją Lietuvoje“: šis veikalas vaizdingiausias tos epochos liudininkas, vaizdingiausias dėl to, kad su paveikslėliais...⁸¹⁵

Pasak autoriaus, literatūros istoriko uždavinys yra „sekti kūrinio priemonės, t. y. vidinės ir viršinės formos pareiškimo būdą. Priemonės gali būti aiškiai, „objektyviai“ (reliatyvine, kasdienine, šio žodžio prasme) analizuojamos, sintetamos. Būtent: epitetas, rimas, palyginimo santykiavimas su lyginamuoju, su jo aplinka – – –. Sakinys, ritmas (sintaksė, ritmika) galima žvelgti ir stiliaus ir priemonės prasme; [...] istorikas turi teisės (netgi pareigos) jau ir formos srities pažvelgti“⁸¹⁶. Tačiau Babrauskas neatliko jokio nagrinėjimo ir nepateikė jokių argumentų, tik galimo tyrimo išvadose ironizavo istorijų hiperbolizuotą kultūros poveikį rašytojui ir deterministinių reiškinių aiškinimą (pvz., Gira, Mykolaitis-Putinas stiliaus mokėsi iš Maironio ir tautosakos, Vienuolis – iš Lazdynų Pelėdos, Vaičiūnas, Neris, Tomas Venclova – iš Mykolaičio-Putino, Grušas – iš Vienuolio, Kazys Binkis, Kazys Inčiūra – iš Giros, Šeinius, Sruoga, Jurgis Savickis, Petras Tarulis – „iš užsienio“ ir t.t.).

Istorijos dalyviai – gyvenamojo laiko rašytojai, jų buvo keletas generacijų, bet kadangi Babrausko literatūros istorijoje nėra nuoseklaus struktūrinio dėstymo, generacine jos nepavadintume. Ji suskirstyta rašytojų grupėmis, nors ne vienoje vietoje užsiminta ir apie kartų santykius, kurie suponavo klasikų ir epigonų skirtį: „[r]yškesni kūrybiniai vienetai, oficialūs savo galdynės minties vadai, vėlesnėse generacijose susilaukę yra epigonų: Vaižgantas – Bičiūnų, Maironis – V. Stonių, Binkis – L. Girą ir kit. [...]“

⁸¹⁵ Benediktas Babrauskas, *op. cit.*, [17].

⁸¹⁶ *Ibid.*, [6, 14].

Vyresnioji mūsų rašytojų karta yra mūsų kultūros tormazas (skaitytojo srityj)⁸¹⁷ ir pan.

Babrausko rašymo stilius turi 3–4-ajam dešimtmečiui būdingo avangardizmo ir manifestacinio žurnalistinio stiliaus bruožų. Autorius priklausė tai generacijai, patyrusiai keturvėjininkų, trečiafrontininkų, pjūvininkų, granitininkų idėjinius orientyrus. Pats Babrauskas buvo vienas „neperiodinio literatūros žurnalo“ *Linija*⁸¹⁸ bendradarbių, čia jis pirmą kartą ir publikavo savo literatūros istoriją. Programiniame linijiečių tekste akcentuojama „gyvoji kūryba“ (plg. Babrausko literatūros istorijos paantraštę: *Gyvieji*), chaotiškos žmogaus prigimties išlaisvinimas. Linijiečių manifeste smerkiamos kitų literatūrinių grupuočių programos, kūryba vadinama negyva ir suschematinta („Ne katalikas, ne bernas, ne komunistas, ne partijos robotas, bet kartu ir katalikas, ir bernas, ir komunistas, ir partijos robotas, ir kiek jų bebūtų – tik tai tiek, kiek jie yra žmonės. Suschematintos žmogystės iš vienos ir antros pusės yra mūsų neapykantos objektas“⁸¹⁹). Linijiečių teiginius iliustruoja Babrausko kritiškas žvilgsnis į kitus leidinius, pvz., į *Keturių vėjų* sąjūdį, nes šis naudojosi „rusiška programa“ ir nieko originalaus nesukūrė: vienintelis keturvėjininkų nuopelnas buvo tai, kad jie „išskėlė reikalą mokytis nevaržomai pasakyti tai, ką jaučia“⁸²⁰. Viena pagrindinių linijiečių manifesto idėjų – „kūryba pasisakyti apie kūrybą“. Vadinasi, ir Babrauskas programiškai siekė parašyti kūrybišką literatūros istoriją.

Vaižgantui rūpėjo autorių biografinė psichologija, o Babrauskas gilinosi į kūrybos psichologiją atvirai konstatavęs, kad kūrybinė psichologija lietuvių literatūroje dar nepasiekė tokio lygio, kai gebama ją kūrinėje konkretizuoti. Babrausko nuomone, pirmasis ir „kol kas vienintelis“ autorius, kurio kūryboje yra psichologinės analizės, buvo Šeinius. Didžioji dalis Babrausko aptariamo laikotarpio rašytojų kūrybos buvo pagrįsta primityviomis idėjomis ir įvairios rūšies idealizmais – vieni kūrė literatūrą, kiti idėjas. Nykų literatūrinį lauką

⁸¹⁷ *Ibid.*, [3, 43].

⁸¹⁸ *Linija* sudarė grupelė nuo *Granito* atsiskyrusių individualistų (Stasys Anglickis, Bernardas Brazdžionis, Viktoras Katilius ir kt.). Išėjo tik vienas *Linijos* numeris (1932 m., gegužės mėn.)

⁸¹⁹ „Pasisakymas“, *Linija*, 1932, 3.

⁸²⁰ Benediktas Babrauskas, *op. cit.*, [18].

labiausiai sudrumstė „kūrėjas judintojas“ – Herbačiauskas, taip pat iš „masės nuomonės“ išsiskyrė Jurgis Savickis. Šie trys autoriai labiausiai atitiko Babrausko išsikeltus kūrybinio vertinimo kriterijus.

Linijiečių programa daugiau sąsaukų turėjo ne su Dilthey išvystyta hermeneutine mokykla, bet su Nietzsche's filosofija: „[j]ei kuris autorius, atsisakęs kūrybinio idealizmo, praktikuoja sąveiksmą su gyvenimu, tai jo kūrybą ištinka tragizmas: 1) arba jo specijalybe tampa gyvenimo taisymas mokymas (didaktika), 2) arba jis ima tik ‚vaizduoti‘ gyvenimą (naujo nesukuria), 3) arba (tragiškiausia!) ima jis pataikauti gyvenimui“⁸²¹. Babrauskas parodijavo tautinę pozityvistinę istoriografiją ir ieškojo literatūros, „artėjančios prie gyvenimo“. Nors istoriniai artefaktai yra susieti psichologiniu ryšiu su interpretuotoju, į pačius kūrinius Babrauskas nesigilino ir neaprašinėjo „kaip Zajančkauskas“. Gyvenimo ir kūrybos santykio formuluotėje išryškėjo Babrausko istorijos provokatyvus teigimas, kad ne epocha lemia kūrybą, bet atvirkščiai. Tai buvo radikaliai priešinga nuomonė negu ankstesnių istoriografų, teigusių, kad tik tam tikrame laike ir aplinkoje gali atsirasti tokia literatūra (Taine'o, Nadlerio teorijos). Babrauskas, kaip ir daugelis kultūrinės istorinės mokyklos atstovų, teigė, kad „literatūra su gyvenimu turi konkretų sąryšį, tokį elementarų dalyką įrodinėti neprasminga“. Tačiau šį ryšį aiškino visai kitaip:

Aišku ir tai, kad ne kūryba pareina nuo epochos, bet epocha nuo kūrinių. Individas pasiekia epochos veikėjo laipsnį tik tada, kai jis jau yra priėmęs (perskaitęs, prisiklausęs) tam tikrą būrį veiksmų iš seniai praėjusios ar praeinančios epochos. O tie, kurie šiuos dalykus yra pažinę, pajautę, pasisavinę ir atmetę jau, – yra kaip tik dvasiškieji ateinančiosios epochos charakterio kūrėjai.⁸²²

Babrausko esminė mintis buvo tokia: literatūra ne atspindi gyvenimą (kaip mąstė ankstesni istoriografai), bet kuria gyvenimą.

⁸²¹ *Ibid.* [12].

⁸²² *Ibid.*, [42].

Galima teigti, kad Babrauskas išsakė dar vieną versiją, kokia turi būti *tikra* literatūros istorija. Joje turi daug labiau dalyvauti pati kūryba, o pasakojimas įgyti naujų bruožų. Apie leidinį *Linija*, kaip ir apie Babrausko istoriją, to meto kritika beveik tylėjo. Pasak Pulgio Andriušio, tik po geroko pusmečio įvertinusio linijiečių darbus, „[i]šsprogusį šitą žurnalą Kaunas sutiko tylėjimu šaltu“⁸²³. Net jeigu Babrausko literatūros istoriją vertintume kaip ambicingo jaunuolio maištą⁸²⁴, ši istorija-kritika šiek tiek sudrumstė įprastos tautinės istoriografijos tėkmę, bent jau sukėlė kitų istoriografų pasipiktinimą – Kuzmickis ir Mykolaitis-Putinas linijiečius buvo pavadinę anarchistais (dėl programinės sąsąukos su Eduardo Bernsteino mintimis: linijiečiams buvo svarbu ne kur plaukti, bet „pats tas plaukimas mums yra viskas“; nors galbūt tai buvo tik jų dvasinio lyderio Stasio Anglickio vedamosios mintys, nes, anot Andriušio, „pasisakė visi kartu, o parašė kiekvienas atskirai“⁸²⁵).

Babrausko istoriografinis pasakojimas – viena galimų literatūros istorijos interpretacijų, provokatyvi tradicinės tautinės literatūros istorijos atžvilgiu, grakščiai žongliuojanti pačia istorijos-pasakojimo reikšme ir nestokojanti (savi)ironiško požiūrio ne tik į aprašomus literatūrinius įvykius, bet ir į pačią istorijos užrašymo galimybę. Babrausko pasakojimas liko istoriografijos paraštėse visų pirma ne kaip istorinis, bet kaip grožinis tekstas. Tačiau traktuotume ją kaip avangardinę tautinės literatūros istorijos parodiją, turinčią savo istorinę ir estetinę vertę.

⁸²³ Pulgis Andriušis, *op. cit.*, 40.

⁸²⁴ Vienas linijiečių Viktoras Katilius memuaristinėje knygoje, parašytoje 7–8 dešimtmetyje, savo dalyvavimą *Linijoje* vertino kritiškai („ne su kažin kokia ‚išmintim‘ ir aš pats toje ‚Linijoje‘ apie Vaižgantą, net V. Krėvę nuplepėjau“). Viktoras Katilius, *op. cit.*, 83.

⁸²⁵ Pulgis Andriušis, *op. cit.*, 40.

6.2. Marksistinės literatūros istorijos priešistorė

Karlo Markso formuluotas „materialistiškas istorijos suvokimas“ patraukė ir kai kuriuos istorikus. Tuo būdu tat ne senasis plikasis materializmas, bet šis evolucionistiškas „biologizmas“ patapo ir dažnai dar ir šiandien laikomas madiška filosofija.⁸²⁶

Marksistinis istoriografinis pasakojimas buvo kurtas kaip alternatyva tautinės buržuazinės literatūros suvokimui. Kai Mykolaitis-Putinas mąstė apie meną kaip žmogiškąją kūrybą, Korsakas jam oponuodamas ir remdamasis marksistinės pakraipos autoriais (pvz., Georgijumi Plechanovu, teigusiu, kad žmogaus estetinę nuovoką ir skonį lemia aplinkos sąlygos), svarstė, kad žmogiškoji kūryba yra kintamas dalykas, tad menas yra ne žmogiškoji kūryba, bet visuomeninio gyvenimo reiškiny⁸²⁷. Konkrečiau tariant – kūrybos šaltinis yra ne buržuazinis individas, bet klasinė visuomenė ir klasių kova.

Marksistinė ideologija pagrįstas istoriografinis diskursas egzistavo polemizuodamas su tautinės literatūros istoriografija ir kūrė naują istorinio tyrinėjimo metodologinę bazę. Nors marksistinės literatūros istorijos iki 1940 m. nebuvo parašytos, tačiau sumanymai⁸²⁸ ir istoriografiniai fragmentai rodo, kad buvo tipologiškai kritinis diskursas, probleminės steigiamų normų sistemas ir formavęs savą „ideologinę platformą“. Charakteringiausiai aptariamo istoriografinio naratyvo autoriais išskirsime marksistinės kritikos pradininką Vincą Mickevičių-Kapsuką, proletarinę literatūrą organizavusį Bronių Pranskų ir nuosakesniųjų krypčiai priklausiusį literatūros istoriją teorizavusį Kostą Korsaką.

Marksistinis naratyvas turėjo savą terminiją (proletarinė literatūra, klasiniai priešai, buržuazija, klasių kova, gamybiniai santykiai, atspindžio teorija), kuri buvo paremta nuorodomis į „mokslo“ autoritetus: „K. Markso, F. Engelso ir V. Lenino raštai turi būti mums tais raštais, su kuriais mes turime

⁸²⁶ Pranas Dovydaitis, „Idealizmo pasaulėžiūros laimėjimai šių dienų filosofijoje, moksle ir literatūroje“, *Židinys*, 1926, 1–2, 29. Citata neredaguota. Karolis Marksas – Karlas Marxas.

⁸²⁷ J. Radž. [Kostas Korsakas], „Literatūros ir kritikos pagrindai“, *Kultūra*, 1930, nr. 1, 48–49.

⁸²⁸ Bronius Pranskus buvo parašęs lietuvių literatūros istorijos apybraižą, kurios dalį (apie Nezabitauskį ir Vienažindį) paskelbė *Priekale*, tačiau rankraštis neišliko. 1933 m. Minske išleido *Lietuvių literatūros chrestomatiją*, kurios pirmoji dalis skirta „proletariniai-revoliucinei literatūrai“, antroji nepasirodžiusi dalis turėjusi apimti „visą kitą lietuvių literatūrą – buržuazinę ir smulkiai-buržuazinę“.

eiti gultis ir keltis, kuriuos mes turime nepaleisti iš rankų, į kovą eidami ir ilsėdamiesi“⁸²⁹, – ragino Mickevičius-Kapsukas.

Marksistinio istoriografinio naratyvo užuomazgų jau būta XX a. pradžioje *Varpo* ideologiniame veikimo lauke. Biržiška savo istorijose aiškindamas *Varpo* veiklą, išskyrė dvi šviesuomenės grupes, iš kurių vieną tiesiogiai įvardijo marksistais (kita – demokratai radikalai). Ši grupė „su kitais kėlė sąmonę žmonėse toje darbo srityje, kuri lietė tautos kultūros ir politikos darbą, ir turėjo jiems (kitiems varpininkams) daug įtakumo, susidarant jų visuomenės ir politikos pažiūroms“⁸³⁰. Anot Biržiškos, marksistų teorinės pažiūros beveik nesutiko kritikos (išskyrus Motiejaus Lozoraičio pasisakymus). Čia pradėjęs dirbti Mickevičius-Kapsukas pirmasis bandė žvelgti iš sociologinės interpretacijos perspektyvos į rašytojų visuomeninę (klasinę) padėtį ir ieškoti proletarinės kovos dvasios ne tiek jų kūryboje, kiek viešajame gyvenime (pvz., „Valančius išdrįso pradėti su visuomene kovą“⁸³¹; Jonas Mačys-Kėkštas „Remdamasis ekonominiiais žmonių reikalais, pats kilęs iš ūkininkų sluoksnio ir kiekviename žingsnyje su juo susitikdamas, o neturėdamas išdirbtų gilesnių mokslo pažiūrų, jis buvo persiėmęs to sluoksnio psichika ir buvo jo reikalų atstovu ir užtarytoju“⁸³²). Dažniausiai tokie rašymai buvo proginiai, įvairioms metinėms, minėjimams skirti rašytojų ar literatūrinių įvykių sociologiniai paveikslai, kuriuose kūryba glaudžiai siejama su rašytojų visuomenine veikla ir priklausymu socialinei klasei.

Nuosaiquesni Mickevičiaus-Kapsuko darbai buvo apie Baranauską ir Biliūną. Labiausiai jo tyrinėtas *Aušros* ir *Varpo* laikotarpis, iš kurio paskelbė nemažai archyvinės medžiagos, polemiškai komentuodamas Baranausko, Kudirkos, Vileišio, Šliūpo ir kitų to meto veikėjų susirašinėjimus⁸³³. Šiais pirminiais šaltiniais (laiškais) Mickevičius-Kapsukas galėjo pagrįsti rašytojų klasinę priklausomybę ir politinę orientaciją. Pavyzdžiui, iš Kudirkos laiško

⁸²⁹ Vincas Kapsukas, „Skaitykit V. Lenino raštus“, in: Idem, *Apie literatūrą*, sud. R. Maliukevičius, Vilnius: Vaga, 1980, 282.

⁸³⁰ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, 1920, 72.

⁸³¹ Vincas Kapsukas, „Motiejaus Valančiaus paminėjimas“, in: Idem, *op. cit.*, 1980, 127.

⁸³² Vincas Kapsukas, Jonas Mačys-Kėkštas, in: idem, *op. cit.*, 1980, 138.

⁸³³ V. Kapsukas „Iš ‚Aušros‘ archyvų“ 1924–1926 m. paskelbė periodiniuose leidiniuose *Kibirkštis*, *Skardas*, *Mūsų skardas*.

Jurgiui Lapinui konstatavo, kad Kudirka „nemokėjo net įvertinti jo socialpatriotinės srovės, kuri tuomet jau buvo beįsivyraujanti LSDP eilėse. Tautinis smulkiosios buržuazijos ideologas taip toli buvo nuo socialistų kovos, kad net jos šešėlio bijojosi“⁸³⁴.

Marksistinė ideologija pagrįstame pasakojime literatūra buvo laikoma ideologiniu menu, rašytojas – tam tikrai klasei priklausantis objektas. Pagal klases visi rašytojai buvo skirstomi į tris grupes: pažangieji, reakcionieriai ir liberalieji. Tačiau šis skirstymas aiškius apibrėžimus įgaus tik Korsako redaguotoje akademinėje literatūros istorijoje, kol kas literatūros istorijos dalyviai radikaliai buvo skirstomi į savuosius ir svetimus (pvz., pagal Mickevičiaus-Kapsuko apibūdinimus Vaižgantas – klasinis priešas, Žemaitė „nebuvo mūsų kovos draugė“, Kudirka – lietuvių buržuazijos ideologas ir pan.). Apibrėžti rašytojo klasinę prigimtį buvo itin svarbu, todėl kildavo įvairios polemikos dėl jų priskyrimo klasei ir aiškios ideologinės orientacijos apibūdinimo. Nemažai polemizuota dėl Žemaitės. Pranskus, rašydamas apie „populiariausią rašytoją darbo masėse“, siekė nustatyti klasinę rašytojos esmę, nes negalėjo sutikti su jos įvardijimu „komunistų prietelė“ (pagal Zigmą Valaitį) ar „buožijos atstovė“ (pagal Zigmą Angarietį). Pranskus paskutiniuose Žemaitės raštuose artimumo proletariato ideologijai neįžvelgė. Po ilgo svarstymo teigė, kad Žemaitė atstovauja kapitalistinės kaimo grupės buožijos idealams⁸³⁵, tačiau gavęs priekaištų, kad per daug painiai apibūdino jos politinį nusistatymą⁸³⁶, mėgino pasitaisyti ir pasitikslinti (Žemaitė – smulkiaburžuazinių idealų reiškėja⁸³⁷). Pranskus priekaištavo Mickevičiui-Kapsukui, kad šis neteisingai įvertino Biliūną laikydamas jį proletariniu rašytoju. Pastarasis ilgainiui „pasitaisė“, anot Pranskaus, „jis jau seniai pats pakeitė pažiūras į J. Biliūną ir rengė duoti ne tik savo knygos apie Biliūną

⁸³⁴ Vincas Kapsukas, „Iš ‚Aušros‘ archyvų“, in: idem, *op. cit.*, 1980, 318.

⁸³⁵ V. Žalionis [Bronius Pranskus] „Žemaitė“, *Priekalas*, 1931, nr. 6, 231.

⁸³⁶ M. B., „Žemaitė – tai mišinys“, *Priekalas*, 1932, nr. 3, 960–98.

⁸³⁷ V. Žalionis, [Bronius Pranskus] „Dar dėl Žemaitės klesinių šaknų“, *Priekalas*, 1932, nr. 8, 302–307.

kritiką, bet iš naujo perrašyti tą knygą, pasiremiant nauju pagrindiniu žvilgsniu į Biliūną, kaip į smulkiaburžuazinį rašytoją ir veikėją⁸³⁸.

Taigi marksistinės ideologijos šalininkams buvo svarbu teisingai ir tikslingai (jų supratimu) įvertinti autorių klasinę padėtį ir politines pažiūras. Visa gyvenamojo meto literatūra, kuri nebuvo proletarinė, radikaliajame pasakojime vadinta fašistine arba socialfašistine („Neatidėliotina mūsų pareiga priešpastatit šiam bendram fašistinės ir socialfašistinės literatūros frontui savo karingosios proletarinės ir kitos tikrai revoliucinės literatūros bei kritikos frontą“⁸³⁹). Pranskus rašė:

buržuaziniai kritikai, kaip E. Radzikauskas-Gira daro pastangų Žemaitę „nuvainikuoti“, o jos vieton iškelti sentimentaliai-klerikališką dvarinikų rašytoją Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėdą ir kit.“ [...] Pirmiausia, Žemaitė ira puiki realistė, vaizduojanti gyvenimo tikrovę, o tai kritikai, atstovaujančiai puvančią, smunkančią buržuaziją, norėtusi, kad rašytojai kaip nors slėptų, gražintų, neroditų tą tikrovę (iš to iškėlimas pirmon vieton visokių „izmų“ – simbolizmo, impresionizmo, neoromantizmo ir t.t.).⁸⁴⁰

Kadangi proletarinė literatūra buvo negausi ir nelabai skaitoma (paties proletaro buvo mažai), ne visa buržuazinė literatūra buvo ignoruota – rašytojai sukritikuoti dėl „neteisingos“ visuomeninės orientacijos, o jų kūryba patogiai perinterpretuota, pasak Korsako, „[k]iekvienoj pažiūroj glūdi dalis „mūsiškio patogumo““⁸⁴¹. Vadinamųjų buržuazinių rašytojų kūriniai, galima sakyti, jau buvo tapę kanoniniais, t. y. pavyzdiniais. Tad ir marksistinės pakraipos ideologai skatino iš jų mokytis, tiesa, prieš tai apibūdinę jų autorius klasinių priešų epitetais. Pavyzdžiui, taip patogiai buvo perdirbta Žemaitė:

[...] reikalingas ir proletarinės literatūros Žemaitės, kaip literatūros klasikės kritikiais perdirbimas ir mokinimasis iš jos. Proletarinė literatūra turi išmokyti taip plačiai, tik dar giliau, su didesniu pasmerkimu, pajuokimu kelti aikštėn visą smulkaus saviniko

⁸³⁸ V. Žalionis [Bronius Pranskus], „V. Kapsukas – literatūros fronto kovotojas“, *Priekalas*, 1935, nr. 3, 139.

⁸³⁹ Bronius Pranskus, „Lietuviškas fašizmas ir literatūra“, *Priekalas*, 1932, nr. 3, 96.

⁸⁴⁰ V. Žalionis [Bronius Pranskus] „Žemaitė“, *op. cit.*, 230.

⁸⁴¹ J. Radžvilas [Kostas Korsakas], „Dėl literatūrinių kartų ir generacijų“, *Kultūra*, 1930, nr. 2, 115.

givenimo ir psichologijos gobštumą, atsilikimą, senojo kaimo „idiotizmą“ ir t. p. kartu turi rodyt sodžiaus pasiskirstymą į sluoksnius ir jų kovą; turi rodit proletariato draugus ir sąjungininkus, taip-pat kelius vargingiesiems valstiečiams išėjimui iš begalo sunkios dabartinės padėties.⁸⁴²

Pranskus Maironio mirties metinių proga paironizavęs, kad buržuazinė spauda „vėl užgiedos savo šlovinimus tam Lietuvos atgimimo dainiui“, vis dėlto pastebėjo, kad Maironis negali nerūpėti ir lietuvių proletarinei literatūrai bei kritikai, kuri yra neturtinga literatūros klasikais, todėl „apeiti Maironio šiuos palaikuos negali“⁸⁴³. Radikalusis marksistas pripažino, kad Maironis darė didelę įtaką proletarinei poezijai, tiesa, daugiau formos srityje. Kadangi forma glaudžiai susijusi su turiniu, ragino akylai sekti net stilistinę Maironio įtaką. Pateikęs marksistinį Maironio kūrybos įvertinimą ir priėjęs prie išvados, kad proletarinei poezijai Maironio įtaka yra žalinga („Maironio ideologija tiek diametraliniai priešinga proletariato ideologijai, kad čia gali būti kalba ne apie perėmimą ir vistimą toliau, o tik apie griežtą kovą ir nugalėjimą tos ideologijos“⁸⁴⁴), reziūmavo, kad „maironizmą“ reikia „ginti lauk“ iš proletarinės poezijos eilių. Tačiau net ir atmetimo bei kritinio vertinimo atveju Pranskus negalėjo visiškai ignoruoti Maironio, todėl „patyrinėjo“, kaip Maironis gali būti „sunaudojamas“.

Proletarinei revoliucinei kritikai reikėjo proletarinės literatūros. Tam tikslui Pranskus Minske išleido *Lietuvių literatūros chrestomatijos* (1933) pirmąją dalį, skirtą „proletariniai-revoliucinei literatūrai“. Antroji nepasirodžiusi dalis turėjo apimti visą likusią lietuvių literatūrą – „buržuazinę ir smulkiai-buržuazinę“.

Kaip ir visuose istoristiniuose pasakojimuose, perinterpretavimas buvo pagrįstas istorine tiesa, siekiu objektyviai papasakoti, *kaip buvo iš tikrųjų*. Marksistinio pasakojimo istoriografai pasitelkė ne tik įtaigią retoriką, bet ir mokslinį archyvų tyrimą. Pranskus, vertindamas Mickevičiaus-Kapsuko

⁸⁴² V. Žalionis [Bronius Pranskus] „Žemaitė“, *op. cit.*, 232.

⁸⁴³ B. [Bronius] Pranskus, „Maironis ir proletarinė literatūra“, *Priekalas*, 1933, nr., 5, 225.

⁸⁴⁴ *Ibid.*, 226.

darbus, teigė: jis įnešė „geležinį indėlį [...] marksistiniu ‚Aušros‘ ir V. Kudirkos įvertinimu, archyvinės medžiagos paskelbimu, [...] parodė tikrąjį jų veidą ir vaidmenį, kuriuos visokiais būdais stengėsi išdailinti, išgarbinti, išidealinti lietuviška buržuazija. Savo kritikos darbu V. Kapsukas čia kirto smūgį tai buržuazijai, griovė jos idealus, rodydamas kartu *istorinę tiesą* [išskirta R.D.]“⁸⁴⁵.

Iš visų trijų marksistinių istoriografų korektiškiausias buvo Korsakas, kurio samprotavimu, istorinė tiesa yra istorinės pažangos tiesa: „arčiausiai tos tiesos yra tas ‚patogumas‘, kuris paremtas pažangiausios visuomeninės klasės pasauliožiūra“⁸⁴⁶. Mykolaitis-Putinas, vertindamas Korsako darbus, teigs, kad net ir būdamas marksistinės ideologijos atstovu jis išvengė siauro partinio literatūros komentavimo bei atkreipė dėmesį ir į „estetinę literatūros fakto prigimtį ir į individualinį bei tautinį jo charakterį“ ir yra „objektyvus tiek, kiek iš viso gali būti objektyvus kritikas ideologas-kovotojas“⁸⁴⁷.

Korsakas teigdamas, kad literatūros istorija yra žalia medžiaga, mąstė apie esminius literatūros istoriją steigiančius ir struktūruojančius principus. Straipsnyje „Dėl literatūrinių kartų ir generacijų“ (1930) autorius rašė, kad literatūros skirstymas kartomis, kryptimis ir mokyklomis dar neįprastas. Literatūros skirstymas srovėmis⁸⁴⁸ (realizmas, romantizmas, natūralizmas) Korsakui atrodė netinkamas, išblaškantis „vaizdo bendrumą“, skirstymas generacijomis taip pat neatrodė tikslingas, nes kartas sudaro skirtingi rašytojai: „jei mes norim įvertinti kurią nors literatūrinę generaciją tiek ideologiniu, tiek formaliniu, t. y. senu įpratimu tariant – ‚meniniu‘ atžvilgiu, būtinai turim nepamiršti literatūros reiškinius jungti su visuomeninio gyvenimo reiškiniais“⁸⁴⁹. Todėl generacijose neįmanoma atrasti dvasinio bendrumo, nes visuomenė nėra vieninga, ji skirstoma į grupes, luomus, klases, kurioms atstovauja skirtingi rašytojai.

⁸⁴⁵ V. Žalionis [Bronius Pranskus], „V. Kapsukas – literatūros fronto kovotojas“, *op. cit.*, 138–139.

⁸⁴⁶ J. Radžvilas [Kostas Korsakas], „Dėl literatūrinių kartų ir generacijų“, *op. cit.*, 115.

⁸⁴⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Pranešimas apie Kosto Korsako literatūrinius darbus“, *Raštai*, t. 12, d. 2, 67, 68.

⁸⁴⁸ J. Radžvilas [Kostas Korsakas], „Dėl literatūrinių kartų ir generacijų“, *op. cit.*, 115–120.

⁸⁴⁹ *Ibid.*, 115.

Korsako straipsniuose buvo bandymų formuluoti literatūros kryptis. Pavyzdžiui, rašydamas apie Biliūną (1928), Korsakas suformulavo darbininkiškosios kūrybos apibrėžimą, straipsnyje „Tendencija ir literatūra“ (1931) išskyrė tris literatūros raidos etapus: klasinių prieštaravimų aštrėjimas, laimėjusios klasės įsitvirtinimas ir viešpataujančios klasės nusigyvenimas.

Marksistinė istoriografija buvo išaugusi iš kultūrinės istorinės mokyklos pagrindų⁸⁵⁰, o tai reiškė, kad į faktus buvo žvelgiama istoriškai: „Žemaitę, kaip ir kiekvieną rašytoją, reikia imti istoriniai“,⁸⁵¹ – teigė Pranskus, bandydamas rasti jos vietą klasinėje sistemoje. Iš Pranskaus rašymų peršasi išvada: jeigu į klasikus nebūtų žvelgiama istoriškai, jie visi būtų nurašyti netyrinėjamų klasinių priešų grupei (pvz., Žemaitė buvo akivaizdi buožijos idealų reiškėja). Istorinis požiūris į artefaktus buvo savitas meninės vertės išsaugojimo garantas: žvelgdamas *istoriškai* į Žemaitę, Pranskus ją apibūdino ne kaip buožijos idealų atstovę, bet šiek tiek švelniau – lietuviško kaimo vidutinių valstiečių idealų, kurie daug kur sutapę su „buožijos“ troškimais, reiškėja. Toks kompromisinis teigimas leido ją įrašyti į marksistinį literatūros kanoną.

Liberalesnių pažiūrų autoriai pripažino, kad marksistinė kritika ir istoriografija buvo tendencinga bei vienpusiška. Vaižgantas, būdamas gana palankios nuomonės apie Mickevičiaus-Kapsuko monografiją, skirtą Biliūnui (1915), teigė:

Ką V. Kapsukas išrašė iš gausių, dažnai jam teprieinamų rašto dokumentų, to neužginčys; jis bus J. Biliūno biografams darbą gerokai palengvinęs, gausiai, beveik išsamiai apibūdinęs Biliūno socialistinę nuotaiką. Bet kad ta socialistinė J. Biliūno nuotaika buvo tik laikina ir palyginti trumpa, tai V. Kapsuko aprašyme jis teaiškus iš vieno šono, reikia papildyti, reikia nušviesti iš antro šono. Antras J. Biliūno šonas – tai, ką V. Kapsukas pavadino ‚silpnybėmis ir paklydimais‘: jo tautiškumas, karštas katalikybės išpažinimas, jo apolitiškumas.⁸⁵²

⁸⁵⁰ Korsakas domėjosi pozityvizmu ir jo poveikiu literatūrai, rašė apie danų pozityvisto, „laisvos minties kovotojo“ Brandeso pažiūras, rėmėsi Taine'o mintimis apie tai, jog smunkant klasei, smunka ir tos klasės kuriama literatūra. Plg. straipsnį apie Salomėją Nėrį „Pasukimas kairėn“ (1931).

⁸⁵¹ V. Žalionis [Bronius Pranskus] „Žemaitė“, *op. cit.*, 231.

⁸⁵² Vaižgantas, „Jonas Biliūnas“, in: *Raštai*, t. 18, 434.

„Antrą šoną“ savaip ėmė pildyti pats Vaižgantas. Vaičiulaitis, recenzuodamas Korsako knygą *Straipsniai apie literatūrą* (1932), jos autorių laikė itin šališku, jam esą svarbiau buvo ne meninė kokybė, bet marksistinė veikalo pusė⁸⁵³. Marksistiniai ir nemarksistiniai netolydžios praktikos diskursai egzistavo greta ir ne tik susikirsdavo, bet ir vienas kitą ignoruodavo bei siekdavo išstumti.

Visi trys aptarti marksistinės istoriografijos atstovai kūrė pakankamai skirtingus naratyvus, kurių pobūdį lėmė „radikalumo laipsnis“. Marksistinis literatūros aiškinimas, pagrįstas tiesiogine priklausomybe nuo ekonominių santykių, klasinės rašytojų padėties ir klasių kovos koncepcijos, iki tol buvusiai tautinei literatūros istorijai nerūpėjo. Jokiame istoriografiniame naratyve nebuvo tokio radikalaus faktų atmetimo ar literatūros kritikos, grindžiamos luominiais santykiais. Su marksistiniu istoriografiniu metanaratyvu lietuvių literatūros istoriografijoje, galima teigti, prasidėjo didžioji kova dėl faktų ir interpretacijos. Pasak Rūseno, labiausiai orientuojantys didieji pasakojimai „atsižvelgia į dabartinius įvykius ir taip reorganizuoja paliestųjų savivoką, kad naujos patirtys integruojamos į jų gyvenimo praktikos kultūrinius reikalavimus [...] kur tokie didieji pasakojimai tematizuoja netektis, atmetimus, sutramdymą bei siekimą ir galiausiai masines žudynes, jie tarnauja paliestųjų identitetą stiprinančiam orientavimui“⁸⁵⁴.

Iki sovietinės okupacijos metų radikalusis marksistinis diskursas buvo kuriamas autorių laisva valia. Tai buvo vienas galimų lietuvių literatūros istorijos traktavimo teorinių modelių. Sovietinės okupacijos metais šis diskursas, įgijęs politinę galią, tapo vieninteliu ir viską kontroliuojančiu pažangiosios visuomenės ir literatūros lauke⁸⁵⁵.

⁸⁵³ Aug. Raginis [Antanas Vaičiulaitis], „K. Korsakas Radžvilas. Straipsniai apie literatūrą“, *Židinys*, 1932, nr. 8–9, 210.

⁸⁵⁴ Jörn Rūsen, *op. cit.*, 2007, 456–457.

⁸⁵⁵ Šiame darbe neanalizuosime Kosto Korsako sudaryto ir redaguoto *Lietuvių literatūros konspekto* (1952) ir jo pagrindu parengtos penkiatomės akademinės *Lietuvių literatūros istorijos* (1957–1968), nes tai jau kito tyrimo objektas.

Apibendrinami šias dvi lietuvių literatūros istorijos provokacijas, teigtume, kad jos įrodė tautinio metanaratyvo egzistavimą, nors daugiatomė akademinė literatūros istorija nebuvo parašyta. Šį faktą patvirtina ir jau sovietinės okupacijos metais, rengiant akademinę literatūros istoriją, Korsako išsakytos mintys, kad visose iki tol rašytose lietuvių literatūros istorijose lietuvių literatūros raida pateikiama kaip vientisas reiškinys, kaip lietuvių tautinės sąmonės plėtojimosi atspindys, tik jos turėjo „didelę ydą“ – visiškai neminama klasių kovos įtaka literatūrai.

Lietuvių literatūros metanaratyvą kūrė visi istoriografinio lauko dalyviai – Šliūpas, Maironis, Kymantaitė-Čiurlionienė, Biržiška, Mykolaitis-Putinas, Kuzmickis, Zajančkauskas, Sruoga, Vaižgantas, Miškinis ir kiti. Vėliau Korsako⁸⁵⁶ sudaryta ir redaguota kolektyvinė akademinė *Lietuvių literatūros istorija* (4 t., 5 kn., 1957–1968) buvo tautinio metanaratyvo marksistinis perrašymas. Istoriją rašė visi Lietuvių kalbos ir literatūros instituto literatūrologai. Ši istorija jau buvo paremta marksistine ideologija, nulemta politinės galios.

Tarpukario Lietuvoje kurtas tautinis metanaratyvas buvo pratęstas išėivijos literatūros istorijose⁸⁵⁷ ir atgaivintas Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę naujausiose literatūros istorijose, kurios tradiciškai vadinamos pozityvistinėmis (ar ne Gineičio, t. y. ideologizuoto literatūros mokslo, istoriografijos paveiktas mąstymas?).

Galima daryti išvadą, kad pozityvistinė istorija, tai tokia istorija, kurioje faktai interpretuojami *istoriškai*. Matėme, kaip literatūros istorikams sunkiai sekėsi apibrėžti santykį su *istoriniu* įvykių ir faktų interpretavimu: Biržiška prisivertė nusikelti į praeitį ir ją pamilti, Mykolaičiui-Putinui istoriškumo

⁸⁵⁶ Pasikeitus politinei situacijai, Korsakas gana greitai tapo Vilniaus universiteto lektoriumi, o nuo 1944 m. jau ir Lietuvių literatūros katedros profesorius. Nuo 1946 m. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius. 1946 m. suformulavo lietuvių literatūros mokslo uždavinius.

⁸⁵⁷ Pranas Naujokaitis, *Lietuvių literatūra: Trumpas lietuvių literatūros istorijos kursas gimnazijai*, Tübingen: Patria, 1948, *Lietuvių literatūros istorija*, 4 t., Brooklynas–Čikaga, 1973–76; *Lietuvių literatūra svetur: 1945–1967*, red. Kazys Bradūnas, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1968; Rimvydas Šilbajoris, *Perfection of Exile: Fourteen Contemporary Lithuanian Writers*, Norman: University of Oklahoma Press, 1970.

jausmą neretai užgožė estetinis kritinis vertinimas, marksistinėje historiografijoje istorinis požiūris leido „buržuazinius rašytojus“ išlaikyti literatūros kanone. *Istoriškumo* aspektu išsiskiria romantinės, herojinės, retorinės Šliūpo, Maironio, Čiurlionienės istorijos bei atvirai kritišką (ironišką) santykį su *istoriškumu* demonstravęs Babrauskas.

IŠVADOS

1. Europos tautų literatūros istoriografijoje nuo XVIII a. pabaigos iki XX a. vidurio įvyko nemažai permainų. Veikiamos gamtos mokslų raidos ir filosofinių krypčių, formavosi istoriografinės mokyklos, kurių ryškiausios buvo romantinė, kultūrinė istorinė, dvasinė istorinė (interpretacinė, hermeneutinė), formalistinė ir marksistinė. Šių mokyklų atgarsių esama ir lietuvių literatūros istoriografijoje: Taine'o pozityvistinei „objektyvistinei“ tradicijai priskirtume Biržiškos, Gabrio-Paršaičio, Iešmantų, Kuzmickio literatūros istorijas, Lansono problemiškaai estetinei – Kymantaitės-Čiurlionienės, Mykolaičio-Putino, Zajančkausko, o Dilthey psichologiškajai – Mykolaičio-Putino, Tumo-Vaižganto, Miškinio literatūros istorijas. XX a. pirmojoje pusėje vykusios akademinės polemikos dar labiau praplėtė metodologinių prieigų lauką, tačiau jos liko daugiau teoriniame lygmenyje (Skrupskelio, Sruogos, Maciūno), pritaikytos kitų šalių literatūroms (Ereto, Sruogos) arba literatūros kritikai (Ambrazevičiaus).

Lietuvių literatūros istorijos nebuvo metodologiškai nuoseklios, todėl oponuodami Gineičiui sakytume, kad apie XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros istoriografiją reiktų kalbėti ne kaip apie kultūrinės istorinės mokyklos įsivyravimą ir visuomeninį idėjinį literatūrinio palikimo įsisavinimą, bet kaip apie siekį parašyti metanaratyvą – tautinį pasakojimą, įprasminantį tautinį, istorinį, kultūrinį sąmoningumą, kuriame gana svarbų vaidmenį atlieka ir estetinis kūrinių vertinimas.

2. Lietuvių literatūros istoriografinis pasakojimas XIX a. pradėjo formotis tautinės programos kontekste, atlikdamas argumentacinę (lietuvių kalbai) ir pavyzdinę-iliustracinę (liaudies švietimui) funkciją. Su pirmo tautinio rašytojo (Donelaičio) atradimu pradėtas kurti ir profesionalus istoriografinis diskursas: Rėza su Donelaičio *Metų* leidimu pateikė pirmuosius profesionalius filologinius komentarus, kuriuose apibrėžtas tautinis poetas ir suformuluoti nacionalinio

kanoninio kūrinio bruožai. Donelaičio ir Stanevičiaus pasakėčių (1829) pratarinė – dar vienas lietuvišką naratyvą vienijantis tekstas, kuriame išdėstyta estetiškai literatūros samprata. Tad be kuklių bibliografinių sąrašų (Nezabitauskio) ir biografinių pasakojimų (Valančiaus, Jucevičiaus), buvo padėti pagrindai kanoniniam pavyzdiniam literatūros istorijos sąrašui.

3. XIX a. literatūros mokslo ir literatūros istorijų pasiekimu laikoma tai, jog ne tik pagerbti didieji nacionaliniai rašytojai, bet ir atkreiptas dėmesys ir į literatūros istorijas įtraukta tautosaka. Rėzos išleistas lietuviškų dainų rinkinys suteikė akstiną į tautosaką pažvelgti kaip į tautinio paveldo dalį, t. y. trūkstamą pirmąją lietuviškos raštijos grandį. Jos, kaip ir pasakėčios, prilygsta religiniams pamokslams (didaktinė funkcija). Įgijusi literatūrinę vertę, tautosaka buvo pradėta įtraukti į nacionalinės literatūros formavimo savimonę. Pirmosiose literatūros istorijose (Šliūpo, Maironio) tautosaka dar neįtraukta, nes jų autoriai literatūros istoriją suvokė kaip rašytinio (rašliavos) paveldo istoriją. Į naują užrašytinės ir tautos dvasios atspindžio kategoriją tautosaką išskėlė Kymantaitė-Čiurlionienė, Biržiška, laikydami tautosaką tautinės kūrybos sektiniais pavyzdžiais. Todėl su tautosakine tradicija buvo siejami ir pirmieji lietuvių literatūros autoriai – Donelaitis, Strazdas, Baranauskas, Maironis. Vėlesnėse istorijose (Gabrio-Paršaičio, Iešmantų, Kuzmickio, Miškinio) tautosaka sėkmingai atliko ne tik literatūros istorijos priešistorės, bet ir nacionalinės grožinės literatūros spragų pildymo, tautos dvasią išreiškiančių kanoninių tekstų funkcijas.
4. Pirmosios tautinės literatūros istorijos (Šliūpo, Maironio) buvo herojinės istorijos: konspektyvūs „objektyvūs“ užrašai, kupini siužetinių nuotykių, istorinių atradimų ir moralizavimo. Evoliuciškai vystytas jų siužetas baigdavosi herojinėmis intencijomis. Jų populiarumą lėmė orientavimasis į masinį skaitytoją ir edukacinė praktinio orientavimo funkcija. Pasakojimų siužeto varomoji jėga buvo tautinis sąmoningumas

ir lietuviškos kalbos švarumas, lėmę pagrindinių herojų ir tekstų vertinimą. Kymantaitės-Čiurlionienės pasakojimas turėjo estetinę atmetimo funkciją, kuri suponavo didžiųjų herojų monumentalią literatūros istoriją.

Herojinės istorijos išgrynino tautinio metanaratyvo sampratą: aiški *savo* ir *svetimo* skirtis, lėmusi istorijos herojų atranką etniniu ir kalbiniu aspektu. Literatūros istorijos dalyviai buvo prigimtiniais ryšiais su tėvyne susaistyti herojai, rašę tik lietuvių kalba ir puoselėję tautiškos kultūros švietimo programas.

5. Biržiška parašė pavyzdinę kultūrinės istorinės mokyklos literatūros istoriją, kurios kanoniškumą užtikrino jį sekę kompiliaciniai darbai (Gabrio-Paršaičio, Zajančkausko, Iešmantų, Kuzmickio). Į nacionalinę literatūros istoriją įtraukdamas senąją, kitomis kalbomis rašytą literatūrą, Biržiška praplėtė tautiškos literatūros sampratą ir nacionalinės literatūros pradžią nukėlė į XIV–XV amžių. Visuomeninių santykių tyrinėjimas „rašomojoje kultūroje“ išryškino lenkiškos literatūros, kultūrinių sąjūdžių, visuomeninių pažiūrų ir pasaulėžiūros įtaką lietuvių metanaratyvo siužetui (literatūros periodizacijai).

Mykolaitis-Putinas literatūros istorijoje akcentavo kūrėjo individualybės reikšmę, derino objektyvaus (istorinio) bei subjektyvaus (estetinio) vertinimo aspektus bei pateikė lietuvių literatūros metanaratyvo korektiškiausią struktūrą – naujausios literatūros svarbiausių ir vertingiausių tekstų, žanrų, kryptų, autorių sąrašą. Mykolaitis-Putinas praktiškai atskleidė pozityvistinės literatūros istorijos ydas ir ribas: kur baigiasi literatūros vertinimas istoriškai, prasideda vertinimas estetiniais ir psichologiniais kriterijais. Pozityvistinės istoriografijos „ydos“ kėlė dilemą ir įtampą tarp tekstų kultūrinės reikšmės ir estetinės vertės bei provokavo interpretacinį kritinį vertinimą: faktų atmetimą keitė kritika.

Lietuvių literatūros metanaratyvą svariai pildė monografiniai pasakojimai, kurių ištakos buvo biografiniuose fragmentuose (dauguma

istorijų buvo biografinės). Vienas ryškiausių monografinio pasakojimo atstovų Vaižgantas vaizdžiai ir įtaigiai pateikė daug faktografinės medžiagos rašytojų biografijoms, kūrė išsamius psichologinius paveikslus, neretai „įdomiai“ perpasakojęs „nuobodų“ Biržišką. Faktų gausa ir pateikimu Vaižgantas deheroizavo ne vieną monumentalųjį rašytoją (Baranauską, Kudirką) ir pildė literatūros istorijos sąrašą mažaisiais autoriais.

6. Nacionalinių literatūros istorijų esmė yra didysis pasakojimas, sukiantis įspūdį pilnos ir užbaigtos istorijos, kurioje visi įvykiai sklandžiai susiję, rodantys tautinio sąmoningumo augimą. Metanaratyvo formavimasi jungianti tautos idėja yra tam tikra mitologema, pagal kurią, kaip atspirties tašką, istoriniams įvykiams ir jų dalyviams priskiriama teigiama arba neigiama reikšmė. Tautos idėja pažįstama istoriniais pavidalais, tad literatūros istoriko užduotis yra rašyti pasakojimą, atskleidžiantį idėjos figūravimą istorinių įvykių kontekste. Todėl tuose pasakojimuose grožinė literatūra nebūtinai atlieka pagrindinį vaidmenį.
7. Teigtume, kad lietuvių literatūros metanaratyvas buvo sukurtas iki sovietinės okupacijos metų: kuriamas pradėdant XIX a. fragmentais ir baigiant tarpukario literatūros istorijomis, kurios vadintos istorijų konspektais, santraukomis, apybraižomis, rašiniiais, „monografijėlėmis“ ar „monografijėlių santraukomis“. Tokie literatūros istorijos sinonimai rodo, kad jų autoriai suvokė savo rašinių ribotumą.

Nors XIX a. vyravo dvikalbė savimonė ir tautinio identiteto klausimas buvo neišspręstas (nebuvo gryno tautiškumo saviraiškos, kuri būdinga metanaratyvui), šiame amžiuje padėti filologiniai literatūros tyrimų (komentarų) pagrindai buvo svarbus indėlis lietuvių literatūros kanono formavimui XX a. pirmos pusės istoriografiniuose naratyvuose.

8. Lietuvių literatūros didžiojo pasakojimo egzistavimą pagrindžia tarpukariu rašyti alternatyvieji pasakojimai, kurie provokavo tautinį metanaratyvą: Babrausko avangardinė satyriška istorija ir Mickevičiaus-

Kapsuko, Pranskaus, Korsako kritiški marksistiniai istoriografiniai pasakojimai, kuriuose buvo artikuliuojamos būsimos marksistinės istorijos rašymo idėjos. Babrausko naratyvinis tipas, nuosaikiųjų vadintas anarchistineiu, išryškino ne tik nacionalinio metanaratyvo ydas, bet ir pateikė sinchroninį literatūros tyrimo atvejį. Dar radikalesnis marksistinis pasakojimas, stūmęs literatūrą į visuomeninį funkcionavimą, buvo retoriškai provokatyvus, perrašantis literatūros istoriją pagal marksistinės istoriografijos metodinius principus.

Šie provokatyvūs diskursai buvo nukreipti prieš pozityviają literatūros istoriją – kiekvienas jų išreiškė tam tikrą santykį su tradicija.

9. Metanaratyvo formavimą(si) atspindi tropologiniai žanriniai istorinės atminties pasakojimo būdai: kronika – biobibliografiniai sąrašai, perteikiantys metoniminę tikrovės reprezentaciją, romantiniai, herojiniai, istoriniai naratyvai, įkūnijantys didžiojo pasakojimo metaforą, ir satyriniai pasakojimai, paverčiantys metanaratyvą komišku siužetu. Tai rodo, kad istoriografinis pasakojimas turi archetipinę struktūrą, pagrįstą biologiniais dėsniais. (Atkreipsime dėmesį, kad šiuolaikinės istorijos vėl orientuotos į kronikinius rašymus, plg. Moretti metodai.)
10. Kiekviena istorija neišvengia rašančiojo individualios vaizduotės ir subjektyvaus gebėjimo jungti faktus. Lietuvių literatūros istorijų siužetai buvo dar gana punktyriniai (įvairuojančios pradžios, biografinis dėstymas, nutrūkstanti pabaiga), kad juos būtų galima labai tvirtai priskirti konkretiems žanrams. Objektivaus pasakojimo neįmanomybę rodo tų pačių faktų skirtinga interpretacija (Biržiškos ir Vaižganto atvejais) ir to paties autoriaus savo pozicijos nuolatinis tikrinimasis, istorijų koregavimas, pildymas, grindžiamas kuo išsamesniu įvykių ir santykių aiškinimu, įsivaizdavimu, kad įvykiai patys savaime transliuoja informaciją, iš istorijos eliminuodami subjektyvųjį pasakotoją. Interpretacinį istorijų pobūdį lemia rašančiojo vaizduotė, t. y. žmogiškieji faktoriai. Iliustruodami šią mintį pacituosime Pošką:

*dėl manęs kiekvienas autorius telieka įsitikinęs kaip nori, aš kiekvieną nuomonę gerbiu, nes kiekvienas, remdamas savo istoriją, cituoja senuosius autorius, o kuris iš jų yra tikresnis istorikas, tESPrendžia šviesesni už mane literatai. Bet vienas tiktai Dievas težino, kiek jų tvirtinimai nuoširdūs.*⁸⁵⁸

⁸⁵⁸ Zostawuję wieć każdego Autora przy jego opinii i każdego zdanie o Narodzie naszym Litewskim szanuję, gdyż każdy na wsparcie swojej Historii cytuję dawniejszych Autorów – A który z nich jest rzetelniejszym Dzieiopisem, Swiatleysi ode mnie Literai niechay położą opinię – Lecz sam tylko Bóg może wiedzieć o rzetelnosci ich twierdzenia. Dionizas Poška, „Kaimiečio artojo apmąstymai apie Lietuvų ir Žemaičių tautos istoriją ir jos kalbą“, in: Idem, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, 272–273.

LITERATŪRA

Santrumpos

LLICH – *Lietuvių literatūros chrestomatija (iki 1940 m.)*, parengė Leonas Gineitis, Vilnius: Vaga, 1988.

Šaltiniai

Lietuvių literatūros istorijos (pirminiai šaltiniai ir Raštai)

Babrauskas, Benediktas, *Lietuvių literatūros istorija: Gyvieji*, II dalis, Kaunas: *Linijos* leidinys, 1932.

Biržiška, Mykolas, *Lietuvių literatūros istorijos santrauka*, Vilnius: Švyturys, 1919.

Biržiška, Mykolas, *Mūsų raštų istorija: 1547 m.–1940 m.*, Kaunas: Švyturys, 1920.

Biržiška, Mykolas, *Mūsų raštų istorija*, I dalis: Ligi 1864, II leidimas, Kaunas: Švyturys, 1925.

[Bruožis, Ansas], Probočių Anūkas, *Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai*, Tilžė: Spaudos (Pavlosvki) spaustuvė, 1920.

[Bruožis, Ansas], A. B. Klaipėdiškis, *Prūsų Lietuvių raštija*, Tilžė: Birutė, 1913.

Gabrys-Paršaitis, Juozas, *Lietuvių literatūros apžvalga: Pirmoji dalis*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1913.

Gabrys-Paršaitis, Jonas, *Lietuvių literatūros apžvalga: Antroji dalis*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 1916.

[Iešmantas, Albinas ir Iešmantienės, Marija], MirA, *Lietuvių literatūros istorija su žymesnių kūrinių turiniais*, Kaunas: 1923, Dirvos bendrovės leidinys, Kaunas, Marijampolė.

Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaičių, parengė Leonas Gineitis (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius: LLTI, 2002.

Jucevičius, Liudvikas, *Mokyti žemaičiai*, parengė Meilė Lukšienė ir kt., Vilnius: Vaga, 1975.

Jucevičius Liudvikas Adomas, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija, *Lietuvių literatūros istorijos konspektas*, Voronežas: Lietuvių spaustuvė, 1918.

[Kymantaitė-Čiurlionienė], Čiurlionienė-Kymantaitė, Sofija, *Raštai*, t. 4: Straipsniai, studijos, esė, sud. Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1998.

Kuzmickis, Zigmantas, *Lietuvių literatūra*, I dalis: tautosaka: Vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1931.

Kuzmickis, Zigmantas: *Lietuvių literatūra*, II dalis: Senoviniai raštai, bažnytinė literatūra ir Donelaičio kūryba, vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1932.

Kuzmickis, Zigmantas: *Lietuvių literatūra*, III dalis: Pirmoji XIX amž. pusė: (iki spaudos draudimo), vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1932.

Kuzmickis, Zigmantas: *Lietuvių literatūra*, IV dalis: Spaudos draudimo laikotarpis, vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas, 1933.

Kuzmickis, Zigmantas: *Lietuvių literatūra*, V dalis: XX amžius, vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas, Sakalas, 1934.

[Maironis] Maironis (Š. M-lis), „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, in: *Lietuvos istorija: su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, III leidimas, [Sankt Peterburgas], Petropolis: išleista *Lietuvių laikraščio* pinigais, 1906.

Maironis, „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, in: *Raštai*, t. 3, kn. 2, Vilnius, Vaga, 1992, 702–734.

- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Naujoji lietuvių literatūra*, d. I, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1936.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 11, d. 1: Naujoji lietuvių literatūra, parengė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: LLTI, 2008.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 11, d. 2: Naujoji lietuvių literatūra, parengė Daiva Krištopaitienė, Vilnius: LLTI, 2009.
- Milukas, Antanas, *Lietuviškas albumas: Musu raštinykai ir žymesni vyrai*, Shenandoah, Pa: V. J. Stagaro & Co, 1900.
- Miškinis, Motiejus, *Lietuvių literatūra*, I d., Kaunas: Spaudos fondas, 1939.
- Niezabitawskis, Kajetonas, *Naujas mokslas skaytima diel mažū waykū Žemaycziu yr Lietuwos*, Vilnius: Drukarnioy Dyecezalno Kunigu Missionoriu pri Bažnices s. Kazimiera, 1824.
- Ostermejeris, Gotfrydas, *Rinkiniai raštai*, sud. ir vertėja Liucija Citavičiūtė, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Puida, Kazys, *Mūsų dainiai: kritikos bruožai*, Chicago: Katalikas, 1913.
- Stanevičius, Simonas, *Trumpas pamokimas kalbos lituwyszkos arba žemaytyszkos*, Vilnius: B. Neumano spaustuvė, 1829.
- Šliūpas, Jonas, [Lietuvos mylėtojas], *Lietuviszkiejie rasztai ir rasztininkai*, Tilžė: Baltimorės M. D. L. K. Draugystė, 1890.
- Šliūpas, Jonas, *Rinkiniai raštai*, sud. Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1977.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 15: Literatūros istorija 1899–1929, parengė Eglė Bielskytė ir kt., Vilnius: LLTI, 2004.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 16: Literatūros istorija 1896–1933, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: LLTI, 2005.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 17: Literatūros istorija 1913–1925, parengė Eligijus Daugnora, Vilnius: LLTI, 2006.
- Vaižgantas, *Raštai*, t. 18: Literatūros istorija 1913–1928, parengė Ilona Čiužauskaitė, Vilnius: LLTI, 2007.
- Valančius, Motiejus, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, Vilnius: LLTI, 2013.

Zajančkauskas, Vincas, *Lietuvių literatūros vadovėlis (1400–1904)*, Vilnius: Motus spaustuvė, 1924.

[Žilius, Jonas], Jonas, Jr. *Lietuviški dainiai pradžios XIX šimtmečio. Klasiškai tautiškas periodas*, Shenandoah, 1899.

Istorijos ir istoriografiniai fragmentai apie lietuvių raštiją kitomis kalbomis

Baliński Michaił, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t. 3, Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbrandta przy ulicy Miodowej, 1846.

Bezenberger, Adalbert, „Die litauische literatur“, in: *Die osteuropäischen Literaturen und slawischen Sprachen*, Berlin und Leipzig: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1908, 354–371.

Bohusz, Xawier, *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa*, Warszawa: Drukarni gazety warszawskiej, 1808.

Donelaitis, Christian, *Das Jahr in vier Gesängen*, Königsberg: Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1818.

Ehret, Joseph, *Litauen in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, Bern: Kommissionverlag von A. Francke, 1919.

Glagau, Otto, *Littauen und die Littauer*, Tilsit: Reyländer, 1869.

Jucevičius, Liudvikas [Liudwik z Pokiewia], *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*, Vilnius: M. Rommo spaustuvė, 1846.

Jucewicz, Liudwik Adam, *Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich tłumaczone na język litewski z przydaniem kilku słów o języku i literaturze litewskiej*, Vilnius: B. Neumano spaustuvė, 1837.

Mauclère, Jean, *Panorama de la littérature lithuanienne contemporaine*, Paris: Sagittaire, 1938.

Niemi, Aukusti Robert, *Liettualainen kirjallisuus*, Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1925.

Römeris, Mykolas, *Lietuva: Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, iš lenkų k. vertė Žilvinas Norkūnas, Vilnius: Versus aureus, 2006.

Römer Mykol, *Litwa. Studium o odrodzeniu parodu Litewskiego*, Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe, 1908.

Schleicher, August, *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag: J. G. Calve'sche verlagsbuchhandlung, 1856.

Stankewicz, Maurycy, *Bibliografia litewska od 1547 do 1701*, Kraków: Księgarnia G. Gebethnera i Spółki : nakładem autora, 1889.

Vydūnas, *Septyni vokiečių ir lietuvių santykių šimtmečiai*, iš. vok. k. vertė Vita Gaigalaitė, Rapolas Šaltenis, Vilnius: Vaga, 2001.

Vydūnas, *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen*, Tilsit: Rūta, 1932.

Kiti istoriografiniai veikalai

Ambrazevičius, Juozas ir kt. [Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis], *Visuotinės literatūros istorija*, 2 d., Kaunas: Sakalas, 1931–1932.

Bartoszewicz, Julian, *Historya literatury polskiem, potocznym sposobem opowiedziana*, Warszawa: Księgarnia i Skład Nut Michała Glücksberga, 1861.

Bohatkiewicz, Alexadr, *Rzecz o Bibliografii powszechney*, Vilnie: Antonio Marcinowskiego sp., 1830.

Bohatkiewiczus, Aleksandras Viktoras, *Veikalas apie visuotinę bibliografiją*, parengė Alma Braziūnienė, Aušra Navickienė, Sonda Rankelienė, iš lenkų k. vertė Elena Baliulienė, Vilnius: VU leidykla, 2004.

Dubas, Vladas, *Prancūzų literatūros istorija*, I tomas, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1929.

Dubas, Vladas, *Prancūzų literatūros istorija*, II tomas, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1930.

Eretas, Juozas, *Vokiečių literatūros istorija*, Kaunas: VDU, Šviesos sp., 1931.

- Eretas, Juozas, *Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje*, 1972, Roma: Lietuvos katalikų mokslo akademija.
- Fričė, V. M. [Vladimir Maksimovič], *Vakarų Europos literatūros istorija*, iš rusų k. vertė Ž-tas, Philadelphia, 1920.
- Kubilius, Vytautas, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: alma littera, 1995.
- Maironis, *Raštai*, t. V: *Trumpa visuotinės literatūros istorija*, Kaunas: Raidės sp., 1926.
- Norkus, Jonas, *Visuotinės literatūros istorijos bruožai*, Kaunas: Knygnešio b-vė, 1931.
- Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė, *Pasaulinės literatūros istorijos vadovėlis*, 2 d., Kaunas: Varpo b-vė, 1922–1924.
- Sruoga, Balys, *Rusų literatūros istorija*, 2 t., Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1931–1933.
- Szeszes pasakas Symona Stanewiczės žemaycze, yr antras szeszes Kryžza Donalacyzia lituwynynka prusa*, Wylnius, B. Neumana sp., 1829.
- Šilkarskis, Vladimiras, *Graikų literatūros istorija*, t. 1, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1938.

Istoriografija, metodologija, kritika

- A., „Mokslo literatūros gamintojams ir leidėjams“, *Lietuvos žinios*, 1912, nr. 99, 1.
- Aleksandravičius, Egidijus, Kulikauskas, Antanas, *Carų valdžioje XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius: baltos lankos, 2006.
- Aleksandravičius, Egidijus, Kulikauskas, Antanas, *Nuo amžių slenksčio: Naujausia Lietuvos XIX amžiaus istoriografija*, Kaunas: VDU leidykla, 2001.
- Ambrazevičius, Juozas, *Literatūros teorija. Poetika*, Kaunas: Sakalas, 1930. Ambrazevičius, Juozas, „Pietario stiliaus analizės eksperimentas“, *Židinys*, 1932, nr. 11 (95), 344–354.

- Andriušis, Pulgis „Linija“, *Skynimai*, 1933, nr. 1, 42.
- Augustaitis, Pranas, „Lietuvybės elementai lenkų romantizme“, *Vilnietis*, 1921, nr. 8, 1–29.
- Baliński, Michaił, „Uwagi nad dziełem Juliana Bartoszewicza *Historia literatury polskiej, potocznym sposobem opowiedziana*, *Biblioteka Warszawska*, 1861, nr. 4, 413–456.
- Beresnevičius, Gintaras, „Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmojoje pusėje. Mitologinės tradicijos įtaka lietuvių identiteto formavimuisi“, *Literatūra*, 2006, nr. 48 (5), 13–28.
- Biržiška, Mykolas „Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas“, *Visuomenė*, 1910, nr. 2, 45–49.
- Biržiška, Mykolas, „Apie Pr. Augustaičio raštą iš literatūros istorijos“, *Lietuvos žinios*, 1912, nr. 61, 2–3.
- Biržiška, Mykolas, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, I knyga, Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1931.
- Biržiška, Mykolas, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, II knyga, Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1938.
- Biržiška, Mykolas, *Lietuvių dainų literatūros istorija*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys, 1919.
- Biržiška, Mykolas, „Literatūra ir jos istorija aukštesniojoje mūsų mokykloje“, *Švietimo darbas*, 1928, nr. 9, 1055–1061.
- Biržiška, Mykolas, „Mūsų literatūros istorijos darbai 1924 metais“, *Baras*, 1925, nr. 1, 61–69.
- Biržiška Mykolas, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, *Lietuvos aidas*, 1917, nr. 1, 2.
- Biržiška, Mykolas, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, *Universiteto žinios*, 1936, nr. 2, 69.
- Bizauskas, Kazys, *Raštijos bei literatūros teorija*, Kaunas: „Ateities“ leidinys, 1918.
- Brazaitis [Ambrazevičius], Juozas „Donelaitis praeityje ir dabartyje“, in: Juozas Brazaitis, *Raštai*, t. 1, Chicago: „Į laisvę fondas“, 1980, 336–351.

- Bukauskienė, Teresė, *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- [Burba, Aleksandras], K. A. B., „Raszliaviszka pažvalga“, *Vienybė lietuvninkų*, 1892, nr. 21, 252.
- Češūnas, Steponas, *Poezijos ir prozos teorija: Vadovėlis vidurinėms mokykloms*, Šiauliai: Kultūra, 1925.
- Čiurinskas, Mintautas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: LLTI, 2006.
- Dagilis, Stanislovas, „Lietuvių rašliava“, *Ausra*, 1884, nr. 1–3, 21–31.
- Diskusija apie XIX a. Lietuvių literatūros istoriją“, in: www.literatura.lt/TXT/E-202/disk_19a.htm. [žiūrėta 2007].
- Donelaitis, Kristijonas, *Raštai*, red. Kostas Korsakas, Vilnius: Vaga, 1977.
- Dovydaitis, Pranas, „Idealizmo pasaulėžiūros laimėjimai šių dienų filosofijoje, moksle ir literatūroje“, *Židinys*, 1926, 1–2, 22–34.
- Eretas, Juozas, „Hippolyte'o Taine'o Meno filosofija“, *Logos*, 1929, nr. 1, 17–56.
- Eretas, Juozas, „Literatūros nagrinėjimo metodai“, *Logos*, 1929, nr. 2, 154–160.
- Gieda, Aurelijus, *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinė kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.*: Daktaro disertacija, Vilnius: VU, 2013.
- Gineitis, Leonas, *Lietuvių literatūros istoriografija: Ligi 1940 m.*, Vilnius: Vaga, 1982.
- Girdzijauskas, Juozas, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Grinius, Jonas, „V. Mykolaitis-Putinas. Naujoji lietuvių literatūra“, *Židinys*, 1936, nr. 5–6, 613.
- Griškaitė, Reda, „J. Čečioto ‚Giesmelių‘ sukūrimo aplinkybės“, in: Jan Czczot, *Spiewki o dawnych litwinach do roku 1434 / Jonas Čečiota, Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, iš lenkų kalbos vertė Regina Koženiausienė, Vilnius: LRS leidykla, 1994.

- Gustaitis, Motiejus, *Stilistika: Vadovėlis literatūros teorijai*, Marijampolė: Dirva, 1923.
- Herbačiauskas, Juozapas Albinas, „Kova prieš Adomo Mickevičiaus diktatūrą“, *Gaisai*, 1930, nr. 4, 327–339.
- [Jablonskis, Jonas], P. V., „Lietuviškiejie Raštai ir Raštininkai. Rašliaviška peržvalga parengta Lietuvos Mylėtojo“, *Varpas*, 1894, nr. 1, 10–11.
- Jakonytė, Loreta, „Vytauto Kubiliaus XX amžiaus literatūros recepcija: ginčas dėl literatūros, istorijos ir kritiko“, *Colloquia*, 2006, nr. 17, 81–96.
- Jakštas, Adomas, „Dekadentizmas ir jo atstovai mūsų poezijoje“, *Židinys*, 1926, nr. 10, 132–156.
- [Jakštas, Adomas], Druskus, „Lietuvos istorija“, *Draugas*, 1907, nr. 2, 181–183.
- [Jakštas, Adomas], X. Y., „M. Biržiškos Musų raštų istorija 1547–1904 m., *Draugija*, 1920, nr. 9–10, 394.
- Jakštas, A. [Adomas], *Mūsų naujoji poezija (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos leidinys, 1923.
- Jakštas, A. [Adomas], *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, Kaunas: Švietimo Ministerijos Knygų Leidimo Komisijos leidinys, 1923.
- Jakštas, Adomas, „Naujos knygos“, *Draugija*, 1921, nr. 1–2, 76–80.
- Janulaitis, Augustinas, *Kun. Liudvikas Adomas Jucevičius, Lietuvos rašytojas*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1910.
- Janulaitis, Augustinas, *Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1913.
- Jovaišas, Albinas, „Lietuvių literatūrinių ryšių raida XIX a. pradžioje“, in: *Literatūra ir kalba*, t. X, Vilnius: Vaga, 1969, 299–365.
- [Jurevičius, Stanislovas], Galicijietis, S. J., „Pažvilgis į lietuvių svietišką rašliavą iki 1795 metams“, *Nauja gadynė*, nr. 16–19, 1896.
- Jurevičius, Stanislovas, „Pranciszkus Ksaveras Bagužas“, *Apszvieta*, 1893, nr. 13, 773–778.
- Jurgutienė, Aušra, „Diskusijos apie literatūros istorijos rašymą“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2007, kn. 23, 293–331.

- Jurgutienė, Aušra, „Globalizmo iššūkis nacionalinei literatūrai“, *Metai*, 2004, nr. 1, 89–98.
- Kapsukas, Vincas, *Apie literatūrą*, sud. R. Maliukevičius, Vilnius: Vaga, 1980.
- Karazijienė, A., „Kad nebūtų lyg sudžiūvęs lapas“, *Atolas*, Melbourn, 1954, 179.
- Karmalavičius, Ramutis, „(Ne)korektiškos XX amžiaus I pusės lietuvių ‚literatūrinės abėcėlės‘ korekcijos“, *Mitai lietuvių kultūroje*, Šiauliai: ŠU, 2002, 137–154.
- Katilius, Viktoras, *Židiniai ir žmonės*, sud. A. Paulauskienė, Vilnius: Vaga, 1997.
- Kaunas, Domas, „Ar Kristijonas Donelaitis turėjo asmeninę biblioteką?“, *Knygotyra*, 2015, nr. 64, 44–62.
- Kymantaitė, Sofija, „Dainos. Vilniaus lietuvių choras“, *Viltis*, 1908, nr. 6, 4.
- [Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija], S. Č., „Kas ir kaip skaityti“, *Garsas*, 1910, nr. 1, 1–16.
- [Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija], Sofija Čiurlianienė (Kymantaitė), *Lietuvoje*, Vilnius: Juozapo Zavadzki spaustuvė, 1910.
- [Kymantaitė-Čiurlionienė, Sofija], Kymantaitė, Z., „Vienužis–Maironis–Vaičaitis“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 284, 1–2.
- [Korsakas, Kostas], J. Radžvilas, „Dėl literatūrinių kartų ir generacijų“, *Kultūra*, 1930, nr. 2, 115–120.
- [Korsakas, Kostas], J. Radž., „Literatūros ir kritikos pagrindai“, *Kultūra*, 1930, nr. 1, 47–51.
- Kulakauskas, Antanas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“, in: *Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 1)*, Vilnius: Sietynas, 1990, 132–142.
- Lessing, Gotthold Ephraim, *Briefe, die neueste Literatur betreffend*, vol. 33, 1759.

- Lietuvių mitologija: Iš Norberto Vėliaus palikimo*, t. 2, Vilnius: Mintis, 2014, 275–278.
- Lindė-Dobilas, Julijonas, *Į slėpiningąjį dvasios pasaulį*, Vilnius: Vaga, 1996.
- „Literatūros mokslas šiandieninėje Lietuvoje“, in: *Literatūra*, 2005, nr. 47(1), 1–21.
- Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Lukšienė, Meilė, „Iš Augustino Janulaičio archivalijų“, *Literatūra*, 1980, t. 22(1), 58–70.
- M. B., „Žemaitė – tai mišinys“, *Priekalas*, 1932, nr. 3, 960–98.
- Maciūnas, Vincas, „Krokuvos bibliotekose pasirašus“, *Vairas*, 1935, nr. 6, 178.
- Maciūnas, Vincas, „Liaudies daina ir literatūra“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 25, 584–583.
- Maciūnas, Vincas, *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra: Disertacija*, Kaunas: Varpas, 1939.
- Maciūnas, Vincas, „Naujojo literatūros mokslo srovės Vokietijoje“, *Vairas*, 1934, nr. 6, 162–168, nr. 7, 311–318.
- Maciūnas, Vincas, *Rinktiniai raštai*, sud. Jonas Šlekys, Vilnius: LLTI, 2003.
- Mackonis, Rapolas, *Senoji vilniečių karta: Portretų eskizai*, sudarė Birutė Mackonytė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999.
- „Maironio pažiūros į literatūrą ir į jos kritiką“ [iš pirmosios paskaitos universitete], *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 39, 817–818.
- [Maironis], J. Maironis-Mačiulis, „Kristijonas Donelaitis“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 39, 820–823.
- Merkelis, Aleksandras, *Juozas Tumas-Vaižgantas: monografija*, Kaunas: Pažangos b-vė, 1934.

- Meržvinskaitė, Birutė, „Literatūros istorijos etika“, *Literatūra*, 2005, nr. 47(2), 52–63.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, „Maironis. 100-tosioms gimimo metinėms paminėti“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Literatūros vertybių ieškant*, sud. Vilius Gužauskas, Vilnius, 1984.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, 1928: „Naujosios lietuvių literatūros angoje“, *Židinys*, 1928, nr. 10, 212–220.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 10: Literatūrinė publicistika, parengė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: LLTI, 2007.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, *Raštai*, t. 12, d. 2: Literatūros istorija, parengė Ilona Čiužauskaitė, Jonas Šlekys, Vilnius: LLTI, 2013.
- Narbutas, Sigitas, „Trečiasis brolis: Mintys apie literatūros istorijos galimybę“, *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), Vilnius: LLTI, 2004, 140–170.
- Navickienė, Aušra, „Kajetonas Rokas Nezabitauskis ir jo elementorius“, in: Kajetonas Nezabitauskis, *Naujas Mokslas skaitymo dėl mažų vaikelių Žemaičių ir Lietuvos*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Alma littera, 1996, 59–67.
- Niemi, Aukusti Robert, *Lituanistiniai raštai: Lyginamieji dainų tyrinėjimai*, sud. ir iš suomių k. vertė Stasys Skrodenis, Vilnius: Džiugas, 1996.
- „Pasisakymas“, *Linija*, 1932, 3.
- Poška, Dionizas, „Apie senovės pagoniškas apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijoje“, in: *Lietuvių mitologija*, t. 1, parengė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mintis, 1997, 35–48.
- Poška, Dionizas, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- [Pranskus, Bronius], V. Žalionis, „Dar dėl Žemaitės klesinių šaknų“, *Priekalas*, 1932, nr. 8, 302–307.
- Pranskus, Bronius, „Lietuviškas fašizmas ir literatūra“, *Priekalas*, 1932, nr. 3, 94–96.

- Pranskus, Bronius, „Maironis ir proletarinė literatūra“, *Priekalas*, 1933, nr. 5, 225–231.
- [Pranskus, Bronius], V. Žalionis, „V. Kapsukas – literatūros fronto kovotojas“, *Priekalas*, 1935, nr. 3, 138–150.
- [Pranskus, Bronius], V. Žalionis „Žemaitė“, *Priekalas*, 1931, nr. 6, 230–232.
- Pšibilskis, Vygintas Bronius, *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas: veiklos studija ir atsiminimų publikacija*, Vilnius: VU leidykla, 2005.
- Sauka, Donatas, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- Selenis, Valdas, *Lietuvos istorijos mokslo raida: Metodinė priemonė*, Vilnius: VPU leidykla, 2011.
- Skeivys, Rimantas, „Lietuviškojo literatūros istorijos modelio raidos tendencijos“, *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos literatūra*, 17 kn.), Vilnius: LLTI, 2004, 171–181.
- Skeivys, Rimantas, „Mykolo Biržiškos vizijai įkandin“, in: *Kodėl neklausi: Literatūros kritika*, Vilnius: Homo liber, 2007, 203–211.
- Skrupskelis, Ignas, „Literatūros mokslas: Jo esmė, istorija, metodai“, *Athenaeum*, 1930, nr. 1, 161–189.
- Sruoga, Balys, *Raštai*, t. 7: *Literatūros kritika 1924–1929*, Vilnius: Alma littera, 2001.
- Speičytė, Brigita, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: LLTI, 2012.
- Speičytė, Brigita, „Pilietinio tautiškumo tradicija Lietuvoje XIX a. pradžioje“, *Literatūra*, 2002, nr. 44(1), 70–93.
- Speičytė, Brigita, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, (*Literatūra*, nr. 46(1)), Vilnius: VU leidykla, 2004.
- Staliūnas, Darius, „Adomas Mickevičius ir tautinis lietuvių panteonas (XIX amžiaus antroji pusė–XX amžiaus pradžia“, in: *Lietuvos kultūra: romantizmo variantai*, Vilnius: LLTI, 2001, 65–81.
- Subačius, Giedrius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

- Šapoka, A. [Adolfas], „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 21, 481–482.
- Šemerys, Stasys, *Žmonės mano gyvenime*, sudarė Juozas Marcinkus, Klaipėda: Eldija, 1997.
- Šidlauskas, Marijus, „Prisijaukinti istoriją grįžtant prie Maironio“, *Colloquia*, 2013, nr. 30, 170–179.
- Šilingas, Stasys, „Kritika [recenzija apie Liudo Giros *Svečius*]“, *Aušrinė*, 1910, nr. 4, 29–32.
- [Šliūpas, Jonas], J. K. Sz., „Apgulmi rasztu skiriai: Duonalaitis“, *Auszra*, 1883, nr. 7, 203–208.
- [Šliūpas, Jonas], J. K. Sz., „Dainos ir jų literatūra“, *Auszra*, 1884, nr. 7–8, 247–252.
- Šliūpas, Jonas, „Prūsų Lietuvoj...“, *Auszra*, 1883, nr. 6, 181–183.
- Švedas, Aurimas, Gieda, Aurelijus, „Kuo svarbi istoriografijos istorija? Istorikų identiteto problemos Lietuvos istoriografijoje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 16, 2006, 42–47.
- Tėvelis, S., „Apie knygas: Jono Šliūpo lietuvių tauta senovėje ir šiandien“, *Visuomenė*, 1910, nr. 1, 38.
- T–is, Z., „Reika knygų“, *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 1 (839), 3.
- Trumpa, Vincas, *Lietuva XIX-ame amžiuje*, Chicago: A. Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1989.
- [Vaičiulaitis, Antanas], Aug. Raginis, „K. Korsakas Radžvilas. Straipsniai apie literatūrą“, *Židinys*, 1932, nr. 8–9, 210–211.
- Vaitkūnas, Gytis, *Lietuvos estetikos istorija: Apšvietos epocha*, Vilnius: Versus aureus, 2011.
- Vaižgantas, „Lietuvių gyvybės pulsavimas literatūroje“, *Kultūra*, nr. 2, 1923, 99.
- Vanagas, Vytautas, „Gotfridas Ostermejeris – pirmasis lietuvių literatūros istorikas“, *Literatūra ir kalba*, t. 5, 1961, 395–432.
- Vaškėlis, Bronius, „Kaip rašysime naują literatūros istoriją?“, *Akiračiai*, 1989, nr. 10 (214), 11–12.

- Viliūnas, Giedrius, „Į žodžio meno gilumas. Lietuvių literatūros mokslas XX amžiaus pirmoje pusėje“, *Darbai ir dienos*, nr. 36, 2003, 261–281.
- Viliūnas, Giedrius, „Katalikiškoji lietuvių literatūros tradicija“, in: *Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos*, Vilnius: LLTI, 2003, 10–23.
- Viliūnas, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998.
- „Vincas Maciūno disertacijos ‚Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautosaka XIX a. pradžioje‘ vertinimas, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 12, d. 2: Literatūros istorija, Vilnius: LLTI, 2013, 85–87.
- Voldemaras, Augustinas, „Bibliografija“, *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 277, 4.
- Zaborskaitė, Vanda, *Maironis*: monografija, 2 leid., Vilnius: Vaga, 1987.
- Zaborskaitė, Vanda, *Tarp istorijos ir dabarties*, Vilnius: Tyto alba, 2002.
- Zalatorius, Albertas, „Estetinės sąmonės lūžis XX a. pradžioje“, in: *XX amžiaus lietuvių literatūra*: straipsnių rinkinys, redaktorius Vytautas Kubilius, Vilnius: LLTI, 1994, 7–30.
- Žukas, Vladas, *Lietuvių bibliografijos istorija: (iki 1940 metų)*, Vilnius: Mokslas, 1983.
- Žukienė, Lina, „Literatūros istorijos rašymo specifika XVIII amžiuje“, in: *Senosios literatūros žanrai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, 164–182.

Bendroji teorinė literatūra

- Anderson, Benedict, *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Appiah, Kwame Anthony, „Geist Stories“, in: *Comparative Literature in the age of Multiculturalism*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995, 51–57.
- Appleby, Joyce, Hunt, Lynn, Jacob, Margaret, *Tiesos sakymas apie istoriją*, iš anglų k. vertė Remigijus Juozaitis, Vilnius: Margi raštai, 1998.

- Bartas, Rolanas, *Teksto malonumas*, sud. Galina Baužytė-Čepinskienė, Vilnius: Vaga, 1991.
- Berlin, Isaiah, *Vienovė ir įvairovė: Žvilgsniai į idėjų istoriją*, iš anglų k. vertė Alvydas Jokubaitis, Vilnius: Amžius, 1995.
- Biti, Vladimir, „In the Name of the Altogether Other“, in: *Writing literary History*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 67–79.
- Bloom, Harold, *The Western Canon*, New York: Riverhead Books, 1995.
- Bürger, Peter, Bürger, Christa, *The Institutions of Art*, iš vok. k. vertė Loren Kruger, Lincoln: University of Nebraska Press, 1992.
- Carr, Edward Hallett, *Kas yra istorija?*, iš anglų k. vertė Rasa Seibutyte, Vilnius: Vaga, 1999.
- Clark, Ann Elizabeth, *History, Theory, Text: Historians and the linguistic turn*, Harvard: Harvard College, 2004.
- Colebrook Claire, *New Literary Histories: New Historicism and contemporary criticism*, Manchester University Press, 1997.
- Critical Self-Fashioning: Stephen Greenblatt and the New Historicism*, Jürgen Pieters (ed.), Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999.
- Croce, Benedetto, „Poezija ir nepoezija“, in: *Ties grožio vertybėmis*, Kaunas: Sakalas, 1944, 459–490.
- Dessons, Gérard, *Poetikos įvadas: Literatūros teorijų apžvalga*, iš pranc. k. vertė Nijolė Keršytė, Jūratė Žalgaitė Kaya, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
- Devy, Ganesh N., *Of Many heroes: An Indian Essay in Literary Historiography*, Mumbai: Orient Longman Limited, 1998.
- Diltheyus, Vilhelmas, „Hermeneutikos atsiradimas“, iš anglų k. vertė Aušra Čižikienė, *Filosofija ir sociologija*, 1990, nr. 1, 97.
- Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms*, Toronto: University of Toronto press, 1993.
- Eagleton, Terry, *Marxism and Literary Criticism*, California: University of California Press, 1976.
- Feter, Eduard, *Geschichte der neueren Historiographie*, München: Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1911.

- Fineman, Joel „The History of the Anecdote“, in: *The New Historicism*, New York: Routledge, 1989.
- Foucault, Michel, *Diskurso tvarka*, iš pranc. kalbos vertė Marius Daškus, Vilnius: baltos lankos, 1998.
- Gadamer, Hans-Georg, *Istorija. Menas. Kalba*, iš vok. k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Gallagher, Catherine, Greenblatt, Stepheno, *Practicing New Historicism*, Chicago: The University of Chicago Press, 2001.
- Greenblatto, Stephen, *Marvellous Possessions: The Wonder of the New World*, Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Groddeck, E. [Gottfried Ernest], „O znaczeniu, celach i osnowie literatury w powszechności“, *Tygodnik Wileński*, 1816, nr. 12, 186–196.
- Grondin, Jean, *Filosofinės hermeneutikos įvadas*, iš vok. k. vertė Nerija Putinaitė, Vilnius: aidai, 2003.
- Gumbrecht, Hans Ulrich, „Shall We Continue to Write Histories of Literature“, *New Literary History*, 2008, vol. 39, no. 3, 519–532.
- Harris, Wendell V., „What is Literary ‘History’?“, in: *College English*, vol. 56, no. 4, 1994, 434–451.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Dvasios fenomenologija*, iš vok. k. vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Pradai, 1997.
- Hėgelis, Georgas, *Istorijos filosofija*, iš vok. k. vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Mintis, 1990.
- History of literary cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries* vol 3, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins publishin company, 2007.
- Hoy, David Couzens, *The Critical Circle: Literature, History, and Philosophical Hermeneutics*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1982.
- Huizinga, Johan, „Istorijos idėja“, iš anglų k. vertė Kęstutis Rastenis, in: *Kultūra ir istorija*, Vilnius: Gervelė, 1996, 110–124.

- Humboldt, von Wilhelm, „On the Historians Task’s“, in: *History and Theory* 1967, vol. 6, no. 1, 57–71.
- Hutcheon, Linda, Valdes, Mario J., *Rethinking Literary History: A Dialog on Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Iggers, Georg Gerson, *Historiography in the Twentieth century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown: Wesleyan University Press, 2005.
- Jakobson, Roman, „Lingvistika ir poetika“, iš anglų k. vertė Birutė Abraitienė, Dalia Kaladinskienė, *Baltos lankos*, 2004, nr. 18/19, 5–49.
- Jameson, Fredric, „New Literary History after the End of the New“, *New Literary History*, 2008, vol. 39, 375–387.
- Jameson, Frederic, „Overview“, in: *Rewriting Literary History*, Hong Kong: Hong Kong University Press, 1984, 341–344.
- Jastrzębska, Jolanta, „Sorrows and Glories of a Nation’s Soul: Polish Literary History“, in: *History of literary cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*, vol. 3, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins publishing company, 2007, 361–366.
- Jauß, Hans Robert, „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, iš vok. k. vertė Liucija Citavičiūtė, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai (Senoji Lietuvos Literatūra, kn. 17)*, Vilnius: LLTI, 2004, 191–242.
- Juchnevičienė, Nijolė, *Senovės Graikijos istoriografija: Archajinis ir klasikinis laikotarpiai*, Vilnius: VU, 1998.
- Jurgutienė, Aušra, „Hermeneutinis istorizmas: psichologinis, fenomenologinis, naratologinis“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 17)*, Vilnius: LLTI, 2004, 125–139.
- Jurgutienė, Aušra, „Globalization Challenges the National Literary History“, in: *Istorijos rašymo horizontai (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 18)*, 2005, 30–43.

- Jurgutienė, Aušra, *Literatūros suvokimo menas: hermeneutikos tradicija*, Vilnius: LLTI, 2013.
- Juvan, Marko, „On the fate of the ‚great‘ genre“, in: *Writing literary History*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 17–45.
- Kantas, Imanuelis, *Sprendimo galios kritika*, iš vok. k. vertė R. Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1991.
- Kavolis, Vytautas „Modernizacija, globalumas ir nacionalizmas kaip kultūriniai siekiniai“, *Kultūrologija*, 2005, nr. 12, 44–58.
- Kos, Janko, „Old and New Models of Literary History“, in: *Writing literary History*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 47–65.
- Kročė, Benedetas, „Aesthetica in nuce“, in: *Poetika ir literatūros estetika II*, sud. Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1989, 227–235.
- Lansonas, Gustavas, „Literatūros istorija“, *Poetika ir literatūros estetika II*, sud. Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1989, 140–166.
- Liotard, Jean-François, *Postmodernus būvis: Ataskaita apie žinojimą*, iš pranc. k. vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 2010.
- Moretti, Franco, „Conjectures on World Literature“, *New Left Review*, 2000, no. 1, Jan–Feb, 54–68.
- Moretti, Franco, *Distant reading*, London: Verso, 2013.
- Man, Paul de, *Blind and insight: Essays in Rhetorical of Contemporary Criticism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983.
- Moretti, Franco, *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*, London–New York: Verso, 2007.
- Munnynck, Maurice de, „Literatūros mokslas“, iš vok. kalbos vertė Jonas Misevičius, *Logos*, nr. 2, 1929, 145–153.
- Nekrašas, Evaldas, *Pozityvus protas: Jo raida ir įtaka modernybei ir postmodernybei*, Vilnius: VU leidykla, 2010.
- Neubauer, John, „Historiography of Literary History“, in: *History and its Literary Genres*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 10–17.
- Neubauer, John „Literary Histories: Itineraries of National Self-Images: Introduction“, in: *History of literary cultures of East-Central Europe*:

Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries, 2007, vol. 3, 347.

The New Historicism, ed. H. Aram Veesser, New York: Routledge, 1989.

Nietzsche, Friedrich, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, iš vok. k. vertė Tomas Sodeika, in: *Kultūra ir istorija*, Vilnius: Gervelė, 1996, 43–109.

Norkus, Zenonas, *Istorika*, Vilnius: Taura, 1996.

Perkins, David, *Is Literary History Possible?*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1993.

Remak, H. H. Henry, „Comparative Literature, Its Definition and Function“, in: *Comparative Literature: Method and Perspective*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1961.

Ricoeur, Paul, *Hermeneutics and the Human sciences*, translated by John B. Thompson, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Ricoeur, Paul, *Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė ir Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: baltos lankos, 2000.

Ricoeur, Paul, *Time and narrative*, vol. 2, translated by Kathleen McLaughlin and David Pellauer, Chicago: The university of Chicago Press, 1985, 3.

Rüsen, Jörn, *Istorika*, sud. Zenonas Norkus, iš vok. k. vertė Arūnas Jankauskas, Vilnius: Margi raštai, 2007.

Rüsenas, Jörn, „Pasakojamosios galios raida mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė“, iš anglų k. vertė Vilija Povilionienė, in: *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*, Vilnius: Solertija, 1997, 28–47.

Schlegel, August Wilhelm, *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*, Bonn: Kurt Schroeder, 1923.

Selden, Roman, *Practicing theory and reading literature*, The University press of Kentucky, 1989.

Sniadecki, J. [Jan], „O literaturze“, *Dziela*, Wraszawa, 1837, t. 4, 76–97.

Stierle, Karlheinz, „Patyrimas ir naracinė išraiška: pastabos apie jų santykį literatūroje ir istoriografijoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19, 2005, 99–126.

Wellek, René, „The Fall of Literary History“, in: *New Perspectives in German Literary Criticism*, Princeton: Princeton University Press, 1979, 418–31.

Wellek, René, *A History of modern criticism 1750–1950: The Later Nineteenth Century*, vol. 4, Cambridge: Cambridge university press, 1965.

Wellek, René, „Literary Theory, Criticism and History“, in: *20th Century Literary Criticism*, London–New York: Longman, 1981, 552–563.

White, Hayden, *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, iš anglų k. vertė H. Beresnevičiūtė-Nosálová, G. Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2003.

White, Hayden, „Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę“, iš anglų vertė Aušra Čižikienė, *Baltos lankos*, 1995, nr. 5, 33–64.

White, Hayden, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore–London: Johns Hopkins University Press, 1978.

Zajac, Peter, „Literary historiography as a synoptic map“, in: *Writing literary History*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, 81–88.

Zöllner, Günter, *Fichte's Transcendental Philosophy: The Original Duplicity of Intelligence and Will*, Cambridge: Cambridge university press, 1998.

Барт, Ролан, *Избранные работы: Семиотика, поэтика*, Москва: Прогресс, 1989.

Кроче, Бенедетто, *Теория у история историографии*, Москва: Школа Языки русской культуры, 1998.

Крупчанов, Леонид Макарович, *Культурно-историческая школа в русском литературоведении*, Москва: Просвещение, 1983.